

Limba ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 7-8 (249-250) 2018

ANUL XXVIII
Chișinău

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE ACADEMIEI ROMÂNE

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 7-8 (249-250) 2018

CHIȘINĂU

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chişinău din 1991

ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAŞ, Alexandru BANTOŞ

Editor Echipa redacţiei

Redactor-şef Alexandru BANTOŞ

**Redactor-şef
adjunct** Ana BANTOŞ

**Secretar general
de redacţie** Alex MARCHITAN

Redactori Jana CIOLPAN
Rodica CERGA-PĂSLARU

Lector Elena BEZDIGA

**Concepţie
grafică** Mihai BACINSCHI

Coperta Coperta I-a: Victor Herţa, „Case şi Inima, Serbia”, Ulei, pânză

**Colegiul
de redacţie** Ştefan AFLOROAEI (Iaşi), Doina ARPENTI (Italia), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureş), Mircea BORCILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (Bucureşti), Dorin CIMPOEŞU (Bucureşti), Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huşi), Mircea COLOŞENCO (Bucureşti), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian DUMISTRĂCEL (Iaşi), Andrei EŞANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Ion I. IONESCU (Iaşi), Nicolae MĂTCAŞ, Ioan MILICĂ (Iaşi), Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iaşi), Adrian Dinu RACHIERU (Timişoara), Mina-Maria RUSU (Bucureşti), Ala SAINENCO (Botoşani), Victor SPINEI (Bucureşti), Constantin ŞCHIOPU, Victor A. VOICU (Bucureşti), Diana VRABIE (Bălţi)

*Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul
de vedere al autorului şi nu coincide neapărat cu cel al redacţiei.*

Textele nepublicate nu se recenzează şi nu se restituie.

*Conţinutul acestei reviste nu reprezintă poziţia oficială
a Ministerului pentru Românii de Pretutindeni*

Pentru corespondenţă:

**Ap. 226, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 64, Chişinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Identitatea și unitatea istorică și lingvistică a românilor
din nordul și sudul Dunării 7

ADEVĂRUL DESPRE NOI

Stelian DUMISTRĂCEL
Știința varietății lingvistice diatopice în sprijinul unității naționale:
de la Weigand la Pușcariu – Pop – Petrovici 9

DIMENSIUNI ALE CONTINUITĂȚII ROMÂNEȘTI

Nicolae IORGA
Sufletul românesc în Basarabia după anexarea din 1812 59

Vlad MISCHEVCA
Poetica Prutului în textura Problemei basarabene 66

PRECURSORII DESPRE UNIRE

Nicolae FELECAN
„Noi ne încredem în trăinicia noastră” 85

COȘERIANA

Johannes KABATEK
Eugeniu Coșeriu în Montevideo: reconstrucția unei epoci 91

ANALIZE ȘI INTERPRETĂRI

Cristinel MUNTEANU
Despre excepția care confirmă regula 108

INTERFERENȚE

Eugen MUNTEANU
Traducțiile *fac* o literatură. Câteva reflecții despre traduceri,
cultură și educație 115

CUVINTE DEZVELITE

- Stelian DUMISTRĂCEL
Câtă atenție!? 124

GRAMATICĂ

- Elena JUNGHIETU
Derivarea – procedeu de formare a verbelor de comportament 128

AD LITTERAM

- Veronica BOLDIȘOR
George Meniuc – Tatiana Gălușcă. Pagini de corespondență 140

INEDIT

- Mircea COLOȘENCO
Corespondență Nicolae Labiș – Doina Sălăjan (1954 – 1956) 151

RECITIREA CLASICILOR

- Viorica MOLEA
Valorificarea expresiv-estetică a oralității în creația lui Ion Creangă 161

- Tatiana BUTNARU
Bogdan Petriceicu Hasdeu – deschizător de drumuri în cercetarea mitologiei autohtone 170

ECOURI, REFLECȚII

- Terezia FILIP
Cu Eminescu și ANCI – Proema la Chișinău de Ziua Limbii Române 179

- Gheorghe PĂRJA
Chișinău, poezia la etajul patru 187

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

- Carmen MÎRZEA VASILE
O valoroasă lucrare despre limba română din Basarabia 190

- Andrei PROHIN
Pe urmele vechilor cazanii 199

Constantin ȘCHIOPU Moartea unei veverițe de D. Crudu și sfânta noastră naivitate	205
Antonina SÂRBU în dialog cu Mihai Ștefan POIATĂ Ei au schimbat registrul, noi am schimbat regimul	209
Ana BANTOȘ Gheorghe PÂRJA. Miracolul la modul trecător	220

POESIS

Gheorghe PÂRJA Doliu senin; Cuțitul cel blând; Veverițele din Wilmington; Ziua frunzei de nuc; De veghe; Trupul poemului; Urma focului; Ușa; Fântâna; Fereastra; Depărtarea; O piatră necunoscută; Annabel Lee; Povara poemului; Ulise; Doar lumina	226
---	-----

CRITICĂ. ESEU

Elena ȚAU Autenticitatea și resursele ei în romanul <i>Patul lui Procust</i> de Camil Petrescu	241
Adrian Dinu RACHIERU Augustin Buzura și miza morală	249
Mircea COLOȘENCO Petre Țuțea – filosof și literator	262

SINTEZE

Valerica DRAICA, Dumitru DRAICA Aspecte stilistice ale liricii creștine	275
Dorina ROTARI Dialogul cărtărescian cu Eminescu: revizionism și fascinații comune	289
Ana PLEȘCA Metafora războiului în discursul politic	299
Daniel LĂCĂTUȘ Romul Munteanu. „Europeanul” din Călanul Mic	307

PRO DIDACTICA

Constantin ȘCHIOPU Formarea la elevi a competenței de a formula idei pe marginea operei literare	315
--	-----

ÎNSEMNE INDENTITARE

- Vlad D. GHIMPU
Români și limbă română în letopisețele Novgorodului 322
- Yurie ILAȘCU
Despre originea satelor Toqsobeni și Telenești de pe Prut 329

PORTRET

- Mariana COCIERU
Tudor Colac – abnegație și predilecție pentru cercetarea proceselor etnoculturale contemporane 336

DIALOGUL ARTELOR

- Tudor STĂVILĂ
Valeriu Herța și vocația imaginii artistice 344
- Valeriu HERȚA
Grafica – expresie a universului creator I-VIII

Identitatea și unitatea istorică și lingvistică a românilor din nordul și sudul Dunării

În anul Centenarului Marii Uniri a românilor, Academia Română își reafirmă punctul de vedere cu privire la identitatea istorică și lingvistică a românilor din nordul și din sudul Dunării.

Conform adevărului științific, poporul român are patru ramuri istorice – dacoromâni, aromâni, meglenoromâni, istoromâni – vorbitori ai dialectelor limbii române, dacoromân, aromân, meglenoromân, istoromân. Toți acești români formează o unitate etnică și vorbesc aceeași limbă. Dialectele românești – dacoromân, aromân, meglenoromân și istoromân – se întâlnesc într-un spațiu vast, din Maramureș și Carpații nordici (în nord) până în Epir și Tesalia (în sud), din Istria, la Marea Adriatică în vest până la Marea Neagră și dincolo de Nistru (în est). Vorbitorii lor sunt urmașii populației autohtone romanizate din Imperiul Roman de Răsărit. Atestate în trecut pe un teritoriu unitar, în nordul și în sudul Dunării, dialectele românești s-au izolat de-a lungul timpului, în urma pătrunderii slavilor în Peninsula Balcanică, începând cu secolul al VII-lea, fapt care a determinat unele deplasări ale vorbitorilor în acest spațiu geografic în perioada Evului Mediu. Dacoromânii sunt continuatorii romanității nord-dunărene, în timp ce aromânii, meglenoromânii și istoromânii sunt continuatorii romanității sud-dunărene.

Unitatea dialectelor românești a fost susținută unanim de-a lungul timpului de către cei mai importanți lingviști români (Ovid Densusianu, Alexandru Philippide, Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Alexandru Rosetti, Tache Papahagi, Eugeniu Coșeriu) și străini (Wilhelm Meyer-Lübke, Gustav Weigand, Matteo Bartoli, Giuliano Bonfante, Alf Lombard, Carlo Tagliavini, Gerhard Rohlfs). Româna e prezentată ca o limbă unitară, cu cele patru dialecte (dacoromân, aromân, meglenoromân, istoromân) în enciclopediile străine: *The Encyclopaedia Americana*, vol. 23, 1919; *Encyclopaedia Britannica*, vol 19, 1911; *The New*

Encyclopaedia Britannica, Macropaedia, vol. 15, 1981); *Grand Larousse Encyclopédique*, vol. 1, 1964; *Brockhaus Enzyklopädie*, vol. 17, 1981; *Dizionario Enciclopedico Italiano*, vol. 10, 1961.

Academia Română ia act cu îngrijorare de continuarea și intensificarea unor activități politice care urmăresc denaturarea adevărului cu privire la aromâni și la dialectul aromân. Scopul acestor activități este declararea aromânilor ca minoritate națională în România, ca popor aromân, distinct de poporul *român*, având o limbă proprie, *aromâna*, diferită de limba română. Aceste activități fac parte dintr-o acțiune mai largă de separare a românilor sud-dunăreni – aromâni, meglenoromâni, istro-români, vlahi timoceni, ca și a altor români din afara granițelor României (românii timoceni, basarabeni, herțeni, maramureșeni etc.) – de limba și poporul român. Precizăm că articolul 3, paragraful 1 din *Convenția-Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale (CCPMN)*, adoptată de Consiliul Europei la Strasbourg, în 1 februarie 1995 și intrată în vigoare la 1 februarie 1998, prevede dreptul oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a alege liber să fie tratată ca atare sau nu. *Paragraful 35 din Raportul Explicativ al CCPMN* (ETS No. 157) stipulează însă că din Paragraful 1 al numitului articol nu trebuie înțeles că o persoană are dreptul să își aleagă arbitrar apartenența la o minoritate națională, ci că această alegere individuală este inseparabil legată de criterii obiective, relevante pentru identitatea persoanei respective. Prin urmare, trebuie respectate criteriile științifice în asumarea identității naționale și lingvistice a colectivităților și a individului.

Stelian DUMISTRĂCEL

Știința varietății lingvistice diatopice în sprijinul unității naționale: de la Weigand la Pușcariu – Pop – Petrovici

S. D. – din 1958, cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române și, din 1996, profesor la Departamentul de Jurnalistică și Științele Comunicării de la Universitatea „Al. I. Cuza”. Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (1978), „Doctor Honoris Causa” al Universităților „Dunărea de Jos” (Galați, 2011), „Alec Russo” (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri” (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnalști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

0.1. Prin titlu, vrem să facem cunoscută o realitate puțin obișnuită: în cazul limbii române, cercetări din domeniul dialectologiei, disciplina varietății diatopice, așadar reprezentând preocupările pentru analiza deosebirilor lingvistice teritoriale funcționale în ceea ce privește o limbă, sunt cele care ilustrează, involuntar și în parte indirect, dar esențial, unitatea etnolingvistică a vorbitorilor dacoromânei. Un asemenea fapt a fost posibil, în general, atunci când, după investigații particulare, privind realitățile lingvistice caracteristice unor subunități spațiale restrânse, geografia lingvistică, sub forma *cartografiei lingvistice* preocupată de nivelul *l i m b i o r*, a înfățișat ansambluri, cu rezultate diferite în funcție de situația acestora. Fără a intra în amănunte și fără a ignora proiecțiile, ne putem referi la concluzii care au fost și sunt desprinse după apariția, respectiv publicarea, peste timp, a unor lucrări „clasice” de gen, de tipul *Deutscher Sprachatlas* (Wenker, Wrede, Mitzka ș.a.; începutul tipăririi – 1881) sau *Atlas linguistique de la France* (Gilliéron–Edmont, 1902-1910).

Comunicare la Colocviul „Unitate lingvistică – unitate națională. Rolul limbii române în Unirea de la 1918”, Iași, 30-31 mai 2018.

0.2. Întrucât obiectivul principal al acestui studiu este locul graiurilor moldovenești din perspectiva dacoromânei, trebuie să insistăm asupra faptului că, la încheierea primului război mondial, în lumea politicii, statutul dacoromânei a fost unul dintre factorii luați în considerație din perspectivă geopolitică: obținerea unui anumit statut pentru teritoriul locuit de vorbitorii idiomului respectiv, cu efecte asupra proiecției și organizării statale. Evident, nu este vorba de statutul limbii române *în lumea științei*, ci de percepția lui dincolo de limitele acesteia, dar una venind dinspre cultura generală a epocii, hotărâtoare pentru sfera politicii și a diplomației. De fapt, în discuție este continuarea ideilor secolului al XIX-lea, al „naționalităților”, privitoare la eliberarea și independența națională a popoarelor ce se aflaseră sub dominația unor state de altă naționalitate, limbă și (uneori) religie, tendință legitimată și prin întrebuințarea *unei limbi comune*, profesându-se cunoscutul principiu al autodeterminării naționale. Ca drept „al popoarelor” ce a figurat printre cele 14 puncte ale programului propus de președintele american Woodrow Wilson la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), în urma lucrărilor căreia România și-a înfăptuit unitatea națională, prin unirea Transilvaniei, Banatului, Bucovinei și Basarabiei cu Vechiul Regat.

0.3. Din această perspectivă, pentru mediul la care ne-am referit, cu un punct de plecare dinspre cultura generală a epocii, trebuie să considerăm chiar absența, cândva, a recunoașterii limbii române drept idiom romanic în sine, în primul rând date fiind dificultățile de identificare a statutului respectiv, atât din cauza izolării față de ansamblul central-european și occidental al României, cât și (o curiozitate!) din cauza scrierii acesteia cu alfabet slavon, iar, în al doilea rând, mai târziu, și din cauza plasării ei prin proiecții aparte, de exemplu ca limbă aparținând unei așa-numite „uniuni lingvistice balcanice”, ca să ne referim numai la fapte cu caracter de obiectivitate.

0.4. În afară de acestea, la 100 de ani de la Marea Unire, nu ne este permisă neglijarea subiectivităților, în discuție fiind mai ales statutul așa-zisei „limbi moldovenești”, ceea ce interesează și din perspectiva dacoromânei ca reflectare a caracteristicilor romanității orientale. Identificarea, din perspectiva teoriei domeniului, a presupusei „limbi” la care ne-am referit ar conduce nu doar spre ideea unei diferențieri lingvistice în stare să modifice parțial datele generale ale problemei în

discuție, ci însăși îndrituirea imaginii lingvistice presupuse de granițele statului național român. Dar, prin cercetarea obiectivă a realității, clarificarea problemei putea susține ideea respectivă.

0.5. Cu limitele impuse de o intervenție cum este cea de față, în continuare încercăm răspunsuri la aceste probleme.

1. Necunoașterea în Occident, normală, a statutului limbii române ca limbă romanică a fost înfățișată mai ales de Eugeniu Coșeriu, ocupându-se de luminile pe care avea să le aducă preocuparea pentru compararea textului „Rugăciunii domnești” în diferite limbi. Stăruia impresia, și din cauza alfabetului cu care era scrisă limba română, la care ne-am referit, că aceasta este un idiom slav; filologii care au urmărit textul rugăciunii *Tatăl nostru* în diferite limbi s-au convins că, în cazul limbii române, se află în prezența unei limbi romanice. Așadar, conform situației înfățișate în studii și antologii apărute între 1580 (G. Genebrardus) și 1787 (L. Hervás y Panduro), acest text a fost revelator pentru latinitatea românei (Coșeriu 1994^a: passim; varianta „Tatălui nostru” transcrisă de suedezul G. Stiernhielm, publicată în 1671, provenea de la N. Milescu).

Excurs 1. O confuzie înrudită cu aceea evocată anterior a durat până foarte târziu în Europa, la un nivel neașteptat; o dovedește faptul că, până prin anii '60 ai secolului trecut, la facultăți de litere din Franța sau din Germania, dacă nu figura ca obiect de studiu direct la „limbi slave”, româna era inclusă în programele departamentelor de „limbi orientale”!

2. Evident, pentru discuția de față nu interesează punctele de vedere privind situația graiurilor vorbite pe teritoriile de la est de Prut și a moldovenilor din acest areal ca dacoromâni, după izvoare interne (paratexe la cărțile de cult, cronici, descrieri de călătorie etc.), ci opinii și opțiuni ale cercetătorilor lingviști, pentru care trimitem la autori și opere capitale din Occident de până la anii 1918-1920 și, dată fiind situația prezentată în *Excursul 1*, și în anii următori, cu agravarea tratării problemei prin exacerbarea afirmării existenței unei „limbii moldovenești”. Prezentării titlurilor le adăugăm scurte informații de referință.

2.1. În 1911, pe baza unei bogate bibliografii de profil, Wilhelm Meyer-Lübke publică un dicționar etimologic al limbilor romanice, care ne atrage atenția și pentru faptul că, în cadrul fiecărei „intrări”, cuvintele din limba română provenind din latină ocupă prima poziție.

Exemple: «487. annus „Jahr” rum. *an*, vegl. *yan*, ital. *anno*, log. *annu*, engad., friaul., frz., prov. *an*, katal. *any...*» etc.; «1668. caput „Kopf”, „Haupt”, „Ende” rum. *cap*, vegl. *kup*, ital. *capo*, lomb. *ko*, log. *kabu*, *kabidu...*» etc.; «3382. flos „Blume” rum. *floare*, it. *fiore*, log. *flore*, engad., friaul. *flur*, frz. *fleur*, prov., cat. *flor...*» etc.; «5730. mülîer „Weib”, 2. **müliere**... 2. Rum. *muiere*, ital. *moglie*, aital. *mogliera*, log. *mudzere*, engad. *mul' er*, friaul. *muyer*, afrz. *moillier*, prov. *molher*, katal. *muller*, span. *muher*, portg. *molher*» etc. (Meyer-Lübke 1911: passim).

Nicio referire la vreun dialect al *dacoromânei*! Există însă referiri la dialectele din sudul Dunării, iar, în ceea ce privește România occidentală, trecând peste trimiterea la idiomuri cum sunt provensala ori catalana, sunt citate forme din dialecte de rangul (dacă ne referim doar la lista precedentă) *vegliot*, *logudorez*, *engadinez*, *friulan* etc.

2.2. În 1925, Matteo Bartoli, prezentând principiile, obiectivele și metodele „neolingvisticii”, evaluează Dacia și Iberia ca „arii laterale” ale Romaniei; printre exemplele ce ilustrează această teorie: *frumos* – *hermoso*; (a) *fierbe* – *hervir*; *masă* – *mensa*; *mai* – *más*; *atunci* – *entonces*; *zi* – *dia* (Bartoli 1925: passim). Reținem faptul că este descoperit un anumit specific al limbii române, dar în *cadrul Romaniei* și, mai mult, prin asemănarea cu o altă limbă romanică, spaniola.

2.3. În 1949, după importante și numeroase contribuții în acest domeniu, Carlo Tagliavini publică o monografie consacrată originilor limbilor neolatine (Tagliavini 1949), la care trimitem după o traducere în limba română a celei de a șasea ediții, din 1972, a textului (Tagliavini 1977).

2.3.1. Așadar, în monografia citată a lui Tagliavini, în capitolul al VI-lea, intitulat *Limbile și dialectele neolatine*, după § 63 (*Clasificarea limbilor neolatine*), paragraful 64 este consacrat limbii române. Iată, mai întâi, locul acesteia, după cele mai importante clasificări. Pe când „Friederich Diez [1836-1843]... distingea numai șase limbi neolatine: italiana și valaha (= româna), care formau secțiunea orientală, portugheza și spaniola, care formau secțiunea occidentală și provensala și franceza,

care formau secțiunea nord-occidentală” (Tagliavini 1977: 280), așadar grupate numai în trei „secțiuni”, Tagliavini enumeră douăsprezece limbi, plasate în patru grupe, după criteriul predominant geografic, în ordinea: *româna* este „balcano-romanică”, *dalmata*, *italiana*, *sarda* și *ladina* (sau *retoromana*) sunt „italo-romanice”, *franceza*, *franco-provensala*, *provensala* (plus *gascona*) și *catalana* sunt „galo-romanice”, *spaniola* și *portugheza* sunt „ibero-romanice” (Tagliavini 1977: 283).

Excurs 2. Pentru Tagliavini denumirea de „balcano-romanică” poate fi aplicată în totalitate românei „numai dacă se admite și ipoteza *reimigrării*” (*op. cit.*, p. 285; cf. 299); pentru semnificația termenului, cf. *infra*, § 6.2.2.

2.3.2. Cât despre *română*, „singura limbă romanică păstrată în răsăritul Europei”, se consemnează că „se împarte în patru dialecte principale”, prezentându-se, destul de sumar, „*macedoromâna* sau *aromâna*”, „*meglenoromâna* sau *meglenita*” și „*istoromâna*” (p. 288-290), după ce, pe primul loc, este tratată „*dacoromâna*”, „vorbită pe teritoriul României de astăzi, în Basarabia și într-o parte din Bucovina, aparținând în timpul și după cel de al doilea război mondial la URSS, ca și într-o parte din Banatul care aparține Iugoslaviei, în câteva sate din Bulgaria și din Ungaria, lângă granița românească” (p. 285-286). Acestor precise informații privind acoperirea teritorială le urmează o prezentare, *pe provincii*, vizând (sub)structura dialectală: „Ea [= *dacoromâna*] se împarte în mai multe varietăți dialectale, nu prea diferențiate între ele, pe malul stâng al Dunării (Moldova, Valahia, Transilvania, Banat, Bucovina, Basarabia) și doar în mică parte pe malul drept (Dobrogea și o parte a Banatului iugoslav)” (Tagliavini 1977: 285-287).

Excurs 3. Poate că Tagliavini a fost influențat de Gustav Weigand în ceea ce privește nominalizarea situației lingvistice a Bucovinei și Basarabiei (cf. Weigand 1904). Pe de altă parte, formula de mai sus, „[varietăți] *nu prea diferențiate între ele*”, ne-a reamintit o caracterizare similară, probabil prin comparație cu situația dialectală a Italiei, a unui alt expert în domeniu, Karl Jaberg. Acesta, referindu-se la diferențele dialectale, minime, de pe teritoriul *dacoromânei*, după ce participase, în 1929, la o anchetă de teren dintr-o localitate din vecinătatea Clujului a membrilor Muzeului Limbii Române, scria: „Je näher die Mundart der Sprache des Fragers – und hier sind die mundartliche Merkmale, nicht sehr ausgesprochen –, desto schwieriger ist für den Auskunftsgeber,

mundartliche und schriftsprachliche (oder städtische) Formen auseinanderzuhalten” (*Tagebuchblätter*, citat în Dumistrăcel 1978: 32; evidențierea grafică din citat ne aparține). Este un punct de vedere asupra căruia Jaberg va reveni.

2.3.3. În legătură cu „omogenitatea” dialectală a limbii române în comparație cu limbile romanității centrale, trăsătură pusă în lumină chiar de apariția *Atlasului lingvistic român*, mai notăm observații ale aceluiași Karl Jaberg, autor, împreună cu Jakob Jud, al monumentalului *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (8 volume, Zofingen, 1928-1940): „Die Eigenart des rumänischen Sprachgebietes und damit des ALR wird bedingt durch die soziale Einheitlichkeit der durchaus dominierenden landwirtschaftlichen Bevölkerung, durch den relativ kleinen Unterschied zwischen der Reichssprache und den Dialekten, durch die – an der Zentralromania gemessen – merkwürdige Gleichartigkeit der Mundarten” (Jaberg 1940: 51; traducere, după Cazacu-Todoran 1956, p. 188: „Particularitatea domeniului lingvistic dacoromân și implicit a ALR este condiționată de unitatea socială a populației dominant agricole, de relativ puțin pronunțata deosebire dintre limba națională și dialecte, de surprinzătoarea – în comparație cu Romania centrală – omogenitate a dialectelor”).

2.3.4. În ceea ce privește situația lingvistică a Basarabiei, la Tagliavini găsim o tratare extinsă a problemei, pornind de la statutul acestei provincii, înainte și, apoi, după anexarea, în 1812, a Moldovei de la est de Prut, ca și după re-anexarea ei după cel de al doilea război mondial, cu privire la politicile lingvistice ale imperiului țarist și ale U.R.S.S., inclusiv cu privire la „fundamentarea” lingvistică a așa-numitei „limbi moldovenești” (Tagliavini 1977: 286-289). Asupra unor probleme discutate de Tagliavini vom reveni (cf. § 4.3).

3. Reevaluări terminologice (derutante) privind statutul dacoromânei

3.1. „Carpatistica”. Statutul dacoromânei ca reprezentantă a latinității orientale, inclusiv statutul (real) al graiurilor moldovenești dintre Prut și Nistru sunt, de fapt, anulate în cazul unei clasificări a dacoromânei, dar și a „limbii moldovenești” printre idiomurile de coloratură dialectală „carpatică”. Rețeaua de puncte a operei intitulată

Общекарпатский Диалектический Атлас („Atlasul dialectologic carpatic comun” /OKDA/, 7 volume apărute între anii 1998 și 2003), proiect înscris în domeniul de studii numit „carpatistică” (S.B. Bernștein) cuprinde localități din țările europene Polonia, fosta Cehoslovacie, Ungaria, Ucraina, Republica Moldova, fosta Iugoslavie, pentru care s-au făcut anchete ad-hoc. România este reprezentată pe bază de informații preluate din hărțile unor atlase publicate anterior la noi iar, semnificativ, Bulgaria este absentă (spații albe pe hărți), în pofida interesului, declarat, al inițiatorilor și autorilor întreprinderii, pentru „spațiul lingvistic *carpato-balcanic*”. De altfel, proiectul OKDA, inițiat de Comitetul Internațional al Slaviștilor și realizat sub conducerea acestui for, avea ca obiectiv (într-o formulare cel puțin ambiguă) „clarificarea rezultatelor esențiale ale procesului contactelor de durată dintre dialectele eterogene din spațiul carpatic, ce au avut ca efect numeroase similitudini în domeniul lexico-semantic în primul rând” (traducere după varianta în limba franceză a *Cuvântului-înainte* la volumul introductiv, semnat de S.B. Bernștein, președintele Comitetului menționat; cf. 1987_OKDA_vstup.pdf.).

Excurs 4. În ceea ce ne privește, Academia Română a declinat participarea la alcătuirea OKDA, suspectând reprezentarea limbii române ca limbă „carpatică” cu preocupare vădită pentru supralicitarea prezenței elementelor slave din lexicul dacoromânesc, intuită ca sursă pentru deformări din punctul de vedere științific. Contacte cu institutele academice de profil din România au fost întreprinse, în 1973, de cercetătoarea sovietică Galina Klepikova (de la Institutul de Slavistică și Balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S.), căreia nu i-a fost refuzată însă efectuarea de anchete proprii în România, ce au rămas la nivelul sondajelor.

3.2. Este posibil ca, astfel, să se fi procedat preventiv, spre a se evita o confuzie, cel puțin terminologică, printr-o separare *sui-generis* a dacoromânei de celelalte limbi romanice, ce se produsese, cumva, anterior, și prin plasarea acesteia în clasa „limbi balcanice” (concept cunoscut și sub numele de „Balkansprachbund”), cu puncte de vedere puse în discuție încă de B. Kopitar (1829), preluate și dezvoltate de Gustav Weigand (1925, 1928) și puse într-o nouă lumină de Kristian Sandfeld, care se ocupă de „lingvistica balcanică” (1930). Este o asociere, originală, dar temerară (și

după aprecierile altora), a unor limbi neînrudite (româna, greaca, albaneza, bulgara), dar prezentând anumite trăsături comune, asupra căreia nu stăruim și datorită faptului că nu se referă, esențial, la structuri dialectale ale dacoromânei. Printre cei care au studiat și, prin aprofundarea analizei unor fapte, au limitat importanța conceptului a fost și Eugeniu Coșeriu, acuzând, în diverse cazuri, clasificarea drept „balcanisme” a unor „romanisme”, fenomene lexicale și semantice explicabile prin latina orientală, unele ducând la vechea greacă (Coșeriu 1982: *passim*; cf. Dumistrăcel–Hreapcă 2018: § 3.1.2).

4. Negarea unității lingvistice a dacoromânei, având eventuale reflexe, chiar indirecte, în ceea ce privește însuși profilul statal al României, a fost agresiv formulată în legătură cu atribuirea unui nivel de „limbă (literară)” graiurilor românești de la est de Prut și de Nistru, mai ales în diverse etape ale politicii (și poliției) lingvistice de după instituirea unui stat (federativ) moldovean din componența U.R.S.S. Ne vom referi doar la câteva aspecte, concludente, ale punerii în aplicare a politicii respective, în completarea celor trecute deja în revistă în Tagliavini 1977 (cf., *supra*, § 2.3.3).

4.1. Diversiunea separării unei părți din subdialectul moldovenesc ca „limbă” propriu-zisă a început, de fapt, sub imperiul țarist, în perioada 1905-1917. Lucrurile au căpătat o cu totul altă turnură în 1924, după crearea R.A.S.S. Moldovenești, având ca limbă oficială „limba moldovenească”, forjată după norme, în special cele fonetice, stabilite pe baza graiurilor vorbite în Transnistria, iar, din punctul de vedere al lexicului, cu multe elemente rusești și ucrainene. Un teoretician local, Leonid Madan, afirma, în 1926, că:

„Limba moldovenească, în care grăiești amu norodu moldovenesc, este limbî sînistătătoari, diosăghiti di limba romînească, și sî diosăghești și de limba tuturor cărților moldovenești tipăriti păn la organizarea RASSM” (Bahнару 2016: 14).

În terminologia „științifică” a acestei limbi se foloseau de preferință calcurile, după model rusesc; de exemplu, într-un manual de zoologie de la Tiraspol, „cefalopodele” erau cunoscute sub numele de *capochișioarniși*, iar „gasteropodele” *pînticochișioarniși*. Vasile Bahнару (2016:

14, 16) citează exemple cum sunt următoarele: „aeroplanul” era *sîngur-zburător*, „barometrul” *aeromăsurător*, „declinarea” *aplecare*, „pluralul” *multuratec* etc.

Trecem peste nuanțări din etapele ce au urmat după 1944, pentru a aminti doar luări de poziție intervenite după 1989 – adoptarea alfabetului latin, 1991 – *româna* proclamată „limbă oficială”, dar, după 1994, revenirea la denumirea „limbă moldovenească”, cu eschive semioficiale și editoriale de tipul „limba maternă” sau „materna” (de exemplu, s-au publicat manuale și culegeri de exerciții cu titlul „Materna în școală”).

4.2. În pofida caracterului extrem de selectiv al acestei prezentări, trebuie să amintim un moment semnificativ al imixtiunii (brutale) a politicului în practica lingvistică. În anul 2003 apare un *Dicționar moldovenesc-românesc*, al lui Vasile Stati. Câteva cuvinte și definiții din această parodie lexicografică ne scutesc de comentarii (în lista ce urmează pe prima poziție se află cuvântul pretins *moldovenesc*, iar pe a doua corespondentul *românesc*):

„*catrință* – șorț de lînă ce poartă țărancele ca fustă deasupra cămășii; *fotă dublă*; *erbiu* – verde-saturat; *etac* – iatac; *franzelă* – bulcă; *gîscoi* – gînsac; *încă* – mai ales; *lighean* – albie de tablă pentru spălat rufe; *priseagă* – prisacă; *turmă* – mulțime (de furnici); *zarnacadea* – narcisă”.

Excurs 5. Am fi renunțat la evocarea acestei vădite aberații, a unui ne-profesionist, însă, recent, la al 51-lea Simpozion al Atlasului Limbilor Europei (Baia Mare, 27 iunie – 1 iulie 2018), pe marginea comunicării noastre (în colaborare cu Luminița Botoșineanu), *Dialectologie et géographie linguistique concernant le parlers roumains en Moldavie et Bucovine / Dialectology and Geolinguistics of Romanian Sub-dialect spoken in Moldova and Bucovina*, trecând în revistă fapte de natura celor analizate și în textul de față, o lingvistă din delegația rusă, Natasha Donadze, a susținut că, deși situația graiurilor populare constituie un aspect aparte, totuși, în Republica Moldova, ar exista o limbă moldovenească oficială „funcțională”, deosebită de limba română literară. Cum stau lucrurile și în această privință ne-o dovedește chiar încercarea lui Vasile Stati de a-și argumenta punctele de vedere folosind limba „moldovenească” (firește!) în prefața dicționarului său, intitulată „Expunere de motive” (cităm după ediția din 2003, cu precizarea că nu ne propunem critica afirmațiilor):

„Limba moldovenească dispune de aceleași caracteristici pe care le au multe idiomuri vorbite de diferite popoare: originea, structura gramaticală, fondul lexical de bază comun; iar în temeiul acestor realități – înrudire pînă la gradul de «reciproc inteligibile». Deosebirea esențială, principală și definitorie a idiomurilor din atare contexte, inclusiv a limbii moldovenești din ramura lingvistică romanică de răsărit, este că ele au lingvonime (glotonime) diferite. Astfel, tipul oriental de vorbire romanică a dat naștere la denumirile de limbă (lingvonime): *moldovenească, vlahă, valahă (românească), dalmată (dispărută)*” (p. 3). Sau: „În pofida legislației internaționale privind drepturile popoarelor, relațiile între state, în pofida bunului simț, judecînd nu numai după declarații, ci și după fapte, antimoldovenismul a devenit, pare-se, doctrină ideologico-științifică oficială a statului românesc” (p. 9).

Astfel de mostre dintr-un registru al limbii oficiale moldovenești, „funcționale”, ne scutesc, de asemenea, de orice comentarii.

4.3. Referindu-se la practicile de „purificare lingvistică” la care recurgeau autoritățile de la Chișinău (susținute și astăzi în împrejurări de tipul celor prezentate *supra*, § 4.2), afirmînd ideea existenței unei „limbi moldovenești”, Eugeniu Coșeriu, în cadrul conferinței științifice *Unitatea limbii române – cu privire specială la Basarabia și Bucovina*, a reiterat opinia, pe care a susținut-o mereu, că

„A promova sub orice formă o limbă moldovenească, deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică. Din punct de vedere istoric și practic este o absurditate, o utopie și, din punct de vedere politic, e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și deci un act de genocid etnico-cultural” (Coșeriu 1994^b; cf. și Coșeriu 2002).

Pentru lumea științifică occidentală, dincolo de limitarea cronologică (de actualitate) și de politică (sau, de fapt, de poliție) lingvistică locală, poziția romanică a dacoromânei a fost abordată, cu autoritatea competenței, la nivelul responsabilității epistemice, de Alf Lombard, ocupându-se de „normarea” limbii române (Lombard 1956/1959), de Carlo Tagliavini, anterior *Originilor*, reacționînd chiar față de teza existenței unei limbi literare moldovenești (Tagliavini 1956/1959) sau, cel mai cuprinzător, de Klaus Heitmann, referindu-se și la literatura moldovenească (Heitmann 1956).

4.4. Poziția dialectologilor de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova

4.4.1. Luăm în considerație, preponderent, puncte de vedere venind de la specialiști dialectologi, chiar din perspectiva geografiei lingvistice. Astfel, s-a continuat publicarea materialelor prelevate pe teren în cadrul proiectului intitulat *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM), din care au apărut, între 1968 și 1973, un număr de patru volume. Dar, date fiind și evenimentele la care ne-am referit deja (cf. § 4.1), specialiștii de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Moldovei au reevaluat întreprinderea lor de valorificare din perspectiva geografiei lingvistice regionale dacoromânești a epocii, încadrând volumele publicate cu începere din 1993, în seria „Atlasul lingvistic român, pe regiuni”, cu următorul titlu: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, de la vol. I, 1993, până la vol. IV, 2002-2003, realizate direct de Vasile Pavel, respectiv avându-l pe acesta în calitate de redactor coordonator.

4.4.2. Semnificația noului titlu a fost prezentată prin proiecție de apartenență genealogică dialectală și din perspectiva practicilor cartografierii lingvistice. Selectăm câteva idei și enunțuri ilustrative, din cuvântul-înainte la volumul I din *ALRR.Bas.Bucov.Trans.* (sigla atlasului) semnat de Vasile Pavel. Mai întâi, se observă că vechea denumire, „Atlasul lingvistic *moldovenesc*” era improprie, deoarece rețeaua de puncte de anchetă cuprinde și localități din așa-numita „Transcarpatie”, din Ucraina, în care se vorbesc graiuri aparținând subdialectului *maramureșean* (având răspândire teritorială preponderentă în *Maramureș*, provincie istorică românească). Dar, chiar trecând peste aceasta, prin determinantul *moldovenesc*, din titlu, creându-se opoziția cu *român* (din titulatura „Atlasul lingvistic ~”), se producea și legitimarea „limbii *moldovenești*” (Pavel 1993: 6). Prin noul titlu (un atlas al graiurilor din Basarabia, Bucovina de nord și din Transnistria), date fiind, de exemplu, atlasele graiurilor din Banat sau din Maramureș, se pune în evidență o realitate lingvistică: lucrarea „face parte din seria acestor atlase regionale”, complementaritate care, de altfel, ține de filiația chestionarelor utilizate în anchete, de sistemul de transcriere fonetică adecvat limbii române, având obiectivul de a adânci cunoașterea „dacoromânei vorbite”, prin raportare la rețeaua de puncte a atlasului Weigand, a „Atlasului lingvistic român” etc. (*ibidem*, p. 7, 8).

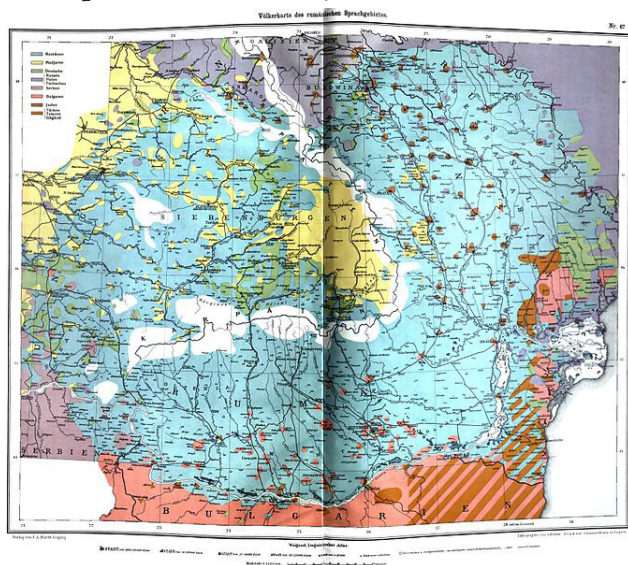
4.4.3. Din această largă perspectivă, punctul de vedere al dialectologilor moldoveni de la Chișinău și opțiunea lor se verifică prin compararea hărților ALM și ALRR.Bas.Bucov.Trans. cu cele ale „Noului Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina” și, mai ales, prin raccordarea firească a rezultatelor de pe hărțile atlaselor „moldovenești” la hărțile *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (vol. I, 2005, vol. II, 2012). Complementaritatea „demonstrează, în ansamblu, unitatea limbii române, expresie a viabilității românismului pe întreg arealul romanic nord-dunărean” (Pavel 1993: 8). Și iată aplicarea acestei perspective atunci când graiurile *moldovenești* din nord-estul Republicii Moldova sunt analizate „în cadrul dialectului dacoromân”, cu evidențierea trăsăturilor comune ale acestora cu graiurile maramureșene, dar și cu graiuri moldovenești „insulare și marginale” (Spînu 2009: *passim*; vezi, la p. 116-117, o critică a punctului de vedere Udler, din lucrarea la care trimitem în continuare).

Excurs 6. Din perspectiva posibilelor implicații, să nu pierdem din vedere faptul că, în felul acesta, cu mijloace specifice, tehnice, este admisă, indirect, și unitatea teritorială dacoromânească, inclusiv din perspectiva realității unității statale. Nu este vorba de un program *ad-hoc*, dar faptul nu este de neglijat dacă ne raportăm la rolul hărții Weigand privind teritoriile de limbă română, la care ne referim în continuare.

5. Revenind la problema creării statelor naționale din Europa, în urma destrămării imperiilor austro-ungar și țarist, după hotărâri ale Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920) și prezentând doar esențialul, trebuie să amintim faptul că o condiționare lingvistică a noii entități statale se încadra în precepte privind existența unei tradiții culturale, a unei psihologii populare comunitare.

5.1. Acestor exigențe, delegația română le-a răspuns, documentar, prin prezentarea, printre altele, a lucrării, monumentale, a lui Iuliu Zanne, „Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia” (10 volume, tipărite între 1895 și 1912), a colecției revistei „Convorbiri literare”, cu apariție începând din 1867, și a unei lucrări de geografie lingvistică a profesorului german Gustav Weigand, intitulată *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* („he-

rausgegeben auf Kosten der rumänischen Akademie in Bukarest von Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1909”). Din acest „Atlas lingvistic al teritoriului dacoromân”, a interesat, în mod deosebit, harta de încheiere (67), cu titlul *Völkerkarte des rumänischen Sprachgebietes* (așadar harta etnică a teritoriului lingvistic românesc), pe care o reproducem (**Harta 1**; prin acesată grafică, trimitem la hărți publicate în corpul articolului de față).

Pe harta lui Weigand apar marcate toate zonele locuite de români și în care se vorbește limba română (în care a făcut anchete Weigand) din arealul cuprins între Dunăre, sud-vestul Banatului românesc, câmpia Tisei, Carpații nordici, bazinul fluviului Nistru, respectiv reprezentând Dobrogea, fără a omite marcarea spațiilor din interior în care se vorbesc alte limbi (maghiara, dialecte germane, bulgara, ucraineana și turca; pentru prezentarea zonelor populate de alte etnii, cf. Coroliuc 2013: 319-320). Această hartă, folosită la Conferința de Pace de la Paris (cf. Arvinte 1992-1993 A: 41) pare că ar fi fost... orientată din perspectiva trasării granițelor de sud-vest și de nord-vest ale României, în lipsa unor alte delimitări, anterioare, în zonele respective.

5.2. Este cunoscut rolul, deosebit, al geografului francez Emmanuel de Martonne (1873-1955), studios și bun cunoscător al spațiului carpatic, pentru trasarea granițelor României de după primul război mondi-

al (și ale Poloniei, dar și ale statelor sud-dunărene), în calitate de expert al Comitetului de studii de pe lângă Conferință. Este bine cunoscută harta sa consacrată arealului european la care ne-am referit, dar, pentru propunerile înaintate guvernului francez, în ceea ce privește România, harta Weigand a constituit un material documentar de prim rang.

5.3. Iată, așadar, un anumit tip de lucrare de geografie lingvistică, de interes primar dialectologic, care a venit în sprijinul cunoașterii unității naționale românești.

6. Cea mai importantă lucrare de același tip a constituit-o *Atlasul lingvistic român* (ALR), cu publicații începând din 1938, atlas pe care Sextil Pușcariu l-a proiectat având în vedere, însă, tocmai salvagardarea trăsăturilor specifice graiurilor populare românești, din perspectiva schimbărilor, la acest nivel, ce urmau să se petreacă datorită condițiilor aparte de manifestare a influenței limbii literare. Demersul științific a avut însă urmări mult mai complexe, unele neașteptate probabil, pe diferite planuri.

6.1. Iată prezentarea problemei la care ne-am referit:

„Prin întregirea României după marele război, limba noastră trecea printr-una din cele mai mari prefaceri din cursul întregii sale dezvoltări. Limba din Țara Veche și mai ales limba Capitalei pătrundea triumfătoare în provinciile nouă; ici și colo se petrecea și fenomenul invers: intrau în limbă cuvinte și expresii din Ardeal. Procesul acesta deosebit de interesant din punct de vedere lingvistic trebuia surprins în toiul desfășurării; în afară de aceea, limba trebuia fixată pe hărți înainte de a-și pierde cele mai interesante din provincialismele sale” (Pușcariu 1938: 7-8; pentru o proiecție de ansamblu, cf. Dumistrăcel 1978: 34-36).

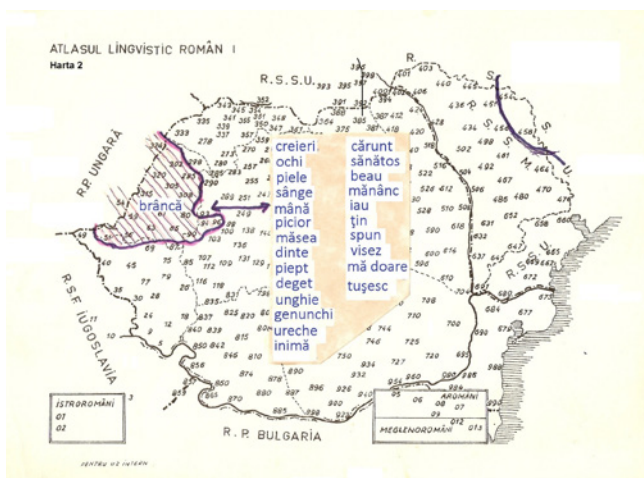
Anchetele pentru *Atlasul lingvistic român I* (seria Sever Pop) și *Atlasul lingvistic român II* (seria Petrovici) s-au desfășurat între anii 1929 și 1938, rețeaua ALR I cuprinzând 301 puncte de anchetă (a căror dispunere apare pe **Harta 2**), iar cea a ALR II 85 de puncte.

6.2. Dar, dincolo de cunoașterea specificului graiurilor limbii române (din punct de vedere fonetic, gramatical și lexical), u n i t a t e a, deosebită, a dacoromânei, prin comparație cu alte limbi romanice (cf.

Dumistrăcel 1978: 28-35; vezi și, *supra*, *Excurs 3* și § 2.3.3), a fost pusă în evidență de hărțile ALR și în ceea ce privește vocabularul unor domenii onomasiologice cum sunt, în special, cele care fac obiectul volumului Pop 1938 (*Părțile corpului omenesc*), respectiv al primei părți din volumul Petrovici 1940 (*Corpul omenesc, boale /și termeni înrudiți/*). Evident, în cele ce urmează nu vrem să trecem cu vederea existența, mai ales în ceea ce privește lexicul, a diverse deosebiri pe terenul dacoromânei, dar cercetarea obiectivă impune prezentarea specificului și a efectelor, pe ansamblu, a acestor deosebiri, cu referire, mai întâi, la cele străvechi, pornind de la teoria „valurilor” de „re-romanizare” a teritoriului dacoromănesc, formulată de Alexandru Philippide, lingvist ieșean ce are în vedere un dialect „sudic”, cuprinzând graiurile din Muntenia – Oltenia, sudul Transilvaniei și sudul Dobrogei, și al-tul nordic, reprezentând graiurile din Banat, Crișana, partea de nord a Transilvaniei, din Maramureș, Bucovina și din Moldova–Basarabia, pentru ca, apoi, să dăm curs prezentării semnificației altor diferențe, inclusiv ale celor dintre subdiviziuni caracteristice celor două areale.

Excurs 7. Mai întâi, o punere în gardă liminară: punctul de vedere Philippide privind structura dialectală a dacoromânei (după *Originea românilor*, I-II, 1923-1928) acceptat, principial, de alți lingviști (printre care semnificativă este poziția lui Em. Vasiliu 1968) a făcut obiectul unor contestații din perspectiva apărării „continuității” și a „priorității” teritoriale a românilor în spațiul geografic actual al României, dintre care numeroase alături cu esența tezei Philippide. Pentru Philippide, peste teritorii (restrânse) de continuitate din fosta Dacie, românii din sudul Dunării s-au deplasat spre nordul fluviului de la începutul secolului al VII-lea până în prima jumătate a celui de al XIII-lea. De altfel, trebuie să precizăm faptul că, pentru analiza evoluției istorice și a structurii dialectale a limbii române, Philippide a utilizat și informații din studiile lui Weigand asupra dialectelor din sudul Dunării, ca și rezultatele anchetelor acestuia de pe teritoriul dacoromănesc, publicate inițial în diferite volume din „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache /Rumänisches Seminar/ zu Leipzig”, între anii 1896 și 1902, și, apoi, în *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* – aspectele fonetice (cf. Dumistrăcel 2009^b: 33-34). Pentru o prezentare generală a teoriei fondatorului „școlii lingvistice de la Iași”, cf. Arvinte 2006: *passim*).

6.2.1. Mai întâi, unitatea dacoromânei pusă în lumină de hărțile ALR. Ne limităm doar la situația lexicului privitor la domenii la care ne-am referit anterior, cu extensie asupra altor termeni din vocabularul uzual, aparținând fondului lexical de bază. Pe diferite hărți din ALR I, în toate cele 301 puncte de anchetă s-au înregistrat exclusiv (așadar nu există sinonime pentru) termeni cum sunt *creieri*, *ochi*, *piele*, *sânge*, *picior*, *măsea*, *dinte*, *piept*, *deget*, *unghie*, *genunchi*, *ureche*, *inimă*; *cărunt*, *sănătos*; *beau*, *mănânc*, *iau*, *țin*, *spun*, *visez*; *mă doare*, *tușesc*.

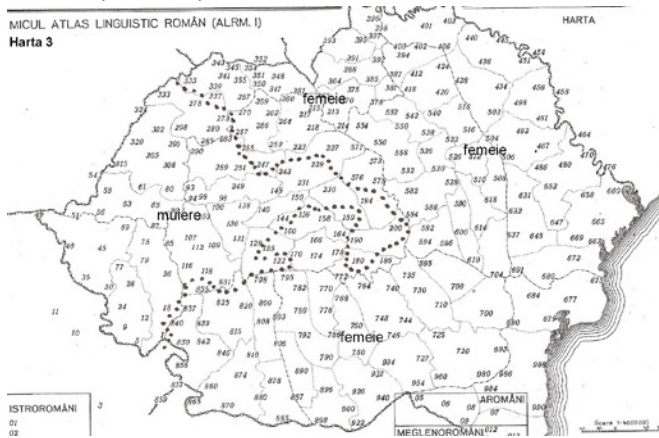
Excurs 8. Observații generale: pe hărțile respective, dar și pe cele care urmează, graiurile din Moldova dintre Prut și Nistru se încadrează perfect în arealul dacoromânesc. Pe de altă parte, conturul cartografic al dacoromânei coincide cu ariile marcate de Weigand pentru ceea ce lingvistul german a numit „dacorumänische Sprachgebiete” (vezi, *infra*, și **Hărțile 2, 3, 4**, pentru aceleași situații). Nu stăruim asupra originii și semnificației cuvintelor la care ne referim aici; am consultat (și pot fi consultate) seriile DA (1913-1940) și DLR (1965-2010) ale *Dicționarului limbii române* al Academiei Române. Am încercat să aprofundăm explicațiile etimologice și semantica unor termeni de substrat în cuprinsul articolelor Dumistrăcel 1989^a, Dumistrăcel 1989^b, Dumistrăcel 1991, Dumistrăcel 1995^a.

6.2.2. Față de cele afirmate anterior, selectăm excepții caracteristice.

a) Complementar ariei majoritare *mână*, în cea mai mare parte a Crișanei s-a notat termenul *brâncă*, cu sensul ‘mână’, ca uz arhaic, o relicvă

față de utilizarea generală mai veche a termenului cu același sens în dacoromână, dovedită de păstrarea substantivului în expresiile *a da brânci*, *a cădea în brânci* și chiar de circulația generală a verbului (a) *îmbrânci*. Pe **Harta 2** am reprezentat circulația generală în graiurile limbii române a termenilor enumerați mai sus, la care am putea adăuga numeroși alții.

b) Același statut cu *brâncă* are termenul de origine latină *muiere* (cf., *supra*, § 2.1), folosit încă în anii anchetelor pentru ALR într-o arie tot vestică, dar mai extinsă în raport cu *brâncă*, spre a numi aceeași noțiune pentru care în restul teritoriului dacoromânesc s-a notat termenul (tot de origine latină) *femeie* (sinonimul regional *boreasă*, notat în graiurile din câteva localități din centrul Transilvaniei, nu este semnificativ pentru discuția de față); cf. **Harta 3**.

7. Indiferent dacă acceptăm sau nu punctul de vedere Philippide privind, să-i zicem, „re-romanizarea” teritoriului dacoromânei („re-imi-grare” la Tagliavini), inclusiv explicațiile lingvistului ieșean privind popularea părții nordice a actualei României printr-un „val banato-transcarpatin”, iar a părții sudice prin „valul transdunărean”, numeroase hărți din atlasele lingvistice românești prezintă o repartizare bipartită de această factură. Ariile lexicale (în primul rând) nordice deosebite de cele sudice opun termeni de mai multe categorii de origini, mai întâi de tipul *latină vs latină*; *latină vs autohtonă*, apoi *latină vs slavă* și, într-o situație aparte din punctul de vedere al istoriei limbii române, ariile de opoziție *latină vs maghiară*. Acest tip general de distribuție teritorială a făcut obiectul unei secțiuni din studiul nostru consacrat specificului dialectal al dacoromânei din perspectivă roma-

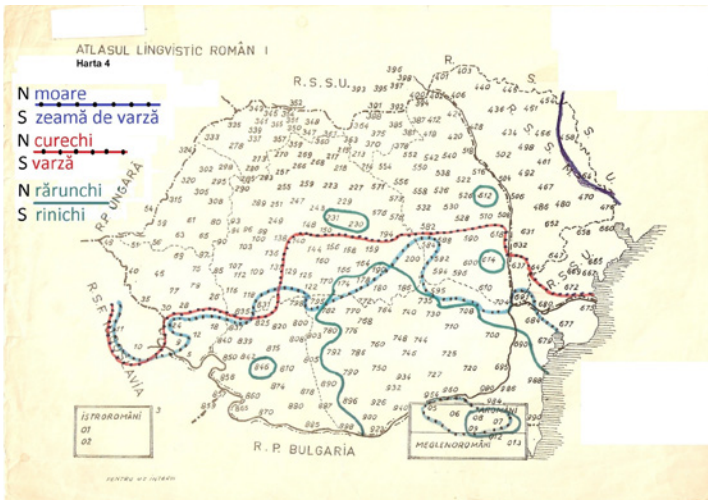
nică (Dumistrăcel –Hreapcă 2009^a), după care selectăm exemplele din secțiunile ce urmează. Menționăm că, în continuare, prezentăm doar exemplificări ale cazurilor puse în discuție și că referințele privind variația diatopică au în vedere situația din graiuri din perioada anchetelor pentru ALR.

Excurs 9. Pentru paralelisme ale unor cuvinte de proveniență autohtonă cu elemente de origine latină, având, așadar, aceeași repartitie teritorială, bipartită, cf., *infra*, § 7.2, cu trimitere la un studiu referitor la semnificația ariilor regionale ale unor elemente autohtone din vocabularul limbii române (Dumistrăcel 1989^a).

7.1. Există opoziția, de complementaritate, dintre aria nordică daco-românească (N) și cea sudică (S) pentru elemente (forme) diferite de origine latină (în ambele arii), cum sunt, printre altele

- curechi* (N) vs *varză* (S);
- moare* (N) vs *zeamă de varză* (S);
- rărunchi* (N) vs *rinichi* (S);
- genunchi* (N) vs *g(h)enuchi* (S);
- mănunchi* (N) vs *mănuchi* (S),

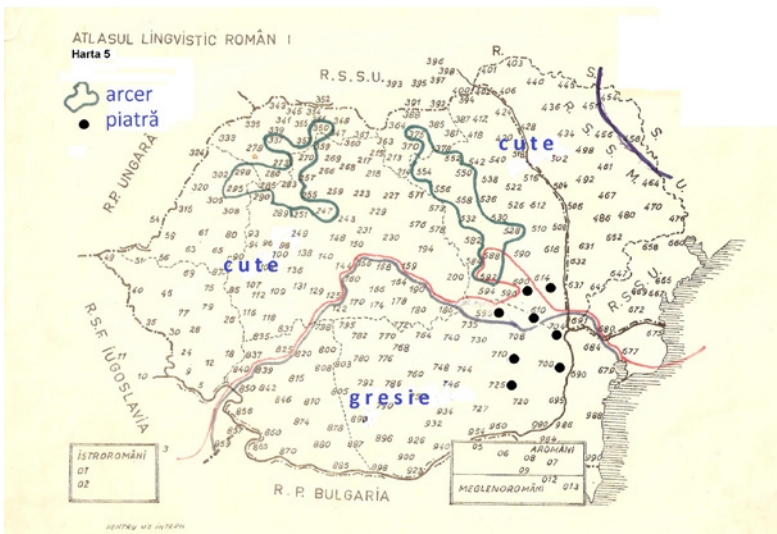
opoziții reprezentate pe **Harta 4** (mai puțin pentru *genunchi* – *g/h/enuchi* și *mănunchi* – *mănuchi*), hartă redactată, ca și în cazul unora ce urmează, pornind de la viziunea și reprezentări grafice de la Pușcariu 1936, Pușcariu 1940 și Cazacu–Todoran 1965.

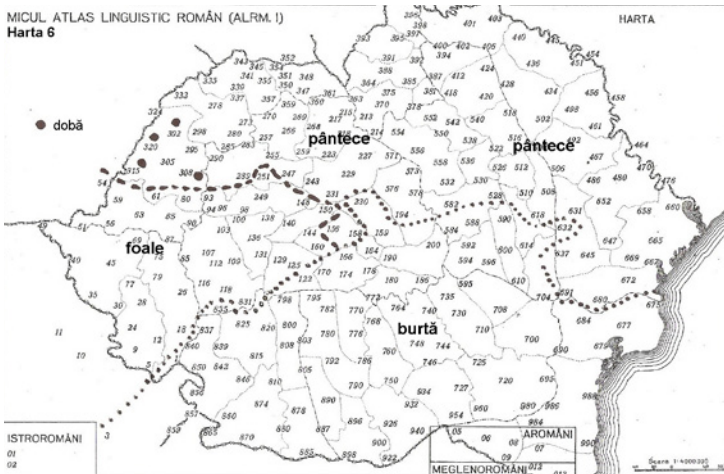

7.2. Opoziția aceluiași arii, pentru elemente de origine latină (N), față de elemente din fondul autohton (S) poate fi ilustrată prin cazurile reprezentate pe **Hărțile 5 și 6**:

pântece (*pâncete*), *foale* (N) vs *burtă* (S);
cute (N) vs *gresie* (S),
 cu interferările *arcer* și *piatră* (neseemnificative tematic).

Excurs 10. Aceluiași grup îi poate fi adăugată, cu mai puțină pregnanță documentară, opoziția dintre *june* ‘mire’, de origine latină, dintr-o arie nord-vestică restrânsă, și termenul, curent în aria sudică, *ginere* (și, pe terenul limbii române, *ginerică*) cu sensul ‘mire’; termenul *ginere* este de origine latină, dar sensul cu care este întrebuințat în graiurile sudice este prezentat drept rezultatul unui calc după un termen tracic, având dubla semnificație /a/ ‘nume purtat de soțul unei femei în raport cu părinții acesteia’ (singura semnificație a termenului *ginere* în aria nordică și a etimonului acestui termen, lat. *gener*) și /b/ ‘nume purtat de bărbat în ziua sau în preajma căsătoriei sale’. Un cadru general, probabil ca influență tracică: ambele semnificații citate mai sus sunt notate și pentru albanezul *devder*, neogrecescul *γαμβρός* și bulgărescul *zet*, descendenți, ca și lat. *gener*, ai unui radical indo-european *ĝem(e)-* ‘a se căsători’, cu referire la înrudirea prin alianță; derivatele din limbi indo-europene au fost interpretate, paralel, ca reflectare a „matriarhatului” (cf. Dumistrăcel 1995: 323, cu trimitere la Walde–Pokorny 1973 (1930): 574-575).

7.3. Opoziția celor două arii în discuție poate fi constatată și în ceea ce privește elemente aparținând stratului (latin) al limbii române în raport cu elemente ale adstratului slav, acestea din urmă fiind dublete ale termenilor de origine latină atât în aria sudică (sl¹), cât și în cea nordică (sl²):

sl¹ *sudoare* (N) vs (*în*) *nădușeală* (S);
nea (N, deja într-o arie limitată) vs *zăpadă* (S);
coardă (N) vs *strună* (S)

sl² *ciolan* (N) vs *os* (S).

8. Din perspectiva istoriei limbii române o problemă aparte o reprezintă elementul de substrat, respectiv prezența, în vocabularul dacoromânei, a cuvintelor din dialecte ale limbii traco-dacilor, aflați în stadiul societății tribale, problemă pe care am abordat-o în special în studiul consacrat semnificației ariilor regionale (lexicale și semantice) ale unor elemente autohtone din vocabularul limbii române (Dumistrăcel 1989^a), de la care pornim, în general, pentru discuțiile care urmează.

8.1. Dacă, în primul rând, cunoașterea diferitelor situații în care se află, în arealul nordic și în cel sudic al dacoromânei, cuvintele de origine latină ar constitui o condiție suficientă pentru a admite teoria „valorilor” a lui Philippide, situația se complică, măcar parțial și aparent, dacă ne referim la tabloul de ansamblu al termenilor moșteniți din substrat.

8.1.2. Am constatat deja opoziția cu elemente de origine latină în cazurile *burtă* și *gresie*, ambele specifice arealului sudic (cf., *supra*, § 7.2). Tot arealului sudic, după cercetări particulare (B.P. Hasdeu, Al. Rosetti, I.I. Russu, I. Fischer, sintetizate în articolul nostru citat anterior), îi aparțin termeni cum sunt *barză* (în N *cocostârc*, creație pe terenul limbii române), *ghionoaie* (în N *ciocănitoare*, de asemenea creație pe terenul limbii române, de pus în relație însă cu circulația termenilor *cioc* vs *plisc*), *ghiuji/ghij*, față de *vâj*, în Transilvania, opoziție discutată încă de Hasdeu etc.

8.1.3. Arealul nordic se caracterizează, lexical, în special prin prezența lui *mire*, cu sensul ‘nume purtat de bărbat în ziua nunții sale’, termen devenit literar, și, din alt punct de vedere, prin accepțiile aparte ale cuvintelor la care ne referim în secțiunea următoare.

8.2. Există, totuși, ca și în cazul cuvintelor de origine latină, termeni comuni atât arealului nordic, cât și celui sudic: *abur*, *buză*, *copac*, *ghimpe*, *mugure*, *pârâu*, *vatră* etc., când ne confruntăm cu o situație comparabilă cu folosirea, pe tot teritoriul dacoromânesc, a termenilor de origine latină din seria *creieri* → *tușesc*, înfățișată pe **Harta 2** (*supra*, § 6.2.1). Pe de altă parte, există cazuri în care se constată sensuri diferite, în arealul nordic, față de cel sudic, ale aceluiași cuvânt de substrat; în această situație se află, de exemplu, termenii *argea* (cf. Dumistrăcel 1989^b: *passim*, la care trimit Sala-Ionescu Ruxăndoiu 2018: 314), dar și (a) *ciupi*, *baltă*, *gușă* sau *rânză* (cf. Dumistrăcel 1989^a: *passim*),

8.3. Importanța aparte a elementelor autohtone privind discuția de față constă în faptul că, existând grupuri de graiuri din aria sudică, respectiv de grupuri de graiuri din aria nordică al căror vocabular se individualizează prin anumite elemente de substrat (lexic, semantică), putem admite că respectivele areale, străvechi, reprezintă mărturiile continuității populațiilor romanizate pe teritoriul locuit de vechii geto-daci la nord de Dunăre (punctul nostru de vedere fiind acceptat în Sala-Ionescu-Ruxăndoiu 2018: 298-299). Ideea în discuție este întărită de existența, paralelă, a arealelor nordic și sudic ce se caracterizează prin elemente specifice de origine latină. Așadar, putem admite că peste aceste vechi areale s-au putut suprapune graiuri din sudul Dunării, ca rezultat al celor două „valuri” de reîmigrație intuite și argumentate de A. Philippide. Acceptând mărturia acestei dinamici (lingvistice) a etnogenezei și admițând continuitatea populației romanizate pe teri-

toriul carpato-dunărean, în sprijinul interpretării în discuție putem invoca, de asemenea, existența și păstrarea, peste evenimentele de după părăsirea Daciei sub împăratul Aurelian, dar, pe cursul inferior al Dunării, și în epoca împăratului Constantin cel Mare, a unui anumit statut al acelor „zone nucleu de romanizare” („Kerngebiete”) la care s-au referit Ernst Gamillscheg și Günter Reichenkron, invocate apoi de Emil Petrovici (cf. Arvinte 2003: passim).

Excurs 11. Rolul, important, al atlaselor lingvistice românești pentru cunoașterea istoriei limbii trece de problemele limbii române; o dovedesc, printre altele, studiile lingvistului german Günter Reichenkron, asupra semnificației ALR pentru cunoașterea istoriei limbilor slave (Reichenkron 1940^a), respectiv pentru lingvistica maghiară și turcă (Reichenkron 1940^b).

9. Pentru ansamblul discuției cu privire la „unitatea” limbii române, pornind de la raportarea la cele două „dialecte” ale idiomului romanic nord-dunărean (după Philippide), trebuie să punem în discuție problema împrumuturilor lexicale din dacoromână, începând chiar cu primul mileniu al erei noastre, dar la diferite niveluri, problemă care se pune cu acuitate.

9.1. Mai întâi, observăm opoziția bipartită ce a făcut obiectul unor secțiuni anterioare, în ceea ce privește influența unui strat lexical nou din vocabularul limbii române, cel al limbii maghiare. Semnalăm această opoziție pentru elemente de origine latină din arealul sudic în raport cu împrumuturi din maghiară în arealul nordic, ca una dintre cele mai vechi influențe de contact, în aria nordică, cu populații vorbind alte limbi, stabilite pe teritoriul dacoromânei:

mai (N) vs *ficat* (S);

(a) *sudui* (*suduitură*, *sudalmă* – N) vs (a) *înjura* (*înjurătură* – S).

9.2. După ce, pe baza materialului ilustrativ din secțiunile precedente, prezentând opozițiile termenilor discutați, am ilustrat existența celor două arii complementare ale dacoromânei pentru perioada formării acesteia, în secțiunea prezentă încercăm schițarea unei anumite funcționalități lingvistice pentru aria nordică. În spațiul caracterizat deja

prin anumite trăsături lingvistice, deosebite de cele din sud, trebuie să avem în vedere mișcarea unor populații care au avut contact direct cu vorbitorii limbii maghiare pentru a explica propagarea împrumuturilor din această limbă până la limitele estice ale arealului nordic al dacoromânei. De aici putem trage anumite concluzii.

10. Ca observații de retrospectivă imediată, suntem obligați față de cititori, în primul rând, să precizăm faptul că, în toate aprecierile noastre, avem în vedere un principiu coșerian, aplicabil la problema împrumuturilor ce caracterizează profilul limbii române, anume primatul istoriei, cu aplicație directă și la această analiză ocazionată de centenarul României Mari; ne referim la fraza de încheiere a studiului „Vom Primat der Geschichte”, ce rezumă un punct de vedere al lui Hermann Paul, din *Principiile de istoria limbii*: „Sprachwissenschaft ist tatsächlich Sprachgeschichte”, însăși simpla descriere a limbii, chiar dacă nu este decât o istorie parțială și provizorie (Coseriu 1980: 145).

10.1. În această ordine de idei, avem în vedere, în primul rând, o precizare tehnică pentru care trimitem la Louis Deroy, indoeuropeanist, autorul celei mai importante monografii dedicate împrumutului lingvistic. Acest specialist a făcut observația că, în mod curent, când se vorbește de împrumuturi, trimiterile sunt la lexic, deși numeroase alte secțiuni ale limbii pot fi luate în discuție din acest punct de vedere: sunete, accentuarea, trăsături morfologice, sensuri, construcții sintactice (Deroy 1956: 17). De fapt, în afara faptului că, invocând acest fapt, am încercat să ne punem la adăpost față de obiecții de viziune perfecționistă, îi suntem îndatorați lui Deroy pentru o caracterizare (aparent) surprinzătoare a limbii române, ca fiind un „paradis al împrumutului”, ce ar putea submina caracterizarea acesteia drept „unitară”, dar importantă și întrucât autorul explică această bogăție prin condițiile geografice și istorice în care au trăit vorbitorii românei: vecinătatea cu vorbitorii unor limbi slave, contactul cu limba maghiară, cu limba turcă și cu greaca, așadar prin împrejurări de ordin istoric și geopolitic:

„Certaines langues sont des paradis de l'emprunt. On voudrait pouvoir s'attarder, par exemple, au roumain, qui doit à son *histoire* et à sa *situation géographique* particulière tant d'éléments slaves, hongrois, turcs et grecs” (Deroy 1956: 67).

Autorul se referă, apoi, pentru limba literară, la împrumuturile din franceză; printre neologismele citate: *curaj*, *egoism*, *funcționar*, *milionar*, *pension*, *prințesă*, *salon*, *simplu*, *soldat*, *toaletă* „et une foule d'autres gallicismes”.

10.2. Astfel, diversificarea lexicală a limbii române este un efect al evoluției sale istorice mai ales în epoca modernă, iar acest aspect a fost pus în lumină de o descriere istorică rațională, plasată chiar sub semnul geografiei lingvistice. Ne referim la un studiu al lui L. Gáldi consacrat unor probleme de geografie lingvistică pentru română în secolul al XVII-lea. În ceea ce privește lexicul dacoromânei în epoca de referință, lingvistul maghiar demonstrează că există influențe lingvistice regionale de două categorii, una *culturală* propriu-zisă, iar alta privind *cultura materială*. Dacă pentru Principate influența la nivel cultural o reprezintă limba neogreacă, pentru Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș influența respectivă o constituie, la același nivel, latina savantă, prin filiera limbii germane. Paralel, principalele împrumuturi numind noutățile în ceea ce privește cultura materială sunt, pentru limba din Principate, de origine turcă, iar pentru limba română din provinciile de la nord și de la vest de Carpați sunt de origine maghiară (Gáldi 1938). Un exemplu: *catifea* (< tc. *katifâ*), față de *barșon* (< magh. *bársony*; o prezentare a studiului la Ciureanu 1940-1941).

10.3. Discutarea acestei probleme impune, așadar, o distincție principală, ținând seama de cele două aspecte puse în evidență și de L. Gáldi: influențe culturale, în sens larg, asupra limbii literare, și influențele la nivelul vorbirii comune, prin contactul românilor cu vorbitorii altor limbi.

10.3.1. În ceea ce privește primul aspect, trebuie să observăm că limba română (literară), în diferite faze ale evoluției sale, a cunoscut mai multe influențe străine, care s-au succedat, iar din produsul acestora, cu timpul, în limba literară s-au păstrat un număr în general redus de urme, diferit însă de la caz la caz. Au fost pe larg discutate, în timp, efectele slavonismului cultural, apoi influența neogreacă, cea a limbii franceze, ultima cu rezultate ce au putut fi apreciate, în special prin eliminarea excesului de grecisme, în Țara Veche, și de germanisme, în spațiul transilvan, ca o „re-romanizare” (sau „re-latinizare”) a limbii române, după cum, în prezent, este remarcabil împrumutul de anglicisme. Trezându-se peste momentele de „criză” lingvistică (puseuri de utilizare a gre-

cismelor sau a franțuzismelor, în Principate, a rusismelor, în Basarabia, a germanismelor, în spațiul lingvistic transilvănean), astfel de prezențe diastratice, ca să nu mai vorbim de cele diatopice, fluctuante și trecătoare, nu au avut urmări de slăbire a unității de bază a limbii române.

Excurs 12. O analiză aplicată, pe baza anchetelor pentru ALR, privind ieșirea din uz a termenilor administrativi de origine străină chiar pentru epoca de imediat de după întregirea României Mari, a întreprins Sever Pop, care, în anii 1929-1933, constata, printre altele, înlocuirea, în zona transilvăneană, prin termenul *județ*, a unor germanisme sau maghiarisme de tipul *comitat* (germ. *Komitat*), *bețarc* (germ. *Bezirk*), *varmeghe* (magh. *vármegye*), după cum neologismul *prefect* înlocuia nu doar regionalismele *șpan* și *fișpan* de origine maghiară (*span*, *fő-ispán*) din Transilvania, împrumuturile rusești *zemski nacialnic* sau *voiski nacialnic* din graiurile din Basarabia, dar, în Bucovina, și termenul „tehnic” *căpitan*, cu sensul special aici în discuție, ca și arhaismul *ispravnic*, în Basarabia. În afară de termenii din acest domeniu (cf. și *pretor*, față de *solgăbirău*), alte neologisme luau locul regionalismelor devenite inactuale comunicativ: *farmacie* (– *potică*), *gară* (– *stație*), *poliță* (– *vecsăl*, *valtău*), „a da *faliment* (– a *bucta*), *ziar*, *gazetă* (– *uișag*, *țăitung*). Dar nu este vorba numai de neologisme; termenul „regățean” *chibrit* (de origine turcească) înlocuiește o serie întreagă de germanisme și maghiarisme de tipul *moșâni*, *ghiufe*, *șvebele*, *răipelțuri*, *ținhelțuri*, *șălitre*, din graiurile provinciilor de la nord și de la est de Carpați, respectiv înlocuiește pe *țabric* din Bucovina și pe *sărnice* din Basarabia (Pop 1934: passim).

Și am încheiat seria cu acest termen pentru că el va fi evocat, apoi, de Eugen Coșeriu, într-un enunț, devenit celebru, cu privire la semnificația reală a regionalismelor de proveniență rusească față cu pretenția ca, pe baza lor, să se susțină existența unei limbi „moldovenesti”. În comunicarea *Latinitatea orientală*, lingvistul își completa argumentarea în acest sens prin fraza „Cu câteva *cleioance*, cu câteva *sărnice* și cu niște *baistruci* nu se face o limbă” (Coșeriu 1994^c), împrumuturi din rusă convocate deloc întâmplător: *cleioancă* înseamnă „mușama”, iar *baistruc*, „bastard”, numit, în diferite graiuri populare, și *buruienar*, *urzicar*, *copil de gard* etc.

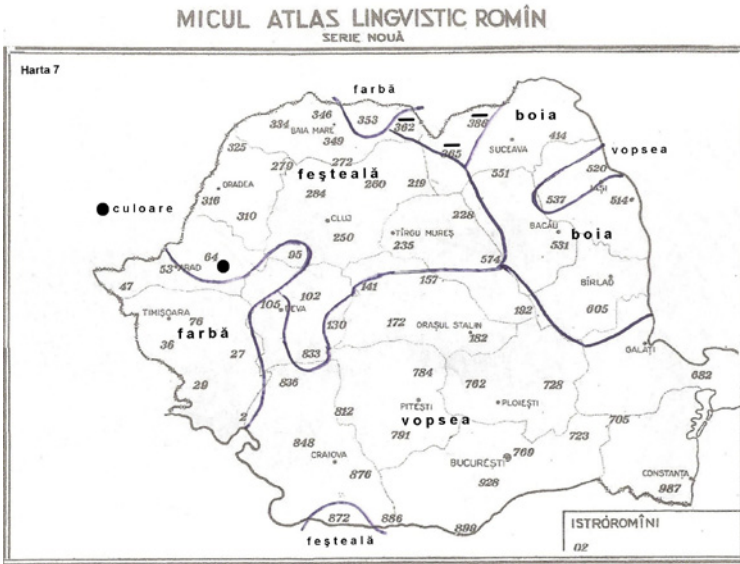
10.3.2. Diferite hărți, în special din volumele ALR II, ilustrează însă un aspect important principal în legătură cu relevanța diatopică a reprezentanții, de la nivelul vorbirii populare, ai „paradisului împru-

muturilor”. De altfel, trebuie subliniat faptul că dintre numeroasele împrumuturi zonale, în arii diferite din spațiul dacoromânei, unele au fost descoperite abia pe baza anchetelor etnolingvistice pentru ALR I și II și aveau să fie enumerate, alături de arhaisme latinești sau de cuvinte moștenite din substrat, pentru caracterizarea lexicală a „subdialectelor” dacoromânei. În această situație sunt, de exemplu, pentru „subdialectul crișean”, alături de *brâncă* ‘mână’, „*mă caut în oglindă*” ‘mă uit’, *cotătoare* ‘oglinďă’ (de origine latină), maghiarismele *goz* ‘gunoi (în ochi)’, *chefe* ‘perie’, *ciont* ‘os’, iar „subdialectul bănățean”, în mare, alături de cuvintele moștenite din latină *nea* ‘zăpadă’ și *foale* ‘burtă’ se distinge prin sârbismele *uică* ‘unchi’, *golumb* ‘porumbel’ sau *arghelă* ‘herghelie’ (Petrovici 1970: 40, 41, cf. și hărțile 3 și 4 din textul respectiv).

11. O schiță de analiză sistematică a straturilor constante ale lexicului dacoromânei și a celor datorate diferitelor influențe din partea unor limbi străine în lexicul dacoromânei vorbite, pe bază de rezultate ale anchetelor pentru ALR I și ALR II, în linia inaugurată de Sextil Pușcariu, aveau să întreprindă Boris Cazacu și Romulus Todoran, propunându-și ca obiectiv „trăsăturile specifice și ariile dialectale” ale limbii române. Pe de altă parte, este concludentă, sui-generis, compararea rezultatelor anchetelor pentru ALR I și ALR II cu cele provenind din anchetele pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*, în cazul de față pentru secțiunea privind Moldova și Bucovina.

11.1. Pentru autorii citați, „specificul” lexical al limbii române, pe baza rezultatelor din hărțile ALR, îl constituie, în raport cu alte limbi române, în ceea ce privește fondul latin, caracterul ei unitar, dar și existența unor diferențe regionale, ca arii *bimembre* (începând cu moștenirile din latină) și ca arii *plurimembre*, datorate în special contactelor cu vorbitorii altor limbi. B. Cazacu și Romulus Todoran pun accent pe valoarea funcțională a inventarului sinonimic și subliniază caracterul corelativ al termenilor numind una și aceeași noțiune, din perspectivă diacronică. Astfel este reluată, parțial, tipologia ariilor în general cunoscută de la Pușcariu, la care ne-am referit anterior. Una dintre cele mai concludente hărți din ALR II, serie nouă, privind diferențele lexicale de pe teritoriul dacoromânesc este aceea consacrată termenilor pentru „vopsea (pentru piei)”, prezentați sumar, numai sub aspect etimologic:

farbă, germanism, în graiurile din Banat (dar și în graiuri din aria nordică transilvăneană), *feșteală* (și variante), derivat de la verbul (a) *fești*, de origine maghiară, în Crișana, jumătatea de nord a Transilvaniei și în Maramureș, *boia*, turcism, în graiurile din Moldova, cel mai răspândit termen fiind *vopsea*, postverbal de la (a) *vopsi*, cuvânt de origine neogrecă, pătruns în română prin bulgară, propriu, inițial, graiurilor din Muntenia și Oltenia, din sudul Transilvaniei și Dobrogea; devenit termen literar, este înregistrat și în graiuri din Moldova (vezi **Harta 7**). Demn de remarcat este faptul că un termen literar, neologism, [culoare], a fost înregistrat doar într-un singur punct, 64, din sudul Crișanei, de la un vorbitor cititor de ziare, care știa puțin și ungurește (Petrovici 1988: 246).

Excurs 13. Din cauză că, la publicarea volumelor din „seria nouă” din ALR II au fost excluse punctele de anchetă reprezentând graiurile din Basarabia (aceste volume au apărut începând din anul 1956!), pe hărți analitice care preiau materiale din sursele respective, cum este și cea precedentă, nu este reprezentată situația graiurilor de la est de Prut. Dar, în pofida unui decalaj cronologic, putem afirma că termenul *boia* este caracteristic și graiurilor din această zonă dacoromânească, așa cum se poate constata după hărți din ALRR.Bas.Bucov.Trans., fapt

asupra căruia nu insistăm. Aceeași este situația și în ceea ce privește materialul discutat în secțiunea următoare, pentru unii din termeni verificarea fiind posibilă pe baza hărților din volumele ALM.

11.2. Pe hărțile publicate în secțiunile precedente, fără să mai vorbim de ariile „totale” dacoromânești cum sunt cele prezentate pe **Harta 2**, atunci când constatăm arii complementare nord – sud, delimitarea ariilor „nordice” față de cele sudice se face prin izoglose orizontale, incluzând, în primul tip de arii, spațiul lingvistic basarabean. Aceasta este situația prezentă pe hărțile următoare, după rețeaua ALR I, graiurilor basarabene fiindu-le proprii termeni cum sunt *curechi*, *moare*, *pântece*, *cute*, sau (fonetismul) *rărunchi*. Și nu putem fi contraziși atunci când, chiar în absența reprezentării grafice, pe hărți cu rețeaua de puncte din ALR II, serie nouă, atribuim și graiurilor basarabene termeni „nordici” cum sunt *cocostârc*, *mâță* sau altele de același fel.

11.3. Unei asemenea imagini, destul de comodă interpretativ, i se opune, pentru specialiști, realitatea existenței unor diferențieri chiar pe terenul așa-numitului „subdialect” moldovenesc, discutate, în general, în epoci în care Moldova dintre Prut și Nistru era desprinsă geopolitic din teritoriul Moldovei istorice, studii care se resimt, în fond nemotivat, de această limită. Este vorba de deosebiri între graiurile din jumătatea de nord și cea de sud a Moldovei dintre Carpați și Prut și menționăm faptul că, în cele ce urmează, rezumăm rezultatele unui studiu consacrat semnificației diferențelor dintre rezultatele anchetelor din rețelele naționale ale atlaselor lingvistice românești față de cele din seria atlaselor regionale (cf. Dumistrăcel et alii 2011: passim).

11.4. Asemenea deosebiri au fost semnalate sau analizate începând cu primele abordări științifice ale „graiurilor” moldovenești, de la Ion Nădejde (1884) până la Iorgu Jordan (1921, 1968) sau, pentru spațiul de la est de Prut și, *sui-generis*, venind dinspre exegeza din fosta R.S.S. Moldovenească, de Rubin Udler (*Диалектное членение молдавского языка*, 1976), deosebiri pentru care, în continuare, ne mărginim la un minimum de exemple ilustrative. Urmând, dinspre sud-vest spre nord-est, pe o linie Tg. Ocna – Adjud – Huși (de fapt, hotarul convențional dintre „Țara de Sus” și „Țara de Jos”, cu referire la Moldova istorică), o izofonă tipică despărțitoare este aceea care (cu prezentarea simplificată a faptelor) marchează limita dintre tratamentul fricativelor labio-

dentale *f/v + i* ca fricative alveolo-palatale, *ș/ž*, în nord, respectiv ca fricative palatale, *h'ŷ*, în sud (*șir/žin*, față de *h'ir/yin*, pentru *fir/vin*), pentru cuvintele cu inițialele *fi-*, respectiv *vi-* (respectiv pentru cele în care această secvență fonetică este mediană). Graiurilor din sudul Moldovei le mai sunt caracteristice, de asemenea, și alte evoluții pe terenul limbii române, cum ar fi prezența lui *-u* (final), forme iotacizate ale unor categorii de verbe, varianta *negel* (față de *nigel* în nord) etc., dintre care o parte reprezintă porțiuni din areale mai dezvoltate muntenești, respectiv muntenești-transilvănene. Totodată, cu aceeași explicație, graiurile din sud cunosc elemente lexicale diferite față de cele din graiurile nordice, cum ar fi, de exemplu, *scul* (vs *tort*); *război* /de țesut/ (vs *stative*); *melc* (vs *culbec*); *porumbel* (vs *hulub*); *coțofană* (vs *țarcă*); (a) *scopi* (vs *jugăni*); *șură* [= *șiră*] /de paie/ (vs *stog*); *pepene* (vs *harbuz*); *furcă* /de lemn/ (vs *țăpoi*); *uger* (vs *pulpă*), sau diferențe în ceea ce privește sufixarea: *însemnez* (vs *însemn*); *cânepărie* (vs *cânepiște*) etc.

Excurs 14. Numeroase astfel de situații au fost evidențiate în hărți „interpretative” și în hărți „sintetice”, realizări grafice plasate alături de hărțile de tip „analitic” sau în grupaje finale din cele patru volume din *NALR. Moldova și Bucovina* (publicate între anii 1987-2014), iar faptele lingvistice de referință sunt convingător ilustrate și de sintezele de tip „material necartografiat” din cuprinsul tomurilor respective, ca și de etno- și sociotextele din cele trei volume de „texte dialectale”, apărute ca „anexe” la *Atlas* (1993-2002).

În pofida „înclinării” izofonelor și a izoglozelor de tipul celor citate, pe direcția sud-vest → nord-est, recunoaștem plasarea generală, pe orizontală, a arealelor indicate mai sus, care se înscriu în tipologia generală a delimitării bipartite a teritoriului lingvistic dacoromânesc, inclusiv în ceea ce privește explicația etimologică a sinonimelor (cf. § 7 și 8).

12. Existența unor arii cu delimitare „pe verticală” și semnificația acestora. Confruntarea dintre rezultatele înregistrate pe hărți ale atlaselor lingvistice naționale și cele înregistrate pe hărți ale atlaselor regionale, schițată pe baza unor exemple privitoare la graiurile din Moldova și din Oltenia (cf. Dumistrăcel et alii 2011), confirmă existența aceluiași fapt lingvistic, recte păstrarea, după aproximativ nouă decenii de la efectua-

rea anchetelor pentru ALR, a acelorași caracteristici regionale (fonetisme, lexic). Dar, dată fiind amplificarea numărului de localități anchetate pentru aceeași provincie (de exemplu, pentru Moldova și Bucovina numărul respectiv a crescut de la 48 în rețeaua ALR I și 10 în rețeaua ALR II, la 210 în rețeaua NALR), informații anterioare ce puteau să pară aleatorii sau neconvingătoare zonal, pe baza anchetelor pentru ALR, nu numai că s-au confirmat, ci au dus la conturarea unor arii noi. În cazul de față, de exemplu, ceea ce putea părea doar apariția unor răspunsuri diferite în puncte din intervalul Carpați-Siret (din vest) față de cele din intervalul Siret-Prut (din est), prin îndeșirea numărului de puncte anchetate în ambele spații s-a ajuns la conturarea unor adevărate arii complementare. Este vorba de cazurile, discutate deja în studiul citat, pe care le enumerăm prezentând mai întâi tipul „vestic” în raport cu cel „estic”: *ouăle / picioarelor /*, față de *oușoare, uimă* (și subtipuri) ‘abcès sous l’aiselle, enflure’, față de *udmă* (și subtipuri), cazuri la care mai putem adăuga fonetismele *creier, greier, treier*, față de *crier, grier, trier*, ori *gutuie* față de *gutăie*, ca și termenul *sucală*, față de *letcă*. Este de subliniat că faptele aparținând ariei „estice” nu caracterizează doar graiurile moldovenești dintre valea Siretului (zona de delimitare a celor două arii) și Prut, ci sunt prezente și în graiurile dintre Prut și Nistru (Dumistrăcel et alii 2011: 230), așadar nu se află în situația de a reprezenta un (potențial) specific lingvistic „basarabean”, respectiv dintre cele care ar putea fi invocate pentru a susține o limbă „moldovenească” deosebită de limba română.

Excurs 15. La nivel microareal, am mai putea vorbi, în spațiul „subdialectului” moldovenesc și de alt tip de arii „verticale”, în primul rând cele din zona Bucovinei, una „mozaic”, de interferență cu graiuri nord-transilvănenene (la Udler, *op.cit.*, grupul de graiuri moldovenești „nordice”), iar, în al doilea rând, graiurile din nord-estul Moldovei de pe teritoriul României, cu influențe lexicale de proveniență slavă de est (*hâră* ‘mătreăță’, *cosie* ‘toporaște, la coasă’, *plămân negru* ‘ficat’, ultimul un calc), situații nesemnificative tematic.

13. Observând, mai întâi, faptul că pentru românii din spațiul transilvănean, în multinaționalul Imperiu Austro-Ungar, nu știm să fi fost formulată vreo pretenție privind existența, aici, a unei alte limbi de factură romanică, înrudită, oricum, cu limba română, orientarea geopolitică

și politica lingvistică a Imperiului Rus și, apoi, a fostei U.R.S.S. fiind cu totul alta, încercăm să ne legitimăm afirmațiile proprii referitoare la unitatea limbii române din perspectiva statutului graiurilor românești din Moldova dintre Prut și Nistru și a statutului pretinsei limbi (literare) moldovenești. Susținând punctul de vedere respectiv, ne întemeiem pe cercetarea teoriei domeniului, formulată, în afara celor invocate anterior (§ 2.3 și 4.3), de un Eugeniu Coșeriu, savant originar din Mihăileni – Bălți, și, apoi, ținând seama de punctul de vedere al lingviștilor basarabeni, exprimat mai ales după afirmarea independenței statale a Moldovei, dar și al unor intelectuali basarabeni, scriitori, oameni de cultură și oameni de afaceri stabiliți în străinătate, având sentimentul acut al naționalității lor. În ceea ce îl privește pe Magistrul de la Tübingen, trimitem și la studiul *Unitatea limbii române – planuri și criterii* (2003), iar punctul de vedere al lingviștilor și al oamenilor de cultură basarabeni, ce refuză excluderea națională și printr-un surrogat de limbă, este permanent prezentat și susținut în paginile revistei „Limba română” de la Chișinău, fondată de Ion Dumeniuk, Nicolae Mătcaș și Alexandru Bantoș, ajunsă în cel de al XXVIII-lea an al apariției (redactor-șef: Alexandru Bantoș). Una dintre antologiile de profil, cuprinzând, în principal, interviuri cu basarabeni de diferite formații profesionale, științifice și culturale este intitulată *Retrospectivă necesară*, realizată de Alexandru Bantoș (prezentarea volumului: Dumistrăcel 2007). Pe de altă parte, cunoașterea personală se întemeiază, mai întâi, pe studiul documentelor de limbă realizate de specialiști în cercetarea dialectologică de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova, iar, în al doilea rând, pe cercetări proprii, desfășurate, între anii 1992 și 1996, autorul conducând o echipă de lucru de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române și având colaborarea unor colegi de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova.

14. Pe fondul interesului științific de a cunoaște situația limbii române vorbite în Moldova de la est de Prut, chiar în pofida discursului oarecum „crizist”, de după 1989, al intelectualilor basarabeni clamând „distrugerea”, „rusificarea completă”, în ansamblu, a limbii lor, am întreprins, pornind de la dialectologie, o cercetare complexă a vorbirii localnicilor din mediul rural.

14.1. Am apreciat că posibilitatea cunoașterii obiective ne-o oferă analiza, diferențiată, a limbajelor „funcționale” cu referire, în esență, la variația «diastratică» și «diafazică» (Coșeriu) a diferitelor categorii de locutori, ca și a registrelor vorbirii acestora. Într-un studiu având ca temă „graiul pâinii” în lumina „lingvisticii integrale” coșeriene, am analizat, pe baza înregistrărilor efectuate între 1960 și 1964, publicate, între anii 1969 și 1981, în patru volume de „texte dialectale” (ca supliment la ALM), expuneri ale unor vorbitori ai graiurilor moldovenești, cu domiciliul, în perioada anchetelor, începând cu teritoriul Moldovei și al Ucrainei, până în Primorie. Am analizat discursuri reprezentând raspunsuri la întrebări ale anchetatorilor (dialectologi) având ca obiectemele „Cum se coace/face pâinea?”, „Cum se lucra/-ează pământul/grâul?”, „Lucrul la vie”. Pentru a trage concluzii asupra nivelului competenței idiomatice a vorbitorilor graiurilor „moldovenești”, am ținut seama de teza coșeriană privitoare la relația dintre competența lingvistică și cunoașterea lucrurilor: limbajele tehnice, adică „tot ce într-o tradiție lingvistică este «nomenclatură»”, corespund „tradiției care se referă la cunoașterea lucrurilor înseși”, ceea ce se aplică și „lexicului științei și tehnicii populare” (Coșeriu 2000: 253).

14.2. Pentru descrierea unor elemente de bază ale civilizației materiale a țăranilor din Basarabia și a celor „colonizați” spre Pacific, analiza noastră constată, în textele anilor '70, păstrarea cuvintelor din fondul de bază al dacoromânei numind făcutul și coacerea pâinii, cultivarea tradițională a pământului, creșterea oilor și lucrul la vie. De exemplu, în ceea ce privește lexicul prin care se descrie coacerea pâinii, pe fondul întrebuintării curente a verbelor, substantivelor, adjectivelor și a uneltelor gramaticale din lexicul de bază al dacoromânei (cu apariția unui singur cuvânt rusesc, un termen general, *mucenie* ‘munca, facerea’), termenii esențiali referitori la produsele finite, la materii, acțiuni, instalații și unelte sunt [a] de origine latină sau creații pe teren românesc; urmează [b] împrumuturile vechi slave sau neoslave comune dacoromânei, apoi [c] împrumuturi turcești și grecești, unele de asemenea cu circulație semnificativă cel puțin pe teritoriul Vechiului Regat, și, în sfârșit, [d] împrumuturi din limbile rusă sau ucraineană cunoscute și în graiurile dintre Prut și Carpați (în special în nordul Moldovei), respectiv în Maramureș. Specificul zonal îl dau [e] termenii pentru produse finite reflectând mai ales adoptarea unor „rețete” de mâncăruri de la ruși sau ucraineni (Dumistrăcel 2003: 122).

14.3. O situație în mare parte asemănătoare a lexicului de bază putem constata și cu privire la descrierea generală a lucrării „pe vechi” a pământului, termenii rusești fiind prezenți, în texte, pentru agricultura „pe nou”: sisteme tehnice, instalații, agenți, relații economice (*ibidem*, p. 123-124). Face o notă cu totul deosebită prezentarea unei ocupații de tipul „structurilor aproape ireversibile” (Braudel 1984: 115), specific românească pentru zona danubiană a continentului, viticultura, în care nu apare nici un termen de origine rusă și doar un adjectiv neologic: *altoit*, referitor la o practică în îngrijirea viței de vie nobile (Dumistrăcel 2003: 124, 130).

Excurs 16. Vezi observații ale lui Fernand Braudel: „Vinul implică întreaga Europă, atunci când e vorba să fie băut și numai o anumită Europă, atunci când e vorba să fie făcut” (Braudel 1984: 268-269); autorul vorbește chiar de „setea violentă, dar inexpertă a rușilor” (p. 271).

Așadar, atunci când se refereau la ocupațiile tradiționale, reflectând cunoașterea „lucrurilor”, „cunoașterea non-lingvistică”, vorbitorii limbii române de la est de Prut aduceau mărturia că nu se îndepărtaseră de ceea ce Eugeniu Coșeriu numește „configurația și funcționarea limbajului” ca expresie a unei anumite tradiții lingvistice (Coșeriu 1994^d: 134).

15. Dat fiind cadrul anterior invocat, examinarea coerenței momentului istoric 1918, a centenarului Unirii și a perspectivelor, *din punct de vedere lingvistic*, implică și o comparație ad-hoc, apelând la perspectiva unui anumit demers istoric, cel al „Școlii Analelor”, consolidat de Fernand Braudel, istoric pentru care civilizația materială, elemente ale structurilor cotidiene cum sunt, de exemplu, felul în care oamenii se adăpostesc, se îmbracă și se hrănesc, în speță *pâinea* sau *vinul* fiind personajele principale. Or, punctul de vedere al „lingvisticii integrale”, coșerieni, poate fi și se impune conjugat cu perspectivele „istoriei totale” ca știință „despre oameni” a „Școlii Analelor”. O primă verificare ne-o oferă faptul că, de exemplu, relația dintre *muncă* și *limbaj*, cele două dimensiuni fundamentale ale omului descoperite de Hegel, a fost descrisă de Eugeniu Coșeriu prin trei elemente, construirea și utilizarea unei locuințe, confecționarea de îmbrăcăminte și prepararea hranei (Coșeriu 1996: 100), adică prin chiar elementele de bază ce reflectă „structurile cotidianului” ca forme de manifestare a „duratei lungi”, a

timpului geografic, determinând organizarea raporturilor dintre om și mediu, ce constituie obiectul de studiu al lui Fernand Braudel din primul volum al lucrării *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* (tradusă la noi sub titlul *Structurile cotidianului*; cf. Braudel 1984).

15.1. În cercetările dialectologice, zona respectivă face obiectul înregistrărilor obișnuite de „texte”, în corelație cu temele chestionarului folosit în anchetă; acestea sunt textele „tematice”, „etnotextele”. Pe de altă parte, relațiile, firești, dintre anchetator și subiecți conduc, în discuții, la abordarea unor aspecte legate de viața personală a acestora, a membrilor familiei sau a consătenilor, de evenimente sociale sau politice, a schimbărilor din aceste domenii, zonă care, în ceea ce privește vorbirea, se caracterizează, de regulă, prin inovația lingvistică, prezentă, de regulă, în așa-numitele *sociotexte*.

15.2. Acestor două domenii le-am consacrat o cercetare directă, comparată, în cadrul proiectului „Graiuri românești la est de Carpați: etno- și sociotexte”, a cărui prezentare ne-o rezervăm pentru *Anexa* la acest articol. Ca rezultate, în rezumat, aveam să constatăm existența unui fond popular lexical comun graiurilor moldovenești din dreapta și din stânga Prutului, prezent în *etnotexte*, iar, pe de altă parte, aspectul inovator și diferențiator, prezent în special în *sociotexte* și în fragmente de acest profil din textele „libere” (narațiuni despre evenimente și întâmplări din viața subiecților înregistrați), ilustrate prin neologisme, iar în graiurile din Republica Moldova și prin împrumuturi din limba rusă sau ucraineană, ca și prin calcuri semantice și sintactice după limba rusă.

16. Perspectiva de ansamblu și elementele continuității

16.1. Încheind această expunere privitoare la o evidentă importanță, pentru caracterizarea, prin cercetări dialectologice, a trăsăturilor esențiale, din perspectivă geolingvistică, ale dacoromânei, subliniem faptul că am avut în vedere, în primul rând, concluziile la care ne conduce metoda geografiei lingvistice, concretizată în realizarea de hărți lingvistice, cu interes special pentru statutul lingvistic al idiomului populației de limbă romanică trăitoare, în general, pe teritoriul actualei Republici Moldova. În al doilea rând, din aceeași perspectivă, pentru cunoașterea limbii în acțiune, a limbajului, am prezentat rezultate ale analizei unor discursuri

ale vorbitorilor graiurilor populare din aceleași spații, pentru anii '80 ai secolului trecut. În ceea ce privește concluziile, nuanțate, referitoare la unitatea lingvistică a vorbirii populare românești de pe teritoriul României și al Republicii Moldova, aducem, în sfârșit, mărturia sondajelor proprii din înregistrările din baza de date constituită prin anchetele de teren efectuate între anii 1992 și 1996, în cadrul proiectului „Graiuri românești la est de Carpați: etno- și sociotexte”, al cărui profil a avut în vedere, de la început, zona asemănărilor și a deosebirilor.

16.2. Departe de a neglija deosebiri existente la nivelul lexicului graiurilor dacoromânei, cercetarea specificului acestei limbi romanice evidențiază unitatea ei în ceea ce privește fondul principal lexical, iar, apoi, configurări macro-zonale (un areal nordic și altul sudic) explicabile istoric, atât în ceea ce privește complementaritatea lexicului moștenit din latină, cât și în ceea ce privește complementaritatea cu elemente din fondul autohton, respectiv ale acestor componente în raport cu cele mai vechi împrumuturi, reprezentând adstratul slav, respectiv, într-o situație specială, cu împrumuturile din maghiară din arealul nordic. Evident, nu ne referim aici la situația, în evoluție, a limbii literare. Din perspectivă micro-zonală, lexicul graiurilor din diferite spații ale dacoromânei se resimte de contactele directe ale românilor cu vorbitori ai limbilor, variate și ca familii, care înconjură insula romanică a dacoromânei, dar fără ca influențele rezultate să ducă la constituirea unei alte limbi romanice, în vreo arie laterală (cum ar fi, în cauză, în spațiul răsăritean al Moldovei).

16.3. În cursul istoriei, lexicul împrumuturilor se dovedește adesea perisabil, ca unul al acumularilor „de consum”, unitatea asigurând-o depunerea în **banca** memoriei limbii. După Eugeniu Coșeriu, limba română ca „limbă istorică” reflectă o marcată unitate din perspectiva „dialectului dacoromân”, identificat în „limba română”, atât la nivelul limbii populare, ca unitate a graiurilor, cât și la nivelul limbii literare, ca unitate de cultură, aspect ce constituie o componentă a acelei „identități românești plurale”, după fericita expresie a unui lingvist contemporan (Alexandrescu 2018).

16.4. Revenind la titlu, avem satisfacția să admitem că opera lui Weigand a reprezentat preludiul, iar *Atlasul lingvistic român* a schițat imaginea prospectivă a realității și a conceptului, cu elementele de analiză ce se vor dovedi fructuoase pe terenul cercetării de viziune dialectologică.

Proiectul „Graiuri românești de la est de Carpați: etno- și sociotexte” (1992-1996)

Proiectul a demarat sub semnul recuperării lingvistice a patrimoniului satelor dispărute în anii regimului comunist totalitar din România, cu raportare la situații similare din Republica Moldova, prin anchete de probă și, apoi, prin schițarea și realizarea unui program de cercetare privind specificul lingvistic și istoria orală a mediului rural din cele două țări.

Orientarea proiectului

Anchetele de probă au avut ca punct de plecare cercetarea urmelor satelor „desființate”, din cauza a diferite sistematizări din România, respectiv a creării lacului de acumulare al hidrocentralei de la Stânca – Costești, privind localități din Republica Moldova. Aceasta a fost problema satelor „dispărute”, dar evoluția mediului rural în contemporaneitate ne-a orientat dezvoltarea investigațiilor spre o acțiune de recuperare regională, în spațiul dacoromânesc de la est de Carpați, a specificului etnolingvistic al zonei, ca și a faptelor ținând de memoria socială. Întrucât am prezentat respectivele împrejurări în prima parte a volumului *Sate dispărute – sate amenințate* (Iași, Institutul European, 1995, p. 21-68), renunțăm la reluarea expunerii privind proiectarea temei, limitându-ne, aici, ca un preambul, la consemnarea datelor esențiale privind proiectul, respectiv la cronologia desfășurării investigațiilor de teren.

Pe baza rezultatelor unor anchete de probă (cf. *infra*) dar, mai ales, beneficiind de experiența anchetelor etnolingvistice desfășurate, între anii 1968 și 1977, pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, folosind un chestionar dezvoltat și prin înregistrarea de texte pe bandă magnetică (pentru publicații, cf. *Bibliografia*, „Principalele surse...”), am proiectat orientarea și desfășurarea acestei investigații, împreună cu specialiști de la Institutul de Lingvistică din Chișinău al Academiei de Științe a Republicii Moldova, spre cunoașterea situației generale a graiurilor de pe ambele maluri ale Prutului aparținând „subdialectului moldovenesc”, ca realitate lingvistică pornind de la conceptul „Moldova istorică”.

Am avut în vedere, permanent, două aspecte, selectate după teoria coșeriană a „limbajelor funcționale”:

a) zona posibilelor asemănări, prin *etnotexte* referitoare la mediul domestic și la ocupații tradiționale: texte „tematice” privind casa și atenansele, cânepa, vița de vie, lucrări din culturile agricole de tip arhaic (de exemplu, seceratul manual, „îmblătitul”, treieratul cu caii), portul vechi popular, obiceiuri la naștere, la nuntă și la înmormântare etc.;

b) zona *sociotextelor*, texte „libere” referitoare la evenimente specifice locuitorilor de la sate din cele două părți (din perspectivă geopolitică) ale Moldovei și Bucovinei: „colectivizarea” (respectiv „colhozurile” și „deschiabuirea”), războiul, deportările, abuzurile organelor politice și statale etc., cu diferențierile implicate.

Desfășurarea anchetelor de teren

Tema, în formularea prezentată, a fost inclusă în planul de cercetări opționale al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filalei Iași a Academiei Române, ca și în planul de cercetare al Sectorului de dialectologie de la Institutul de Lingvistică din Chișinău al Academiei de Științe a Republicii Moldova, instituții care ne-au asigurat toate cheltuielile de deplasare, aparatura și materialele necesare. Deplasările s-au desfășurat cu microbuze puse la dispoziție, în fiecare dintre cele două țări, de instituțiile menționate, iar înregistrările s-au efectuat cu reportofoane profesionale de teren.

Nu socotim necesară prezentarea problematicii teoretice și metodologice a cercetărilor lingvistice de teren (acestea sunt cele în general cunoscute de specialiști), cu atât mai mult cu cât, între timp, membrii echipei ieșene am publicat unica monografie de profil, insistând asupra aspectelor de lingvistică pragmatică: *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (Iași, 1997, 453 p.; partea I: *Prelevare, comunicare și semnificația rezultatelor anchetei dialectale*; partea a II-a: *Complement documentar pe baza anchetelor pentru NALR. Moldova și Bucovina*, cu o secțiune intitulată *Jurnal de anchetă*, p. 257-370).

Menționăm, totuși, faptul că, după discuții preliminare cu reprezentanți ai autorităților locale și cu profesori sau învățători ori preoți din localitățile alese pentru investigații, discuțiile cu subiecții s-au desfășu-

rat, de regulă, la locuințele acestora și în prezența (uneori discretă) a tuturor membrilor echipelor, sub formă de conversații libere, evidența înregistrărilor fiind consemnată, paralel, în protocoale de tip NALR („Fișa informatorului” și „Fișa fonogramică”; vezi *infra*), păstrate în arhiva tematică a Institutului „Alexandru Philippide”.

I. Cercetări preliminare

1991: România și Republica Moldova

24-25 mai, Scoposeni-Zbieroaia, Gura Bohotinului, jud. Iași, împreună cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu (cf. *Sate dispărute, sate amenințate*, p. 106-123)

17-20 iulie, *Costești*, oraș în raionul Râșcani, împreună cu Valeriu Sclifos (cf. *Sate dispărute, sate amenințate*, p. 124-136)

II. Cercetări pentru proiectul „Graiuri românești de la est de Carpați: etno- și sociotexte”

Am lansat proiectul și am coordonat lucrările efectuate în cadrul acestuia; la anchete, în afara conducătorului, anchetator permanent pentru înregistrările pe bandă magentică, au participat, de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, Doina Hreapcă (DH, căreia i-a revenit și redactarea, cu puține excepții, a protocoalelor de anchetă) și Ion-Horia Bîrleanu (IB), iar de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova, colegii Vasile Pavel (VP), Valentina Corcimari (VC) și Valeriu Sclifos (VS).

Programul anchetelor

Numele localităților din Republica Moldova sunt redactate cu *italice*, iar al celor din Ucraina cu ***italice bold***; în paranteză este indicată data anchetei și numărul de informatori înregistrați

- 1992, 16-22 iunie, R. Moldova

1. *Colibași*, raionul Cahul (16 iunie; 9 inf.)
2. *Gotești*, r. Cantemir (17-18 iunie; 8 inf.)
3. *Lăpușna*, r. Hâncești (19 iunie; 7 inf.)

4. *Cosăuți*, r. Soroca (20-21 iunie; 10 inf.)
5. *Brăviceni*, r. Orhei (22 iunie; 7 inf.)
- 1993, 9-14 mai, R. Moldova, România
6. *Bumbăta*, r. Ungheni (9-10 mai; 8 inf.)
7. *Ruginoasa*, județul Iași (12-13 mai; 13 inf.)
8. *Muntenii de Sus*, jud. Vaslui (14 mai; 9 inf.; anchetator: I.-H. Birleanu, în absența mea)
- 1993, 23-29 iunie, R. Moldova, Ucraina, România
9. *Clocușna*, r. Ocnița (23 iunie: 11 inf.)
10. ***Mahala***, r. Noua Suliță – Cernăuți (24 iunie; 12 inf.)
11. ***Costiceni***, r. Noua Suliță – Cernăuți (25 iunie; 3 inf.)
12. *Ipotești*, j. Botoșani (27 iunie; 6 inf.)
13. *Fundu Moldovei*, j. Suceava (28 iunie; 2 inf.)
14. *Bălțătești*, j. Neamț (29 iunie; 3 inf.)
- 1994, 5-11 iulie, R. Moldova, Ucraina, România
15. *Tudora*, r. Ștefan Vodă (5 iulie; 11 inf.)
16. ***Satu Nou***, r. Cimișlia (6 iulie; 11 inf.)
17. ***Babele*** (General Averescu), r. Izmail–Odesa (7 iulie; 11 inf; vezi mai jos fișa unui informator și fișa fonogramică a înregistrărilor cu acesta)
18. *Nistorești*, j. Vrancea (9 iulie; 7 inf.; consemnare în *Ancheta dialectală...*, *Jurnal de anchetă*, p. 284-285)
19. *Cudalbi*, j. Galați (10 iulie; 9 inf.; consemnare în *Ancheta dialectală...*, *Jurnal de anchetă*, p. 287)
20. *Glăvănești* (Muncelu), j. Bacău (11 iulie; 6 inf.; consemnare în *Ancheta dialectală...*, *Jurnal de anchetă*, p. 307)
- 1995, 16-20 iunie, R. Moldova, România

21. *Gura Căinarului*, r. Florești (16-17 iunie; 9 inf.; înregistrările ar fi pierdute)

22. *Mihai Viteazu*, com. Ungureni, j. Botoșani (17-18 iunie; 11 inf.)

23. *Orbeni*, j. Botoșani (19-20 iunie; 11 inf.)

- 1996, 17-21 iunie, R. Moldova

24. *Onițcani*, r. Criuleni (17 iunie; 16 inf.)

25. *Saharna*, r. Rezina (18 iunie; 11 inf.)

26. *Pelinia*, r. Drochia (19 iunie; 15 inf.)

27. *Batâr*, r. Cimișlia (21 iunie; 11 inf.)

Așadar, în cadrul echipei Iași – Chișinău, am făcut anchete comune într-un număr de 27 de localități, dintre care 13 în Republica Moldova, 4 în Ucraina și 10 în România, totalizând aprox. 36 de zile de lucru. În afară de programul comun, membrii de la Chișinău ai echipei au efectuat o anchetă în localitatea Cocieri – Dubăsari, o zonă în care, în acei ani, prezența „românilor” nu era văzută cu ochi buni!

Fișele de anchetă din localitatea *Babele* (General Averescu)

(transcriem linear informațiile din fișele respective)

A. Fișa informatorului

Sigla **VIIa**; fișa informator **2**

Data culegerii: 7 iulie 1994; Cercetători: S.D., D.H., I.B.; V.P., V.B., V.S.; Numele: *Teleuță (de fată: Știucă)*; Prenumele: *Pelaghia*; Porecla: „*De-alde Surdu*”; Satul: *Babele*; Vârsta: *născută 1920*; Școala: *4 clase*; Ocupația: „*cu gospodăria*”; Deplasări: -

Părinții: *localnici*; Soțul: *localnic*; Copii: *o fată învățătoare, un băiat inginer agronom*; Observații: *nu știe rusește*

B. Fișa fonogramică Nr. 2/**VIIa**; Inf. *Pelaghia Teleuță*; Localitatea *Babele*

1° Obiceiuri la naștere; 2° „Luatul din păr”; 3° Obiceiuri la Duminica Mare; 4° Deportări; 5° „La Moși”; 6° Obiceiuri la înmormântare; 7°

Practici magice; 8° Din viața subiectului /pe baza Fișei inf./ 9° Socio-texte pe teme diverse; 10° Cloșca; 11° Formule de salut

Valorificarea parțială a rezultatelor investigațiilor

Am prezentat proiectul și rezultate preliminare ale investigațiilor, dar și, treptat, teoria și metodologia domeniului, prin comunicări la diferite manifestări științifice, ca și prin articole apărute în publicații de specialitate, semnate personal, ca și împreună cu unii dintre membrii echipei de cercetare.

Dintre titluri, amintim:

A. Comunicări personale

Cercetări dialectale de recuperare și de salvare: graiurile satelor desființate din România, în ședință de comunicări la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a R.S.S. Moldova (Chișinău, 14 iunie 1990);

Termeni tehnici și neologisme în procesul comunicării, la prima ediție a Conferinței Naționale „Limba română azi”, organizată de Facultatea de Litere de la Universitatea „Al.I. Cuza” și Facultatea de Filologie de la Universitatea de Stat din Chișinău, împreună cu Societatea de Științe Filologice din România și Societatea „Limba noastră cea română” din Republica Moldova (Iași – Chișinău, 28-31 august 1991);

Probleme lingvistice ale integrării culturale în spațiul dintre Prut și Nistru, la sesiunea de comunicări „Educația în limba maternă”, organizată de Comisia Națională UNESCO și Societatea Culturală „Ginta Latină” (Iași, 5 oct. 1991);

Textele dialectale ca instrument de cercetare interdisciplinară, la Masa rotundă „Cercetări de dialectologie”, organizată de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova (Chișinău, 24 martie 1992); în colaborare cu Doina Hreapcă;

Dialect literar, model cultural și limba literară (națională), la Masa rotundă „Norma literară în contextul diversității funcționale a limbii române”, organizată de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova (Chișinău, 26-28 martie 1992);

Mărturia lingvistică a determinismelor primordiale. Enotexte pentru aria dacoromânească est-carpatică la ediția a II-a a Conferinței Naționale „Limba română azi” (Iași-Chișinău, 28-31 august 1992); în colaborare cu Doina Hreapcă și Valentina Corcimari;

Împrumuturi lexicale rusești în graiurile de la est de Prut: flux și reflux, la Al VII-lea Simpozion Național de Dialectologie, organizat de Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti” al Academiei Române (București, 15-17 octombrie 1992); în colaborare cu Doina Hreapcă, Valentina Corcimari și Ion-Horia Birleanu;

Fondul autohton al dacoromânei: aportul etnolingvisticii, la „The Second International Congress on Romanian Studies”; organizator: The Society of Romanian Studies USA (Iași, 6-10 iulie 1993);

Limba română ca mijloc de comunicare în comunități plurilingve, la ediția a III-a Conferinței Naționale „Limba română azi” (Chișinău, 28-31 octombrie 1993);

Tradiții de sociolingvistică românească: sociotextele, la ediția a IV-a Conferinței Naționale „Limba română azi” (Chișinău, 6-9 octombrie 1995);

Cercetări de recuperare etnolingvistică: sate românești dispărute, în cadrul ciclului de conferințe ale Academiei Române „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor” (București, 22 februarie 1996);

Ipostaze socio- și etnolingvistice ale anchetei dialectale, la Colocviul Internațional „Sextil Pușcariu”, organizat de Facultatea de Litere de la Universitatea „Babeș-Bolyai” și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” (Cluj-Napoca, 3-5 iulie 1998);

Expresii idiomatice românești referitoare la relațiile comerciale: mentalul generării și avatarurile utilizării; la Societatea „Limba noastră cea română”, sub egida Universității de Spiritualitate Românească (Chișinău, 15 februarie 2001);

Limba ca mărturie. Repere pentru o proiecție lingvistică a conceptului «la longue durée»; la Sesiunea Academiei Române „Unitatea limbii române. Cu referire specială la Basarabia și Bucovina”, consacrată împlinirii a 85 de ani de la Unirea Basarabiei cu țara (București, 27 martie 2003);

Variația diatopică a dacoromânei din perspectivă romanică, la Simpozionul „Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene” (Iași, 1-2 octombrie 2004); în colaborare cu Doina Hreapcă;

Considerarea „spațiului pragmatico-discursiv” în analiza de tip „lingvistica textului”, pe baza rezultatelor din anchetele dialectale; încercări de conciliere; Simpozionul Internațional „Integrare europeană/ identitate națională; plurilingvism/ multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective” (Iași, 25-26 septembrie 2013); în colaborare cu Doina Hreapcă;

Ipostaze ale dacoromânei; Simpozionul Internațional „Români – moldoveni – europeni. Dileme și identități” (Iași, 4 noiembrie 2015).

B. Tipărituri personale

Etno- și sociotextele în sprijinul istoriei, în revista „Moldova” (Iași), IV, 1993, nr. 15–16, p. 18-25;

Probleme ale publicării și ipostaze ale utilizării textelor dialectale ca instrument de cercetare, cuvânt-înainte la NALR. *Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea 1, Editura Academiei Române, Iași, 1993, p. VII-XXXI;

Ancheta dialectală ca formă de interacțiune lingvistică uzuală, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1995, 6, p. 47-57;

Principii și metode în domeniul anchetei dialectale. Între tradiție și inovație; id., 1996, 5, p. 64-74;

Gramatica în ancheta dialectală: între „concret” și „abstract”; id., 1997, 3, p. 133-143

Ancheta dialectală ca formă de comunicare, secțiuni din această monografie, publicată în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1997;

Texte dialectale, texte orale, etno- și sociotexte, prefață la NALR. *Moldova și Bucovina, Texte dialectale*, vol. II, partea 1, Editura Academiei Române, București, 2002, p. 9-14;

«*Graiul pâinii*» în lumina «*lingvisticii integrale*» coșeriene, în „Limba română” (Chișinău), XIII, 2003, nr. 4-5, p. 118-131; sub titlul [II] *Tex-*

te autobiografice contemporane, punctul [i], am publicat *Fragmente din relatarea privind „dezafectarea” satului Costești* (Efim Șoșu);

Dialectologia și pragmalingvistica, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, fasc. XXIV, anul VII, 2014, nr. 1-2 / 11-12/, p. 26-38; în colaborare cu Doina Hreapcă și Luminița Botoșineanu;

Textele orale în registru dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice, în vol. *Ion Coteanu – In memoriam* (redactori Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu), Editura Universității din București, 2014, p. 119–136.

Alte rezultate parțiale

a. În afara contribuțiilor în calitate de coautoare la comunicările și articolele menționate anterior, în perioada de demarare a proiectului și, apoi, în cursul investigațiilor, dr. **Doina Hreapcă**, cercetător principal la Departamentul de dialectologie și sociolingvistică de la Institutul „Alexandru Philippide”, a avut intervenții personale prin următoarele comunicări:

Specificul graiurilor moldovenești în transcrierea fonetică a textelor dialectale, la Masa rotundă „Cercetări de dialectologie”, organizată de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova (Chișinău, 24 martie 1992);

Sociolingvistică în viziune integratoare, la Congresul al V-lea al Filologilor Români (Iași – Chișinău, 6-9 iunie 1994);

Statutul arhaismului în graiurile insulare; la sesiunea anuală „Zilele Academice Ieșene” (Iași, octombrie 2000).

b. În etapa actuală de valorificare a rezultatelor anchetelor de teren, paralel cu organizarea arhivei proiectului, pe baza unei selecții de sociotexte, dr. **Alexandru Laurențiu Cohal**, cercetător la Departamentul menționat, a publicat articolul *Atitudine lingvistică vs comportament lingvistic la deportații moldoveni în Siberia (1940-1956)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LVII/2017, număr special „*Verba et res*. Studia linguistica in honorem Magistri Stelian Dumistrăcel”, p. 161-184.

Programul valorificării integrale prin tipar a documentelor din Arhivă, pe secțiunile *Etnotexte* și *Sociotexte*, are în vedere prezentarea tematică a înregistrărilor (așadar nu pe localități, ca în volumele obișnuite de „tex-

te dialectale”), în transcriere fonetică simplificată, ceea ce înseamnă, de exemplu, „Obiceiuri la naștere”, cu datele din fiecare localitate, în ordinea desfășurării practicii, indiferent de apartenența statală a acestora.

Program, succesiunea: [Colibași]; [Lăpușna]; [Ruginoasa]; [Tudora]; [Babele; vezi fișa fonogramică]; [Orbeni]; [Pelinia]

Bibliografie ■

A. Principalele surse

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria, vol. I-IV (1993 – 2002-2003)

Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina [volum introductiv], *Date despre localități și informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei, 1987, 420 p.

Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina, de aceiași autori, vol. I [hărți și material necartografiat], București, Editura Academiei, 1987, XXXIV + 283 p.

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, de aceiași autori, vol. II [hărți și material necartografiat], Iași, Editura Academiei Române, 1997, XXXVI + 306 p.

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, vol. III. *Prospect* de aceiași autori; colaboratori: Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu (de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”); Vasile Apopei, Silviu Bejinariu, Cătălin Balanța (de la Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iași a Academiei Române), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, XX + 46 p.;

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, vol. III, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, LXVIII + 388 p.;

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, vol. IV, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel (și coordonator), Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, LXX + 365 p., volum distins cu premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române;

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Birleanu, vol. I, partea 1, Iași, Editura Academiei Române, 1993, XCI + 347 p.

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale, de aceiași autori, vol. I, partea a 2-a, Iași, Editura Academiei Române, 1995, LXVIII + 350 p.

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale, culese de Ion-Horia Birleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Birleanu, cu o prefață de Stelian Dumistrăcel, vol. II, partea I, București, Editura Academiei Române, 2002, 340 p.

Texte dialectale culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler, volumul I, partea I, supliment la *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM), Chișinău, 1969; I/II, de aceiași autori, volumul I, partea a II-a, Chișinău, Editura „Știința”, 1971; II/I: publicate sub conducerea și sub redacția lui R. Ia. Udler, de A.N. Dumbrăveanu și E. N. Constantinovici, volumul II, partea I, Chișinău, Editura „Știința”, 1971; II/II: publicate de A. N. Dumbrăveanu, sub redacția lui V. N. Stati, volumul II, partea a II-a, Chișinău, Editura „Știința”, 1981

B. Exegeze

Alexandrescu 2018 = Sorin Alexandrescu, *Pentru o identitate românească plurală: România 1918–2018*, comunicare la Simpozionul internațional „1918 – 2018. Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective”, Iași, 26-28 septembrie 2018

Arvinte 1992-1993 A = Vasile Arvinte, *Contribuția lui Gustav Weigand la dezvoltarea dialectologiei românești*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, p. 29-42

Arvinte 2003 = Vasile Arvinte, *Ernst Gamillscheg (1887-1971) și Günter Reichenkron (1907-1966). Contribuțiile lor la studiul limbii române*, în vol. *Întâlniri între filologi români și germani*, Cluj-Napoca, 2003, p. 149-155

Arvinte 2006 (1999) = Vasile Arvinte, //Contribuția lui Alexandru Philippide//, în vol. *Studii de istorie a limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. Xxx-xxx

Bahnaru 2016 = Vasile Bahnaru, *Institutul de Filologie și aniversarea a LXX-a a Academiei de Științe a Moldovei*, în „Philologia”, LVIII, nr. 3-4, p. 3-33

Bartoli 1925 = Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolingvistica (Principi – scopi – metodi)*, Genova, Olschki

Braudel 1984 = Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I, traducere și postfață de Adrian Riza; București, Editura „Meridiane”

Cazacu–Todoran 1965 = B. Cazacu, Romulus Todoran, *Observații asupra lexicului limbii române. Trăsături specifice și arii lexicale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVI, nr. 2, p. 185-207

Ciureanu 1940-1941 = Petru Ciureanu, recenzie la Gáldi, *Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română <Alexandru Philippide>”, 7-8, p. 388-392

Coroliuc 2013 = Alina Loredana Coroliuc, *Gustav Weigand și geografia lingvistică* /ma-cau.uni-kiel.de/

Coserio 1980 = Eugenio Coseriu, *Vom primat der Geschichte*. Oswald Szemerényi zu seinem 65. Geburtstag, în „Sprachwissenschaft”, 5/2, Heidelberg, Karl Winter Universitätsverlag, p. 125-145

Coseriu 1982 = Eugeniu Coseriu, *Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sog. „Balkansprachbund“*, in *Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft*, Festschrift für Helmut Stimm zum 65. Geburtstag, Tübingen, Narr Verlag, p. 37-43.

Coșeriu 1994^a = Eugeniu Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală*, în românește de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca, „Dacia”

Coșeriu 1994^b = Eugeniu Coșeriu, *Despre așa-zisa „limbă moldovnească”*, fragment din comunicarea *Latinitatea orientală*, prezentată la Congresul al V-lea al Filologilor Români, Iași – Chișinău, 6-9 iunie 1994 (text republicat în revista „Limba română” / Chișinău/, XVII, 207, nr. 3, p. 27)

Coșeriu 1994^c = Eugeniu Coșeriu, *Latinitatea orientală*, comunicare la Congresul al V-lea al Filologilor Români, Iași – Chișinău, 6-9 iunie 1994

Coșeriu 1994^d = Eugeniu Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, „Știința”, p. 129-156

Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, interviu cu ~ realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române

Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Limba funcțională*, în vol. *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC, p. 249-274

Coșeriu 2002 = Eugeniu Coșeriu, *Unitate lingvistică – unitate națională*, în „Limba română” (Chișinău), XII, 10, p. 125-131

Deroy 1956 = Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, Les Belles Lettres

Dumitrăcel 1978 = Stelian Dumitrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică

Dumitrăcel 1989^a = Stelian Dumitrăcel, *Semnificația ariilor regionale ale unor elemente autohtone din vocabularul limbii române*, în vol. *Dialectologia*, București, Societatea de Științe Filologice, p. 49-64

Dumitrăcel 1989^b = Stelian Dumitrăcel, *O problemă de etnoarheologie: «argeaua de țesut» în locuințe din secolele I-XI de pe teritoriul României*, în „Revista de etnografie și folclor”, t. 34, nr. 4, p. 329-359

Dumitrăcel 1991 = Stelian Dumitrăcel, *Permanences de la préhistoire: éléments de la civilisation géto-dace d'après des mots du vocabulaire autochtone de la langue roumaine*, în vol. *Temps et changements dans l'espace roumain* (ed. Al. Zub), Editura Academiei Române, p. 47-62

Dumitrăcel 1995^a = Stelian Dumitrăcel, *Comportement de recherche sur le lexique autochton du daco-roumain: vers une perspective d'anthropologie culturelle*, în „Thraco-Dacica”, XVI, 1-2, p. 317-330

Dumistrăcel 1995^b = Stelian Dumistrăcel, *Sate dispărute – sate amenințate. „Am lucrat o viață și plec într-o dimineață”*, Iași, Institutul European

Dumistrăcel et alii 1997 = Stelian Dumistrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Birleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române

Dumistrăcel 2003 = Stelian Dumistrăcel, «Graiul pâinii» în lumina «lingvisticii integrale» coșeriene, în „Limba română” (Chișinău), XIII, 4-5, p. 118-131 (sub titlul *Limba ca mărturie. Repere pentru o proiecție lingvistică a conceptului «la longue durée»*, textul a fost publicat și în vol. *Unitatea limbii române, cu privire specială la Basarabia și Bucovina*. Lucrările Sesiunii științifice organizate de Secția de Filologie și Literatură a Academiei Române, 27 martie 2003, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 49-77)

Dumistrăcel 2007 = Stelian Dumistrăcel, *Credința în izbânda limbii române*, prefață la Alexandru Bantoș, *Retrospectivă necesară*, Chișinău, Casa Limbii Române, p. 7-21

Dumistrăcel 2008 = Stelian Dumistrăcel, *Reflexe lingvistice ale Marii Uniri*, în vol. *Români din afara granițelor Țării. 90 de ani de la întregirea Regatului României*, Iași, Casa Editorială Demiurg, p. 116-123

Dumistrăcel–Hreapcă 2009^a = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *Histoire des dialectes dans la Roumanie: la Roumanie du Sud-Est*, în vol. *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Roumanie*. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen, editat de Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Glessgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard, vol. 3, Berlin – New York, Walter de Gruyter, p. 2459-2478

Dumistrăcel 2009^b = Stelian Dumistrăcel, *Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze*, în „Philologica Jassiensia”, V, nr. 1 /9/, p. 7-42

Dumistrăcel et alii 2011 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *De la atlasul lingvistic național la atlasele regionale: semnificația diferențelor*, în *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu Domnului Teofil Teaha*, București, p. 219-242

Dumistrăcel–Hreapcă 2018 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *Eugeniu Coseriu: une perspective romane dans l'étude de la phraséologie roumaine*, comunicare la IV Congreso Internazionale di fraseologia e paremiologia: „Fraseologia e paremiologia, roba da matti!”, București, 27-29 septembrie 2017, sub tipar

Gáldi 1938 = Ladislao Gáldi, *Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento*, publicație din seria „Annuario dell'Accademia d'Ungheria”, vol. XVI, Roma

Gamillscheg 1940^a = Ernst Gamillscheg, *Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik*, în „Zeitschrift für Slavische Philologie”, Bd. XVII, Heft 1, p. 143-168

Gamillscheg 1940^b = Ernst Gamillscheg, *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie*, în „Ungarische Jahrbücher”, XX, p. 7-34

Heitmann 1956 = Klaus Keitmann, *Rumänische Sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien (die sogenannte moldauische Sprache und Literatur)*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, LXXXI, p. 102-156

Jaberg 1937 = Karl Jaberg, *Tagebuchblätter*, în vol. *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*, Paris-Zurich-Leipzig, p. 10-24

Jaberg 1940 = Karl Jaberg, *Der Rumänische Sprachatlas und die Struktur des Dakorumänischen Sprachgebiets*, în „*Vox romanica*”, V, p. 49-87

Lombard 1956/1959 = Alf Lombard, *La lingua letteraria meno fissata: il rumeno*, comunicare la *Congresso Internazionale di Studi Romanzi* (Firenze, 3-5 Aprile 1956), vol. 2. *Comunicazioni*, Parte seconda e terza, Firenze, Sansoni, 1959, p. 283-286

Meyer-Lübke 1911 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch* Heidelberg, Winter

Pavel 1993 = Vasile Pavel, *Preliminarii* [cuvânt introductiv], la *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. 1, Chișinău, «Știința», p. 6-9

Petrovici 1940 = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II (ALR II), vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*; B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Leipzig, Otto Harrassowitz

Petrovici 1970 (1954) = Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza „Atlasului lingvistic român”*, în vol. Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, București, Editura Academiei, p. 38-49

Petrovici 1988 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*; redactori: Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca

Pop 1934 = Sever Pop, *Cum dispar termenii vechi administrativi și cum se încetățenesc cei noi*, în „*Dacromania*”, VII, 1931-1933, p. 61-71

Pop 1938 = *Atlasul lingvistic român*, publicat sub înaltul patronaj al M.S. Regelui Carol II, de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, profesor la Universitatea din Cluj, membru al Academiei Române, Partea I (ALR I), vol. I: *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, conferențiar la Universitatea din Cluj, Cluj, Muzeul Limbii Române

Pușcariu 1936 = Sextil Pușcariu, *Prospect. Atlasul lingvistic român (ALR)*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub înaltul patronaj al M.S. Regelui Carol II, de Sever Pop, conferențiar la Universitatea din Cluj și Emil Petrovici, profesor la Universitatea din Cluj, sub direcția lui Sextil Pușcariu, profesor la Universitatea din Cluj, directorul Muzeului Limbii Române, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Iprimeria Națională

Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, [*Prefață* la] Pop 1938, p. 7-14

Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II

Sala-Ionescu-Ruxăndoiu 2018 = acad. Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I, București, Univers Enciclopedic Gold

Spînu 2009 = Stela Spînu, *Graiurile moldovenești din nord-estul Republicii Moldova în cadrul dialectului dacoromân*, în „*Revistă de lingvistică și știință literară*”, nr. 3-4, p. 116-120

Tagliavini 1949 = Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, Riccardo Pàtron

Tagliavini 1956/1959 = Carlo Tagliavini, *Una nuova lingua letteraria romanza? Il Moldavo*, comunicare la *Congresso Internazionale di Studi Romanzi* (Firenze, 3-5 Aprile 1956), Florența, vol. II, partea I, 1959, p. 445-452

Tagliavini 1977 = Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, versiune românească îngrijită și coordonată de Alexandru Niculescu, traducere [după ediția a VI-a a originalului, 1972] Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romașcanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică

Udler 1976 = Rubin Udler, *Диалектное членение молдавского языка*, I-II, Chișinău, „Știința”

Vasiliiu 1968 = Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, Editura Academiei Române

Walde–Pokorny 1973 (1930) = Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermnischen Sprachen*, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny, t. I, Berlin-Leipzig, W. de Gruyter

Weigand 1904 = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabiens*, Leipzig, J.A. Barth

Nicolae IORGA

Sufletul românesc în Basarabia după anexarea din 1812

Se vor împlini în curând o sută de ani de la luarea Basarabiei de către ruși. Adecă acum o sută de ani, prin pacea de la București, din mai 1812, ei au luat partea de răsărit a Moldovei, și anume partea cea mai bună, mai mănoasă, mai potrivită pentru creșterea vitelor, – cum ziceau plângând boierii de atunci, într-o vreme când frunțașii țerii nu mai ști-au să se lupte. Aceste întinse și frumoase ținuturi n-aveau pe atunci un nume osebitor, ca și Moldova de Sus când ni-a luat-o Austria: răpitorii se grăbesc să acopere cu un nume fals, crezând că-și pot ascunde astfel fapta rea, ceea ce au răpit.

La pacea din București deci, Rusia, care nu purta război cu noi, Rusia ai cării ostași fuseseră primiți totdeauna bine la noi, în țară ospitalieră, primiți cu crucea și evanghelia de clerici, poate și pentru a se aminti astfel acestor vânători de pământ străin dreptatea și cruțarea creștinească, ni-a luat Basarabia pentru că avuse o socoteală cu Turcia. Crezuse că poate opri amândouă țerile românești întregi, cu binecuvântarea lui Napoleon I, care numai Dumnezeu știe de câte ori ne-a dat și unora și altora: au fost câțiva ani când numele Împăratului Alexandru Pavlovici, și nu al unor voievozi români, a fost pomenit la liturghie și scris deasupra ușii bisericilor ce se ridicau. Francezii pătrunseră însă în Rusia, și atunci vecinii se mulțămără și cu o pradă mai mică. Trădarea fanariotului Moruzi din neam de domn român i-a ajutat la aceasta.

Rușii vor serba ca o zi de bucurie centenarul anexării. Noi va trebui să o comemorăm ca o zi de durere și ca o zi de trezire a speranțelor pe care le dă totdeauna dreptul veșnic, care nu poate fi învins, nici cucerit.

Cine va putea face această comemorație? Statul? Dar el are datorii internaționale de care nu se va putea depărta. Cel mult dacă nu va trimete din

spirit de bună vecinătate o telegramă de felicitări la Chișinău. Altă dată statul român, care-și amintea încă bine de unde a venit, dintr-o mișcare a sufletelor, fiind mai puțin desăvârșit în corectitudine, mai puțin aplaudat de Europa, avea unele îndrăzneli pe care nici nu cutezăm a i le cere acum. Când s-au împlinit o sută de ani de la răpirea Bucovinei, austrieii au serbat acea zi de bucurie, austrieii, reprezentanții „culturii”, ai „spiritului german”, ai „credinței germane”, adică, firește, rusneicii vagabonzi și cerșitori, aventurierii poloni, cehi și de alte neamuri, și mai ales „austrieii” pe cari-i vedeți și răbdați aici lângă dumneavoastră, europenii de rasă asiatică. Au întemeiat în numele culturii o Universitate provocatoare, insultătoare, pentru a răspândi lumina între barbari: s-a întâmplat, ce e dreptul, că razele acelei lumini n-au ajuns până la noi, dar din Universitatea noastră, cea barbară, de la Iași, întărită ca spirit, pornesc tot mai multe raze, care descopăr românii din Bucovina un trecut și-i fac să întrevadă un viitor. Și s-a mai întâmplat un lucru: că, nevenind la Cernăuți barbarii Moldovei, barbarii români din Bucovina se grămădesc tot mai mulți în Universitatea feciorilor de evrei, nu pentru a sorbi spiritul străin, ci pentru a introduce pe cel românesc. Mâni energice de tineri lucrează pe frontonul Universității jubiliare, scriind pe dânsa „Universitate românească” și începând a însemna în locul datei de anexare o altă dată, pe care o așteaptă ei și o așteptăm și noi.

Când discursurile triumfătoare răsunau la Cernăuți, lumea se aduna la Iași, cu autoritatea comunală în frunte, pentru a inaugura într-un colț năpădit de jidovime bustul de marmură al lui Grigore Alexandru-Vodă Ghica. Ghica a fost, cu tot sângele românesc revărsat în neamul său, un grec; moartea lui, doi ani după luarea Bucovinei, nu se datorește acestui eveniment. Îl pârâseră boierii la turci pentru simpatii față de Rusia și pentru biruri luate pe nedrept de la țară, și turcul trimes să-l prindă a crezut că e mai ușor să ducă la Țarigrad un cap tăiat decât un om viu. Dar popoarele au nevoie de oameni simbolici, cari să întrupeze o luptă, o biruință, o înfrângere, o tragedie. Când nu-i are, îi creează, și astfel durerea noastră a înfăptuit pe acestălalt Grigore Ghica, deosebit de cel istoric, fals din punct de vedere al adevărului, dar care va trăi totuși atâta timp cât și durerea noastră.

Rusia nu obișnuiește a face Universități de rusificare, pentru românii ei și – mai știi? – pentru noi; nu îndrăznește a le face. Cu ce clădire va come-

mora ea răpirea Basarabiei? Ar fi mai potrivit cu o temniță mare. Cu una în care să între toți românii de acolo cari vreau să fie români și îndrăznesc a o spune. Dacă o astfel de temniță s-ar face pentru ardeleni, la Alba Iulia, răpede n-ar mai încăpea oaspeții într-însa. Cea din Chișinău ar rămâne goală: menirea noastră e să pregătim locuitori, cât mai mulți, pentru dânsa. Căci fără vamă de suferinți, fără lacrimi din prisosul durerii, fără sânge din prisosul vieții nu se mântuie din robie un neam.

Statul român nu va cuteza poate nici măcar să orânduiască în mai 1912 publicarea unei cărți despre Basarabia românească, despre cei o mie de ani cât au fost ale noastre aceste ținuturi, ca un răspuns la cartea în care rușii ar vorbi despre cei o sută de ani de când au această țară. Să comemoreze măcar opinia publică; s-o dezvețe Liga Culturală de obiceiul ce are de a întreba la ușile partidului respectiv ce trebuie să facă în asemenea chestii, care admit pentru politicieni aceeași soluție negativă. Să se facă oriunde comemorația, dar mai ales în orașe ca acesta, care trebuie să fie turnuri de strajă, pentru a vedea peste hotar, pentru a pândi ceasul cel bun pentru a da lovitura cea cu izbândă.

II

Când Rusia a luat Basarabia, ea a avut grijă să păstreze un timp înfățișarea românească a țerii, să câștige prin recunoașteri și adăugiri de drepturi toate clasele, – mai toate măcar.

Guvernator a fost numit un Sturdza așezat în Rusia și ai cărui urmași erau să fie cu totul înstrăinați, în sens franțuzesc și rusesc. Exarh al Sinodului rusesc, vlădică în Chișinău a fost așezat un razeș bucovinean, Gavriil Bănulescu, care a tipărit cărți românești.

Boierilor li s-a cerut să se așeze cu totul peste Prut ori să-și vândă în termen scurt moșiile. Cei mai mulți au rămas în Iași și au pierdut moșiile, cu totul ori aproape. Și la noi în casă era un sipet mare de fier în care se cuprindeau multe petiții rusești timbrate pentru o lungă cheltuială și o mare pagubă, din care am rămas oameni săraci. Celor ce găsiră însă că e mai bine să primească oblăduirea împărătească, ce nu li s-a dat? Drepturi ca ale nobililor ruși, cinuri de funcționari, cordoane de cavalier, – juvețe prinse de gâturi plecate.

Clerul, în țara unde pretutindeni arde lumina la icoane, în țara unde statul sprijine Biserica sprijinindu-se pe dânsa, în care toți se pleacă înaintea clericului, n-avea de ce să fie nemulțămît.

Și, în sfârșit, țeranii neliberi, cari aveau înaintea lor exemplul eroicilor răzeși ai Orheiului și Sorocăi, au prins ceasul prielnic al vânzării moșiilor pe nimic și s-au împroprietărit pe brazda lor.

III

Fericit ar fi fost neamul nostru, cu toate clasele lui, în Moldova împăratului creștin, dacă un popor ar trăi, cum cred socialiștii, numai din viața trupului, dacă el s-ar simți bine numai în oasele și carnea lui. Dar un suflet dumnezeiesc se zbate în acest trecător înveliș al nostru, un suflet pe care altă voință decât a noastră îl duce pe căi ce cuprind răbdare și suferință, dar de pe care toate chemările cărnii ce tinde spre mulțămire nu-l pot îndepărta.

Și sufletul acesta nu putea trăi, adecă nu se putea dezvolta și nu putea stăpâni în Basarabia. Aceasta se văzu îndată. Noua gubernie n-a dat nici un scriitor rusesc și n-a putut păstra nici un scriitor român, decât doar înăbușindu-l.

Unii au pribegit, îndată după începerea erei rusești. Cel dintâi fabulist al nostru, Alecu Donici, e un basarabean, născut și crescut peste Prut. Toată viața și-a adus aminte de malurile Răutului, de șesurile bogate, de câmpiile înflorite ale Basarabiei sale. Fiu de boier, a intrat în școala militară a stăpânilor, a purtat uniforma țarului. Dar deodată l-a furat dorul. Dorul cel mai ciudat și cel mai strașnic; nu acela care cheamă pe cineva spre țara lui, locuită de cei mai aproape din neamul lui, ci dorul care smulge dintre cei mai de aproape și înstrăinează de țărâna cea mai iubită pentru a găsi aiurea, în libertate, sufletul neamului său. Așa a făcut Donici și viața lui întreagă s-a desfășurat apoi la noi.

Un altul, înrudit cu această familie, Alecu Rusu, s-a adaus la rândul lui scriitorilor români din Moldova. Și lui îi răsărea înainte vedenia satului basarabean unde văzuse întâi lumina zilei și frumusețile naturii. Dar nici spiritul lui liber nu i-ar fi îngăduit, după studii făcute în depărtatul Apus, să trăiască în părțile românești unde românilor li era îngăduit orice alta decât să aibă un suflet.

În Basarabia și-a petrecut toată viața cavalerul – un cavaler de ordin rusesc – C. Stamati. Era nepotul de frate al marelui mitropolit moldovean Iacov, mai întâi episcop al Hușilor; tatăl său rămăsese peste Prut și acolo și-a avut acestă alt scriitor pământul, funcția, decorația. Dar și pe dânsul în Moldova îl chema dorul; a străbătut-o, nu ca un străin doritor de a vedea și a afla, ci ca un evlavios pelerin, culegând la Iași, la Suceava amintiri din trecutul românesc comun, inspirații neuitate pentru scrisul lui. Când Mihai Kogălniceanu, întors din Apus, începu să tipărească o revistă literară pentru toți românii, „Dacia literară”, când el ceru ajutorul tuturor scriitorilor neamului fără deosebire de graniță, Stamati-i trimise duioasa idilă rurală, țerânească, a *Gafiței blestemată de părinți*. Din cronicile Moldovei, din viața răzășească și vitejească a Moldovei, din superstițiile populare ale Moldovei s-a inspirat el pentru a scrie poemele sale, și isteția săteanului nostru dă viață fabulelor lui, scrise într-o limbă românească așa de bună. La Iași a apărut către sfârșitul vieții lui culegerea operelor poetice ale unei liniștite și îndelungate activități, stăpânite de spiritul românesc.

În același spirit de glumă și înțelepciune a neamului scrie, tipărind la rușii din Chișinău, Ion Sârbu, care nu știa gramatică nouă, dar păstra cu evlavie și mlădia cu pricepere limba cea veche. Poezii lirice stau alături cu fabulele lui, poezii slabe: nu din ele aflăm ce se putea petrece în sufletul său, ci din scurta fabulă a crinului, pe care nici ploaia nu-l hrănește, nici soarele nu-l bucură, căci e „în străinătate”.

Și ca dânșii simțea o generație întreagă. Scrisorile ei ni-o spun. Și dăunăzi ceteam un răvaș prin care cutare bătrân care-și simțea bătrâneța cerea de-acasă, din Moldova, o șubă bună, ca să-și încălzească trupul și poate, pe lângă aceasta, să-și încălzească de amintiri sufletul.

IV

Cel din urmă pribeag ce ni-a venit de peste Prut a fost și cel din urmă reprezentant al inteligenței românești din Basarabia. Bogdan Petriceicu Hasdeu, adevărat urmaș al neamului ce a dat pe Vodă Petriceicu, era fiul și nepotul unor oameni de talent cari scriseră în rusește și leșește. Nu doar că ei s-ar fi înstrăinat după 1812, ci pribegi vechi, dinaintea anului 1700, ei păstraseră din spiritul românesc doar mândria

neamului lor și, în legătură cu aceasta, amintirea trecutului moldovenesc. Mediul basarabean nou a înviat pentru români pe Hăjdău, tatăl și fiul, cari aveau moșie la Cârstinești lângă Hotin. De la noi a avut B. P. Hasdeu însușirile bune ale sufletului său; cele rele, de sarcasm, de imaginație fără frâu, de lipsă a iubirii de oameni și a simțului de datorie le căpătase, la Universitatea din Harkov și între colegii săi ofițeri, de la străini. Părăsindu-i, la noi și-a făcut el toată viața.

Când șirul scriitorilor basarabeni a încetat, limba noastră mai trăia încă în bisericile de sate. Românește răsunau cântările, românește se cetea cuvântul lui Dumnezeu, românește se săvârșeau tainele cele mari, românește vorbea predica din vechile cazanii.

Apoi, supt vlădici rusificați sau ruși, opreliștea graiului moldovenesc s-a hotărât, și întunec adânc s-a întins peste suflete. Străinii cari ne apucaseră de gât cu dezmierdări pentru a ne zugruma, ei cari ne coborâseră adânc în mormânt, cari presăraseră multă țernă asupra noastră și înfipseaseră într-însa o cruce pravoslavnică purtând însemnări muscălești, ei nu se gândeau că mortul cel jertfit de ei ar putea să învie vreodată. El a înviat însă, fără ca măcar glasul nostru de frate, pătrunzând până în lăcașul lui de întunec, să-l fi chemat.

V

Dăunăzi, rușii făcură revoluție împotriva țarului. Rușii, și mai ales evreii, și unii și alții socialiști, internaționaliști, nu se puteau gândi la mormântul sufletesc al bietului moldovean. Rusia nouă, liberă, democratică, parlamentară, Rusia roșie a viitorului trebuia să fie o Rusie rusească.

Dar, când se vorbește de viață în cimitire, nu învie morții cari și-au isprăvit traiul pe dreptate și nu prind viață stafiile nebune ale gândului bolnav, ci se ridică, cerându-și dreptate, cei uciși tâlhărește. Rusia cea nouă n-au unde o găsi astăzi, când revoluția a fost înăbușită, dar vechea Moldova basarabeană, pe care o credeau moartă, trăiește.

Au început întâi boierii. Familii unde abia se știe românește au dorit reprezentății românești în Chișinău. Și s-au dat. A fost ca o bună veste. Cine ar crede că gluma ușoară a lui Alecsandri a putut fi întâmpinată cu ochi în care se deslușea o durere tragică, cine ar putea crede că lacrimi

răsăreau într-înșii? Și așa a fost. Fiindcă nu era vorba de glumă sau de patimă, de comedie sau de tragedie, ci de sufletul nostru ce învia și vorbea și chema în graiul nostru. Și lacrima aceea s-a uscat, dar ochiul atins de dânsa a văzut, și prihana vechii orbiri s-a curățit de pe dânsul. Pe țeran nu-l întrebase nimeni. Doar, și acolo, boierul nu vede în jos! Dar iată că, din adâncul satelor întunecate, s-a ridicat un singur glas de plângere, de cerere, de voință: dați-ni graiul românesc în biserică! Și s-au chibzuit mult străinii și, fiindcă legea creștină nu poate fi fără cuvânt înțeles altceva decât o băiguială păgână, au trebuit să se învoiască și ei. O comisiune a lucrat și lucrează: ea a dat o *Psaltire*, *Rugăciuni*, și, de curând, cel dintâi volum din *Viețile Sfinților* a apărut la Chișinău. Întoarcerea la românism a bisericii satelor a început și, prin ea, însăși Basarabia românească-și liberează sufletul.

E acum rândul nostru de a lucra.

1909 („*Neamul românesc*”, anul al IV-lea, nr. 138).

Vlad MISCHEVCA

Poetica Prutului în textura Problemei basarabene

Vi. M. – cercet. șt. coordonator la Institutul de Istorie (Chișinău), dr., conf. cercet. (*Associate professor, Ph.D.*); membru al Comisiei Naționale de Heraldică (din 1995) și al Grupului de inițiativă „Anul 1812” (Chișinău, 2011). Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – încep. sec. XIX), genealogia domnilor fanarioți, vexilologie heraldică, raporturi istorice româno-elene. Semnează 13 monografii, publicate la Chișinău, București, Iași, Atena, Salonic.

„Prut – trup rupt”

Vasile ROMANCIUC

Prutul rămâne a fi axa geopolitică a Problemei basarabene, chiar dacă abia în 2010 a fost scoasă sârma ghimpată de la frontiera de pe râul Prut – această reminiscență a cortinei de fier din Europa.¹

La începutul anului 1918 România nu era încă Mare, ea era însă înconjurată în mare parte de pământuri românești. Iar la sfârșitul anului 1918, România devine „dodolață” și integră, dar nu mai mare decât ar fi fost firească, adică se așază în hotarele geopolitice firești – incluzând provinciile sale istorice și teritoriile anterior rășluite. Dintre poezii care consemnase printre primii evenimentul istoric al Unirii, a fost și G. Tudor:

*Unire sfântă, eu ți-aduc
Cântarea mea întârziată.
Mulți ani noi te visam, crezând,
Uitând de soarta blestemată.
Și visul sfânt s'a împlinit!
Cu a eroilor voință,
S'a întruchipat, s'a 'nfăptuit
Ce'n taină așteptau părinții.
Răsună graiul strămoșesc*

*Prin văi și lunci, ducând de veste,
Că a căzut jugul rusesc,
Că brazdă Prutul nu mai este.
Un neam înmormântat de viu,
Curmând tăcerea de mormânturi
Din somnul morții a 'nviat,
Pentru un trai și pentru cânturi.
Unire sfântă, – eu ți-aduc,
Cântarea mea întârziată,
Mulți ani te-am așteptat cu dor,
Ducând povara-mi blestemată.
(Unirii. 25 iunie 1918)²*

La începutul secolului trecut Mihail Sadoveanu a descris cu multă dragoste și talent acea bogăție și diversitate a faunei și florei din Delta Dunării, în care se revarsă și apele din Lunca Prutului, pe care avem datoria de a le păstra (Vezi: „Parcul Natural Lunca Joasă a Prutului Inferior (8 247 ha). Amenințări și moduri de prevenire a distrugerii diversității biologice”, www.luncaprut.ro). Printre primele recenzii, apărute în revistele din acea vreme, s-a scris, pe bună dreptate, că cele două povestiri ale lui Sadoveanu – *Dunărea veche* și *Taine* – „sunt dintre cele mai frumoase pagini... în acest gen, dintre cele mai frumoase pe care le-a scris acest incomparabil poet al vieții și al pământului românesc”³:

„Apele acelea nesfirșite, care domneau pretutindeni, într-un ținut întreg, alcătuiau o stăpânire a necunoscutului și a tainei. De la mistrețul ce dormitează pe plâvii, de la lebedele și pelicanii care înspumează noaptea negrul ghiolurilor, până la popoarele de păsărele, până la puzderia de pești, până la nesfârșitele miliarde de gângăanii neștiute și nebănuite, – toate trăiesc din apele acestea care au întins o bogată împărăție, care aduc nomolul plin de hrană din munții și câmpiile depărtări. De mii și mii de ani, s-a plămădit aici ca într-o înfrigurare viața; și lupta s-a desfășurat pentru o rază de lumină și pentru un fir de hrană din seninul de sus până în fundul nomolului, jos. Și nesfârșite șiruri de vieți au căzut, s-au prefăcut în tină și au hrănit izvoarele vieților nouă.”⁴

Să nu uităm că pe aceste meleaguri, în ambianța apelor hrănitore, au viețuit din cele mai vechi timpuri strămoșii noștri: „Pe drumurile acestea ale apelor de multă vreme și omul rătăcește. A fost o vreme când

figura lui bărboasă și sălbatică a pricinuit o mirare nesfârșită locuitorilor străvechi ale bălții; pe urmă și-a așezat și el sălașul primitiv între două sălcii, pe urmă a sporit și el cu oasele lui adâncurile Deltei”⁵

De-acum un secol „blândul moldovean” Alexandru Vlahuță (1858-1919) a descris cu un „vibrant patriotism” Valea Prutului în una dintre cele mai cunoscute cărți ale sale – *România Pitorească* (un veritabil „brand de țară” al epocii)⁶:

„Din cel din urmă arc al Carpaților, de sub poalele Călimanului, se lasă pe coasta despre răsărit a țării un lung șir de coline, care merg – ridicându-se și culcându-se ca valurile unei mări – până-n cătările Dunării. Pe la căpătâiul acestor dealuri, frumoasele și roditoare dealuri ale Moldovii – se-ndoaie Prutul în șerpuiuri mari, așternut ca pe întinsul unei steppe. Izvorât de departe, din Carpații Galiției, râul vine tulbure la hotarele noastre, sparge măgurile Mamorniții și-și împinge apa-i gălbuie, lină, fără nicio încrețitură, în lunca largă, ce se desface de la Cotul Boianului în jos.

Tăcut, posomorât, mâncându-și mereu malurile-i nisipoase, uneori părăsindu-le și căutându-și o albie nouă pe lăsăturile șesurilor, curgând, mai în toată lungimea lui, în câmp deschis, între maluri joase, rupte, pustii, arareori umbrite de câte-un zăvoi de sălcii, de câte-un petecuț de dumbravă, Prutul n-are nimic din frumusețea râurilor ce-nveselesc pământul țării noastre. Întotdeauna apele mari – drumuri care merg singure – au atras așezările oamenilor pe țărmurile lor. Pe ele se-nșiră toată strălucirea și toată istoria lumii. Prutul e râul pe-ale cărui țărmuri n-a înflorit niciun oraș și, din câte scaldă pământul românesc, e singurul pentru care blânde doine ale poporului n-au găsit nicio vorbă de bine. Îi tristă și la vedere apa lui lată, molâie, veșnic întunecată, triste sunt și văile pe care le străbate, și puținele așezări ce-i caută-n cale, retrase mai toate pe dâlme, de frica revărsărilor. Pe-aici s-au răpezit pustiitoare puhoaiile de barbari asupra Europei, pe-aici au străbătut hunii în câmpiile Panoniei, spulberând vetrele din văile Carpaților, lăsând siliștile albite de oase, ca un potop năprasnic gonind din calea lor sfărâăturile noroadelor, și-mprăștiindu-le pe vârfulurile cele mai înalte ale munților. De sute de ori au năvălit prin vadurile Prutului hoardele tătarilor flămânde de prăzi... În șuierul crivățului ce culcă-n valuri pădurea de papură crescută pe râu, grănicerul nostru ascultă noaptea zăngănit de arme și vaete de moarte. Știe el bine că dincolo e o bucată rășlăuită

din trupul Moldovei, știe că cei care trăiesc și plâng acolo sunt frații lui, și cu toate astea, privind uitit pe apa Prutului, își năbușe dorul, ș-un cântec amar și plin de blesteme îi scapă de pe buze:

„Prutule, râu blestemat,
Face-te-ai adânc și lat,
Mal cu mal nu se zărească,
Glas cu glas nu se lovească,
Ochi cu ochi nu se-ntâlnească;
Dușmanii țării, de-or trece,
La cel mal să mi se-nece,
Iar tu-n valurile tale
Să-i tot duci, să-i duci la vale
Până-n Dunăre și-n mare!”⁷

Consemnăm că Alexandru Vlahuță afirmase chiar că „Prutul e râul pe ale cărui țărături n-a înflorit nici un oraș...”⁸. Deoarece orașe mari, cu excepția Cernăuțiului, moldovenii nu au avut pe acest râu. Iar astăzi sunt doar două orașe situate nemijlocit pe malurile Prutului – Cernăuți (Ucraina) și Ungheni (Republica Moldova).

În Galiția și Bucovina, de la izvoarele Prutului și până la hotarele Basarabiei, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe ambele maluri ale râului erau 72 de sate, 3 orașele și 3 orașe⁹.

Observăm că ținuturile Moldovei medievale îmbrățișau albia Prutului practic pe tot cursul râului. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, până la anexarea din 1812, în partea dreaptă a Prutului erau ținuturile Cernăuți (aparținea Bucovinei, anexată la 1775 de Imperiul Habsburgic), Dorohoi, Iași, Fălciu, Covurlui, iar în partea stângă a râului – Hotin (transformat în raia otomană la începutul secolului al XVIII-lea), Iași, Lăpușna-Orhei, Hotărniceni, Codru, Greceni și raialele Basarabiei sau Bugeacul (partea de est, din preajma târgului Reni, încorporat de turci la 1621). Subliniem că ținutul central, Iași, se înșira pe ambele maluri ale Prutului. Județul Fălciu, ale cărui margini, înainte de 1812, se întindeau și peste Prut (codrul Tigheciului făcea parte din ținutul Fălciului), și-a luat numele de la târgul Fălciului, care i-a fost capitală până în 1832. „Prutul este cronică contemporană a vechimii lor populare”, menționa Alexandru Hâjdău cu referire la istoria codrenilor moldoveni¹⁰.

Atât boierii din stânga Prutului, cât și domnii aveau moșii și în partea cealaltă a râului, ca de exemplu Mâneștii din ținutul Troțușului¹¹, stăpânite pe baza hrisoavelor date lui Mihalcea Hâncu de către voievodul Grigore Ghica în 1659 și domnul Ștefăniță Lupu în 1660¹².

Stăpânirea Rusiei asupra Basarabiei va dura mai bine de o sută de ani, de când în 1812, „să se știi, au pus moscalii stăpâniri în (o)blastie Basarabii și au pus cordonile pi malu Prutului”¹³, ceea ce însemna „piatră de hotar la Prut și a rupt biata noastră Moldovă în două”, precum consemnaseră, pe filele vechilor cărți bisericești, preoții basarabeni¹⁴. Deja din prima descriere a Basarabiei încorporate la Rusia, făcută de către protoiereul P. Kunițki și numită *Scurtă descriere statistică a regiunii de pe Nistru, alipită la Rusia după tratatul de pace, încheiat de către Poarta otomană în București la 1812* (St. Petersburg, 1812), se desprind următoarele aprecieri despre valoarea economică a Basarabiei: „...acest teritoriu, așezat între Prut și Nistru, a fost grâнарul Principatului moldovenesc...”¹⁵.

Să nu uităm că „circa 800 de localități din cele aproximativ 2 000 de așezări umane din Basarabia, existente în prezent, adică 40 %, au denumiri identice sau asemănătoare cu peste 2 350 de așezări de pe teritoriul actual al României, din numărul total de 13 500 de sate și orașe”¹⁶. Astfel, de-a lungul cursului Prutului, de-o parte și de cealaltă a râului, se întinde o salbă de sate gemene, cu același nume. Situație confirmată, începând din perioada medievală, de prezența unui șir de sate așezate pe ambele maluri ale râului, ca: Medeleni (1623), Grozești (1646), Pogănești, Stăniilești, Sculeni, Ungheni, Costuleni ș. a.¹⁷

De reținut că râul, care nu a fost sub nicio formă și în nicio perioadă a istoriei Țării Moldovei, până la 1812, hotar de țară sau hotar intern, a devenit în secolele XIX-XX o adevărată *cortină de fier* a imperiilor țarist și sovietic. Astfel, Prutul nu este doar un nume geografic, ci mai rămâne a fi și o bornă politică – un râu devenit, în pofida voinței noastre, hotar geopolitic pe care noi tot încercăm, timp de peste două sute de ani, să-l trecem...

Poetul patriot Iancu Văcărescu (1792-1863), cel care avea să anticipeze Unirea Principatelor Române, încă la 1830, invectivând micul râu de hotar Milcov ca pe un „pârâu fără putere”, scria aceste memorabile versuri:

„De unde-ți vine numele, Pârâu fără putere,
Ce despărțirea Neamului tu îndrăznești a cere?
Milă-nceputu-ți, Milcof sec, de va să-ți dobândească!
Sfârșitu-ți-va, lumea oftând în veci să te urască.
Desprețuire frații dau puteri-ți ne-nsemnate!!
Căci, despărțit ori depărtat, fratele e tot frate”¹⁸

În această scurtă poezie (*La Milcof*) se punea problema unirii Moldovei cu Valahia, întrucât „fratele e tot frate”, iar după Unirea din 1859, de când Milcovul încetase de a mai fi un râu despărțitor între frați, cântecele și poeziile blamatoare ale creației populare pasează această culpă Prutului.

Apa Prutului, de la 1812, se prezintă drept un simbol al despărțirii neamului și un semn de tristă amintire al realității istorice crude. Dintr-un râu interior, care era un fel de coloană vertebrală a Țării Moldovei, el devine unul de hotar, „internațional”, care astăzi desparte trei state: România – Republica Moldova – Ucraina.

După cel de-Al Doilea Război Mondial se perpetuează consecințele pactului Molotov-Ribbentrop, căci stabilirea „ultimei frontiere” pe Prut („granița de est a spațiului Schengen”) este echivalentă, *de facto*, cu ridicarea unui nou Zid al Berlinului în Europa.¹⁹ Este o consecință nefastă a acelei vechi drame a pământului înstrăinat – botezat Basarabia – despre care regretatul poet al neamului, academicianul Dumitru Matcovschi (1939-2013) sintetizase laconic:

„Trecută prin foc și prin sabie,
furată, trădată mereu,
ești floare de dor, Basarabie,
ești lacrima neamului meu.”
(*Basarabia*)²⁰

Urmările, mult mai adânci decât apa Prutului despărțitor (precum a spus Nicolae Dabija: „Prutul devenise mai lat decât Oceanul Atlantic”), actualmente sunt deslușite și deplânse de o pleiadă întreagă de scriitori basarabeni, inclusiv Ștefan Sofronovici:

„Cât roșește-n sânge
Nistru-n Răsărit,

Umilit cât plânge
 Prutu-n Asfințit,
 Tristă mi-i pe lume
 Țara, maică-mea
 Și-acest plai cu nume
 Basarabia.”

(*Plaiul cu numele Basarabia*)²¹

Sărmanul râu... Căci nu Prutul este de vină. Un râu, ca toate râurile, a ajuns până astăzi să mai fie încă un hotar strâmb ce desparte pe nedrept două părți ale unui întreg.

Cu părere de rău, râul mai rămâne astăzi o Cortină eurocomunitară, penetrarea ei de către omul simplu mai rămânând condiționată. Așteptând că va fi străpunsă tot cu instrumentar european, mulțumindu-ne, pentru moment, doar cu o cooperare transfrontalieră și eliminarea vizelor (în cazul deținerii pașaportului biometric), „unde, în adâncurile sufletului, chiar ne enervează Prutul ista. De ce era neapărat nevoie să treacă pe la noi și, mai ales, printre noi, de parcă nu mai sunt pe lumea asta și alte țări sau alte continente pe unde să-și fi croit albia! Da chiar la noi, Doamne, și Prutul, și alte nenorociri, și secete, și ape, și poduri măturate de foamete, și duși, și aduși și...cum să facem ca să nu mai privim niciodată spre această apă curgătoare care, de parcă nu se mai pot opri din plâns Carpații, ne tot trimite la vale puhoai de amintiri?... Și, – precum a spus pentru „Vocea Basarabiei”, Arcadie Gherasim: iar privim cu inima spre apa asta sângerie care chiar că ne enervează deja. Prutul ista al nostru... ca un veșnic semn de întrebare.”²²

Grigore Vieru avea chiar un aforism la subiectul dat: „Două lucruri nu le pot suporta: chelia și granița de la Prut. Doamne, și tocmai ele mi s-au urcat în cap!”²³

Până la urmă, nu vom putea supraviețui dacă nu vom accepta Prutul ca pe un râu cu două maluri, dar cu o singură apă, una interioară, într-o albie firesc românească.²⁴ Iar tânăra generație de basarabeni conștientizează, din ce în ce mai mult, această stare a lucrurilor – spunând, precum o face poeta Diana Enache: Nu-mi pasă că Prutu-i hotar²⁵

„... Nu-mi pasă că Prutul ar fi azi hotar
 Și vameși îmi cer adesea pașaportul,

În visele noastre și-n stele e clar:
Ne leagă pământul și cerul, și totul!”
(5 februarie 2015).

N. Petrescu-Redi scrisă o poezie dedicată românilor din stânga Prutului – *Podul de flori*:

Podul de flori, frate,
s-a dărâmat.

Au venit lacrimi
și l-au luat.

Drum prin Sahare,
dune de brumă,
ochiul se-nghimpă,
în neguri se-afumă,
se jăluie Prutul
prin sloiuri, prin glod,

Manole oftează,
pictând-o pe Ana,
portretu-i șoptește:

– Sunt schiță de pod!...
Sunt schiță de pod
din lemn cel domnesc,
cresc mugurii lui,
în voi înfloresc,

floarea de azi,
mâine e rod,
rodul de mâine
e floare de pod.

Sunt schiță de pod
din arbor domnesc,
cresc sevele lui,
duios vă șoptesc:

„Sub pod de sânge,

sub podul de grai,
Prutu-i oglinda
lui Vodă Mihai”.²⁶

Actualmente, precum declarase câțiva ani în urmă ambasadorul României la Chișinău, Marius Lazurca, la dezbaterea publică „România ca model pentru parcursul european al Republicii Moldova” (2014): „E la mintea oricui că Europa începe de la Prut, că Moldova are în fond un singur vecin membru al UE și drumul spre UE după traversarea Prutului trece prin România.”²⁷

Moldova „ruptă”, pentru prima dată, prin granița blestemată, despărțitoare de neam – de la 1812, și-a deplâns soarta în cântecele populare și creația literară modernă. Spoliatorul tratat de pace de la București, semnat la 16 (28) mai 1812, marchează o concesie (într-o conjunctură internațională extrem de frământată) pe contul Moldovei, când, în cadrul crizei Problemei Orientale, are loc geneza unei noi probleme – a celei Basarabene. Consemnăm că esența chestiunii date este de natură politică, constând în integritatea național-teritorială a românilor moldoveni și rezultă din cucerirea și anexarea parțială a Moldovei, prin fixarea unui hotar arbitrar (scindând-o pe linia Prutului, practic, în jumătate) și stabilirea Rusiei la gurile Dunării – semnificând, astfel, geneza unei noi probleme etno-politice internaționale. Dacă chestiunea română, ca problemă internațională, a semnat, în secolul al XIX-lea, imperativul unității naționale, apoi cea basarabeană – rezidă în scindarea național-teritorială a moldovenilor la 1812.²⁸

Iar în opinia politică a marelui Eminescu „ocuparea în toate formele cerute de dreptul internațional a teritoriului cuprins între Nistru, Prut și Dunăre, are pentru Rusia mai mult decât importanța unei simple cuceriri: prin aceasta rușii câștigă pozițiuni, care dominează țările românești și Dunărea, câștigă Hotinul, de unde dominează intrările despre miazănoapte ale Carpaților, câștigă în sfârșit o înrâurire mai directă asupra poporului român.”²⁹

Precum consemnase istoricul și martorul acelor evenimente, de la începutul secolului al XIX-lea, Dionisie Fotino, „după tratatul de curând încheiat (1812) între Poarta Otomană și Rusia, toată Basarabia cu cinci județe ale sale, adică Soroca, Orheiul și Lăpușna, Hotârnice(n)ii,

Codru, Grec(en)ii și o parte din județul Iași, împreună cu cetățile Hotin și Bender, au trecut în stăpânirea Imperiului Rusiei. De aceea *Moldova a ajuns foarte mică* (subl. n.), cuprinzând numai 16 județe mici și despărțindu-se dinspre răsărit de Basarabia prin râul Prut.³⁰

În esența sa, un râu nu poate fi bun sau rău, din punctul de vedere al geografiei. Dar, Prutul nostru poate fi privit și prin prisma evoluției sale: depășind cadrul strict geografic – prin istorie – în proză și poezie. Considerăm că din rațiuni privind antropologia culturală și socială aceste texte de proză, poezie și cântece trebuie adunate și cunoscute, meri-tând să facă parte dintr-o *Antologie* istorico-literară consacrată *Anilor de cumpănă a românilor: 1812, 1940*.³¹ Cu atât mai mult că Prutul, fiind un râu ce ne-a marcat destinul din cele mai vechi timpuri, a devenit, pe parcursul istoriei, o figură personificată, în fond tragică...

Și în cazul Prutului, observăm cu regret că de la glorie până la blestem... a fost un singur pas, cel al expansiunii străine. Despre aceasta, încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Alexandru Hâjdău avea să consemneze în poezia sa *Lăpușna*:

„Peisajul e același, doar seminții sunt alte,
Cum Prutul e același, dar apa-i alta-n val (...)
O, unde-ți este, Prutule, cel val de-odinioară?”³²

Despărțirea neamului și stabilirea unor hotare arbitrare, imperialiste, pe „trupul viu al Țării”, prin granița pe Prut ne-a marcat adânc destinul timp de două secole.³³ Din acea fatidică zi – 16 (28) mai 1812, denumirea de PRUT, printr-un joc de cuvinte, singurul posibil prin recombinația celor patru litere ale sale, a început să fie citită cu durere – Țară cu TRUP RUPT!³⁴ Laconic, dar foarte inspirat, jocul poetic al lui Vasile Romanciuc, codifică o dramă adevărată:

„Prut – trup rupt.”³⁵

Niciun scriitor de limbă română nu a prins realitățile noastre „geopolitice” – un cuvânt la modă de după 1989 – într-o formulă mai lapidară decât poetul basarabean Vasile Romanciuc, autorul acestui poem antologic *Temă (teamă) basarabeană*, alcătuit doar din cele trei cuvinte, din 12 litere: *Prut – trup rupt*. Cum bine menționează Emilian Galai-cu-Păun – „în comparație cu acesta, orice haiku sună ca un mic epos.

Patru litere cât patru Evanghelii, trei scrâșnite din dinți (*p, r, t*) și doar una (*u*) glăsuită!”³⁶

Leo Butnaru în poezia sa *1812* completează durerea despre acest, al nostru, Prut cu trupul rupt:

„Așa e poete Vasile Romanciuc:

Prut – trup rupt
dimpună cu tine
dimpună cu ai noștri
și eu simt acut
durut
anul 1812
anul câine turbat
pe care și astăzi hăitașii
îl mai asmut:
între Nistru și Prut –
ținut deținut...”³⁷

Începând din secolul al XIX-lea sârma ghimpată de pe malurile Prutului a fost blamată și osândită:

„Prutul esta ni disparti,
Prutul esta n-are moarte?
(sau varianta: „Apa-ceasta n’are moarte?”)³⁸
Dar ne-om pune noi cândva
și cu gura l-om săca.”

Epigramistul Constantin L. Moldovan la Concursul Festivalului Național de Epigramă și Fabulă „Donici, cuib de-nțelepciune”, la tema „Îi slut la Prut” (Chișinău, septembrie 2011) a expus esența subiectului prin următoarele rânduri:

*Hotarul*³⁹
„De la Nistru la Carpați
Dorul nu a dispărut...
Noi, românii, suntem frați,
Dar... hotaru-i slut la Prut.”

În general, în creația folclorică, Prutul devine un râu blestemat din cauza faptului că „desparte frate de frate, soră de soră și părinți de copii”.

Tot în folclor este amintit și un duh feminin de statură uriașă, care apărea din când în când, prevestind sau aducând rele.⁴⁰

Încă Vasile Alecsandri în ale sale *Cântice din Basarabia* consemnase că „de multe rele ce-au venit de peste Prut de când Basarabia e în stăpânirea rușilor, precum holera, lăcuste, invazii de armate, vânturi secetoase etc., a ieșit în țară vorba: slut la Prut și cântecul Prutului, care începe astfel: Prutule, râu blestemat!”. Astfel, Prutul, în memoria colectivă a poporului nostru, s-a întipărit ca un râu rău, o apă a melancoliei și durerii, un râu – dezbinător de Țară:

„Prutule, râu blăstemat!⁴¹
Face-te-ai adânc și lat
Ca potopul tulburat!...”

Tudor Vârțanu reflectă acea stare din perioada postbelică, atunci când nu aveai voie nici să vorbești cu frații din partea dreaptă a râului:

La Prut pentru prima dată

O zi de vară,
cu mult soare,
Cu azur pe cer
și fără pic de nor,
Atras fiind la Prut
de-a strămoșilor chemare
Cât și de simțul
propriului meu dor.

În cealaltă parte
privesc mereu,
Meleagurile fraților de sânge
Și lacrimile-mi stăpânesc cu greu,
Când inima de suferințe
și durere-mi plânge.

Privesc cum apa
liniștit se scurge,
Iar gândul îmi adun,
că fugе
La ei acolo îl găsesc,
Pe care nîcîcînd n-aș vrea să-i părăsesc.

Îmi vine să trec Prutul
dintr-o răsuflare
La moment de curaj
și disperare
Și să-ajung
în celălalt mal,
Aruncat atât de dor,
cât și de val.

Stau mâhnit la Prut
și chibzuiesc,
Că a neamului
din veci arteră-i
Unea pe moldoveni de pe ambele
maluri ce-n înțelegere viețuiesc,
Iar acum nevrând
îi desparte și-i diferă.

Atât de aproape mă găsesc
De hotarul neamului
meu românesc,
Cuvinte caut să-mi exprim
Sentimentele de rudenie
ce din adânc de suflet vin!

La doi pași sunt de-ai mei,
Dar nu mi se permite
să mă văd cu ei,
De „eliberatori” suntem considerați
ai lor dușmani,
Că ne dorim drepturile,
de un noian de ani!

Îmi amintește Prutul
despre trecut
Despre nedreptățile
ce pe aici s-au petrecut;
De-a strămoșilor
soartă zbuciumată

Cu consecințe nedorite
ce și-acum se mai arată.

Aș vrea, Prutule,
cât mai curând să devii
O arteră lăuntrică
a Marii României
Și nicipând să nu mai desparți,
Când vorba este
exclusiv de frați!
(August 1959, Zberoia-Nisporeni)⁴²

Cum problema unificării românilor din cele două state – Republica Moldova și România (și nu numai) – rămâne, deocamdată, o aspirație legitimă și dureroasă a neamului, noua generație a scriitorilor contemporani a continuat, după 1990, să dea glas acestui deziderat. Cele mai profunde trăiri poetice aparțin dramaticului poet născut într-o „casă văduvă și tristă/ de pe margine de Prut” – Grigore Vieru. E greu de cuantificat în care poezii nu există sentimentul frățietății, frecvent simbolizat prin apa Prutului – alegoric – râu al unificării, și nu hotar al dezbinării. Fiorul tragic se-mpletește cu nădejdea unei bucurii comune, a unității de neam și de țară. În acest scop, exemple sunt fragmentele semnificative din creația poetică a lui Grigore Vieru: *Cântec popular*, *De-ai curge tu*, *Prutule*, *Sunt*, *Maluri de Prut*, *Drumul...*, *Podul*, *Eu cred că Prutul*, *Testament* etc.

O lungă listă a numelor de poeți, îndeosebi basarabeni, denotă interesul motivat și constant pentru reîntregire. În creațiile acestora răzbate dorul de frate, gravitatea neîmplinirii, vadurile umilințelor provocate de dezbinare și ură, respingerea subordonării, a oprimării... Cităm doar câteva nume de poeți consacrați ori în curs de afirmare: A. Păunescu, Petru Cărare – *Cântec*, Nicolae Dabija – *Țara mea de dincolo de Prut*, Vasile Romanciuc – *Biserica de peste Prut*, Valeriu Matei – *Doina*, Ion Horea – *Elegie la Prut*, Leo Bordeianu – *Harta*, Vlad Mischevca – *Plângea Prutu-n '47*, precum și Diana Enache, Traian Vasilcău și Anatolie Cărbune, prezenți cu cicluri poematice „prutene” ș.a.⁴³

În cartea noastră *Prutul în destinul neamului românesc: (O antologie istorico-literară a râului)* am adunat cu migală multe din ce ne-au oferit

bibliotecile și internetul.⁴⁴ Faptul că nevralgica tematică a râului Prut are vechime literară subordonată evenimentelor istorice denotă drama sfâșierii românilor, perpetuată din veacuri până astăzi. Poate acum mai mult ca oricând, după cum menționase scriitoarea din Huși Lina Co-dreanu, în recenzia acestei prime antologii: autorul n-a intenționat să stabilească ierarhii valorice cu instrumentarul unui critic literar. Toate izvo-dirile se adună inspirat în *Cântul Prutului*, un impresionant peri-plu hidrografico-literar ales de autor, în care se oglindesc vechimea și continuitatea tematică, tonalitatea stihurilor (adesea tragică, arareori entuziastă), solemnitatea alegorică a râului despărțitor a „Două flori dintr-o grădină, / Dintr-o singură tulpină”. Variația abordării împle-tește evocarea cu invocația, revolta cu umilința, iubirea cu blestemul, amărăciunea cu bucuria în varii specii literare: doina, cântecul, oda, bocetul, balada ori legenda...

Constatăm că în poetica românească contemporană Prutul este prezen-tat în polivalente ipostaze: martor al umilințelor suportate de moldo-veni, confesor al îndrăgostiților, frate suferind alături de români, tribun al celor dezbinați în mod ne-natural, revoltat împotriva nedreptăților istorico-sociale, izbăvitor mesianic al idealului de unitate națională ș.a. Ubicuu, dezideratul rămâne Unirea într-o Românie Mare. De aceea nu e de mirare că, din punct de vedere lexical, au frecvență termenii *neam, țară, frate, dor, soră, lacrimă, maică, hotar, străinătate, val-mal* ș.a.⁴⁵

Abordând sumar drama Prutului istoric, fiind departe de gândul de a o prezenta exhaustiv, tematica rămânând deschisă, aducem – în final – propriile reflecții poetice, adresate multpătimitului râu al Țării:

Prutule

„– Prutule – a Țării punte,
Curgi agale de la munte.
Ești al Dunării mic frate,
Dar, ne tai, pe viu, deoparte,
Dureros, în jumătate –
Ducând lacrima furată
Pân-la marea cea sărată...

Râule, curgând la vale,
Cunoscut-ai multă jale –

Două veacuri de dezbin,
Lupte, foamete și chin –
Al Moldovei greu destin...

Râu-pârâu, n-ai mal abrupt,
Însă glia tu ne-ai rupt,
Iar străinii s-au înfrupt.
Mâini vrăjmașe te-au hoțit –
Pe români i-au despărțit...

Neamul nostru răzlețit,
Împușcat, dezmoștenit –
Pare că a „amorțit”,
Purtând dorul ne-mplinit –
La un ceas mai fericit...

De la patruzeci încoace
Sânge apă nu se face,
În nămol nu se preface –
Așteptând Prutul să „sace”
Basarabia nu tace!

Pyretus, cu apa ta
Poate vei împreuna
Ceea ce a fost cândva?
Mal cu mal vei închea –
Țara vei unifica!

Apă neagră – mal ghimpat
Ai ajuns hotar de stat,
Din bunici tot blestemat...
Poate vei aduce mâine
O speranță la mai bine?

– Nu uita, pe malul tău
Un popor suspină greu...”

(Vlad Mischevca, *Chișinău, septembrie 2013*)⁴⁶

Note

¹ Conferință susținută în cadrul Zilelor Unirii: *consolidarea limbii, literaturii și civilizației românești*, Iași, 13-14 mai 2018, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”.

² Ghibu Onisifor, *Dela Basarabia rusească la Basarabia românească. Analiza unui proces istoric – însoțită de 180 documente*. Vol. I. Cluj, 1926, p. 335.

³ „Viața Românească”, Iași, 1914, Anul IX, Nr. 3, p. 429 (Recenzii: G.T.).

⁴ Sadoveanu M., *Taine*. Din cartea *Privești dobrogene* (1913), în: *Opere*, vol. 6, București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 75.

⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁶ Cf.: Paul Cernat, *Prefață* la ediția din 2011 („Biblioteca pentru toți”), p. 20; Virgiliu Ene, *Prefață* la *România pitorească*, București, Ed. Tineretului, 1961, p. 20-24; Despre „România pitorească”, publicată în 1901, Dumitru Micu spune că este un „atlas geografic comentat, traversat de o caldă iubire de țară”, iar Garabet Ibrăileanu vede în această lucrare o modalitate prin care autorul „ne-a făcut să vedem și să iubim și mai mult țara, frumusețile ei, locul unde s-a desfășurat istoria acestui neam”. (Garabet Ibrăileanu, *Scritori români și străini*, București, 1968, p. 316-317).

⁷ Alexandru Vlahuță, *România pitorească. Schițe și povestiri*. / Pref.: Paul Cernat. București, Curtea Veche Publishing, 2011, p. 147-148; Cf.: versiunea electronică: <http://www.scriptorium.ro> - după cuvintele „apa lui lată” este prezentă fraza: „triste sunt și amintirile pe care ni le deșteaptă”.

⁸ Alexandru Vlahuță, *România pitorească. Schițe și povestiri*, prefață Paul Cernat (București, Curtea Veche Publishing, 2011), p. 147.

⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 9 [Pozajście – Ruksze] (Warszawa, 1888), p. 109.

¹⁰ Александр Хиждеу, *Избранное*, Кишинев, 1986, с. 248-249.

¹¹ Din secolele XV-XVI sunt menționate „ținutul Bacăului” (1458) și „ținutul Troțușului” (1466). Cele două ținuturi au fost unitate administrativ-teritoriale separate până către sfârșitul secolului XVII, când s-au contopit, formând ținutul Bacău.

¹² Gheorghe G. Bezveconai, *Famiile boerești ale vechei Moldove – Hâncu și Hasnaș*, în „Viața Basarabiei”, iunie, 1932, p. 34.

¹³ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei: un corpus*, editat de I. Caproșu, E. Chiaburu. Vol. III (1796-1828), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 304.

¹⁴ I. Șandru, *1812 – ocuparea Basarabiei de către Imperiul Rus*, <http://www.cuvantul-liber.ro/articol.asp?ID=61779>, *Națiunea*. Serie nouă, anul III, 27 martie 2013, <http://www.ziarulnatiunea.ro/2013/03/27/cand-a-pus-muscalu-piatra-de-hotar-la-prut>

¹⁵ Apud Eugen Torgașev, *Producția și comerțul de cereale în Basarabia sub Ruși*, în „Viața Basarabiei”, iunie, 1932, p. 39.

¹⁶ Anatol Eremia, Lilia Stegărescu, *Sate gemene cu denumiri identice*, în „Limba română” 1-4 (211-214), 2013, p. 162.

¹⁷ Rocsana Josanu, Vitalie Josanu, *Contribuții privind evoluția populației și a așezărilor medievale românești de la răsăritul Țării Moldovei. Studii de caz asupra satului Chetrosu, jud. Soroca* (Iași: Demiurg, 2006), p. 13.

¹⁸ <http://www.poeziile.com/autori/Iancu-Vacarescu/iancu-vacarescu-primul-poet-modern.php> (accesat la 20.11.13).

- ¹⁹ Graur Valeriu, *De te voi uita, Basarabie ...*, [s.a., s.l.], p. 179, 181.
- ²⁰ Matcovschi Dumitru, *Bucurați-vă*. Antologie de versuri, Ediție îngrijită de A. Țurcanu și Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Cartier, 2014, p. 353.
- ²¹ Sofronovici Ștefan, *Plaiul cu numele Basarabia*, în „Literatura și Arta”, nr.1 (3514), 3 ianuarie 2013, p. 5.
- ²² <http://www.voceabasarabiei.net/index.php/opinii/14335-arcadie-gherasim-prutul-ca-semn-de-intrebare> (accesat la 1.02.2014)
- ²³ Vieru Grigore, *Tu m-ai strigat, fiule?*: Antologie. Selecția și concepția cărții: Spiridon Vangheli, Chișinău, Guguță, 2013, p. 107.
- ²⁴ Dabija Nicolae, *Prutul are două maluri*, Bacău, Editura Vicovia, Editura Babel, 2012, 287 p. Vezi rec.: Dinescu V., *Pe Prutul liniștit*, în „Literatura și Arta”, nr.1 (3514), 3 ianuarie 2013, p. 5.
- ²⁵ <https://www.facebook.com/DianaEnacheBasarabia/photos/pb.132415190234179-.2207520000.1423254975./521315258010835/?type=1&theater> (accesat la 6.02.2015)
- ²⁶ Poezie de N. Petrescu-Redi din „Convorbiri literare”, decembrie 2015, nr. 12 (240), p. 48. <http://www.citatepedia.ro/comentarii.php?id=287576>
- ²⁷ <http://www.timpul.md/articol/marius-lazurca-e-la-mintea-oricui-ca-europa-incepe-de-la-prut-59800.html> (accesat la 1.07.2014)
- ²⁸ Mischevca Vlad, *Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei*, Chișinău, Elan Poligraf, 2012, 142 p.
- ²⁹ Eminescu Mihai, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, Ed. a 2-a. Chișinău, Litera Internațional, 2008, p. 215.
- ³⁰ Fotino Dionisie, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesi și a Moldovei*, Trad. din grecește de George Sion, București, Valahia, 2008, p. 729.
- ³¹ Vezi publicațiile noastre: Mischevca Vlad, „Prutule, râu blestemat!”, în „TABOR. Revistă de cultură și spiritualitate românească” (Cluj-Napoca), Anul VI, nr. 9, decembrie 2012, p. 65-72; Mischevca Vlad, „Prutul esta ni disparti...”, în „Limba Română”. Revistă de știință și cultură, Nr. 1-4 (211-214), anul XXIII, 2013, p. 292-306. <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2272>; Mischevca Vlad, *Așteptând Prutul „să sace”...*, în „BiblioPolis”. Revistă de biblioteconomie și științe ale informării editată de Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu” din Chișinău, nr. 4 (Vol. 50), 2013, p. 64-79.
- ³² Hăjdău Alexandru, *Clipe de inspirație*, Chișinău, Litera, 2004, p. 76-77 (traducere din limba rusă de Nicolae Dabija).
- ³³ Cf.: Vlad Mischevca, *Anul 1812 (Două secole de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei)*, Chișinău, 2012, p. 118-125.
- ³⁴ Cf.: Cubreacov Vlad, *PRUT – TRUP RUPT sau despre debelatio de la 16 mai 1812*, în „FLUX”, 13 mai 2011, <http://www.flux.md/articole/11753/>
- ³⁵ Vasile Romanciuc, *Recitirea proverbelor: versuri*, Chișinău, Știința, 2007, p. 70.
- ³⁶ <http://galaicu-paun.cartier.md/variati-pe-o-tema-teama-basarabeana-158.html>
- ³⁷ <http://leo-butnaru.blogspot.com/2011/07/poemul-de-ieri-poemul-de-azi.html>
- ³⁸ Dumitrescu George Dorul, *Orașul din amintire*. București, 1944, p. 140.
- ³⁹ <http://surse.citatepedia.ro/din.php?a=Constantin+L.+Moldovan&d=Concursul+Festivalului+Na%FEional+de+Epigram%E3+%BAi+Fabul%E3+%22Donici%2C+cuib+de-n%FEelepciune%22%2C+Chi%BAin%E3u>

⁴⁰ http://adevarul.ro/locale/vaslui/legendele-istorice-raului-prut-1_516929f4053c7dd83f03be41/index.print (accesat 1.02.2014)

⁴¹ *Nota editorului:* „Înainte de luarea Basarabiei de moscali, cântecul zicea: *Nistrule, râu blăstemat, fiindcă toate relele veneau de peste Nistru*”.

⁴² *Literatura și Arta*, Nr. 14 (3787), 5 aprilie 2018, p. 5.

⁴³ Lina Codreanu, *Prutul – martor mut al unui destin*, în „*Literatura și Arta*”, Nr. 37 (3706), 15 septembrie 2016, p. 7.

⁴⁴ Vlad Mischevca, *Prutul în destinul neamului românesc: (O antologie istorico-literară a râului)*. Chișinău: Civitas, 2015, 300 p.

⁴⁵ Codreanu Lina, *Recenzie* în „*Prutul*”, *Revistă de cultură*. Huși. Serie nouă, Anul VI (XV), nr. 2 (58), 2016. Fondator Costin Clit, p. 181-183.

⁴⁶ Mischevca Vlad, „*Prutule*”. Publicată pentru prima dată în „*Literatura și Arta*”, nr. 37 (3550), 12 septembrie 2013, p. 5; Mischevca Vlad, *14 poezii vechi & noi*, Chișinău, 2014, p. 24-25; *Antologia Limba noastră cea română – Starpress 2014* / Editor Ligya Diaconescu, Galați, Olimpias, 2014, p. 110.

Nicolae FELECAN

„Noi ne încredem în trăinicia noastră”

N. F. – prof. univ. dr., latinist, membru al Societății de Studii Clasice din România, al Societății de Științe Filologice din România și Société de Linguistique Romane din Franța. Decan al Facultății de Litere (1996-2004), prorector al Universității de Nord Baia Mare (1993-1996, 2004-2008). Volume: *Limba latină* (1986), *Paronimia în limba română* (1993), *Ghid practic pentru predarea și învățarea limbii latine* (1994), *Dicționar de paronime* (1996), *Sintaxa limbii române* (2002), *Vocabularul limbii române* (2004), *Terminologia corpului uman în limba română* (2005), *Între lingvistică și filologie* (2011) ș. a.

În articolul de față ne propunem să extragem din discursul marelui om politic Iuliu Maniu, rostit la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, temeiurile și rostul Marii Uniri.

Bun cunoscător al istoriei neamului românesc și fin interpret al evenimentelor istorice ale momentului din toamna anului 1918, Iuliu Maniu „s-a angajat cu energie și fără ezitare în lupta pentru eliberarea românilor din Transilvania și unirea lor cu patria-mamă”¹. El era convins că situația externă în care se afla Europa, prin prăbușirea Imperiului Austro-Ungar, la sfârșitul lunii octombrie 1918, și proclamarea „dreptului popoarelor la autodeterminare” constituia temeiul hotărâtor al națiunilor subjugate de a-și hotărî soarta. „Sub domnia seculară a habsburgilor, afirma Iuliu Maniu, au suferit pe lângă noi multe neamuri eroice, care deopotrivă cu noi doreau să rupă lanțurile grele ale opresiunii naționale. Pildele strălucite de eroism național ale acestor neamuri ne-au dat și nouă în zilele grele de suferinți tărie sufletească și cuvintele lor de îmbărbătare ne-au mângâiat în dureri și ne-au întărit în nădejdi” (p. 273)². Într-adevăr, cehii și slovacii au fost primii care și-au proclamat independența, urmați de polonezi și maghiari, apoi de bucovineni și celelalte neamuri. La 11 noiembrie, împăratul Carol I de Habsburg a abdicat, iar a doua zi Austria s-a declarat republică³.

Iuliu Maniu, conștient de eveniment, aduce mulțumiri în primul rând armatei române de dincolo de munți, care a pornit în război pentru eliberarea tuturor românilor, contribuind decisiv la căderea marelui imperiu: „... trebuie întâi să ne închinăm cu smerenie în fața acelor care au făcut să putem străbate întunericul întărit de veacuri și să ne plecăm genunchii în fața sutelor de mii de frați viteji, care prin suferințele lor îngrozitoare au despăcat norii grei ce închideau dinaintea noastră razele luminii: înaintea scumpilor noștri frați, neînvinșii soldați ai armatei române. Cuvântul cel dintâi al meu este cel al dorinței să ne închinăm adânc înaintea marilor umbre ale soldaților români morți pentru dezrobirea noastră și înaintea marelui și gloriosului ei Căpitan, Majestatea Sa Regele Ferdinand și întregii sale dinastii” (p. 268).

În acest context nu uită să amintească de înțelepciunea izvorâtă din trecerea timpurilor: „... istoria ne-a învățat să credem în adevărul cuvintelor că n-ai să aștepți nimic de la împărații străini, nici de la fiii altor neamuri. Bine poți să aștepți sigur numai de la propriile tale puteri” (p. 269). „În calea împlinirii idealului nostru nu dăm numai de prieteni, ci și de dușmani, care, mânați de interesul lor rău priceput, se vor sili cu siguranță să împiedice înfăptuirea hotărârii noastre” (p. 271).

Trecând la factorii interni, Maniu se referă la geneza limbii și a poporului român: „Noi, fiii națiunii române de pretutindeni, suntem de aceeași obârșie, de aceeași fire, cu o singură și unitară limbă și cultură și suntem încălziiți de aceleași tradiții sfinte, de aceleași aspirații mărețe” (p. 269). „Dar, îndeosebi, noi, românii din Transilvania, Banat și Ungaria, suntem în drept și avem datoria să pretindem această unire, pentru că aici a fost leagănul românismului. Nu se poate ca o crudă barbarie să ne forțeze ca însăși vatra neamului românesc, leagănul aspirațiilor românești să fie despărțit de trupul întregii națiuni deja unite!” (p. 270). „Când toate acestea sunt unitare, poate încerca cineva să împiedice manifestarea acestei unități și în ce privește viața politică, sufletește de mult înfăptuită?” (p. 269).

Și această idee este întărită prin dreptul internațional, existent într-o lume liberă: „Neamurile unitare în viața lor sufletească și unitare în manifestarea conștiinței lor de națiune distinctă sunt recunoscute în știința modernă și de toată lumea civilizată ca subiecte de drept, înzestrate cu toate atributele unei personalități distincte, cu scopul propriu

și de sine stătător. Astfel stând lucrul, cine ar putea contesta acestei ființe naționale dreptul de a-și putea croi soarta însăși, de a se conduce ea singură în mod unitar și integral și de a se compune într-un singur trup, precum sufletul îi este unul singur și întreg?” (p. 269).

În al treilea rând sunt invocate suferințele de veacuri ale românilor, alt temei ca ei să-și mobilizeze forțele pentru libertate și unire: „Dacă privim șirul nesfârșit al suferințelor grele cari le-a îndurat neamul românesc timp de veacuri, dacă ne aducem aminte de sutele de mii de martiri cari și-au jertfit viața pentru acest neam, precum și de durerile sufletești care sute de ani au amărât viața strămoșilor noștri, nu știm cu ce să mulțumim noi, generația de azi, că suntem învredniciți de soartă să ajungem, tocmai noi ziua sfântă de azi și, după atâtea suferințe ale înaintașilor noștri, tocmai noi să fim împărtașiți de o atât de mare înălțare sufletească.

Mulțumita și recunoștința noastră față de această grație a Providenței nu ne-o putem arăta decât dovedindu-ne vrednici în aceste sărbătorești clipe de însemnătatea timpurilor pe care le trăim.

Vrednicia neamurilor, prin urmare și a noastră, se judecă după temei-nicia hotărârilor ce le iau, după măsura de înălțare sufletească cu care se alătură la aceste hotărâri și după stăruința cu care se silesc a înfăptui hotărârile luate. Vrednicia noastră o vom dovedi” (p. 268).

Autorul este conștient și de greutățile care vor veni, de lipsa de experiență datorată traiului de înrobire pe care l-au avut românii transilvăneni, de aceea afirmă: „Noi, Onorată Adunare Națională, azi suntem ca orbul nenorocit, care ani de-a rândul nu a zărit cu ochii lui lumina soarelui și deodată i se desprind ochii închiși pentru a primi razele dătătoare de viață ale eternei lumi.

Fiii poporului nostru au trăit până acum ca orbii în întunericul negru, lipsit de orice mângâiere, și azi, prin o bunăvoință dumnezeiască și prin vrednicia proprie, le-au deschis vederea ochilor și au văzut lumina sfântă a dreptății și a libertății popoarelor” (p. 268).

Înșiruind aceste fapte, Iuliu Maniu consideră că națiunea română îndeplinește toate cerințele pentru a face unirea: a) „Unirea tuturor românilor într-un singur regat și într-un nedespărțit stat este nu numai

un ideal sfânt, izvorât din trecutul nostru și din comoara vieții noastre sufletești, ci este și un drept indiscutabil al nostru, în baza ființei noastre naționale unitare” (p. 269), căci, fără unitate națională, „rupti și împrăștiați între diverse împărții, ne vor sfârâma neamurile vecine și vor trece peste noi cum trec valurile turbate peste corăbiile naufragiate, lipsite de mâna tare a cârmaciului” (p. 270); b) „Noi nu ne putem închipui viața mai departe fără a fi împreună cu întreg neamul românesc, și mai bine voim moartea decât o viață de schilav umilit, despărțit de frații săi”; c) „Noi privim înfăptuirea unității noastre naționale ca un triumf al libertății omenești” (p. 271).

Situația existentă, „izvorâtă din trecutul, dreptul, știința și necesitatea românilor”, precum și „toate argumentele științei, stabilite de mintea omenească, ne dau dreptate, afirmă oratorul, în hotărârea noastră de a contribui și noi prin alăturarea noastră la înfăptuirea marelui regat român”. De aceea, spune mai departe vorbitorul, „noi propunem decretarea unirii cu Regatul României a întregii Transilvanii, a întregului Banat și a întregului teritoriu locuit de români al Ungariei” (p. 271).

Din spirit de dreptate și loialitate, Maniu nu uită să amintească dezideratul că unirea impune deopotrivă obligații și drepturi.

Obligațiile decurg din faptul că „pe aceste teritorii locuiesc și alte neamuri, cu alte însușiri și alte tradiții” (p. 271). Ca urmare, face cunoscute câteva măsuri, cuprinse și în Rezoluția de Unire: „Noi nu voim să devenim din oprimați oprimatori, din asupriți asupritori. Noi voim să întronăm pe aceste plaiuri libertatea tuturor neamurilor și a tuturor cetățenilor. Noi nu voim să răpim individualitatea etnică, nici ființa națională a acestor neamuri. Noi nu voim să răpim limba nimănui, ci vrem ca fiecare om să aleagă liber limba și credința în care vrea să trăiască atât în viața lui particulară, cât și în legătură cu viața de stat. Noi nu vrem să verse nimeni lacrimile pe care le-am vărsat noi atâtea veacuri și nu voim să sugem puterea nimănui, așa cum a fost suptă a noastră veacuri de-a rândul. *Noi ne încredem în trăinicia noastră* (s. n.) și în vrednicia proprie și nu vrem să istovim forțele altora” (p. 271).

Din această credință și vrednicie putem desprinde și obligații în plan extern: de a fi „santinelă trează și conștientă a civilizației omenești” (p. 270); de a contribui „în mod propriu, conform însușirilor politice, la

dezvoltarea civilizației omenești” (p. 269); de a depune eforturi pentru înlăturarea „egoismului neîndreptățit și puținței de a strivi fără niciun scrupul cel mai tare pe cel slab” (p. 272).

Pe de altă parte, este accentuată ideea „că numai un regim cu adevărat democratic poate întări țara și înălța neamul” (p. 271). Ca urmare, „trebuie să avem colaborarea tuturor păturilor sociale și a tuturor cetățenilor în serviciul prosperității statului român. Un stat modern, îndeosebi în vremuri agitate cum sunt cele de azi, pretinde mari sacrificii de la cetățenii săi. Aceste sacrificii le pot presta cetățenii numai atunci când sunt în puțința de a-și dezvolta toate forțele lor, iar aceasta numai pe lângă o deplină libertate pot să o facă. De aceea, libertățile interne ale cetățenilor trebuie să crească în raport cu eforturile externe ale statului. Nu se poate spera ca cetățenii fără drepturi și ținuți în întineric sufletesc și în mizerie socială să devie stâlpi siguri ai unui stat modern. Deplina libertate și egala împărtășire în puterea de stat a cetățenilor este singura bază solidă a dezvoltării unui stat” (p. 271). De asemenea, se aduce în discuție necesitatea colaborării dintre toate păturile sociale, sacrificiile pe care fiecare trebuie să le îndure de bună voie pentru propășirea neamului. În acest sens, oratorul se referă, în mod explicit, la țăranul român, de care sunt legate toate „frunțile luminate”, prezente la eveniment: „Nu este niciunul dintre noi, a cărui obârșie nu ar fi la plugul românesc, la pământul român, la brazda țăranului român, sfințit de suferințe nesfârșite⁴. De aceea, de gândirea politică a neamului românesc a fost strâns legată străduința de a făuri o soartă mai bună țăranului român”.

Drepturile decurg din menirea pe care orice națiune „unitară”, liberă și independentă trebuie să le aibă în vedere. Iuliu Maniu prezintă aceste deziderate sub forma unor întrebări retorice: „Cum vom putea noi apăra... ființa noastră națională și comorile noastre sufletești fără a opune pericolelor din afară întreaga noastră forță națională? Cum vom putea noi menține integritatea etnică a teritoriului nostru dacă dezvoltarea vieții noastre culturale și economice nu va fi sub scutul întregului neam românesc? Cum vom putea exista noi izolați și divizați când toate popoarele din jurul nostru au înfăptuit deja unitatea națională a lor?”.

„Din aceste considerente, afirmă în final Iuliu Maniu, rog onorata Adunare Națională să primească proiectul nostru de rezoluție, pentru a în-

temeia pentru vecie România Unită și Mare și a înstăpâni pentru totdeauna o adevărată democrație și deplină dreptate socială!” (p. 273).

În privința structurii și strategiilor discursive, Iuliu Maniu recurge la multiple procedee, între care o condensare a faptelor, o inserție a documentului istoric, dar și o inserare de argumente juridice, lingvistice și etnografice. Toate acestea conduc la un stil sobru, clar, concis, fără înflorituri.

Pentru accentuarea unor idei și cuvinte, textul este construit pe anaforă (așezarea aceluiași cuvânt la începutul unor propoziții): pronumele personal, de persoana I plural, *noi*, încorporând forța întregului neam românesc, apare la începutul a unsprezece enunțuri (unele citate mai sus), adverbul interogativ *cum* se află înaintea a trei enunțuri interogative succesive, care, de fapt, motivează unirea. Același lucru se întâmplă și cu adverbul *când*, cu valoare de conjuncție.

Nu ezită a face apel și la sacru, atât direct, amintind de Providență și bunăvoința dumnezeiască, de lumina sfântă, cât și indirect, prin metafora orbului.

În concluzie, putem spune că acest discurs este un model de construcție completă și exactă, o analiză a unei concepții ce a stat la baza unui mare act politic, o percepție a unui om, a unei generații, a unui popor, un adevărat crez politic de care și politicienii de astăzi ar trebui să țină seamă.

Note ■ ¹ Ioan Scurtu, *Iuliu Maniu. Activitatea politică*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 18.

² Toate trimiterile duc la cartea lui Cristian Borz, *Monografia satului Bădăcin și a familiei Maniu*, Zalău, Editura Caiete Silvane, 2016, de unde am preluat discursul lui Iuliu Maniu, *Anexe, Documentul 10*, p. 268-273.

³ Pentru amănunte, vezi Ioan Scurtu, *op. cit.*

⁴ Cf. și ideea lui Liviu Rebreanu: „... mă văd silit să mă prezint cu unul de-afară, cu strămoșul meu și al unora dintre d-voastră, într-un sens mai larg strămoșul tuturor: țărănul român ...” (*Discursul oratoric românesc. De la începuturi și până la instaurarea regimului comunist*, ediție îngrijită, prefață și note de Adrian Săvoiu, București, Editura Coresi, 2003).

Johannes KABATEK

Eugeniu Coșeriu în Montevideo: reconstrucția unei epoci¹

J. K. – profesor universitar, doctor, șeful Catedrei de limbi romanice a Universității din Zürich, Elveția. A studiat filologie romanică, științe politice și muzicologie la Universitatea „Eberhard Karls” din Tübingen, unde a fost discipol al maestrului Eugeniu Coșeriu și al lui Brigitte Schlieben-Lange. În prezent este unul dintre cei mai mari promotori ai lingvisticii coșeriene, director al Arhivelor Eugeniu Coșeriu. Este membru al Academiei Regale din Spania (2016) și al Academiei Regale din Galiția (2002), Doctor Honoris Causa la Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava (2016).

I. Introducere

S-a insistat de nenumărate ori asupra importanței perioadei din Montevideo pentru viața și opera lui Coșeriu. Evident că este vorba de epoca lui cea mai productivă și mai prodigioasă: aici este locul în care se dezvoltă edificiul fundamental al gândirii sale și unde își scrie operele cele mai însemnate. Față de etapele anterioare din viața sa – caracterizate prin căutarea unui drum și prin faptul de a constitui o perioadă de formare – și față de cele ulterioare, de așezare și de consolidare, anii din Montevideo sunt marcați de eliberare și înflorire. Coșeriu este pe deplin conștient că are o misiune în lume; este convins că misiunea sa va fi o contribuție importantă la domeniul științelor umaniste și o demonstrează prin impresionanta sa inteligență și prin muncă neîncetată. Uitându-ne de la o anumită distanță la producția științifică și la impactul corespunzător al acelor ani din Uruguay, ne dăm seama că nu este vorba doar de un moment cheie din viața lui Coșeriu, ci de unul care, dincolo de el, prezintă semne extreme de creativitate și de productivitate: un moment exemplar care ne arată, pe de o parte,

Coșeriu în biroul său din Montevideo

unde poate ajunge un individ dotat cu o forță și o inteligență extraordinare și, pe de altă parte (deja la un nivel mai abstract), că un singur individ poate schimba lumea din jurul său.

Dar nu vom zăbovi aici în admirație oarbă. Sarcina istoriografiei, a unei discipline, este alta: aceea de a reconstrui și de a arunca lumină asupra necunoscutului. Deși scopul următoarelor rânduri nu îl poate reprezenta o reconstrucție completă a epocii din Montevideo a lui Coșeriu, caut să prezint, indiferent de spațiul limitat al unui articol ca acesta, o schiță a posibilităților care există pentru o astfel de reconstrucție, adică să semnaliez, cu exemple, sursele de care dispunem. O biografie exhaustivă – atât științifică, cât și personală – este o întreprindere pe care trebuie să ne-o propunem pentru un alt moment².

II. Surse pentru reconstrucția epocii montevidene a lui Coșeriu

Există diverse tipuri de surse pentru reconstrucția epocii uruguayene a lui Coșeriu, păstrate, în mare parte, în arhiva Coșeriu din Tübingen, în Germania. În propriul său *curriculum vitae*, cel pe care obișnuia să

îl trimită când îi era cerut de vreo gazdă pentru a i se pregăti prezentarea, despre anii în cauză precizează pe scurt³: „1950-1963: Profesor de lingvistică generală și indoeuropeană la *Universidad de la República* (Montevideo, Uruguay); Director al Departamentului de Lingvistică; în același timp, profesor de lingvistică (generală, romanică și hispanică) la Institutul de Profesori Artigas, Montevideo”.

Trebuie semnalat că, începând cu 1960, Coșeriu a fost profesor invitat, mai întâi la Coimbra (Portugalia) și apoi la Bonn și Frankfurt am Main (Germania), astfel că anii în care realmente a fost neîntrerupt la Montevideo se reduc la anii ,50: anii de după copilăria din România și formarea din Italia. Întrebările biografice care se iscă de la aceste date sunt, printre altele, următoarele:

- Ce l-a motivat pe Coșeriu să se mute din Italia în Uruguay?
- Care au fost principalele sale activități în Montevideo?
- Care era situația lingvistică uruguayana în acei ani?
- Care au fost motivele pentru care Coșeriu a părăsit Montevideo și a mers, în cele din urmă, la universitatea germană din Tübingen?

Răspunsurile la aceste întrebări vor fi multiple și complexe. Înainte de a le putea aborda, trebuie să ne întrebăm de ce material dispunem astăzi pentru a putea iniția acest studiu.

II.1. Opera publicată

Cea mai vizibilă reflectare a activității lui Coșeriu în anii lui de la *Universidad de la República* se află, bineînțeles, în publicații; în primul rând, în publicațiile științifice. Sunt cele care sunt enumerate pe pagina www.coseriu.com. Prima publicație este *Sistema, norma y habla* [„Sistem, normă și vorbire”] din 1952, una dintre lucrările cele mai cunoscute ale lui Coșeriu⁴, care stabilește tonul pentru alte lucrări din acea epocă: pleacă de la o critică a conceptelor lui Saussure, reinlocuind una dintre dihotomiile acestuia cu o tripartiție care permite explicarea fenomenelor scăpate din vedere de către Saussure⁵. Lucrarea s-a editat de câteva ori în spaniolă și în diferite traduceri. Coșeriu o trimitea, alături de multe alte lucrări proprii și de-ale colegilor săi lingviști din acea epocă, multor lingviști și biblioteci din lumea întreagă, cerând în schimb trimiterea de lucrări pentru completarea bibliotecii

universității. Curând a devenit un text clasic – deși adesea greșit înțeles – grație utilității conceptului de *normă* din teoria coșeriană.

Același model din *Sistema, norma y habla* îl continuă textul *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* [„Formă și substanță în sunetele limbajului”] din 1954, care, împreună cu alte texte din aceeași perioadă, tratează chestiuni fundamentale ale teoriei limbajului ilustrate cu material fonologic. În 1956 publică *La geografía lingüística* [„Geografia lingvistică”], un text clasic, în care apare pentru prima dată schița a ceea ce va fi teoria variaționistă a lui Coșeriu, pe care o elaborează plecând de la noțiunile lingvistului norvegian Leiv Flydal și adăugând termenul de dimensiune *diafazică* la dimensiunile pe care Flydal le-a numit *diatopică* și *diastritică*.

În „Romanistisches Jahrbuch” din 1955-1956, se publică un alt articol clasic, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar* [„Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii”], o lucrare care stabilește limite clare metodei structurale și care prezintă deosebirea între o lingvistică a nivelului universal al vorbirii în general, una a nivelului istoric al limbilor și una a nivelului individual al textelor, dimpreună cu exemplul determinării nominale. Lucrarea este foarte densă și nu înfățișează doar această diferențiere a celor trei niveluri care erau atât de importante pentru Coșeriu, ci, pornind de la inversarea dogmei atribuite lui Saussure, ea opune o *lingvistică a vorbirii* limitatei lingvistice a [acelei] *langue* [saussuriene] (cuprinsă, pe de altă parte, în lingvistica vorbirii) și prezintă o clasificare exhaustivă a *cadrelor*, cum le denumește, făcând aluzie la Bühler, anticipând astfel idei care vor fi dezvoltate mult mai târziu de pragmatica lingvistică⁶.

O altă contribuție importantă la lingvistica secolului al XX-lea este cartea *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* [„Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice”], din 1958, care conține ideile cele mai însemnate ale lui Coșeriu privind dinamismul lingvistic. Și această operă pleacă de la o critică a lui Saussure pentru a explica esența schimbării lingvistice, pornind de la *energeia* humboldtiano-aristotelică, [operă] care nu-și pune întrebări referitoare la cauzele schimbării, ci vede în ceea ce numim schimbare o simplă perspectivă asupra activității lingvistice în timp. Există alte lucrări de mare importanță din această epocă, precum *El plural en los*

nombres propios [„Pluralul numelor proprii”], *Logicismo y antilogicismo en la gramática* [„Logicism și antilogicism în gramatică”] sau *La creación metafórica en el lenguaje* [„Creația metaforică în limbaj”], care sunt, în realitate, părți din proiecte mai ambițioase care nu au fost publicate (cf. II.2).

În afara operei științifice, Coșeriu a publicat – mai ales la început – articole în ziare. În anul sosirii sale, când încă nu funcționa departamentul și nu putea să predea cursuri la universitate, s-a dedicat – continuând o activitate care a marcat ultimii săi ani în Italia, înainte de mutarea în Uruguay – publicării de texte de critică de artă și organizării de diverse expoziții de pictori italieni cu tablouri pe care le-a adus de la Milano. Dincolo de activitatea sa de jurnalist, Coșeriu susținea conferințe pe teme variate. Motivele erau, probabil, și economice, întrucât a durat ceva până a fost numit profesor la universitate⁷.

II.2. Opera nepublicată

Se află, în Arhiva Coșeriu, un număr considerabil de manuscrise științifice nepublicate din perioada anilor '50. Este vorba, în parte, de texte pe care Coșeriu le folosea pentru a-și preda cursurile; dar, de asemenea, există o serie de manuscrise, unele dintre ele exhaustive, care trebuiau să dea naștere unor lucrări publicate, dar care nu s-au încheiat în acea epocă și care continuă să fie inedite în prezent.

Nu putem aduce aici toate aceste texte⁸, dar vrem să menționăm succint câteva dintre ele.

- Există o serie întreagă de texte care se ocupă de tema esteticii, a artei și a poeziei, una dintre temele pe care Coșeriu le preda la Institutul de Profesori Artigas. Printre altele, există o antologie de texte de estetică de la perioada clasicilor până în secolul al XX-lea, care servea ca bază pentru cursuri, dar există și diferite manuscrise despre teoria artei, câteva dintre ele, pesemne, manuscrise pentru conferințe, altele poate faze anterioare ale unor posibile publicații, cu un fir conducător care vorbește despre imortalizarea omului prin artă. Se adaugă traduceri de texte de estetică, precum, de pildă, textul *Arte e valore*, al românului Lucian Blaga, care datează probabil deja din epoca italiană. Toate lucrările coșeriene despre estetică rămân, de fapt, să fie explorate, și ele

doar transpar în câteva dintre textele publicate, cum este cazul binecunoscutelor teze despre limbaj și poezie și al ideii că poezia este limbajul în forma sa absolută.

- Se găsesc numeroase manuscrise care serveau ca suport pentru cursuri; printre altele, o istorie detaliată a limbii spaniole și un text amănunțit despre sistemul verbal portughez. Există și diferite dosare cu texte intitulate în italiană *cuaderni "maestri"*, care conțin texte fundamentale de lingvistică și de filosofie a limbajului traduse de Coșeriu și de discipolii săi; texte care serveau ca bază pentru predarea materiilor fundamentale. Caietele conțin și scurte texte fundamentale ale lui Coșeriu, precum *Introducción a una metodología lingüística* și o *Bibliografía lingüística fundamental*⁹.

- Există două manuscrise extinse care urmau să fie cărți; ambele sunt nepublicate și sunt de actualitate. Primul se intitulează *Teoría lingüística del nombre propio*, un text conceput la mijlocul anilor '50; din prima parte a acestuia avem diverse manuscrise în diferite faze de elaborare. Textul prezintă într-un mod exhaustiv concepția lui Coșeriu asupra teoriei limbajului. Câteva articole publicate, cum sunt *Determinación y entorno*, *Logicismo y antilogicismo* sau *El plural en los nombre propios*, sunt relaționate sau luate direct din acest text nefinalizat. Oricum, deși este un fragment, există aproape două sute de pagini aproape terminate care prezintă o teorie coerentă a particularităților numelor proprii din perspectiva concepției coșeriene a celor trei niveluri. Este vorba, prin urmare, de un text a cărui publicare va fi de o importanță imensă. Al doilea manuscris extins tratează o temă de mare actualitate și pleacă de la presupunerea că „limbajul nu există și nu funcționează datorită lingviștilor, ci datorită vorbitorilor”. Este vorba de un manuscris destinat a fi o carte intitulată *El problema de la corrección idiomática*, un manual pentru profesori de spaniolă conceput, la origine, în colaborare cu Luis Juan Piccardo. Unele dintre ideile principale ale acestei cărți apar în opere ulterioare. Există felurite versiuni; printre altele, una care este pe punctul de a fi publicată¹⁰, dar opera completă încă așteaptă editarea. În manuscris nu se prezintă doar importanta distincție între *correct* și *exemplar*, adică, în termenii lui Coșeriu, diferența dintre apartenența la un sistem și normele sale, pe de o parte, și apartenența la o formă ideală aleasă de o comunitate pentru anumite finalități co-

municative particulare, pe de altă parte, ci în el apare și concepția spaniolei ca limbă pluricentrică – „nu există o *spaniolă exemplară* unică și general acceptată ca atare” –, precum și multe reflecții teoretice asupra unor aspecte importante ale teoriei limbajului. Apare aici evidențiată foarte clar ideea a ceea ce în lingvistica actuală se cheamă *tradiții discursive*, tradiționalitatea textelor, localizată – prin comparație cu ideile lui Peter Koch, cui îi datorăm numele conceptului [de «*tradiții discursive*»] și care le situează la nivelul istoric al limbilor – la nivelul individual, în dimensiunea istorică a nivelului textelor¹¹.

Una dintre sarcinile următorilor ani va fi, la Arhiva Coșeriu, să se caute modalități de publicare a acestor texte. Unele dintre ele vor servi, mai ales, ca mărturii ale gândirii coșeriene asupra unui aspect sau altul; altele nu și-au pierdut actualitatea și ar putea chiar să ajute, ca în cazul textului despre corectitudine, la combaterea neînțelegerilor curente din discuția actuală.

II.3. Mărturii despre Coșeriu

Una dintre sursele cele mai importante pentru reconstrucția epocii montevidene a lui Coșeriu constă, fără nicio îndoială, în mărturisirile făcute de Coșeriu însuși. În diferite ocazii, Coșeriu a vorbit despre relația sa cu Uruguay, despre importanța pe care a avut-o în viața sa posibilitatea de a-și dezvolta activitatea într-un mediu liber și deschis. Recunoștința și-a exprimat-o prin singura carte dedicată de el unei țări¹² și prin fidelitatea sa până la moarte pentru naționalitatea uruguaiană. După cunoștințele noastre, confesiunea personală cea mai extinsă o reprezintă capitolul intitulat „Uruguay” (în afară de ultimele pagini ale capitolului anterior) al cărții de interviuri pe care am publicat-o împreună cu Adolfo Murguía în germană în 1997 și a cărei traducere în spaniolă va fi publicată în scurt timp. Este vorba despre o sursă la persoana I¹³, de o viziune subiectivă și, totuși, informativă și sugestivă în cel mai înalt grad. Cartea începe cu patru capitole biografice care se intitulează „România”, „Italia”, „Uruguay” și, respectiv, „Tübingen”, urmate de capitole tematice în care Coșeriu își expune teoria limbajului. În realitate, capitolul al treilea s-ar fi putut intitula și „Montevideo”, dar Coșeriu însuși menționează, poate din cauza distanței geografice și temporale, mai des numele țării decât numele orașului. La sfârșitul

capitolului care narează întâmplările în timpul anilor săi din Italia, Coșeriu explică motivele și condițiile mutării în Uruguay: „Eram deci la ziar, la enciclopedie și mai aveam acel mic post la universitate, dar cu aceasta nu se putea trăi bine. Noi – deci și aceia care lucram la enciclopedie, tineri doctori – căutam o ieșire. Ne întrebam unde puteam să mergem, căci situația în Italia părea disperată în acești ani, între 1948 și 1950. *Boomul* a început abia mai târziu, cam din 1952, dar eu eram deja plecat. Perioada precedentă a fost pentru noi cea mai rea¹⁴. În ziare apăreau mereu anunțuri de la diferite universități, din diferite țări, care căutau tot felul de profesori. Oferta era destul de mare și nu se cerea nimic altceva decât titlul de doctor. Eu aveam deja primul doctorat, al doilea era aproape gata și m-am gândit mult la posibilitatea să merg, de pildă, la una dintre universitățile din Africa de Sud; apoi a apărut în ziar o ofertă excelentă de la Universitatea din Kabul, în Afganistan, și eram aproape decis să merg în Afganistan. Am avut, din nou, noroc că nu am mers acolo. Într-o zi l-am cunoscut personal pe consulul din Uruguay, se numea Ponce de León, căruia i-am luat un interviu, ca ziarist, dintr-un motiv oarecare. M-a întrebat ce făceam și i-am povestit că voiam să merg în Afganistan. Și el a zis: «Nu, de ce Afganistan? Veniți la noi! Tocmai am fondat *Facultad de Humanidades* și nu avem oameni pentru aceasta». Invitația m-a atras, firește, dar nu voiam să mă angajez fără să am o anume siguranță. Eram căsătorit pe atunci cu o uruguayană și am rugat-o să meargă mai întâi în Uruguay, ca să vadă totul acolo. Eu trebuia să mai rămân din cauza celui de-al doilea doctorat, în filosofie. Am lăsat locuința noastră unei doamne pentru o bună indemnizație și, după plecarea soției mele și a fiicei mele, am locuit un timp în casa pictorului Aligi Sassu, apoi în camere închiriate și chiar într-un subsol la pictorul Piero Gaudi. Am crezut că trebuia să încerc să folosesc experiența mea în domeniul artei, al criticii de artă și din domeniul jurnalismului, de aceea mi-am procurat tablouri de la diferiți pictori cu care eram prieten, ca să pot organiza expoziții în Uruguay sau în Argentina. Ca atare, puteți afirma că am lucrat în viața mea și ca negustor de obiecte de artă. În același timp, prin intermediul soției mele, am încercat să obțin un acord anticipat cu un ziar din Uruguay, *El Debate*. Astfel, puteam acum să plec în Uruguay pe un teren mai mult sau mai puțin pregătit dinainte. Eram plin de speranță, dar, după atâta muncă în Italia, nu mi-am putut plăti nici măcar cheltuielile călătoriei

cu vaporul de la Genova la Montevideo. Cheltuielile călătoriei au fost preluate de un cumnat uruguayan, căruia, mai târziu, i le-am plătit cu tablouri” (Kabatek/Murguía 2017: 66).

Evident, această confesiune lasă deschise anumite chestiuni. Coșeriu nu vorbește (sau vorbește puțin) despre relațiile familiale și menționează doar în treacăt că soția era dintr-o familie italo-uruguayană, dându-i mai multă importanță consulului care îi povestește despre posibilitățile de a lucra în Montevideo.

Mai târziu, în capitolul despre Uruguay, Coșeriu relatează circumstanțele călătoriei și ale sosirii și explică, în plus, cum și-a organizat viața în anii din Montevideo. Nu este spațiu aici pentru a reproduce în mod exhaustiv conținutul celor șaisprezece pagini ale capitolului, dar voi rezuma, în continuare, concis, unele dintre ideile expuse:

- Când Coșeriu a ajuns la Montevideo, nu a putut să înceapă să lucreze imediat, căci au existat probleme administrative și de gestiune de tot felul; și-a petrecut primul an susținând conferințe, organizând expoziții și lucrând ca ziarist. În curând i s-a oferit un serviciu la Institutul de Profesori Artigas și abia apoi a început să lucreze la facultate.
- La facultate nu erau cărți și Coșeriu a trebuit să alcătuiască biblioteca aproape de la zero. La început a întocmit un catalog cu cărțile de lingvistică disponibile în oricare loc din oraș (inclusiv în case private). Biblioteca se completa cu propria bibliotecă a lui Coșeriu, cu achiziții și prin organizarea unui interschimb de publicații: se trimiteau lucrări de-ale lui Coșeriu și din mediul său lingviștilor și bibliotecilor din lume, solicitând interschimb bibliografic și îndeplinind astfel un dublu obiectiv: cel de a obține material și cel de a face cunoscută propria-i producție.
- S-a organizat, după modelul *Sodalizio glottologico milanese*, un Cerc lingvistic din Montevideo în care, în sesiuni periodice, se prezentau și se discutau lucrări proprii și străine.
- Cu timpul, Coșeriu a ajuns să predea 48 de ore pe săptămână în diferite instituții.
- Începând cu 1958, Coșeriu a deținut pașaport uruguayan și și-a păstrat naționalitatea uruguayană până la moarte.

• Coșeriu vorbește de contactele sale cu intelectuali uruguayeni, brazilieni, chilieni și argentinieni.

Coșeriu povestește că, odată căsătorit a doua oară, în 1953, avea intenția de a se întoarce în Europa, iar contactul decisiv pentru a alege Germania a fost cel pe care l-a avut cu Harri Meier, care i-a zis: „Trebuie să veniți în Germania, neapărat!”

Înainte de a încheia capitolul, Coșeriu adaugă unele fraze despre relația sa personală cu Uruguay, declarând următoarele: „Aș vrea însă să mai spun încă ceva foarte general despre Uruguay înainte de a trece la Tübingen. Îi voi fi mereu recunoscător Uruguayului pentru că mi-a oferit posibilitatea de a face atât de multe și de a lucra, în sfârșit, în domeniile *mele* și în sensul *meu*. De aceea nu am renunțat niciodată la cetățenia uruguayană și am dedicat chiar o carte «Republicii Uruguay». În afară de aceasta, am avut în Uruguay discipoli excelenți, atât la *Facultad*, cât și la *Instituto de Profesores* – mai ales la Institut” (*ibid.*: 84).

Această notă a fost adăugată în scris cu puțin înainte de publicarea cărții de interviuri, în urma unui fax pe care Coșeriu mi l-a trimis. Din acest tip de corecturi finale se vede că E. Coșeriu considera cartea de interviuri aproape ca pe o specie de confesiune sau de testament personal și științific în care voia să mulțumească contemporanilor, maeștrilor săi și, în acest caz, unei țări întregi.

II.4. Mărturii ale altora

De-a lungul anilor, am putut vorbi cu diferite persoane care aveau informații despre viața lui Coșeriu în Montevideo, dar în general nu era vorba despre martori direcți din perioada anilor '50, ci de persoane care l-au cunoscut pe Coșeriu mai târziu.

Când am vizitat Uruguayul în anul 2008 pentru a participa la al XX-lea Congres al ALFAL, am profitat de ocazie pentru a-l întreba pe Adolfo Elizaincín despre martori care l-au cunoscut pe Coșeriu în anii '50. Mă interesa în particular să știu dacă mai trăiau membri ai Cercului lingvistic din Montevideo inițiat și organizat de Coșeriu. Mi-a obținut atunci Elizaincín adresa antropologului Olaf Blixen, una dintre persoanele menționate de Coșeriu în interviul de care vorbește în paragraful anterior, și am avut norocul de a-l cunoaște pe acest martor direct și

de a-i lua un interviu, publicat în nr. 4 al revistei digitale „Energiea”¹⁵. În introducerea interviului spuneam, printre altele: „Adolfo Elizaincín m-a ajutat să obțin adresa lui Olaf Blixen, care m-a primit, împreună cu fiica lui, Matilde Paulina, în casa lui din centrul orașului, o casă-biblioteca ale cărei camere respirau carte și erudiție. Blixen mi-a dedicat în mod generos o după-amiază întregă și nu m-a lăsat să plec fără o colecție de extrase și de lucrări despre teme antropologice, cea mai mare parte a acestora fiind publicate în revista „Moana”, pe care a condus-o el însuși.” (Kabatek 2017a: 162).

Blixen era un mare erudit, caracterizat de Álvaro Mones cu următoarele cuvinte: „Un om de o cultură imensă, un adevărat erudit, poliglot; în afară de spaniolă, limba sa maternă, stăpânea franceza, engleza, portugheza, italiana, germana, latina, pe lângă alte câteva limbi din Oceania, precum pascuensa, tongana, samoana, citind și în arabă și persană. Memoria sa prodigioasă și de invidiat îi permitea să citeze din minte nu doar autori clasici, ci și versuri din tangouri sau ale vechilor lăutari; cunoștea detalii legate de luptele de box, de cursele de cai, de partidele de fotbal sau de partidele clasice de șah (L-am văzut câștigând o partidă, jucând legat la ochi...)” (*ibid.*: 169).

Mărturisirea lui Blixen vădește impresia impactului pe care l-a avut prezența lui Coșeriu de la început: după sosirea sa, Coșeriu caută contacte printre toate persoanele din Montevideo care într-un fel sau altul au pregătirea și capacitatea de lua parte la un cerc lingvistic. Odată format un grup, el organizează întâlnirile și sesiunile Cercului lingvistic din Montevideo, după modelul *Sodalizio glottologico milanese* din care Coșeriu făcuse parte. Coșeriu împarte sarcini, se prezintă și se discută teme ale lingvisticii actuale, iar participanții pregătesc scrieri care apoi sunt elaborate și multiplicare pentru a fi trimise ulterior unei liste lungi de universități și persoane din lumea întreagă. Coșeriu îi încurajează pe membri să-și publice lucrările în reviste internaționale și în scurt timp reușește ca numele Montevideo să se asocieze cu o activitate lingvistică ce se remarcă în contextul latinoamerican. Conform confesiunii lui Blixen, Coșeriu era clar centrul cercului, „cel care dădea tonul”, cum spune în interviu: „De fapt, Coșeriu, pe cât se pare din ceea ce a făcut, a venit cu ideea de a face ceva luând ca model *Sodalizio milanese*, pentru că a încercat să reunească oameni care să se preocupe de lingvistică:

unii de gramatica normativă, alții de filologie, alții de teme asemănătoare. În acea perioadă m-au invitat și pe mine într-o sală a Institutului de Filologie – i s-a dat acest nume – unde Coșeriu a fost numit șef sau director. Și a funcționat acolo, în acel local, până când Coșeriu a obținut catedra pe care i-au dat-o la Tübingen. Pe atunci Coșeriu se preocupa destul de mult, cu siguranță, ca și colaboratorii, cei care mergeam acolo în mod dezinteresat, să ne facem și relații în străinătate, mai ales cei care publicam lucruri de o anumită importanță. Institutul le trimitea pe răspunderea sa și Coșeriu se ocupa de această acțiune de propagandă și de difuzare – ambele lucruri mergeau împreună. [...] Coșeriu organiza în Institutul pe care îl conducea reuniuni, nu știu dacă săptămânale, dar se repetau cu teme care în general erau tratate într-un anumit mod – când vorbea el, căci de cele mai multe ori el era cel a cărui voce se făcea auzită – despre familia indoeuropeană și limbile mai cunoscute, dar și despre limbile puțin cunoscute. Făceau parte din «Sodalizio uruguayan» și profesorii din acea perioadă care erau absolvenți ai facultăților italiene, Guido Zannier¹⁶, care a fost mai târziu director al Institutului, și Giovanni Meo Zilio¹⁷, care a absolvit în Italia. Veneau, în plus, o serie de persoane care în Uruguay erau destul de cunoscute și care, în general, proveneau din învățământul mediu, și nu dintr-o facultate de filologie sau având o carieră de filologie sau de lingvistică, întrucât nu exista încă o asemenea structură. Deși începea să se facă un soi de licență în litere. Eu însumi am avut o perioadă când am fost profesor al facultății și am fost și profesor al Universității din Buenos Aires, UBA. Dar aceasta *in illo tempore...*” (Kabatek 2017a: 164-165).

Alt martor direct din această perioadă este lingvistul australian [de origine suedeză] Göran Hammarström, care l-a cunoscut pe Coșeriu la congresul internațional de lingvistică din Oslo din 1957. În ale sale *Memories of a Linguist*, Hammarström dedică diverse pagini întâlnirii lor și relației ulterioare cu Coșeriu. Aici zice, printre altele: „La congresul internațional al lingviștilor de la Oslo, din 1957, am asistat la o comunicare ținută de un lingvist pe nume Eugenio Coseriu, care era, mai mult sau mai puțin, necunoscut majorității participanților de la congres. După comunicare, l-am abordat pentru a-i spune cât de mult îi apreciasem ideile. Am simțit că i-au plăcut complimentele mele. Totodată, m-am întrebat [în sinea mea] dacă el și-a dat seama cât de puțini participanți au înțeles o comunicare în spaniolă”¹⁸.

II.5. Scrisori

Confesiunea lui Hammarström se relaționează cu un alt tip de mărturie din acea epocă: corespondența lui Coșeriu. În Arhiva din Tübingen există felurite cutii cu scrisori primite de Coșeriu în diferite perioade. Din perioada de la Montevideo se păstrează nenumărate scrisori, dar, din păcate, avem doar jumătate din corespondență, întrucât Coșeriu nu păstra copii ale scrisorilor trimise de el însuși. Sunt scrisori de la mulți lingviști și intelectuali ai vremii; printre altele, multe în care se mulțumește pentru trimiterea de publicații expediate de Coșeriu în diferite locuri din lume – printre ele, cele ale lui Benvenuto Terracini, Américo Castro, Silva Neto, Mattoso Câmara, Yakov Malkiel, Walter Porzig, Walter von Wartburg. Într-o frumoasă scrisoare de la Américo Castro adresată lui Luis Juan Piccardo, Castro întreabă: „De unde ați răsărit D-voastră? Adică, cum ați învățat să vă utilizați inteligența?”. În anumite cazuri, cum este și cel al amintitului Hammarström, am reușit să obținem și scrisorile scrise de Coșeriu; în alte cazuri, cum este cel al lui Jakobson, de pildă, existența actuală a arhivelor ne-ar putea permite să recuperăm vreo mărturie a celeilalte jumătăți din corespondență. În majoritatea cazurilor, totuși, scrisorile s-ar putea să se fi pierdut¹⁹.

II.6. Alte surse

Alte surse pentru reconstrucție sunt articolele de ziar din perioada respectivă, care vorbesc despre Coșeriu. Există o colecție păstrată de Coșeriu însuși, care acum se află în Arhiva din Tübingen. Este interesant de văzut că, atunci când Coșeriu începe să predea cursuri de lingvistică la *Facultad de Humanidades* în august 1950, diverse ziare montevidene publică știrea, vorbind despre „distinsul lingvist” cu „antecedente strălucite” și chiar de „tânărul înțelept” cu „activitate într-o disciplină de un fundamental interes cultural și în care puțin s-a realizat până acum în mediul nostru” („El bien público”, 24-VIII-1950).

Pasaje asemănătoare și uneori identice se repetă la aceleași date în diferite ziare. Se poate presupune că în spatele acestora nu se află munca independentă a diverșilor ziariști, ci că articolele se bazează pe un comunicat de presă, inițiativă stimulată probabil de Coșeriu însuși. Pesemne că a corespuns unei strategii conștiente de „luare în posesie” a publicității, atât locale, cât și internaționale, care a însoțit activitatea coșeriană în primii ani din Uruguay.

III. Concluzii

Am încercat să arătăm care sunt sursele ce ne permit să reconstruim epoca în care Eugeniu Coșeriu trăia și locuia în Montevideo. Știm că anii montevideni au fost cruciali pentru propria sa concepție privind teoria limbajului, mai ales pentru că i-au permis să așeze bazele teoriei limbajului și să stabilească unele principii pe care să construiască toată opera sa ulterioară. Din punctul de vedere actual, mi se pare că există trei dimensiuni care îndreptățesc investigația lingvistică – și nu doar lingvistică – să se ocupe de perioada uruguayana a lui Coșeriu.

În primul rând, există un evident interes istoriografic pentru o perioadă în care un mare intelectual al secolului al XX-lea și-a dezvoltat ideile sale principale. Acest interes cuprinde și chestiunea investigației surselor și a dezvoltării ideilor coșeriene.

În al doilea rând, există numeroase idei dezvoltate în această perioadă, unele cunoscute, iar altele care încă așteaptă să fie descoperite, care abordează teme de actualitate, precum problema relației dintre limbă și vorbire, cea legată de schimbarea lingvistică, cea privind esența numelui propriu, cea referitoare la corectitudinea idiomătică, printre altele. Sau, deja în alt plan, chestiunea frumosului și a esenței artei. Calitatea intelectuală a gândirii coșeriene justifică dorința de a avea prezente aceste lucrări și de a dezgropa cel puțin câteva dintre cele nepublicate care se află în Arhiva Coșeriu sub formă de manuscris.

În sfârșit, trebuie să ne aducem aminte că E. Coșeriu, vorbind despre posibilitățile inerente ale sistemului lingvistic, vorbește despre *dimensiunea viitoare* a limbajului. Gândirea coșeriană nu este nici un ansamblu dezordonat de idei, nici o cutie închisă: se caracterizează prin enorma sa coerență sistemică în care nu doar că se știe în ce loc trebuie așezate diferitele discipline și diferitele fenomene, ci care permite, plecând de la această mare coerență, să se meargă mai departe: poate servi ca fundament și ancoră pentru elaborare. Probabil că aceasta este cea mai importantă fațetă, cea care, deasupra celorlalte, justifică faptul că avem încă grijă de acel Coșeriu monteviden și în plin secol XXI, acea *dimensiune viitoare* care nu se limitează la admirație, ci care vede în opera lui Coșeriu o invitație de a continua să gândim și să lucrăm.

Bibliografie ■

1. Altman Cristina, *Depoimento em primeira pessoa do singular*, în „Revista do Gel”, nr. special, 2002, p. 23-35. Disponibil online: <https://revistadogel.gel.org.br/rg/article/view/279/184>
2. Hammarström Göran, *Memories of a linguist 1940-2010*, Munchen, Lincom Europe, 2012.
3. Kabatek Johannes, *Entrevista con Olaf Blixen sobre Eugenio Coseriu en Montevideo*, în „Energiea”, 2012, nr. 4, p. 53-58. Disponibil online: <<http://www.romling.uni-tuebingen.de/energiea/zeitschrift/2012/entrevistacon-olaf-blixen.html>> [Există o traducere în română realizată de Cristina Bleorțu și Cristinel Munteanu: „Johannes Kabatek în dialog cu Olaf Blixen. Despre Eugeniu Coșeriu și activitatea acestuia în Montevideo”, în „Limba română”, 2 (238), 2017(a), p. 163-171: <http://limbaromana.md/numere/d99.pdf>].
4. Idem, *Determinacion y entorno: 60 años después*, în G. Hassler și T. Stehl (ed.) *Kompetenz – Funktion – Variation. Linguistica Coseriana V*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2017(b), p. 19-37. [Există o traducere în română realizată de Dorel Finaru și Cristina Bleorțu: Johannes KABATEK, *Determinare și cadru, după 60 de ani*, în „Limba română” 1 (237), 2017 (c), p. 68-91, <http://limbaromana.md/numere/d98.pdf>].
5. Idem [sub tipar], *Linguistic Norm in the Linguistic Theory of Eugenio Coseriu*, în F. Lebsanft și F. Tacke (ed.) *Manual of Standardization in the Romance Languages*, Berlin/ Nueva York, De Gruyter, 2017(d).
6. Kabatek, Johannes și Adolfo Murguía, *Die Sachen sagen, wie sie sind... Eugenio Coseriu im Gespräch*. (Traducere în spaniolă de Cristina Bleorțu și Alba Garcia, nepublicată), Tübingen, Narr, 1997. [Există o traducere în română realizată de Adrian Turculeț și Cristina Bleorțu: Johannes Kabatek și Adolfo Murguía: *A spune lucrurile așa cum sunt*, Iași: Demiurg, 2017].
7. Koch, Peter. *Diskurstraditionen: zu ihrem sprachtheoretischen Staus und ihrer Dynamik*, în B. Frank T. Haye și Tophinke D. (ed.) *Gattungen mittelalterlicher Schriftlichkeit*, Tübingen, Narr, 1997, p. 43-79.
8. Mones Alvaro. *Biobibliografía de Olaf Blixen*, 2010. Disponibil pe: http://mna.gub.uy/innovaportal/file/3672/1/blixen_1922_2010_1.pdf
9. Saussure Ferdinand de, *Cours de Linguistique Générale*, ediție critică pregătită de Tullio de Mauro (după ediția originală a lui Bally, Sechehaye și Riedlinger din 1916), Paris, Payot, 1972.

Note ■

¹ [Sub titlul *Eugenio Coseriu en Montevideo: reconstrucción de una época*, acest articol a apărut în „Revista de la Academia Nacional de Letras” (Montevideo – Uruguay), nr. 13, 2017, p. 7-23. Prezenta traducere din spaniolă a fost efectuată de Cristina Bleorțu (Universitatea din Zürich) și Cristinel Munteanu (Universitatea „Danubius” din Galați).]

² Avem intenția să pregătim o biografie exhaustivă pentru centenarul lui Coșeriu din anul 2021.

³ Vezi C.V.-ul la adresa <http://www.romling.uni-tuebingen.de/coseriu/zeittafes.html>

⁴Vezi Kabatek, *sub tipar*.

⁵Este vorba, bineînțeles, de Saussure din *Cours*, și nu de „adevăratul” Saussure; cf. Kabatek 2017c.

⁶Vezi Kabatek 2017c.

⁷În Arhiva Coșeriu deținem dovezi pentru trei expoziții: prima, de pe 16 până pe 30 iunie 1950, organizată de Coșeriu cu asociația „Amigos del arte” la Institutul Italiano-Uruguayean de pe strada Sarandí, cu titlul „17 artiști italieni de azi”. Se păstrează un pliant cu informații despre picturi, cu o prezentare semnată de Coșeriu. A doua expoziție a avut loc la Salonul Național, de pe 21 până pe 28 noiembrie 1950, cu titlul „Pictori italieni de azi”. În fine, a avut loc o altă expoziție în 1952 cu nouăsprezece picturi de artiști contemporani.

⁸O clasificare relativ completă a manuscriselor care se află în Arhiva Coșeriu se găsește pe www.coseriu.com. Vezi, în mod particular, tabelul manuscriselor: <http://www.romling.uni-tuebingen.de/coseriu/klassif.htm>

⁹Caietele cuprind publicațiile lui Coșeriu din acea epocă, texte ale colaboratorilor săi Luis Juan Piccardo și Washington Vásquez, precum și traduceri ale unor texte fundamentale din Cassirer, Frege, Porzig, Migliorini, Brøndal, Pos, Pisani, Gardiner și Bally, printre alții.

¹⁰În timpul interviurilor pe care i le-am luat în 1996-1997 (vezi *infra*), Coșeriu a spus următoarele despre acest proiect (Kabatek/Murguía 1997): „Împreună cu Luis Juan Piccardo, aveam un proiect în Uruguay, în care voiam să cercetăm, în mod riguros, corectitudinea lingvistică; eu voiam să prezint teoria și el urma să cerceteze istoria conceptului, utilizările sale în istoria gramaticii spaniole și istoria purismului spaniol. În 1957, am terminat partea mea în această formă, dar Piccardo s-a îmbolnăvit. Adunase incredibil de mult material și apoi nu a mai putut lucra. Manuscrisul a rămas, așadar, nepublicat și eu nu mai aveam intenția de a-l publica, până la Congresul de Romanistică din Quebec. Atunci mi-a zis discipola mea de odinioară, doamna Schlieben-Lange, că vrea să scrie ceva despre corectitudinea idiomatică și m-a întrebat dacă aveam unele idei sau propuneri despre temă. I-am răspuns: «Idei am și chiar am un manuscris vechi despre aceasta». Reacția ei a fost: «Dar, domnule profesor, aceste lucruri trebuie să le publicați neapărat, nu se poate ca ele să rămână în sertar!», la care am replicat: «Da, aici poate aveți dreptate, ar trebui să fac asta». Atunci am propus Editurii Gredos să publice manuscrisul și acesta a și fost anunțat. De zece ani mai este încă «în curs de publicare». Existau atunci două versiuni, una din anii '50 și o a doua, copie a celei dintâi, mecanografiată și fără dată (probabil, din epoca de la Tübingen deja). Atunci, Reinhard Meisterfeld și cu mine am pregătit în 1998 o a treia versiune, deja digitalizată, care trebuia să servească la pregătirea publicării. Însă toate versiunile erau incomplete și, din acest motiv, nu am ajuns să publicăm lucrarea. Există, în plus, o versiune pregătită de Alfredo Matus și José Luis Samaniego pe baza unui curs predat în 1987 la Universidad Pontificia Católica de Chile. După atâția ani, această versiune este pe punctul de a fi publicată. În fine, José Polo pregătește, de câțiva ani, o ediție pornind de la manuscrise.

¹¹Să se vadă două exemple: „Prin conținutul său, cunoașterea expresivă se aplică la *tipuri* de circumstanțe și, prin urmare, de discursuri; nu se referă, de pildă, la *cum se vorbește cu acest copil, aici și acum*, ci cum se vorbește cu copiii sau, cel puțin, cum se vorbește cu acest copil în diferite situații: altminteri, nu ar fi o cunoaștere. Și în ceea ce privește

extinderea, această cunoaștere poate, în funcție de anumite aspecte, să aparțină unor comunități foarte limitate, și chiar unui singur individ, dar prezintă și aspecte de extindere mult mai amplă.” Și, mai departe: „Pentru aceeași istoricitate expresivă, pentru a vorbi într-un mod adecvat în Spania, nu este suficient să știi să vorbești în general și să știi spaniola, ci este necesar, în plus, să știi cum vorbesc (ce obișnuiesc să spună) spaniolii în cutare sau cutare împrejurare. Își dau seama de acest lucru nu doar străinii care, învățând spaniola, vizitează Spania, ci și hispanoamericani, care nu sunt «străini» din punct de vedere idiomatic”.

¹² Este vorba de Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Editorial Gredos, Madrid, 1977. La începutul respectivului volum de studii scrie astfel: „Dedic această carte unei țări: Republicii Orientale a Uruguayului”.

¹³ Cf. Altman 2002.

¹⁴ [Traducerile fragmentelor din cartea de interviuri sunt preluate din traducerea românească realizată de Adrian Turculeț și Cristina Bleorțu.]

¹⁵ Vezi <http://www.romling.uni-tuebingen.de/energeia/zeitschrift/2012/entrevista-con-olaf-blixen.html>

¹⁶ Guido Zannier, lingvist uruguayean de origine italiană, †1996.

¹⁷ Giovanni Meo Zilio, născut la Treviso în 1923, lingvist, critic literar și cercetător al influenței italiene în limba rioplatense, mai târziu politician în Italia; †2006.

¹⁸ În original: „At the international congress of linguists in Oslo in 1957 I attended a talk by a linguist by the name of Eugenio Coseriu who was more or less unknown to most of the congressists. After the talk I approached him to tell him how much I had appreciated his ideas. I felt that he liked my compliments. I also wondered if he realised how comparatively few of the participants understood a talk in Spanish” (Hammarström 2012).

¹⁹ Profit de acest text pentru a cere cititorilor care au cunoștință de scrisori sau de alte texte manuscrise coșeriene să trimită copii Arhivei Coșeriu.

Cristinel MUNTEANU

Despre excepția care confirmă regula

Cr. M. – conf. univ. doctor în filologie și în filosofie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; predă la Universitatea „Danubius” din Galați discipline din sfera științelor limbajului și ale comunicării. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană* (2012), *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relațiile jurnalactice* (2008), B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013), E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

Doamnei Prof. univ. dr. Rodica Zafiu,
în semn de prețuire, în context aniversar

1. Cu diverse ocazii¹, laudând foloasele vechii dialectici pentru discuții și pentru argumentări, Eugeniu Coșeriu sublinia faptul că această disciplină îi învăța pe antici cum să susțină o teză, cum să întâmpine și să respingă obiecțiile ș.a.m.d. (vezi Coseriu 2007: 93; cf. și Coseriu 1992: 20). Din acea vreme a rămas, bunăoară, denumirea de *teză* dată „tezei de doctorat”. În rest, apreciază Coșeriu, din această dialectică au supraviețuit prea puține lucruri, printre care și o expresie greșit interpretată astăzi: „Însă ne-a rămas foarte puțin, a rămas o stupidenie, cum este cea care se repetă mereu, cum că «excepția confirmă regula». În dialectica medievală, asta însemna un lucru totalmente diferit: însemna ‘obiecția respinsă întărește regula’. Căci [lat.] *exceptio* semnifică ‘obiecție’, și [formula] nu înseamnă ‘ce bine, dat fiind că o regulă are excepții, atunci este confirmată’. În niciun caz! Ceea ce zice este că, pentru a încerca, pentru a proba o regulă sau o normă, trebuie să ridici obiecții, și dacă se reușește să se respingă o obiecție, o *exceptio*, atunci regula se confirmă, se întărește. Apoi se ridică altă obiecție și, dacă se respinge [și] asta, se întărește tot mai mult [regula], și din acest motiv se spunea *exceptio*

confirmat regulam, [și] nu că regula trebuie să aibă excepții.” (Coseriu 2016: 194)².

Fără îndoială, Coșeriu are dreptate când semnaleză non-sensul expresiei în sine, în utilizarea ei actuală (cf. și Holton 2010: 369). După cum am văzut, lingvistul român oferă și o explicație legată de contextul original în care era (sau va fi fost) întrebuințată formula în cauză. Cheia problemei stă, se pare, într-una dintre semnificațiile substantivului latinesc *exceptio*, cea de ‘obiecție’ (mai rar întâlnită, ce-i drept; vezi Lewis 1890, s.v. *exceptio*)³. Nu avem motive să credem că interpretarea lui Coșeriu nu este una corectă. Excelent cunoscător al culturii greco-latine din Antichitate, dar și din Evul Mediu, savantul român ne-a lăsat o serie de contribuții remarcabile (pe terenul «discursului repetat»)⁴ în ceea ce privește originea și evoluția unor străvechi expresii obscure⁵.

2. După alți specialiști și/sau diverse lucrări lexicografice/enciclopedii, expresia *Exceptio confirmă* (sau întărește) *regula* are un cu totul alt sens: de fapt, *exceptia confirmă existența regulii*. Dacă pe poarta unei instituții scrie că accesul publicului în acea clădire este permis numai duminica, atunci se înțelege că regula în vigoare este ca publicul să nu pătrundă acolo (în zilele lucrătoare).

2.1. Formula *Exceptio probat regulam in casibus non exceptis* este atestată în texte juridice încă din secolul al XVII-lea (vezi Holton 2010: 369, pentru spațiul de limbă engleză). Cu ușoare variații, ea circulă și astăzi în domeniul juridic: *Exceptio firmat regulam in casibus non exceptis* [„Excepția confirmă regula în cazurile neexceptate.”] sau chiar *Exceptio, quae firmat legem, exponit legem* [„Excepția, care întărește legea, vădește legea.”] (Motica & Negrescu 2001: 88).

2.2. Sursa de proveniență pare să fie însă mult mai veche, și anume un discurs aparținându-i lui Cicero, *Pro Balbo*. Este nevoie să lămurim cine era Balbus și în ce împrejurare a rostit Cicero vorbele memorabile care au stat la baza expresiei de care ne ocupăm aici. Original din Gades (actualul Cadiz), Lucius Cornelius Balbus (ce va deveni ulterior secretarul lui Cezar și primul consul de etnie non-italică) primise statutul de cetățean roman. Întrucât devenise un personaj destul de puternic și, ca atare, cam nepopular, i s-a intentat un proces pentru a i se retrage cetățenia romană, acuzato-

rul aducând ca argument, printre altele, existența unor tratate ce conțineau clauze menite să interzică acordarea respectivului privilegiu anumitor popoare (cum erau germanii, helveții etc.). Apărându-l pe Balbus, Cicero avea să dea următoarea replică faimoasă: *Quod si exceptio facit ne liceat, ubi non sit exceptum, ibi necesse est licere*. (Cicero, *Pro Balbo*, IV, 32; vezi Cicero 1909), transmițând ideea că, acolo unde nu există o clauză specială (cu caracter de excepție) care să interzică acest lucru (acordarea cetățeniei), regula (politica generală) este permisă (se aplică) în mod necesar (vezi Cicero 1891; Holton 2010: 370).

2.3. Așadar, se poate spune că enunțul *Exceptio probat/firmat regulam* face parte din categoria acelor construcții bimembre al căror sens devine (cel puțin) ambiguu în urma abrevierii. De exemplu, sensul expresiei *a strica orzul pe găște* poate stârni nedumerire (căci unde ar fi paguba, de vreme ce orzul îngrașă găștele?!); semnificația frazeologismului nu mai surprinde în momentul în care descoperim că avem de-a face cu prima parte a unei formule paremiologice (consemnată și de I. Zanne): „nu strica orzul pe găște când îi iarba la genunchi”, adică orzul nu trebuie dat găștelor atunci când ele au suficientă hrană; el poate fi dat acestora în timpul iernei (vezi Dumistrăcel 2001: 285-286). La fel, enunțul latinesc (de natură juridică la bază) capătă sens când este raportat la forma inițială: *Exceptio probat/firmat regulam in casibus non exceptis*.

3. *Exceptia dovedește existența regulii* este un adevăr lesne verificabil și în cazul funcționării limbajului, dacă prin *exceptii* vom desemna „greșelile” de limbă. Coșeriu însuși susținea (de pildă, în studiul *Pour et contre l'analyse sémiqne*), referindu-se la semnificațiile lingvistice, că expresiile „greșite” sau extravagante nici nu ar putea fi identificate ca atare, în contexte „inedite”, dacă nu le-am raporta în permanență la cunoașterea limbii, la regulile și „conținuturile” deja existente⁶.

4. Aș mai adăuga în continuare că în mediul de limbă engleză expresia analizată circulă sub forma *The exception proves the rule* [„Excepția demonstrează regula.”]. Merită precizat aici că verbul englezesc *to prove* (< lat. *probare*) semnifică atât ‘a demonstra/a dovedi’, cât și ‘a testa’, ceea ce face ca o atare formulare să nu le apară complet lipsită de sens anglo-americanilor.

Aș zice chiar dimpotrivă, mai ales atunci când cei care o invocă sunt și filosofi (din rândul celor care privesc cu îngăduință lumea celor absurde și a non-sensurilor; cf. Afloroaei 2013). Aceștia pot găsi (sau, eventual, imagina) oricând contexte ori situații în care absurditățile respective să devină justificate/motivate, căpătând sens. Pentru a ilustra o astfel de atitudine – și ca încheiere a acestui articol –, m-am oprit la doi importanți gânditori: John Dewey (american) și R.G. Collingwood (britanic).

4.1. În cartea *How We Think* [*Cum gândim*] (publicată în 1910), vorbind (și) despre necesitatea verificării inferențelor în condiții de laborator (prin experimente făcute în școală), John Dewey susține următoarele: „Să demonstrați un lucru înseamnă, înainte de toate, să-l încerci, să-l testezi. [...] Se spune că *excepțiile demonstrează o regulă*, adică ele furnizează cazuri atât de extreme, încât pun la încercare în maniera cea mai severă aplicabilitatea acesteia; dacă regula va face față unui asemenea test, atunci nu mai există vreun motiv serios pentru a ne îndoi în continuare de ea.” (Dewey 1997: 27)⁷.

După aproape trei decenii, în monumentalul său tratat, *Logic. The Theory of Inquiry* [*Logica. Teoria investigației*] (tipărit în 1938), Dewey revine (într-o formă mai nuanțată) la aceeași idee, apelând la rezultatele fizicii moderne. El notează că anumite date evidențiate cu ajutorul teoriei einsteiniene a relativității contrazic formula newtoniană a gravitației. În consecință, conform logicii tradiționale, ar fi trebuit fie ca formula lui Newton să fie invalidată și abandonată, fie ca datele observate să fie declarate drept false și imposibile, deoarece negau propoziția generală. Or, în opinia lui John Dewey (și în acord cu logica sa nouă), „ceea ce se întâmplă, de fapt, este că generalizarea anterioară este modificată și revizuită de descoperirea exemplului contradictoriu” (Dewey 1938: 197). Mai mult decât atât, „chiar și în cazurile în care o excepție se dovedește a fi mai degrabă aparentă decât reală, vechea generalizare nu este pur și simplu confirmată, ci câștigă o nouă nuanță de sens datorită capacității sale de a fi aplicată la situația neobișnuită și, în aparență, negativă. În modul acesta «excepția demonstrează regula».” (*ibid.*)⁸.

4.2. În aceeași vreme, R.G. Collingwood afirmă ceva asemănător într-un tratat de estetică, *The Principles of Art* (apărut în 1938), preocupat fiind, de data aceasta, nu de științele naturii, ci de cele ale culturii/umaniste. Cercetând distincția pe care David Hume o făcuse la începutul operei sale capitale (*Treatise of Human Nature*), cea dintre «impresii» [*impressions*] și «idei»

[*ideas*], ca tipuri diferite de percepții ale minții umane, Collingwood (1958: 183) remarcă faptul că înaintașul său se contrazice uneori; de pildă, atunci când notează că în unele situații (în somn, în timpul febrei, în cazul nebuniei etc.) „ideile noastre se conformează definiției pe care a dat-o impresiilor” (*ibid.*: 184). Cu toate acestea, Hume nici nu trage concluzia că acestea sunt într-adevăr impresii, nici că definiția dată a fost dintru început greșită, ci se scuză spunând că acestea sunt cazuri excepționale.

Nu insist aici asupra criticii propriu-zise întreprinse de Collingwood (ce urmărește, de altfel, să deosebească *senzația de imaginație*), ci reproduc un comentariu care decurge din acea critică: „Excepția «dovedește» regula prin faptul că arată dacă regula este egală cu sarcina de a o explica; dacă nu este [egală], atunci este dovedită ca fiind falsă. [...] Kant a fost cel dintâi care a arătat că progresul din cadrul științei naturii umane, la fel ca progresul din oricare altă știință, trebuie să se facă luând în serios excepțiile și concentrându-ne asupra cazului neobișnuit [...] instructiv prin ciudățenia sa.” (*ibid.*: 185)⁹.

Bibliografie selectivă

1. Afloroaei 2013 = Ștefan Afloroaei, *Privind altfel lumea celor absurde*, Humanitas, București, 2013.
2. Berg 2003 = I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Editura Vestala, București, 2003.
3. Cicero 1891 = *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, literally translated by C. D. Yonge, George Bell & Sons, London, 1891.
4. Cicero 1909 = *M. Tulli Ciceronis Orationes*, Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark, e Typographeo Clarendoniano, Oxonii, 1909.
5. Collingwood 1958 = R.G. Collingwood, *The Principles of Art* [1938], Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1958.
6. Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Editorial Gredos, Madrid, 1992.
7. Coseriu 2001 = Eugenio Coseriu, *L'homme et son langage*, Éditions Peeters, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, 2001.
8. Coseriu 2007 = Eugenio Coseriu, *Lingüística del texto. Introducción a la hermenéutica del sentido*, Edición, anotación y estudio previo de Óscar Loureda Lamas, Arco/Libros, Madrid, 2007.

9. Coseriu 2016 = Eugenio Coseriu, *La semántica en la lingüística del siglo XX: tendencias y escuelas*, Prólogo: Gregorio Salvador, Edición e Introducción: Maximiano Trapero, Editorial Arco/Libros, Madrid, 2016.
10. Dewey 1997 = John Dewey, *How We Think* [1910], Dover Publications, Mineola, New York, 1997.
11. Dewey 1938 = John Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, Henry Holt and Company, New York, 1938.
12. Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Pină-n pînzele albe. Expresii românești*, Biografii – motivații, Ediția a II-a revizuită și augmentată, Institutul European, Iași, 2001.
13. Guțu 2003 = Gheorghe Guțu, *Dicționar latin – român*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2003.
14. Holton 2010 = Richard Holton, *The Exception Proves the Rule*, în „Journal of Political Philosophy”, vol. 18, No. 4, 2010, p. 369-388.
15. Lewis 1890 = Charlton Thomas Lewis, *An Elementary Latin Dictionary*, American Book Company, New York, Cincinnati, and Chicago, 1890.
16. Motica & Negrescu 2001 = Radu I. Motica, Dan Negrescu, *Lexicon juridic latin – român*, Editura Lumina Lex, București, 2001.
17. Munteanu 2015 = Cristinel Munteanu, *Logică și legislație. Câteva observații lingvistico-filosofice*, în „Limba română”, Chișinău, anul XXV, nr. 3-4, 2015, p. 101-113.
18. Pușcă 2010 = Andy Pușcă, *Drept roman*, Editura Pro Universitaria, București, 2010.

Note ■

¹ Inclusiv într-o prelegere ținută la Universitatea „Babeș Bolyai” din Cluj, prelegere rămasă încă nepublicată.

² În original: „Pero nos ha quedado muy poco, ha quedado alguna estupidez, como esta que se repite siempre de que «la excepción confirma la regla». En la dialéctica medieval esto significaba una cosa enteramente diferente: significaba ‘la objeción rechazada fortalece la regla’. Porque *exceptio* significa ‘objeción’, y no significa, qué bueno, puesto que una regla tiene excepciones, entonces está confirmada. De ningún modo. Lo que dice es que para ensayar, para probar una regla o una norma hay que poner objeciones, y si se logra rechazar una objeción, una *exceptio*, entonces la regla se confirma, se fortalece. Después se pone otra objeción y si se rechaza ésta, de nuevo se fortalece cada vez más, y por eso se decía *exceptio confirmat regulam*, no que la regla tiene que tener excepciones.” (Coseriu 2016: 194).

³ În monumentalul dicționar al lui Gh. Guțu, găsim la termenul *exceptio*, *-onis* doar aceste accepții: (1) ‘excepție, limitare, restricție’ și (2) [marcat juridic] ‘condiție, rezervă, clauză’ (Guțu 2003, s.v. *exceptio*).

⁴ Unele se găesc, ca note, în manuscrise. De exemplu, cea referitoare la sp. *sangre azul* ‘sânge albastru’, despre existența căreia am aflat din relatarea profesorului Benjamín García Hernández (ce a colaborat la organizarea Arhivei Eugenio Coseriu din Tübingen): „*Sangre azul* se datorează unei greșeli de traducere. Coșeriu are fragmente din istoricul latin Tacitus, în care Agrippina afirmă că ea este de *sanguis aestesis* [sic!; probabil, este vorba de lat. *caelestis* transcris greșit; n.m. Cr.M.]. Traducătorii lui Tacitus în epoca medievală – nu-mi amintesc numele exacte ale acestora, însă Profesorul are numele lor exacte –, transpun *en-caelestis* în loc de *divinus* (*sangre divina*) – *sanguis encaelestis* – *sangre azul*. Prin urmare, e

o eroare de traducere care a perpetuat și s-a difuzat. Coșeriu are toate datele prin care demonstrează că e o eroare de traducere.” („Eugeniu Coșeriu este un om universal, a cărui știință o împărtășim multe popoare și, prin urmare, fiecare îl consideră ca fiind «al său»” [interviu cu B. García Hernández, realizat de Eugenia Bojoga], în „Limba română”, Chișinău, anul XII, nr. 10, 2002, p. 81). Pentru o altă explicație (curentă), care pleacă de la preferința aristocraților spanioli pentru culoarea albastră, vezi dicționarul lui I. Berg (2003: 313-314). O altă interpretare pornește de la constatarea că venele persoanelor cu pielea foarte albă (deci, de sorginte nobilă) dau impresia că sunt albăștrii/azurii...

⁵ Vezi, de pildă, explicația referitoare la expresia *tenir Dieu par les pieds*, în Eugeniu Coșeriu, „A-l apuca pe Dumnezeu de (un) picior” [1979], în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLIX-L, 2009-2010, p. 7-16; de asemenea, pentru o inventariere a contribuțiilor coșeriene la domeniul frazeologiei românești (în perspectivă romanică), vezi Stelian Dumistrăcel, *Coseriu restitutus*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Tom LI (2011), Editura Academiei Române, București, 2012, p. 45-62.

⁶ Fragmentul pe care l-am avut în vedere este următorul: „De même, le signifié n'est jamais «donné» par le contexte: il est toujours donné par la connaissance de la langue. Le contexte ne fait que déterminer ultérieurement les signifiés, et préciser la désignation, et, dans le cas des signifiants homophones, il permet normalement d'identifier le signe effectivement employé dans des contextes tout à fait nouveaux («inédits») et souvent un signifié se trouve en conflit avec le contexte, ce qui implique qu'il est identifié ou reconnu indépendamment de celui-ci; sinon, les expressions «fausses» ou extravagantes ne pourraient pas être identifiées en tant que telles. Sans doute, on apprend les signifiés dans des contextes. Mais il ne faut pas confondre les conditions empiriques de l'apprentissage avec la connaissance d'une langue.” (Coșeriu 2001: 359).

⁷ În original: „To prove a thing means primarily to try, to test it. [...] Exceptions are said to prove a rule; i.e. they furnish instances so extreme that they try in the severest fashion its applicability; if the rule will stand such a test, there is no good reason for further doubting it.” (Dewey 1997: 27).

⁸ În formă extinsă (în original): „In no case of controlled inquiry is a flat negation of a generalization taken to be final. If it were so taken, a former generalization would simply be abandoned and that would be the end of the matter. What actually happens is that the prior generalization is modified and revised by discovery of the contradictory instance. Certain data discovered by using the Einsteinian theory of relativity contradicted the Newtonian formula of gravitation. If such negations had the independent and final logical status attributed to them by traditional formalistic logic, either the Newtonian formula would have been declared invalid and the matter would have ended there, or else the observational data would have been declared false and impossible because they contradicted the general proposition. Even in the cases in which an exception turns out to be apparent rather than actual, the older generalization is not simply confirmed, but gains a new shade of meaning because of its capacity to apply to the unusual and seemingly negative instance. It is in this sense that «the exception proves the rule».” (Dewey 1938: 196-197).

⁹ În original: „The exception 'proves' the rule by showing whether the rule is equal to the task of explaining it; if it is not, it is proved false. [...] It was Kant who first showed that progress in the science of human nature must come, like progress in any other science, by taking exceptions seriously and fastening upon the unusual case [...] as the peculiarly instructive one.” (Collingwood 1958: 185).

Eugen MUNTEANU

Traducțiile *fac* o literatură. Câteva reflecții despre traduceri, cultură și educație

E. M. – profesor la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, director-fondator al Școlii Doctorale de Studii Filologice (2005-2009), profesor invitat la Universitățile din Jena și Viena, director al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide” din Iași (2009-2013). Principalele lucrări: *Aeterna Latinitas* (1997), *Introducere în lingvistică* (2015), *Lexicologie biblică* (2008). A coordonat proiectul «*Monumenta linguae Dacoromanorum*» (2009-2015, 15 volume tipărite) și ediția critică a versiunii „Nicolae Spătarul Milesco” a Vechiului Testament (2016, 2060 p.). A tradus și comentat texte de Sf. Augustin, Thomas de Aquino, Swedenborg, Jean-Jacques Rousseau, Rivarol, Wilhelm von Humboldt, Iacob Grimm, Ernst Renan, Eugenio Coseriu și Hans-Georg Gadamer.

Într-un un articol publicat în urmă cu câteva decenii în revista „Dialog”, unde mă refeream la raporturile dintre traducere și limbile literare, încheiam prin constatarea că, în bună măsură, limbile de cultură „mari”, cel puțin în Europa modernă, se caracterizează, între altele, și prin aceea că au reușit să-și asume, prin traduceri, toate sau aproape toate textele importante ale literaturii universale, din toate timpurile. Formulam chiar concluzia că unele dintre aceste culturi naționale moderne, precum, să zicem, cultura română sau culturile maghiară, bulgară ori cehă, chiar dacă și-au articulat o limbă literară cultivată și afirmată ca atare, cu toate stilurile funcționale (în beletristică, știință, limbaj liturgic, jurnalistică etc.) manifestându-se viguros, susținând și o „literatură națională” onorabilă, riscă să „moară de tinere” și pentru că națiunile (popoarele sau comunitățile) care le-au creat nu au reușit să traducă integral „tezaurul” literaturii universale. Îmi mențin și astăzi această părere, în sprijinul căreia, după o bună experiență de traducător, pot aduce și alte argumente.

Generații după generații de elevi și studenți ne-am însușit ca pe o axiomă afirmația de la

1840 a lui Mihail Kogălniceanu, după care „traducțiile nu fac o literatură”, mai mult, că acestea, traducerile, sunt nocive, deoarece „omoaă în noi duhul național”. Avem aici un caz tipic de formulare a unuia dintre acele „adevăruri militante”, postulat sau lozincă, menite să trezească conștiințele unei generații, spre a le orienta către un anumit scop. Scopul dorit la 1840 era crearea unei „literaturi naționale” originale. Fragmentul-cheie din *Introducția* din primul număr al „Daciei literare” merită să fie re-amintit în întregime: „Dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul național. Această manie este mai ales covârșitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de sub teasc cărți în limba românească. Dar ce folos, că sunt numai traducții din alte limbi și încă și acele de-ar fi bune! Traducțiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom putea această manie ucigătoare a gustului original, însușirea cea mai prețioasă a unei literaturi. Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitorești și de poetice pentru ca să putem găsi și la noi subiecturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații. Foaia noastră va primi cât se poate mai rar traduceri din alte limbi; compuneri originale îi vor umple mai toate coloanele”. Argumentația lui Kogălniceanu este o componentă legitimă a discursului fondator pe care-l numim *pașoptist*, discurs care cuprindea și alte teme cvasiunanim acceptate: modernizarea structurilor administrativ-politice, unirea românilor într-un singur stat, modernizarea societății prin orientarea spre Occident, asumarea conștientă a identității latino-romanice, renunțarea la grafia chirilică tradițională și adoptarea unei ortografii (etimologice) pe baze latinești, teatru național, presă națională, învățământ general, universități, instituții academice, știință și artă națională etc.

Dacă, repet, funcția militantă a unei lozinci precum „traducțiile nu fac o literatură” ar putea fi acceptată, la rigoare, ieșită de sub pana unuia dintre membrii cei mai marcanți și mai inspirați ai generației fondatoare a modernității românești, cu toate evidentele ei inadvertențe logice și istorice, de neînțeles este că ideea este reluată astăzi în mod anacronic și populist de către un politician angrenat, dacă nu mă înșel, în gestionarea oficială a culturii în România: „Din momentul în care balanța circulației cărții străine la noi este atât de dezechilibrată, în defavoarea prezenței pe piață a literaturii române contemporane, putem

repetă răsplatit cuvintele lui Kogălniceanu. Traducerile nu numai că nu fac o literatură, dar chiar o împiedică să circule, privându-l pe scriitorul contemporan de șansa întâlnirii cu publicul. Și mai falsifică ceva: falsifică raportul dintre cerere și ofertă. Pentru că majoritatea cititorilor nu cumpără cărțile pentru conținutul lor, întrucât cititorii profesioniști sunt și vor rămâne mereu o minoritate ne semnificativă. Cumpărătorul de carte o ia pentru ce reprezintă o carte, o promisiune sau o așteptare. În timp, regula lecturii este că ajungi să produci ceea ce consumi sau, mai simplu spus, după un timp în care ți se oferă numai carte străină, ajungi să ceri tu însuși numai carte străină. Literatura română devine o curiozitate, despre ale cărei succese peste hotare află din când în când, din jurnalele de știri” (Ionuț Vulpescu, în „Cultura”, nr. 470/2014).

Apropo de fiecare propoziție din fragmentul de mai sus conține un raționament greșit! Nu neg necesitatea ca statul să se implice consistent la nivel economic, fie chiar și prin măsuri de „discriminare pozitivă”, în stimularea și sprijinirea creației literare autohtone, dar aceasta este altă problemă.

Afirm că fără traduceri nu există și nu poate exista literatură națională. Dacă literatură națională înseamnă nivelul creativ cel mai specific și mai rafinat al unui idiom istoric oarecare, acesta nu se poate naște *ex nihilo*, adică din resurse proprii. Arhetipurile imaginației sunt, în mod necesar, universale, ca și universalitățile limbajului. Idiomurile (limbile istorice) sunt entități relativ etanșe, iar singura soluție de comunicare între ele este traducerea. Instruiți de maestrul hermeneuticii (Sf. Augustin, Schleiermacher, Wilhelm von Humboldt, Ernst Cassirer, Hans Georg Gadamer, Paul Ricoeur, Eugenio Coseriu), știm astăzi foarte bine acest lucru! Fără traducere (*metáphrasis, versio, transpositio, translation, traduction, traducción, Übersetzung, perevod*), limbile și culturile devin cu timpul entități autarhice și infertile sau, în cazul cel mai bun, culturi tradiționale orale, „minore”, în sensul atribuit de Lucian Blaga acestui termen. Cum poate apărea într-o cultură tânără și incipientă un scriitor autentic, poet, prozator sau dramaturg, dacă accesul larg la marea tradiție universală îi este interzis? Unii, mai instruiți, pot citi literatură mare în una sau două limbi „de circulație”, dar nicio persoană

umană nu poate stăpâni simultan toate limbile importante, nici măcar o parte dintre ele. Scriitor poate visa să devină doar acela care este în stare să citească în limba sa pe Homer și tragicii greci, pe Vergiliu și Horațiu, poezia latină medievală, pe Dante, Shakespeare, Cervantes, pe Goethe, poeții romantici germani și englezi, marii prozatori, Balzac, Flaubert, Tolstoy, Dostoievsky, poezia modernă, pentru a menționa, mai mult sau mai puțin la întâmplare, câteva vârfuri ale literaturii universale. Așadar, fără componenta universală, achiziționată în timp, prin traduceri, o tradiție literară națională nu este posibilă.

Biblia este textul cel mai tradus din istorie. Sunt, probabil, peste cinci sute limbile și dialectele care dețin, în traducere integrală, textele *Sfinței Scripturi*. În limbile de cultură importante ale erei moderne, versiunile biblice sunt numeroase și diferite, alcătuiind veritabile galaxii semantico-imaginative ale comunităților naționale respective. Fundament confesional comun al celor trei religii monoteiste majore, iudaismul, creștinismul și islamismul, *Biblia* este însă mult mai mult decât atât. Hipertext central, sursă de teme, motive, structuri, personaje, paradigme pentru literatură și artele plastice, rezervor al paremiologiei (inter)naționale, *Biblia* este deopotrivă o componentă esențială a comunității conceptuale europene, alături și împreună cu moștenirea clasicismului greco-latin, într-o sinteză interculturală de o mare vitalitate și putere de atracție. Europa noastră este darul suprem pe care, după ce l-a construit timp de trei milenii, Mediterana îl oferă umanității. Sinteza iudeo-grecescă nu este un mit sau un construct culturologic, ci o realitate. Europocentrismul nu este o vină, ci un merit!

Putem admite că la originea istorică a acestui construct, cultura europeană, se află un eveniment traductiv. Prin traducerea *Bibliei* ebraice mai întâi în greacă, apoi în latină, poporul ales s-a transformat, dintr-unul din zecile de triburi nomade cu identitate neclară ale Orientului Apropiat, în piatra unghiulară a istoriei moderne. Procesul a durat sute de ani, iar faptele și eroii lui se cunosc bine de orice persoană educată.

Ca efect al cuceririlor militare ale lui Alexandru cel Mare, dar și prin marea sa atractivitate culturală și civilizatorie, modelul elenic s-a impus în jurul anului 300 î. Hr., oicumena elenistică incluzând largi

spații politico-geografice și vechi culturi, între care și pe cele egipteană, persană și babiloniană. Vocația universalistă a culturii elenice, cu urbanismul, mobilitatea, capacitatea de sinteză, artele, filosofia, științele și politeismul ei, a intrat în coliziune cu monoteismul iudaic, a cărui vocație universalistă se precizase, la rândul ei, suficient de clar de veacuri bune. Deși aflat în declin politic ca urmare a captivității babiloniene, „poporul ales” își manifesta, în Palestina și în diaspora, o admirabilă vitalitate. Mărturiile abundă în privința incompatibilității dintre cele două culturi. Pentru iudeii doctrinari, politeismul grecesc era forma cea mai respingătoare a alterității păgâne, iar, pe de altă parte, textele greco-latine ale epocii abundă în accente anti-iudaice. Menite parcă să se nimicească reciproc, cele două culturi au „căzut la pace” în cele din urmă. Primul eveniment semnificativ al acestei „împăcări” este o traducere. Cunoscută cu numele latinesc *Septuaginta*, transpunerea integrală a cărților *Vechiului Testament* a fost realizată de învățați evrei din Alexandria, pentru nevoile spirituale ale comunității lor, cea mai numeroasă din diaspora evreiască, ai cărei membri uitaseră limba ebraică. Deși tradiția, sintetizată în celebra *Scrisoare a lui Aristeas* de pe la jumătatea secolului al II-lea î. Hr. spune că inițiativa a aparținut regelui egiptean Ptolemeu al II-lea Filadelful și s-a realizat sub inspirație divină de către 72 de rabini învățați aduși din Palestina, traducerea din ebraică în greacă s-a făcut treptat, pe parcursul multor decenii, începând, probabil, cu jumătatea secolului al III-lea î. Hr. Asamblarea tuturor cărților *Bibliei* iudaice în versiune grecească trebuie considerată drept cel mai important eveniment traductiv al Antichității, cu consecințe istorice incalculabile. Această *Biblie* grecească a fost textul de referință al Apostolilor lui Iisus Hristos, mediul și cadrul în care s-a născut și definit creștinismul primitiv. *Evangeliiile* și, de fapt, întregul *Nou Testament* au fost scrise în grecește, limba universală a epocii. După conciliul de la Iamnia (cca 70-90 d. Hr.), când iudeii s-au separat definitiv, excluzându-i din comunitatea mozaică (devenită, cu vremea, rabinică) pe adepții lui Iisus Galileanul, *Septuaginta* a devenit referința textuală unică a creștinilor, *Biblia* apologetilor creștini și a Sfinților Părinți. Monopoul *Septuagintei* a încetat o dată cu apariția versiunii latinești, finalizată la sfârșitul secolului al IV-lea de către Sfântul Ieronim. Așadar, și aceasta din urmă tot o traducere!

Două mici popoare caucaziene, cel georgian și cel armean, își datorează identitatea, supraviețuirea și continuitatea traducerii în limbile lor, încă de pe la începutul secolului al V-lea, *Sfintei Scripturi*. Ca să nu mai vorbim despre rolul jucat în configurarea identităților popoarelor slave de limba slavonă, creată în secolul al IX-lea de Sfinții Chiril și Metodiu pentru a traduce *Evangeliiile*, în scopul creștinării boemilor și a moravilor.

Actul traducerii este mai întâi și mai ales un gest de reverență și prețuire pentru „limba-țintă”, socotită demnă să poarte un mesaj spus anterior, originar și mai bine, în altă limbă: „A traduce cu adevărat înseamnă să adaptezi în limba ta ceea ce a fost spus în altă limbă”, scrie Martin Luther într-o predică. Marele reformator mai știa că „trebuie să ne uităm în jurul nostru cum vorbește o mamă în casa ei, copiii pe stradă, omul obișnuit la piață și să observăm ce le iese din gură, cum rostesc ei cuvintele, și apoi traducem; atunci ei vor înțelege și vor observa că li se vorbește în limba germană”. Este vorba aici de pasul decisiv pe care, la un moment dat, o limbă vernaculară oarecare îndrăznește să îl facă spre a se emancipa de sub tutela limbii de cultură dominante și oficiale (latina, greaca, slavona...). Asemenea multora (nu toate) dintre limbile literare europene actuale, româna are în comun cu germana literară modernă (*Hochdeutsch*) recursul la traducerile biblice ca izvor primar! Am scris destul de mult pe această temă și îmi permit să trimit pe cititorul interesat la aceste texte.

Un susținător mai convingător al traducerilor și al traducătorilor decât Johann Wolfgang von Goethe nu poate fi găsit. Harnic traducător el însuși din greaca veche, latină, italiană, franceză, spaniolă, interesat de versiunile originare ale *Vechiului Testament* și *Coranului*, ale poeziei persane, arabe și chineze medievale, de poezia populară vechi-sârbească sau boemiană, inventator al conceptului de literatură universală (*Weltliteratur*), domnul consilier secret al curții de la Weimar i-a înțeles și onorat ca nimeni altul pe traducători. Orice traducător, scrie

autorul lui *Faust* într-o scrisoare din 1827 către Thomas Carlyle, trebuie privit „ca cineva care se străduiește să fie un mediator în acest comerț spiritual general și care își face o profesie din susținerea acestui schimb universal. Căci, orice am putea spune despre neajunsurile traducerii, aceasta este și rămâne una dintre cele mai importante și mai onorabile ocupații ale schimbului universal general”. Sau, în altă parte: „Traducătorii trebuie văzuți ca niște profesioniști ai contactelor, care ne relevă ca fiind admirabile frumuseți pe jumătate învăluite [în misterul limbii originare]. Ei trezesc în noi o irepresibilă atracție către original” (*Maxime și reflecții*, 1826).

Când te adresezi unui grup de tineri de 21-23 de ani, masteranzi în filologie românească și, vorbindu-le în trecut despre Trăsnea, constăți că niciunul nu cunoaște acest personaj, atunci, ca profesor, ai o mare problemă! Aceeași problemă pe care ai avut-o la Sorbona în urmă cu aproape douăzeci de ani când, chemat să predai limba și literatura română, constatai că, între cei vreo douăzeci de tinere și tineri vioi, sănătoși și, aparent, binevoitori, niciunul nu auzise de ... Pantagruel! Ce se întâmplă?, te întrebi. Atât de mult s-a schimbat lumea în care trăiești încât, în scurta ta viață de până acum, lumea referințelor imaginare, a paradigmelor la care, împreună cu congenerii tăi ai învățat să te raportezi, a devenit alta, la care nu mai ai acces? Care este vina sau responsabilitatea ta? Lucrurile îți scapă oricum de sub control? Nu am un răspuns. Pot doar să spun: Dacă doriți să aveți o societate cultivată și responsabilă, recunoașteți, inclusiv prin nivelul remunerației, puterea imensă pe care o au învățătorii și profesorii de limbă și literatură română, cărora le încredințați inteligența și, poate, și sufletul copiilor voștri! Doar de la ei, sau mai ales de la ei, profesorii de limbă română, copiii de azi, viitorii tineri și adulți de mâine, pot afla cine sunt și ce înseamnă Nică a lui Ștefan a Petrei Ciubotariul și Trăsnea, și Dl. Goe, și Budulea Taichii, și Niculae Moromete, dar și Hercules, Ahile, Aeneas, Roland, Cidul, Don Quijote, Gulliver... Presupunând că despre Avraam, Iacov, Iov, Samson, David, Ioan Botezătorul le va fi spus câte ceva și părintele profesor de religie!

Traducătorii știu cel mai bine cât de imperfect este rezultatul muncii lor. În ultimă instanță, în „forma lor internă” limbile sunt, spuneam mai sus, entități etanșe. Dacă textele științifice și, parțial, proza și filosofia, pot fi transpuse mulțumitor, poezia rămâne intraductibilă. Parafrazându-l pe Wilhelm von Humboldt, care se referea într-un context la forma scrisă a cuvintelor în raport cu rostirea vie, putem spune că, în traducere, poeziile sunt niște mumii ale originalului. Chiar și așa, efortul merită totuși făcut, căci altă punte între limbi în afară de traducere nu există. „În traducere, trebuie să te apropii până aproape de limita intraductibilului; abia atunci ai însă garanția că îți apropii o națiune și o limbă străină”, scria Goethe în aceleași *Maximen und Reflexionen* din 1826.

Fiecare dintre limbile mari ale Europei deține zeci de versiuni ale *Iliadei* lui Homer, cele mai vechi, în franceză, datează încă din secolul al XV-lea. În limba engleză există aproape 100 de versiuni ale *Iliadei*, unele semnate de autori mari precum Dryden sau Pope. În germană sunt peste o duzină de versiuni, cea mai veche a fost tipărită la 1625 de Johannes Spreng. Dar cea mai frumoasă și mai populară versiune este cea tipărită prima dată în 1793 de Johann Heinrich Voss. Nemții cultivați socotesc această traducere o capodoperă a literaturii germane, după cum și noi socotim *Iliada* (1912) lui George Murnu drept o piesă de frunte a patrimoniului literar național. Am avut norocul să îmi cadă în mână această carte la vârsta potrivită, pe la 13-14 ani. Entuziasmul juvenil al acelei lecturi ingenui și neîndrumate de nimeni m-a marcat definitiv.

Anul trecut, la un simposion ținut la Mainz, o colegă de la Petersburg povestea despre activitatea ei de directoare a unui institut în care primesc o instrucție specială tineri filologi veniți din foste republici sovietice asiatice, precum Uzbekistan, Kazahstan, Kârgâzstan sau Turkmenistan, pentru a se ocupa, ca viitori traducători profesioniști, de transpunerea marilor opere ale literaturii universale în limbile lor. Cu o

populație numeroasă, cu economii dinamice și cu conștiință identitară emergentă, aceste națiuni constată cât de mare este handicapul de a nu avea acces „idiomate maiorum” la literatura universală! În programul conceput în acest scop, doamna profesoară s-a inspirat, declara ea, din experiența israeliană. În primele decenii ale existenței sale, guvernul Israelului a finanțat un proiect de traducere a textelor fundamentale ale culturii universale în ivrit, noua limbă oficială a statului.

Despre rolul jucat de traduceri în formarea unui public românesc și în exersarea gustului pentru lectură în chiar secolul anterior momentului în care Kogălniceanu declara ritos că traducțiile nu fac o literatură și despre însăși configurarea, pe această cale, a unui stil beletristic al românei literare, cu altă ocazie.

Iași, 19 martie 2018

Stelian DUMISTRĂCEL

Câtă atenție!?

CITIȚI CU ATENȚIE PROSPECTUL! – formula aparține enunțurilor automatizat-tipizate din textele de contact privind folosirea tuturor medicamentelor și a drogurilor (da, și a drogurilor), tipărite pe suport hârtie ori postate pe internet, respectiv abia șoptite în audio-vizual (cu trimitere la prospectele produselor respective). Toate oferite spre vânzare. Obiectul confruntării, citind instrucțiunile, sub îndemnul de mai sus, îl putem afla luând, chiar la întâmplare, un astfel de formular, dar după acceptarea, vrând-nevrând, a statutului de consultant cu presupusă îndemânare de lectură, conferit de un companion din sala de așteptare a medicului de familie.

MAI PE LARG. În primul rând, lectura (doar) „cu atenție” este recomandată în ceea ce privește unele droguri, pentru medicamentele propriuzise formula întregă fiind „... cu atenție și în întregime acest prospect înainte de a începe să utilizați acest medicament”, ce urmează precizării inițiale: „Prospect: informații *pentru utilizator*”. O noutate în fond, deoarece, până nu demult, am aflat, utilizatorului i se atrăgea atenția că trebuie să se concentreze mai ales asupra secțiunilor din prospect cu nr. 5-8, din totalul de 12, să zicem, celelalte fiind de orientare generală (chimie, fiziologie etc.), ori de strictă specialitate în materie de tratament. Așadar, în raport cu delimitarea, pragmatică, în „discurs endogen” (al medicilor, farmaciștilor, chimiștilor, între ei, pe seama medicamentului), respectiv în „discurs exogen”, cel al specialiștilor îndreptat către utilizatorul... nevinovat, acum avem o ofertă generoasă, nediferențiată, tinzând, parcă, în afara consolidării prestigiului specialistului, să ridice nivelul de educație medical-sanitară a tot... consumatorul.

TERMINOLOGIE. Să citim însă ceea ce ar trebui să știți, de exemplu, „înainte să utilizați OXXX 20” (evităm denumirea, din motive de etică): „Nu utilizați OXXX 20... dacă sunteți alergic (hipersensibil) la Oyyy

sau la oricare dintre excipienții medicamentului OXXX 20”, respectiv la utilizare: [3] „capsulele se înghit întregi... nu se mestecă sau sfărâmă... deoarece acestea conțin peleți (microgranule) acoperiți, care nu permit medicamentului să fie distrus de acidul din stomac...”. Sau, fiți atenți la reacții adverse posibile: „schimbări în rezultatele testelor sanguine de verificare a funcțiilor hepatice” („mai puțin frecvente”); „dureri articulare (artralgie) sau dureri musculare (mialgie)” – „reacții adverse rare”. Așadar, totul la îndemâna oricui, dar poți avea surprize și din direcția numelui principiilor active: vecina spune că se tratează cu „Sermion”, asta i-ai cerut și tu medicului, asta a zis și el că-ți dă; când colo, pe rețetă ți-a scris „Nicergolină”. De te pot trece călduri și răcori până ce farmacistul, întrebându-te ce vrei, ți-a vândut chiar „Sermion”!

POLITICĂ ÎNALTĂ, într-atâtea cazuri, și de ocolire a publicității, dar și sub semnul respectării reglementărilor impuse de organismele internaționale: la producerea și „botezul” medicamentului se supraveghează posibila asemănare cu „branduri”, dar și transparența numelui (combătută!) în ceea ce privește *condițiile de utilizare și/sau calea de administrare*. Iar, pe de altă parte, interdicții dacă, în ceea ce privește remediile din aceeași clasă terapeutică sau dintr-o clasă terapeutică diferită, *denumirea inventată dă indicații asupra unei probleme de sănătate publică*, respectiv (iarăși rău), dacă există posibilitatea identificării unei asemănări ținând cont de contextul medical și/sau *condițiile de utilizare sau calea de administrare*! (atragem atenția asupra formulărilor evidențiate grafic prin italice).

LA ÎNDEMÂNA ORICUI? Și, atunci, înflorește zona terminologică a tratamentelor alternative („suplimente nutritive” sau „suplimente alimentare”), prezente în farmacii, un mediu comercial în care se produce un transfer de imagine în favoarea produselor din această clasă, ce nu mai solicită nicio atenție, totul fiind chiar la îndemână. Deosebit de eficiente comunicativ sunt formulele utilizate în textele (numite, din perspectiva pragmaticii) „de contact” pe care le reprezintă inscripțiile de pe ambalaje, începând cu „Hapciu”. Iată numai câteva compuse cu formanți transparenți: *Antistres*, *Artrostop*, *Chelstop* (pentru combaterea cheliei!), *Calmoplant*, *Supliform*. Altele beneficiază de „bitransparență”: *Larvalbina*, *Memoplus*, ori *Tutunstop* (în anii '30 din secolul al XX-lea se difuzau reclame pentru un produs: „Lasfuma Vorel”). De-a dreptul încurajatoare sunt diverse sintagme

explicite: „Articulații sănătoase”, „Cartilaj de rechin”, „Curățarea ficatului”, „Silueta perfectă” etc., iar funcția fatică a limbajului se realizează prin apelul la dimensiunea ludică, prin plasarea în spațiul discursiv intim: „Somn ușor”, „Amânați moartea!” (*Tutunstop*); „Să învingem bătrânețea!” (*Passisclerotin*) etc.

CE LIMBI ȘTIE MUTU’? Apoi, în zona publicității pentru produsele farmaceutice de tip naturist și a mesajelor de pe ambalajele acestora, este puternic impactul iconicului („Mutu’ știe toate limbile”). Pentru spațiul discursiv în discuție, „sistemul de semnalizare” cognitiv, logic, reprezentat de cuvânt, este surclasat de cel senzorial, reprezentat de imagini: ale ficatului (încărcat de otrăvuri), ale stomacului (străbătut de tot felul de actanți favorabili sau nu), ale colonului (parcurs de ghemotoace și ghiuldumuri ce ar putea fi evitate sau măcar diminuate ca acțiune), ca să nu mai vorbim de imaginea puternic credibilizată în ceea ce privește înlăturarea usturimii într-o zonă hipersensibilă, care promovează medicamentul numit „Procto-Glyvenol” (a se vedea pe internet).

DINSPRE UTILIZATOR ȘI DINSPRE LEGE. Față de preocupările lingvistului (dar bolnav și el, măcar din când în când, că și el e om!), să vedem ce știi și cred și alții... beneficiari! Se poate și mai și, după cum, lesne, aflăm de pe o adresă, /denisuca.com/; de exemplu, să te trezești cu „alt medicament ambalat în cutia de, să zicem, *Klacid*”. Povestea cu gardu’ și leopardu’, numai că poți să-ți faci timp să mai semnalezi și „greșeli gramaticale” din prospect: „*Klacid SR* este sub formă de comprimate cu eliberare *prelungită*, ceea ce înseamnă că substanța activă se eliberează lent din comprimat, *deci trebuie să luați medicamentul decât o dată pe zi*” (curioasă utilizare, în fond neagreată sau neînțeleasă zonal, a restrictivului semidoct). Iar ca greșeală (probabil de scriere pur și simplu), am semnalat, cândva, grafia *trumatisme* ale articulațiilor și mușchilor (de exemplu entorse..., *trumatisme* din sport”).

CA-N TÂRGU’ LUI CREMENE? Ba deloc! Însăși „Wikipedia” este cu noi, dovadă că găsește de cuviință să illustreze sensul cuvântului *lizibilitate* prin următorul enunț: „Producătorii de medicamente au obligația legală de a testa măsura în care prospectul unui medicament poate fi citit și înțeles cu ușurință. Pentru aceasta, producătorul trebuie să prezinte un raport de *test de lizibilitate* către autoritățile naționale competente. Aceste teste trebuie realizate de anumite firme specializate, care fac o cercetare sociologică ve-

rificând dacă exprimarea din prospect este pe înțelesul tuturor. În funcție de rezultatele testului, firmele trebuie să modifice prospectul și să-l aducă la o formă cât mai *prietenoasă* pentru pacienți” (/ro.wikipedia.org/).

DE BINE, CĂ ALTFEL MURIM DE SCÂRBĂ! Așadar, înțelegerea textului este o cerință reglementată prin lege, iar, la nivelul producției și lansării pe piață, grijile sunt mai multe decât ne putem închipui. De exemplu, o preocupare de profesionalism este formulată în termenii „Cum putem identifica cea mai bună firmă de traduceri medicale?”, cerința obligatorie fiind aceea că „traducerile /textelor/ medicale trebuie să fie efectuate de către medici”. Desigur, ca medic, gândind la ce faci și cui te adresezi, fără să găsești scuza că, oricum, „traduttore, traditore”, nu vei adapta, lingvistic, un prospect cum este cel de la supozitoare cu glicerină pentru copii între 0-3 ani, menționând lipsa efectelor negative „în caz de sarcină și alăptare”, respectiv faptul că medicamentul nu influențează „capacitatea de a conduce vehicule sau de a folosi utilaje”. Așadar, ca să dai liber la orice jucărie cu roțițe sau cupe (afară de cele importate din China!).

CE RECOMANDA CANTEMIR? Date fiind condițiile de rezistență la nivelul națiilor (salariul mediu pe economie, situația pensiilor etc.), este ușor de prezis tratamentul prin resurse al căror nume asigură performanța comunicării, deja bine fixate pe piață, de tipul celor menționate anterior. Dintr-o perspectivă științifică și culturală căreia i-a dat glas cu aproape trei secole în urmă principele savant Dimitrie Cantemir: „Doftorul bun știința în cap, iar ierburile în câmp le are”. Dar, pentru a nu contraria marile trusturi de medicamente, agreeate de OMS, putem reveni chiar, pentru nivelul numit, la mai vechi autohtonisme: *curățenie* pentru „purgativ”, *săpunaș* ori *săpunel* pentru „supozitor” etc.

Elena JUNGHIETU

Derivarea – procedeu de formare a verbelor de comportament

E. J. – lector universitar, Departamentul Lingvistică română și știință literară, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova. Direcții de cercetare: limbi clasice, limba neogreacă, teatrul antic grec, traductologie, lingvistica generală, semantica lexicală, semiotica. Autoare a ghidului de conversație român-grec, a suportului didactic *Limba neogreacă pentru alolingvi* (2009).

Recunoașterea sistemicității limbii ca unul din parametrii ei fundamentali, definatorii, a determinat tendința dominantă a cercetărilor lingvistice contemporane – abordarea structural-sistemică a faptelor de limbă, care poate fi efectuată dintr-o dublă perspectivă – statică și dinamică, ceea ce demonstrează că orice fenomen sincronic poate fi abordat din două puncte de vedere: a) este constatată existența fenomenului în cauză și sunt descrise indiciile lui distinctive, caracteristicile structurale etc. (perspectiva *statică*); b) este studiat procesul în urma căruia fenomenul a apărut, elucidându-se procedurile, regulile de formare a lui (perspectiva *dinamică*). În cazul abordării statice, fenomenul analizat este tratat ca o entitate nemijlocită, în abordarea dinamică, acesta este interpretat ca o entitate ce se deduce din niște unități inițiale și reprezintă consecința anumitor operații (proceduri) prin care a trecut.

The significance of any language unit is determined by its paradigmatic and syntagmatic relations, more recent research demonstrates that it must also be addressed from an epigrammatic perspective, following its semantic or formal link with other elements of the system. Derivative analysis favors the full description of the semantics of behavioral verbs in Romanian, because they are formed both by creating a new lex, and by adapting the original lex to express a new reality.

Esența diferenței dintre cele două perspective rezidă în faptul că modelele statice au un caracter clasificator, taxonomic și empiric: după natura faptului lingvistic, lui i se identifică locul într-o anumită clasificare; reprezentarea dinamică a limbii constă în formarea, în procesul derivării, a unităților coexistente în timp, anume analiza derivațională a datelor lingvistice este orientată spre reflectarea aspectelor dinamice ale limbii, iar a cunoaște faptul de limbă prin prisma dinamicii înseamnă a determina procedura care conduce spre el. Așadar, corelarea caracterului dinamic al lexicului cu sincronia este legată de procesele de derivare – formarea unor unități lexicale din altele, într-o perioadă cronologică dată. În acest sens, reprezentarea lexicului ca un sistem de unități interdependente, organizate (structurate) într-un anumit mod, trebuie completată cu reguli și modele după care aceste unități se formează, se creează.

Caracterul dinamic al sistemului lexico-semantic a fost remarcat de mai mulți cercetători, între care I. Apresean observa că „o mulțime de obiecte formează un sistem, dacă ele se pot transforma unele în altele după niște principii regulate, suficient de comune”, iar D. Șmeliov a abordat această problemă în mod special, din perspectiva celei de „a treia dimensiuni a lexicului”, numită de el *epidigmatică*. Se știe că semnificația oricărei unități de limbă, indiferent de planul căruia îi aparține, este determinată de relațiile sale paradigmatică și sintagmatică, ele constituind relațiile sistemice în limbă. Totodată, nu este de ignorat că relațiile intralingvistice ale unităților biplane, în care intră și cuvântul, nu pot fi reduse doar la cele liniare (sintagmatică) și asociative (paradigmatică), care caracterizează, spre exemplu, sistemul fonologic. Datorită faptului că fiecare unitate biplană are formă materială (planul expresiei) și substanță semantică (planul conținutului), „ea reprezintă, într-o oarecare măsură, concentrarea acestor relații bilaterale, care o leagă, pe de o parte, cu șirurile de cuvinte apropiate «formal», iar pe de altă parte, cu acele puncte din «spațiul semantic», cu care, într-un fel sau altul, este contiguu propriul «conținut» semantic. În felul acesta, structura semantică a fiecărui cuvânt polisemantic poate fi abordată ca reflectare a relațiilor de acest tip, care pot fi numite *epidigmatice* sau *derivaționale* (în sensul larg al cuvântului)” [14, p. 191].

În viziunea lui D. Șmeliov, în sistemul lexico-semantic al limbii, alături de axele paradigmatică (verticală) și sintagmatică (orizontală), cea

epidigmatică („de profunzime”) se prezintă ca una din modalitățile de organizare structurală a sistemului lexico-semantic al limbii. Deosebiriile dintre paradigmă, sintagmă și epidigmă rezidă, în cazul dat, în modurile de structurare a lexicului: *paradigma* reprezintă un ansamblu de cuvinte corelate după sens în limbă ca sistem; *sintagma*, ca fapt nemijlocit al textului, este o îmbinare de unități ale limbii subordonată unor anumite reguli, care sunt fixate în mod obiectiv în limbă și doar se reflectă în vorbire; *epidigma* reprezintă un set de modele derivaționale ale unităților lexicale, de reguli și scheme privind formarea acestor unități [14, p. 193].

O corelație similară între paradigmă și epidigmă o trasează și cercetătoarea L. Kudreavțeva, care interpretează paradigma drept „*model static*, ca structură generalizată și formalizată a unor unități de limbă”, iar epidigma – drept „*model dinamic*, ca reprezentare generalizată și formalizată a proceselor ce conduc la formarea unor unități de limbă” [11, p. 28], ajungând la concluzia că elucidarea problemelor legate de epidigmatică, de modalitățile de organizare structurală a ei, de relațiile ei cu paradigmatica și sintagmatica va „conduce la o cunoaștere mai bună a sferei dinamice a sistemului lexico-semantic, iar descrierea consecventă a unităților acestuia din perspectiva celor trei dimensiuni (paradigmatică, sintagmatică și epidigmatică) va permite cercetătorului să surprindă caracterul static și dinamic al sistemului lexical” [11, p. 28].

În opinia lui N. Golev, epidigmatică poate fi interpretată drept un tip mai complex de relații dintre cuvinte, în raport cu paradigmatica și sintagmatica. „Epidigmatică, precizează lingvistul, reprezintă, de fapt, utilizarea relațiilor sintagmatice și paradigmatică într-o funcție specifică – cea a motivării: utilizând contiguul și similarul, noi explicăm și înțelegem (dacă e vorba de semantizare), prin ceea ce este mai simplu și cunoscut, ceea ce este mai complex, secundar și nou” [8, p. 31]. Ulterior, savantul va preciza că epidigmatică, în general, se află la intersecția celor două planuri derivative, morfematic și lexical, a căror interacțiune poate fi inclusă în sfera legității privind unitatea și lupta contrariilor: dintre genetic și funcțional-sincronic, dintre structural și lexico-relațional (valența internă și externă a cuvântului), dintre lingvistic și discursiv, dintre tendința spre motivare și tendința spre nemotivare (în concepția lui F. de Saussure) [9, p. 54].

Uneori, cele trei dimensiuni – paradigmatica, sintagmatica și epidigmatică – sunt interpretate drept „trei caracteristici interconexe / interdependente ale unui câmp funcțional unitar ca sferă semantică complexă a lexicului” [10, p. 21]. Alți cercetători identifică o relație mult mai intimă între paradigmatică și sintagmatică, pe de o parte, și epidigmatică, pe de alta, specificând că „epidigmatică nu constituie o axă de sine stătătoare a sistematicității lexicului, care ar exista alături de paradigmatică și sintagmatică după principiul complementarității. Aceste relații se includ în cele paradigmatică și sintagmatică ca o varietate specifică a lor, relevantă în baza raportului de determinare (dependență derivațională) și de expresie materială în forma internă a cuvântului”, așa încât „are sens a vorbi despre o paradigmatică și sintagmatică „epidigmatică” ca despre două structuri condiționate reciproc” [13, p. 70].

În noțiunea de *epidigmatică* D. Șmeliov include derivarea intralexematică (semantică) și formal-lexicală (morfematică). Aceste două tipuri de relații derivaționale ale unităților lexico-semantică se întrepătrund și se condiționează reciproc, între ele existând și un șir de opoziții: a) utilizarea lexemului vechi într-o funcție nouă (derivat semantic) ↔ crearea unui cuvânt nou (derivat formal-semantic); b) unicitatea inovațiilor semantice ↔ reproductibilitatea regulată a inovațiilor formal-derivative; c) caracterul dual (figurat) al derivatului semantic ↔ aspectul bicomponent, segmentabil, al derivatului formal-lexical. În formarea și dezvoltarea polisemiei, rolul decisiv îl are, bineînțeles, derivarea semantică. În felul acesta, includerea epidigmaticii ca perspectivă de analiză a sistemului lexical, în corelație cu paradigmatica și sintagmatica, permite cercetătorului a realiza o analiză „integrată” a unităților lexicale atât sub aspect static, cât și dinamic.

Dacă admitem că paradigma intralexematică poate fi reprezentată prin opoziția dintre invarianta semantică și variantele ei semantice, atunci este evident că o asemenea abordare permite interpretarea acestei teze atât dintr-o perspectivă dinamică, orientată spre relevarea schemelor, modelelor, regulilor de formare a variantelor lexico-semantică, prin compararea unității lexicale primare cu cea derivată, cât și din perspectiva tradițională, statică, legată de descrierea modului de ordonare a variantelor lexico-semantică în structura semantică a semantemului. Astfel, paradigma intralexematică se manifestă ca o microstructură care

descrie, pe de o parte, totalitatea variantelor lexico-semantice, iar pe de alta – rezultatul procesului și chiar însuși procesul de formare a acestor unități.

Limba oricărui popor reprezintă memoria lui istorică, transpusă în cuvinte: purtătorul limbii nu doar conștientizează interacțiunea dintre învelișul sonor și semnificația unității lexicale, dar și creează, în baza cuvintelor existente, altele noi. Ca produs social și entitate naturală, limba se caracterizează printr-un șir de trăsături cauzal-motivaționale: unitățile sale semnificative au apărut și au evoluat pe baza altora pre-existente, fie că astăzi legătura dintre unele și altele este sau nu este sesizabilă, percepută. Studiul etimologic și derivațional poate pune în evidență proveniența și forma internă a multor cuvinte utilizate astăzi în limbă [4, p. 137].

Unitățile derivate au sensul „conex/legat” în raport derivațional, cuvântul primar fiind relativ „liber”. „Conexiunea” derivațională poate fi corelată cu noțiunea de *motivare* (deducerea unui semn din altul), întrucât semantica oricărei unități derivate, într-o anumită perioadă cronologică, este condiționată, într-o măsură mai mare sau mai mică, de semantica unității primare (derivate). Derivarea semantică, „conexiunea” derivațională și motivarea sunt interdependente și pot fi interpretate ca acei parametri care definesc epidigmatică lexeului respectiv [11, p. 21].

După cum am mai menționat, variantele lexico-semantice cu semnificația nemotivată întotdeauna se prezintă în rolul dominantei cuibului epidigmatic și se caracterizează printr-o stabilitate paradigmatică mai pronunțată, pentru că reprezintă membrul central al paradigmei lexico-semantice, având unele avantaje concurențiale față de alți membri, însă, totodată, se disting printr-o combinabilitate liberă, delimitată doar de legitățile logice și de poziționarea referenților în realitatea obiectivă. În raport cu semnificația dominantei, derivatele ei sunt percepute ca dependente din punctul de vedere al conținutului, se caracterizează printr-o fixare paradigmatică mai slabă și sintagmatică – mai puternică [12, p. 80].

Principalul mecanism, așadar, de formare a structurii semantice a unui semantem și a cuibului său epidigmatic este *derivarea semantică*, produ-

să în baza principiului fundamental al transferului semantic, prin care „se poate explica extinderea ariei semantice a unui cuvânt dincolo de conținutul său „adevărat”, „propriu”, altfel spus, dincolo de semnificația constantă care evocă trăsăturile inerente ale unui referent” [6, p. 242], extindere ce are ca rezultat apariția *sensurilor* considerate, prin originea lor, derivate.

Termenul *derivare* își găsește o aplicare tot mai largă în lingvistica actuală, el desemnând atât procesul de derivare morfematică (sensul tradițional), constând în crearea unei unități lexicale noi, în baza alteia deja existente în limbă, cu ajutorul unor formați morfematici, cât și procesele legate de modificările semantice, care presupun apariția unui sens nou, fără implicarea vreunei mărci morfologice sau gramaticale. Atribuirea unui nou conținut unui complex material (sonor) deja existent conduce nu doar la apariția unei variante lexico-semantice noi, dar indică direct caracterul non-arbitrar al acestui eveniment. Anume apariția unei unități lexico-semantice derivate cu același înveliș sonor ca și al unității derivate demonstrează conjugarea conținuturilor celor două lexeme.

Trebuie să remarcăm însă că termenul *derivare semantică* este mai puțin utilizat în lingvistica românească, iar cel de *derivare*, în general, are o interpretare mai îngustă, referindu-se, tradițional, la fenomenul derivării morfematice, cea semantică fie ignorându-se, fie interpretându-se ca *polisemie* (V. Șerban, I. Evseev) sau *metasemie/mutație semantică* (V. Bahnaru). E adevărat că unii cercetători consideră termenul *derivare semantică* adecvat pentru desemnarea fenomenului în cauză, pe motiv că este „susținut de teza privind caracterul derivațional al legăturilor dintre sensurile aceluiași cuvânt polisemantic” [7, p. 105], iar alți cercetători îl extind și la aria sintagmatică a relațiilor dintre unitățile limbii, discutând despre *derivarea actanțială*, înțelegând ca fenomen de reflexivizare, reciprocizare, uneori și cauzativizare a verbelor [3, p. 3].

Derivarea ca proces manifestă un șir de caracteristici, printre care: tendința spre transformări funcțional-semantice ale unității primare și orientarea conștientă fie spre crearea unui semn nou, fie spre exprimarea de către semnul inițial a unei noi funcții. Aceste particularități favorizează aplicarea analizei derivaționale la descrierea integrată a semanticii verbelor de comportament din limba română, pentru că și

ele sunt formate fie prin crearea unui nou semn (derivare morfematică) [Cf.: *mândru*₁ → *a se mândri*, *pungaș* → *a pungăși*], fie prin adaptarea semnului inițial pentru a exprima o nouă funcție (derivare semantică) [Cf.: *a dăscăli*₁ „a învăța, a povățui” → *a dăscăli*₂ „a bate capul (cuiva), a cicăli”; *a oscila*₁ „a se mișca alternativ în direcții opuse” → *a oscila*₂ „a manifesta nehotărâre, a șovăi”].

Derivarea semantică, la fel ca și cea morfematică, este trimembră, în acest proces participând: a) unitatea derivantă, b) unitatea derivată și c) mijlocul/instrumentul lingvistic ce transformă primul membru în al doilea. Dacă în cazul derivării morfematice un asemenea mijloc este, de obicei, un formant derivativ exprimat material (sufix, prefix, interfix etc.), în derivarea semantică această funcție o realizează formantul semantic, care nu are expresie materială. Formantul semantic este un mijloc derivativ cu ajutorul căruia, în baza unității lexicale deja existente și cu păstrarea imaginii sale fonetice (materiale), se formează o unitate lexicală nouă (derivată), care se deosebește de prima prin semnificație. Cele două tipuri de derivare – morfematică și semantică – deși sunt diferite ca tehnică, se declanșează și se dezvoltă „după aceleași legități”, interacționează, se completează și se suplinesc în statica și dinamica limbii, determinând specificul sistemului lexical.

Pentru a urmări transformările structural-semantică produse în unitățile lexicale vizate, a releva și descrie specificul derivării lor lexico-semantică, vom apela, în prezentul demers, la analiza componentială a structurilor comparate (primare și rezultative) și la identificarea dinamismului componentelor semantice ale sensului derivat printr-o procedură propusă de cercetătoarea L. Kudreavțeva, ce presupune efectuarea următorilor pași: 1) analiza componentială a unității semantice primare: determinarea structurii ei semice, dezmembrarea în unități minimale; 2) analiza componentială a unității semantice rezultate: determinarea structurii ei semice, dezmembrarea în unități minimale; 3) determinarea statutului componentelor semantice ale sensului primar și cel rezultativ; 4) compararea celor două structuri semantice și identificarea dinamismului semelor de la sensul primar spre cel derivat (rezultativ); 5) sinteza componentială: reconstruirea sensului integrat (sintetizat) al noii unități lexicale (derivate) [11, p. 38]. Spre exemplu, verbul *a mormăi*, în sensul său primar, adică desemnând „limbajul”

specific ursului, poate fi dezmembrat în următoarele componente: a) seme clasificatoare: [+animat], [-uman]; b) seme de substanță/lexicale: [a emite sunete], [de durată scurtă], [de registru, joase], [caracter nedeslușit]. Sensul derivat al acestui verb, actualizat cu referință la limbajul uman, deține, la rândul său, semele: a) clasificatoare – [+animat], [+uman]; b) lexicale – [a emite sunete], [de durată scurtă], [de registru, joase], [caracter nedeslușit]. Compararea structurii semice a celor două variante lexical-semantice constată diferența dintre semele clasificatoare [-uman] și [+uman], care, în acest caz, a constituit temeiul derivării semantice.

Specialiștii menționează că semantica lexemelor derivate este mai complexă decât a celor nederivate atât după componența unităților structurale, cât și după conținutul lor. În acest sens, analiza structurii semantice a cuvântului polisemantic confirmă existența a două tipuri de relații între sememele unui semantem: de dependență structurală și de dependență motivațională. Dependența structurală poate reflecta relații de coordonare și de subordonare, iar cea motivațională cunoaște două modalități de manifestare: similitivă și implicativă [1, p. 28]. Realizarea acestor relații se produce cu ajutorul formanților semantici menționați *supra*: în calitate de formanți semantici de bază apar *metafora lingvistică* în sens larg (inclusiv, asimilarea metaforică, extensiunea metaforică, restricția metaforică, devierea metaforică, metaforizarea în baza similitudinii funcționale etc.) și *metonimia lingvistică* (inclusiv, metonimizarea în baza contiguității spațiale, temporale, instrumentale ș.a.).

Orice modificare semantică se produce pe baza comunității trăsăturilor semantice din componența sememului derivant și a celui derivat, iar comunitatea semantică rezultă din prezența unor caracteristici, proprietăți sau calități comune pentru clasele de obiecte și fenomene între care se stabilesc anumite relații – fie de similitudine, fie de contiguitate. Baza semantică comună a celor doi termeni „constituie suportul funcționării mecanismului metaforei, care presupune păstrarea unor seme denotative ale termenului figurat indispensabile pentru realizarea mutației semantice” [5, p. 44]. Apariția sememelor derivate ar putea fi explicată și prin modificarea structurii semice a sememului derivant, acest proces manifestându-se în eliminarea unor seme, în

sporirea numărului de seme din componența sememului motivat, în neutralizarea unor seme sau actualizarea altora, în modificarea statutului unor seme – din arhiseme în seme diferențiale și invers. De aceea pare a fi justificată interpretarea modificării de sens, în cazul derivării semantice, numite și *metasemie*, drept „o deplasare a relației dintre semnificat și semnificant [...] și drept o restructurare a structurii semice a sememului derivant, exprimată în eliminarea unor seme sau în majorarea numărului lor” [1, p. 40].

Referindu-se la manifestarea acestui fenomen în structura semantică a semantemelor verbale, V. Bahnaru constată „prezența unor restructurări semice importante în componența sememului derivant, mutația de sens fiind mediată, mai ales, de modificarea categoriilor gramaticale ale lexemelor” [2, p. 501], precizând totuși că nu modificarea categoriilor gramaticale ale verbului sunt determinante în majoritatea mutațiilor semantice, dar „modificarea distribuției lui semantice și sintactice, ca urmare a substituirii subiectului/obiectului concret prin subiect/obiect abstract, a subiectului/obiectului animat prin subiect/obiect inanimat și invers” [2, p. 502], cum este cazul verbului *a pisa*, care, în accepția sa primară, de „a zdrobi, a sfărâma un corp solid prin loviri repetate”, are ca obiect „un corp solid”, caracterizat prin semul [-animat]. Înlocuind acest obiect prin unul animat, obținem o mutație de sens, verbul în cauză desemnând acțiunea de „a bate la cap, a săcăi pe cineva, repetându-i același lucru”.

Atunci când categoria gramaticală nu se schimbă și, totodată, se menține și aceeași distribuție semantico-sintactică, modificarea sensului verbului „se produce de la sine, pe baza comunității semantice a verbului” [2, p. 503], în asemenea situații fiind vorba de mutații semantice pure, ca urmare a extinderii sau restricției semanticii verbului. (Cf.: *a bârfi* (pe cineva) – *a bârfi* „a vorbi mult și fără rost”, *a se burzului* „a se mânia brusc” – *a se burzului* „a se ridica la răscoală”).

În acest sens, se cere menționat că, în structura sensului lexical al verbelor de comportament, semelor conotative le revine un loc important în configurația derivativă a verbului, ele „asigurând” expresivitatea lui, iar elementele prin care se manifestă această expresivitate sunt, de regulă, mijloacele onomatopice și simbolistice, adică „nucleul derivativ” al cuvântului.

V. Bahnaru invocă mai multe probleme controversate ce apar în procesul de analiză a relațiilor de derivare semantică, stabilite în baza relațiilor de similitudine. Pornind de la ideea că, în cazul metasemiei verbale, incompatibilitatea semantică, ce determină transferul semantic de la o entitate la alta, „se manifestă între acțiune și subiect, între acțiune și obiect, între acțiune și circumstanțiale”, acest fapt permite a reduce metasemia similitativă verbală „la trecerea: 1) verbelor acțiunii în verbe ale devenirii, 2) verbeleor acțiunii în verbe ale stării și 3) verbelor devenirii în verbe ale stării” [2, p. 501], teză care justifică, în opinia noastră, repartizarea verbelor de comportament în cele patru clase lexico-semantică – Acțiune, Stare, Devenire, Relație.

În cadrul unor cercetări lingvistice recente, se ia în discuție, așa cum am menționat *supra*, încă un tip de derivare – *actanțială*, care se referă la modificarea caracteristicilor sintactice ale verbelor, desemnând diverse procese de reflexivizare, reciprocizare, intransitivizare etc. [3, p. 3], fenomen care poate fi sesizat și în cazul lexemelor verbale de comportament. Astfel, în opinia lingvistului I. Bărbuță, preocupat de acest subiect, *reflexivizarea* „este o formă de derivare actanțială, care se desfășoară în conformitate cu modelul: acțiune orientată asupra unui obiect exterior subiectului → acțiune orientată asupra subiectului însuși” [3, 8]: *a lăuda* (pe un coleg) → *a se lăuda* (pe sine); *a alinta* (pe cineva) → *a se alinta* (singur); *a răsfăța* (pe cineva) → *a se răsfăța*; *a înșela* (pe cineva) → *a se înșela* (pe sine) etc. În raport cu verbele tranzitive directe de la care se formează, derivatele actanțiale constituite prin reflexivizare își modifică doar configurația actanțială, prin trecerea de la o structură cu doi actanți cu statut funcțional diferit – de subiect și de obiect – în cazul verbelor tranzitive directe, la o structură cu un singur actant care cumulează rolurile de Agent și de Pacient, la verbele reflexive, păstrând intactă formula semică.

Derivarea actanțială realizată prin procesul de *reciprocizare* „urmează modelul: acțiune orientată asupra unui obiect exterior Agentului → acțiune a doi sau mai mulți participanți care acționează unul asupra celuilalt” [3, p. 8]: *a certa* (pe cineva) → *a se certa* (unul pe altul, între ei); *a hărțui* (pe cineva) → *a se hărțui* (unul pe altul, reciproc); *a înfrunța* (pe cineva) → *a se înfrunța* (reciproc) ș. a. Această transformare constă în substituirea celor doi participanți cu statut funcțional diferit

ai situațiilor tranzitive directe prin alții, care apar – simultan ori succesiv – în postura de subiect și de obiect al acțiunilor împlinite de fiecare dintre ei.

Intranzitivizarea „este o formă de derivare actanțială care se realizează în conformitate cu modelul: acțiune orientată asupra unui obiect exterior Agentului → acțiune neorientată” [3, p. 9], esența acestui proces constând nu în schimbarea orientării acțiunii, ci în anularea completă a acestei trăsături din structura verbului. Fiind un mijloc de modificare a structurii actanțiale a verbului, intranzitivizarea se asociază, de regulă, cu o variație semantică, cea mai importantă mutație semantică fiind suprimarea semului [+cauzativ] din formula semică a verbului derivant: *a rușina* „a cauza un sentiment de rușine” → *a se rușina*; *a necăji* „a provoca necaz” → *a se necăji*; *a amuza* „a cauza amuzament” → *a se amuza*; *a supăra* „a cauza supărare” → *a se supăra* etc. Totodată, decauzativizarea implică și dezagentivizarea verbului, acesta trecând din clasa verbelor de acțiune în cea a verbelor de stare sau de devenire.

Cele expuse *supra* confirmă ideea că derivarea ca proces tinde spre anumite transformări funcțional-semantice ale unității lexicale primare și se orientează fie spre crearea unui semn nou, fie spre exprimarea de către semnul inițial a unei noi funcții. În această ordine de idei, este evident că analiza derivațională favorizează descrierea integrală a semanticii verbelor de comportament din limba română, pentru că ele sunt formate atât prin crearea unui nou lexem (derivare morfematică), cât și prin adaptarea lexemului inițial pentru a exprima o nouă realitate (derivare semantică) sau prin modificarea configurației valențiale a unui lexem deja existent în limbă (derivare actanțială).

Notă

¹ Abordarea dinamismului limbii, în general, și al lexicului, în special, din perspectivă diacronică nu constituie obiectul cercetării noastre.

Referințe bibliografice

1. Bahnaru Vasile, *Mutații de sens: cauze, modalități, efecte*, Chișinău, Știința, 1988.
2. Bahnaru Vasile, *Principii lingvistice de prezentare lexicografică a verbului românesc*, în *European Integration – between Tradition and Modernity*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2009, Vol. 3, p. 494-505.

http://www.upm.ro/litere/conferinte/integrare_europeana/Lucrari3/ /Texte.pdf

3. Bărbuță Ion, *Diateza și derivarea actanțială în limba română*, în „Buletin de lingvistică”, XII-XIII, Chișinău, 2014-2015, nr. 15-16, p. 3-18.

4. Eremia Anatol, *Considerații teoretice privind motivația lingvistică*, în „Akademos”, 2015, nr. 4, p. 137-142.

5. Gherasim Alexandra, *Raporturile text–metaforă în limbajul literar-artistic*, Chișinău, 1997.

6. Manea D., *Metafora și metonimia (între paradigma de cercetare tradițională și paradigma de cercetare cognitivistă)*, în *Ion Coteanu – in memoriam*, București, Editura Universității București, 2014, p. 241-248. <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V144/pdf>

7. Pavel Vasile, *Aspecte onomasiologice ale cercetării motivației în cartografia lingvistică și dialectologie*, în „Philologia”, LVIII, 2016, nr. 3-4, p. 100-108.

8. Голев Н. Д., *О семантических типах мотивационных отношений*, în *Вопросы словообразования в индоевропейских языках (форма и значение)*, Томск, Изд-во Томского гос. унив., 1985, p. 31-42. <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z18.html>

9. Голев Н. Д. *Функции эпидигматики в языке и речи (Постановка проблемы)*, în *Типы языковых парадигм / Сб. научных трудов*, Свердловск, Изд-во Уральского гос. унив., 1990, p. 53-55. <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z74.html>

10. Денисенко В. И. *Синтагматика и парадигматика семантического поля*, în „Вестник Российского университета дружбы народов”, серия Теория языка. Семиотика. Семантика, 2011, № 2, p. 18-24. https://elibrary.ru/download/elibrary_18918320_10782449.pdf

11. Кудрявцева Л. А., *Моделирование динамики словарного состава языка*, Киев: ІСДОУ, 1993.

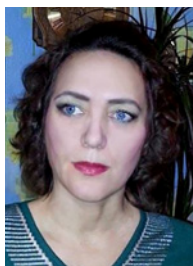
12. Ольховская А. И. *Лексическая многозначность в аспекте словарной лексикологии*, în „Lingua mobilis”, Языкознание, 2011, №1 (27), p. 74-91. <https://cyberleninka.ru/article/n/leksicheskaya-mnogoznachnost-v-aspekte-slovarnoy-leksikologii>

13. Шкуропацкая М. Г., *Деривационная системность лексики (на материале русского языка)*, дисс. докт. филол. наук, Кемерово, 2003.

14. Шмелев Д. Н., *Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка)*, Москва, Наука, 1973.

Veronica BOLDIȘOR

George Meniuc – Tatiana Gălușcă. Pagini de corespondență

V. B. – secretar științific, Muzeul Național de Literatură „M. Kogălniceanu” din Chișinău. Autoare a numeroase articole și studii în mass-media din Republica Moldova și România. Semnează volumul de eseuri *Doruri latente* (Editura „Civitas”, Chișinău, 1999) și cartea-studiu *File din viața unei Biserici și a unui Mitropolit* (Editura „Pontos”, Chișinău, 2014); laureată a Concursului Național de Dramaturgie, edițiile anilor 2002, 2003, 2004; autoare a spectacolelor *Trei găini printre străini*, *Cămașa norocului*, *Pădurea de argint* (Teatrul Municipal de păpuși „Guguță”), *Omuleții de zăpadă* (Teatrul Republican de păpuși „Licurici”). Membră a Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova.

Înainte de a trece la corespondența dintre doi tineri studiosi basarabeni – folclorista Tatiana Gălușcă și scriitorul George Meniuc – voi face o mică incursiune în atmosfera anului 1940, an fatidic, ce i-a despărțit pentru totdeauna pe protagoniștii articolului meu, care intenționau în toamna aceluia an să se căsătorească.

S-ar părea că despre 28 iunie 1940 se știe totul, ce să mai adaugi la nivel de informație? Doar interpretările sunt diferite, în rest, totul parcă e cunoscut. Or, nu este chiar așa, în arhive zac nevalorificate încă o sumedenie de documente revelatoare privitoare la această mare dramă a românilor basarabeni, dar și a românilor în general. Tragedia începe încă în anul 1812, dar, de la 28 iunie 1940, ea poate fi numită etnocid. Lucrând cu documentele de arhivă, care au văzut lumina tiparului în volumul I al monumentalei cărți *Basarabia – pământ românesc*, îngrijită de Mihai Tașcă și editată la Chișinău în 2017, la editura „Serebia”, coordonator Vasile Șoimaru, mi-am dat seama că acest subiect este inepuizabil. O serie de documente o constituie declarațiile pe care erau obligați să le completeze în scris, înainte de a trece noua frontieră de stat, acei ce voiau să se refugieze în Țară și aveau no-

rocul să se regăsească în listele de refugiați pe parcursul anului 1940. Citindu-le, în fața ochilor se înfățișează un tablou apocaliptic, desprins parcă din pânzele lui Salvador Dali. Familii rupte în două, mame în căutarea copiilor pierduți, studenți dezorientați, neștiind pe care drum s-o apuce ca să nu greșească, averi de o viață abandonate, sinuciderea în lanț a funcționarilor publici (îmi pare rău c-am pierdut niște statistici grăitoare în acest sens), multe, prea multe omucideri, totul întors cu susul în jos, lacrimi, disperare... Iată, de exemplu, un mic fragment din Declarația refugiatului Gheorghe I. Dumbravă din Minceni, jud. Orhei, dată la punctul de frontieră Ungheni-Prut, pe 18 septembrie 1940: „Viața în Basarabia este îngrozitor de grea și scumpă, căci o Rusie mare, dar săracă și flămândă, s-a năpustit asupra Basarabiei noastre, pe care o exploatează precum un păianjen care sugă sângele unei musculițe prinse în pânza lui. Păianjenul altfel nu poate să se hrănească, pe când oamenii...”. Declarațiile de genul acesteia m-au cutremurat. Un păianjen uriaș, lacom, bulimic, înfiorător își așternuse imensa lui pânză peste biata Basarabie, hrânindu-se cu sângele victimelor, acestea fiind părinții, bunicii și străbunicii noștri.

Două dintre victimele anului 1940 au fost folclorista Tatiana Gălușcă și scriitorul George Meniuc. Am cercetat corespondența lor consultând mai multe surse, dar am pornit de la articolul *Poem epistolar cu George Meniuc și Tatiana Gălușcă*, însoțit de 4 scrisori inedite și un articol-evocare, apărute în „Magazin bibliologic”, nr. 3-4, 1995, semnat de cercetătorul literar Vasile Malanețchi. După ce m-a încurajat în această aventură, după ce am citit cele 43 de scrisori ale lui George Meniuc către Tatiana Gălușcă și cele 16 (câte au putut fi recuperate de Muzeul de Literatură) ale acesteia către Meniuc, am înțeles de ce Vasile Malanețchi a numit această corespondență „poem epistolar”. Într-adevăr, răvașele celor doi reprezintă un tulburător poem în proză. Dacă ei și-ar fi scris în versuri, scrisorile lor ar fi constituit o veritabilă *Divină comedie*, doar că, spre deosebire de capodopera lui Dante, ar fi început nu cu „Infernul” și s-ar fi încheiat cu „Paradisul”, ci invers.

Dar, până la această corespondență diafană, delicată, subtilă, între cei doi epistolieri s-au înșirat necruțător tocmai 32 de ani de neștire! Nu zadarnic viața întreagă George Meniuc a fost obsedat de mitul lui Ulise! El se regăsea în acest mit! Anul 1940 i-a despărțit fizic pentru totdeau-

na pe cei doi tineri, care se cunoscuseră în vara anului 1939, în una din expedițiile folclorice, organizate de Petre Ștefănuță în satele Văprova și Dâșcova din județul Orhei. Din acea vară ei au fost nedespărțiți până în luna mai 1940, pentru că atunci când nu erau alături, își scriau zilnic, precum i-a mărturisit Tatiana Gălușcă lui Vasile Malanețchi în timpul întrevederii din anul 1991, la Hotelul „Cișmigiu” din București. În toamna anului 1939, studentul Meniuc îi face o vizită Tatianeii la Tulcea, unde aceasta era profesoară, dar și aduna folclor, fapt evocat mai târziu în mai multe scrieri meniuchiene, dar și în corespondență, ca mai apoi s-o viziteze, în primăvara anului 1940, în satul ei de baștină, Izvoare, județul Soroca. În scrisoarea Tatianeii Gălușcă către Arcadie Suceveanu din 6 iunie 1987, adică după 4 luni de la trecerea la cele veșnice a lui George Meniuc, ea va mărturisi, printre altele: „Era vorba să ne căsătorim, ne-a despărțit războiul, eu am rămas în țară, primind un post de profesoară de limba română la Tulcea. Ne-am scris în fiecare zi – până atunci”. Ce a urmat după „atunci” pentru cei doi îndrăgostiți este caracteristic pentru foarte mulți basarabeni și basarabence – despărțirea pentru totdeauna! Ruptură pecetluită de noua și odioasa frontieră de pe Prut. Fiecare dintre ei și-a urmat destinul dramatic, precum aflăm din corespondența lor și nu numai din aceste scrisori-confesiuni. George Meniuc, tânărul și atât de promițătorul poet și eseist, va avea de înfruntat viața întregă un mediu ostil creației. I-a fost greu, mai ales din punct de vedere psihologic, mai ales în anii '40-'50 ai secolului trecut, când proletcultismul făcea ravagii în RSS Moldovenească. În acei ani el, vechiul „cadranist” cu vederi de stânga, n-a fost cruțat, ci atacat, de rând cu ceilalți scriitori basarabeni cu studii interbelice, de „camarazii” de condei, care nu aveau aceste studii și care-i urau de moarte pentru inteligența lor, pentru erudiția lor, pentru superioritatea lor. Invoc aici doar un exemplu de hărțuire a scriitorilor Bogdan Istru, George Meniuc, Liviu Deleanu, Andrei Lupan și Leonid Corneanu. Vorba e de adunarea închisă a organizației de partid a scriitorilor din RSSM din 7 august 1948, prezidată de un oarecare Lukianov A. M., avându-l ca secretar al adunării pe scriitorul Iacob Kutkovețkii. Iată ce perle ieșeau din gura „scriitorilor fruntași”:

Тов. Дариенко: Богдан Истру, в стихотворении *Închinare* дошъл до предельной наглости, до открытого призыва построить Пантеон, то есть гробницу тов. Сталину при жизни.

Тов. Чобан: Пантеон слово, означающее место погребения людей. Значит Богдан Истру готовил при жизни могилу нашему вождю тов. Сталину. Страшно даже говорить, товарищи, до чего дошёл этот так называемый молдавский поэт. (...) Я предлагаю срочно пересмотреть творчество таких писателей как: Истру, Лупан, Менюк, Корняну и Деляну.

Mai târziu, în 1959, într-o cuvântare cu miros de denunț, tov. Bucov preciza: „Менюк не тот человек, за которого он себя выдаёт. Ни жена, ни все другие товарищи, не знают его настоящую биографию до 1940 года, в которой много тёмных пятен. (...) Будь я Буков не таким добрым человеком, то Менюка давно не было бы в Кишинёве”.

Nici viața personală a lui George Meniuc, după despărțirea de Tatiana Gălușcă, n-a fost mai liniștită. În niciuna dintre femeile cu care a încercat să-și facă un cuib, un adăpost contra intemperiilor sociale și politice, n-a regăsit-o pe „frumoasa lui din Deltă în lotca de pescar”, cum o va numi pe Tatiana în poezia *Cântec de olar*, scrisă în 1970, adică atunci când încă nu știa nimic despre soarta ei. Până la regăsirea lor, din nefericire, doar epistolară, vor mai trece doi ani (1972). „Gurile rele” susțin că Lidia Mișcenco, una din soțiile lui Meniuc, alături de care scriitorul a conviețuit 23 de ani, a făcut parte din desantul femeilor sovietice, pregătite de către serviciile secrete imperiale în orașele Kostroma, Minsk și Dumnezeu știe încă pe unde și trimise în teritoriile ocupate de URSS după încheierea războiului pentru a fi „tovarășe de viață” ale intelectualilor indezirabili, ale „dușmanilor latenți”, suspectați de lipsă de loialitate față de puterea sovietică. O fi fost așa sau nu, e greu de spus, dar în una din răbufnirile nervoase, din accesele de sinceritate ale lui Meniuc, pe care și le permitea doar în corespondența cu cei mai devotați și mai vechi prieteni, printre care a fost și Nicolae Romanenco, el afirmă: „Aș vrea să văd Moscova, marea, munții. Dar mă ține pe loc casa. Și în timpul când era în viață Lida mă ținea pe loc casa. Am fost mereu paznicul ei, o jertfă, am păzit-o ca un câine, iar Lida pleca unde vroia. (...) Femeia aceasta mi-a otrăvit ultimii ani. Oare e normal că marile mele energii creatoare s-au dus de râpă în casa asta de pe Ufimskaia, în care am vârat atâția bani și atâția nervi spre a servi unei familii de venetici, străini sufletului meu în toate sensurile?” (Fragment din scrisoarea adresată lui Nicolae Romanenco pe 10 iulie 1984).

Mi-a venit să cred „gurilor rele” și atunci când am descoperit în Fondurile Muzeului de Literatură o scrisoare nedată, pe care Lidia Mișcenco i-a trimis-o Tatianei Gălușcă, după ce aceasta și-a regăsit prietenul tinereții, fie doar epistolar, în anul 1972. Iată un fragment din scrisoare: „Дорогая Таня! Старые друзья мужа – мои друзья. (Aici nu pot să nu-mi permit o remarcă răutăcioasă: tare mari prieteni o fi fost cu Mișcenco Theo Calian, Ovidiu Bârlea, Eugen Panighianț, Mihnea Gheorghiu, Miron Constantinescu și atâția alți prieteni de-ai lui George Meniuc de până la 1940!) Мы договоримся с Вами так: я рада, что Вы с Жоржем наладили переписку, – и Вы постарайтесь не забыть, что моё отношение к Вам самое дружеское, самое искреннее и сердечное. Хорошо?”. Toate bune și frumoase până aici, dacă n-ar fi urmat: „Жорж читает мне Ваши письма, мы с ним добрые друзья...”. Oare ce a simțit Tatiana Gălușcă când a citit aceste rânduri? Dacă le raportăm la timpurile noastre, asta ar fi de parcă cineva ți-ar afla parola adresei electronice și ar da năvală peste intimitatea ta! Cel puțin, eu așa am interpretat fariseica scrisoare a Lidiei Mișcenco către Tatiana Gălușcă.

O dovadă a justeței concluziei mele de mai sus e chiar corespondența celor doi protagoniști: una frumoasă, palpitantă, duioasă, curată, dar care revendica respectarea intimității lor! Acum, când s-au scurs mai bine de 30 de ani de la trecerea la cele veșnice a lui George Meniuc și 25 de ani de când nu mai e în viață nici Tatiana Gălușcă, când scrisorile lor, atâtea câte au fost găsite și recuperate de cercetătorii Muzeului de Literatură din Chișinău, au fost publicate în volumul *George Meniuc. Pagini de corespondență* (Chișinău, 2010), prefațat de Elena Țau, devenind un bun public, oricine le poate citi și se poate convinge de cele afirmate de mine anterior!

Într-un alt acces de sinceritate, cel din scrisoarea în limba rusă, adresată aceluiași Nic. Nic. (Nicolae Romanenco), datată cu 28 martie 1985, George Meniuc se confesează prietenului său: „Ты знаешь, что на протяжении 23 лет, благодаря писателю гуманиста Л. Мишченко, я своей дочери не оказал ни разу никакого внимания. Всё это было абсурдом и жестокостью”. Între paranteze fie spus, nici cu ultima soție, Svetlana Morozova, poposită în RSSM tocmai din Altai, lui Meniuc nu i-a fost mai dulce: „Sunt foarte singuratic, mai singuratic decât dacă aș fi necăsătorit”, îi scrie el în 1982 prietenului de-o viață Nicolae Romanenco.

În scrisorile către Tatiana Gălușcă George Meniuc este altul: luminos, cald și mereu ocrotitor. Mai ales ocrotitor după ce a aflat de la prietenul său, folcloristul Ovidiu Bârlea, că și viața personală a Tatianeii Gălușcă era una deloc fericită: un soț brutal, care toată viața a persiflat pe seama folclorului – marea dragoste profesională a Tatianeii! – și doi fii, unul dintre care foarte bolnav. Dacă mai adăugăm la toate acestea și eterna ei nostalgie după meleagurile natale, pe care după război și după închiderea frontierei româno-sovietice așa și nu le-a mai revăzut, tabloul vieții celor doi protagoniști ni se înfățișează în tot dramatismul lui.

Ziceam că răvașele pe care și le scriau George Meniuc și Tatiana Gălușcă revendicau respectarea intimității. Voi ilustra această constatare cu doar câteva fragmente din aceste, de regulă, lungi și palpitate epistole:

„Dragă Taniușă!

Vai, ce târziu mi-ai scris, ce târziu! N-am fost în București de 32 de ani și nu mi-am văzut prietenii, trăiesc în Chișinău ca Daniil Sihuștru și nu plec nicăieri. Din primăvara lui 1940, când ne-am văzut ultima dată în satul tău, într-adevăr, parcă au trecut secole. Ultima scrisoare, cu cerneală roșie, ca un strigăt de despărțire, ți-a fost trimisă în iunie 1940, la Tulcea. Ai primit-o? (...) Tu știi cât te-am iubit și această mare iubire a lăsat o urmă adâncă în creația mea. Ți-am trimis ieri *Scrierile* mele în două volume și dacă vei citi atent *Miorița*, *Ținerețea – un cântec al soarelui*, poeziile *Fior*, *Preludiu*, *Baladă*, vei observa ușor această dâră de lumină ce-ai lăsat-o tu în paginile mele. (...) Tatiano, când îmi vei scrie, nu te grăbi, nu-ți răvăși gândurile. Scrie-mi domol și cu socoteală, așa cum ar depăna mătușa Ioana o poveste de demult. Scrie-mi îndată. Nu tărăgăna condeiul.

Te sărut și te îmbrățișez, o clipă (poate și două).

George” (28 septembrie 1972).

„Dragă Tatiana,

Îți mulțumesc pentru frumusețea sufletului ce mi-o dăruie în scrisori. (...) Mi-ai scris că a fost un timp când credeai că te-am dat uitării. Niciodată nu te-am dat uitării, dar am trăit o altă viață, cu o mare risipă de timp pe lucruri de nimic. Sunt lucruri pe care nu le pot scrie în scrisori, ele se cer

povestite pe îndelete, între patru ochi. Țin minte scrisorile tale aproape textual, doar ne scriam zilnic, țin minte surâsul tău plin de bunătate, vioiciunea și râsul tău. Și mai ales Tulcea o țin minte. Trebuie să-ți spun că în *Caloian* mai este o fărâcă din tine. (...) Zilele acestea îți voi trimite unele cărți și cele două fragmente de roman publicate în reviste. Voi căuta și cărți de folclor. Și în general, nu te voi mai lăsa în pace. (...) Acum e ora 3 de noapte. Și, ca la cămin, mi-e foarte dor de tine.

Cu drag, George.

P.S. Nu știi când voi putea veni la București. Se cer multe formalități și am oroare de ele. Dar voi încerca la anul, probabil, prin Moscova. Mai este o posibilitate – pe linia ziaristilor – să plec vara în Bulgaria, la mare. Tu vei putea veni? Până atunci mai este timp”.

(6 octombrie 1972)

Nota bene: George Meniuc și Tatiana Gălușcă nu se vor întâlni nicio dată, decât doar epistolar, deși planuri în acest sens și-au făcut de mai multe ori. Nici orașul tinereții și al studenției, București, George Meniuc nu-l va mai vedea.

„Dragă Tatiana,

Scrisorile tale m-au răscolit, toate zilele și nopțile acestea mă gândesc la tine. Tu ești singura femeie care m-a iubit cu adevărat. Dar se vede că o ursită rea ne-a despărțit. Tu-mi scrii că ai plâns trei zile. De ce să plângi? Doar așa fi putut să mor în război. (...) Adu-ți aminte cum spuneam atunci în scrisorile mele, că vreau să plec cu tine vara în munți, acolo să ne iubim. O singură dată am fost la Piatra-Neamț. Și până astăzi îmi stau în față munții aceia. Tu ai cules folclor și nu numai asta, ai trăit acolo. Tu și Ovidiu Bârlea ați fost în Țara Oașului, apoi în munții Bucegi. Cum vă invidiez că ați colindat asemenea plaiuri. Dacă așa fi umblat cu tine (dar ursita cea rea n-a vrut), așa fi scris bucăți extraordinare. Așa că eu am de ce să mă tângui, dar tu? Tu ai strâns „o căruță de folclor”, cum zici, ai imaginea întregii țări în suflet! (...) Îmi vine să te cuprind, să simt cum îți miroase părul a fân cosit, să te mângâi

pe mâini și pe picioarele obosite de atâtea drumuri, să mă uit în ochii tăi ce-mi lumineau tot sufletul, pentru că flacăra aceea din tinerețe mai arde și acum. (...) Ceva liric și furtunos este în făptura ta. Te sărut, te dezmierd. Îți mulțumesc că mi-ai adus răsufierea codrilor și cântecul râurilor, ca să-ți adulmec pașii ca un Faun înnebunit de dorințe. Ai rupt din eternitate o stea ciudată și ai adus-o să ardă deasupra casei mele...

Te îmbrățișează
George Meniuc”
(10 octombrie 1972).

„Prietena mea neuitată, zâna mea cea bună,
...Trebuie să-ți spun pe șleau că îndârjirea mea de altădată începe să scadă. Când îmi recitesc poeziile din tinerețe, îmi vine să bocesc. Citește *Interior cosmic* și *Imaginea în artă*, compară-le cu tot ce-am scris mai târziu, după război, și vei fi năucită de contrastul dintre ele. Parcă mi-am pierdut cheile de la casa mea și, apucând la nimereală altele, m-am trezit într-o casă străină. (...)

Ah, Tatiana, de câțiva ani sunt zguduit de moartea mea! Voi învia oare?”
(iulie 1974)

„Dragă Tatiană,

Am auzit la telefon vocea fiului tău (o voce plăcută) și m-am gândit că el ar fi putut fi fiul meu... Și deodată a intrat seara în casă, mi s-a făcut frig și m-am dus la subsol ca să aprind focul. Dar acolo gândul m-a urmărit mai departe, ca să-mi amintească insistent și necruțător că toată viața am fost lipsit de-o mângâiere femeiască, tocmai de care am avut cea mai mare nevoie. Și din subsol am ieșit afară, în grădină, unde toamna ofta, despletită, șuie. Numai Danca, cu instinctul ei de cățea, a simțit ceva în pașii mei, s-a apropiat de mine și m-a atins de mână cu botul ei rece. Toamna plângea în grădină.

Al tău cu drag,
George Meniuc”
(14 noiembrie 1974).

„Dragă Tatiana,

...Viața a trecut, zici adevărat. S-a dus în depărtări ca să nu mai revină niciodată. Am avut o tinerețe zbuciumată, dar frumoasă, nobilă, cinstită. M-am grăbit să mă despart de tine și regret foarte mult de pasul făcut. Ai dreptate când scrii că am putea unul altuia să fim de folos. Folclorul te-a îmbogățit sufletește, te-a făcut o personalitate, o femeie rară, cu totul deosebită de alte femei. O prietenă, o tovarășă de drum ca tine mi-a lipsit toată viața. (...) Regret foarte mult că te-am pierdut abia descoperindu-te într-o toamnă ploioasă pe Dunăre...

Scrie-mi, nu mă uita.

Cu drag,
George Meniuc”
(1986)

Reproduc aici și un fragment dintr-un răvaș al Tatianeii Gălușcă, unul dintre ultimele, adresate lui George Meniuc:

„Dragă George,

Scrisorile tale și cuvintele sacre pe care mi le-ai spus de-a lungul anilor îmi dau un sens vieții. Am început să lucrez la *Miorița* datorită ție, dragul meu prieten. Am o viață foarte grea, ți-am scris, deși regret, tu nu trebuie să mă vezi decât cu părul fluturând în vânt, râzând mereu, îmbătăta de viață. (...) Avându-te pe tine, voi învinge.

Scrie-mi, nu mă uita și păstrează-ți sănătatea, că trebuie să ne vedem.

Cu drag,
Tatiana”
(22 noiembrie 1986).

Nu s-au mai văzut! În noaptea de 7 spre 8 februarie 1987, George Meniuc va părăsi această lume și se va strămuta acolo unde nu există loc pentru suferință și durere.

P. S. În anul 1978 George Meniuc a scris unul dintre cele mai frumoase poeme lirice din Basarabia postbelică, muza care l-a inspirat fiindu-i Tatiana Gălușcă.

O altă femeie

Melodiile lunii vibrează-n odaie.
Din raze se țese un basm fermecat.
Te iubesc, ești ultimul țărnam al inimii mele,
Vin ca un val spre tine mereu.
Îți sărut buzele, umerii, sânii, adorato,
Torrentul fiorului mă duce pe alt țărnam.
Din mâinile tale zboară pescăruși spre stele,
Din privirile tale surâd toporași.

Dar iată din stele, din lună, din neunde,
Coboară o altă femeie, pe nevăzute scări.
Îi ascult tăcerea și acea nostalgie, de care
Doar ochii cerboacei rănite sunt plini.

În orele de beatitudine senină,
Când visuri urzim, de toate vrăjiți,
Cealaltă femeie, la marginea lumii,
Așteaptă să-i scriu măcar un cuvânt.

Trec zilele, lunile, anii de-a valma.
Grijile vieții ca brumele cad
Ba ici, ba dincolo pe cărările noastre;
Și, panere întregi, le purtăm amândoi.

Te iubesc, ești ultimul țărnam al inimii mele,
Vin ca un val spre tine mereu...
Dar nu pot uita cealaltă femeie,
Ce-mi caută umbra pe ploaie și vânt.

P. P. S. Referitor la viața personală a lui George Meniuc, am auzit la un post de radio, spre surprinderea mea, niște informații, răspândite și în rețeaua de internet (Wikipedia), precum că scriitorul n-a fost niciodată căsătorit și n-a avut copii. Eroare! El a avut 4 căsătorii oficiale. Din cea de-a doua căsătorie (1947-1952), cu Eugenia Popovici din Chișinău, profesoară de limba română, George Meniuc are o fiică Olga, născută

în 1950. La rândul ei, Olga, se căsătorește în 1974 cu medicul Anatol Hârbu, dăruindu-i acestuia doi copii – Cristina Hârbu-Cărbune (a. n. 1973), stabilită la București, urmând calea profesională a părinților, cea de medic. Ea are doi copii, Constanța și Alexandru. Cel de-al doilea copil al Olgăi – Alexandru Hârbu – (a. n. 1979) este programator. E stabilit în Montreal, Canada. Are 3 copii: fiica Polina și doi gemeni – Sofia și Alexandru. În așa fel, George Meniuc și-a perpetuat arborele genealogic cu o fiică, doi nepoți și cinci strănepoți.

Mircea COLOȘENCO

Corespondență

Nicolae Labiș – Doina Sălăjan

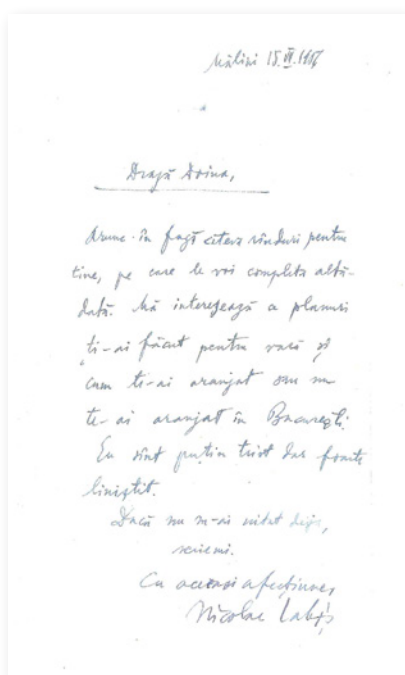
(1954 – 1956)

Corespondența poetului Nicolae Labiș (primită/expediată) se va *îmbogăți* cu un set de opt scrisori aflate în sîpetul plin de amintiri al dnei Doina-Cornelia Sălăjan, care, cu mare greutate și emoții de nedescris, a decis de curând să le dea publicității pe cele primite, între anii 1954-1956, de la fostul său coleg și bun prieten de la Școala de Literatură și Critică Literară „Mihai Eminescu” din București de sub patronajul Uniunii Scriitorilor din R. P. Română (1952-1954).

Totodată, a hotărât ca originalele să le doneze Bibliotecii Academiei Române din București.

Textele epistolelor în discuție conțin informații personale, atât cu caracter sentimental, cât și cu referințe la preocupările literare ale poetului damnat.

Printre cele aparținând lui Nicolae Labiș, două se referă la altele primite de la Doina Sălăjan, dintre care una a fost recuperată și publicată deja (nr. 6), iar o alta a lui N. L. a rămas printre manuscrisele sale/ne-expediată, numerotată de noi (nr. 10), pe când se afla într-o excursie în Deltă, împreună cu Geo Bogza, Lucian Pintilie ș. a. (oct. 1956).

Anexăm acestor rânduri epistolare și dedicația lui Nicolae Labiș către Doina Sălăjan, pe volumul său de versuri *Primele iubiri* (București, Editura Tineretului, 1956, 133 p.), din care se desprinde aceeași puternică afecțiune magnetică ce a existat între cei doi poeți și care, prin aceste cuvinte, îi este dezvăluită intensitatea profunzimii...

1.

Dragă Doina,

Mi-a făcut bucurie scrisoarea ta și, împotriva obișnuințelor mele, îți răspund imediat. Cu această ocazie, îți mulțumesc pentru sfaturile tale de natură etică.

Am auzit că n-o duci prea bine în Cluj, dar nu cred. Poate că Pișta a exagerat. Oricum, înflăcărarea ta din timpul anului la a pleca la redacția clujeană era prea mare ca să poată fi desamăgită și hilarizată.

Eu lucrez la „Gazeta literară”, unde mă prezint din an în paști. În curând, voi pleca acasă, *c'est à dire* „în documentare”. Acolo, voi relua ocupația mea centrală din lunga vacanță pe care mi-am făcut-o: călăria. Actual, mă prezint ca un jokeu desăvârșit.

Lucrez la un volum care, cred că, va ieși mult mai bun decât restul delirurilor mele semilirice de până acum. Între timp, sfidez muzele și dau periodicelor stanțe ridicole.

Am scris, întâia oară, o cronică laudativă la „Steaua”, care o să apară în „Viața românească” no. nu știu care, la „Revista revistelor”. Nu știu ce mi-a venit; cred că numerele 3-4 din „Steaua” erau într-adevăr bune.

Îl salut cordial pe A. Rău. Aștept să-mi scrii la școală, până nu plec din București.

Îți mulțumesc pt. invitația din Februar. Cred că am să trec prin Cluj mai repede.

Cu distinsă afecțiune,
Nicolae
30 august 1954

2.

Dragă Doina,

Nu m-am dus acasă, după cum n-am mai trecut nici prin Cluj. Treburi redacționale mă rețin în București până după Congresul Partidului.

Cu toate că am fost în București, n-am primit scrisoarea de care mi-a vorbit Țic. S-o fi rătăcit sau cine știe ce s-a întâmplat cu ea. Dacă vrei să-mi scrii, scrie-mi pe adresa „Gazetei literare”.

Deocamdată mai stau la Școală, însă, cred că, în curând, am să mă mut într-o chilioară pe care am găsit-o. Este foarte mică (4 mp), dar este acceptabilă.

Te aștept să vii în București, așa cum mi-ai spus. Vizita mea la Cluj o las pe altă dată.

Despre viața mea cotidiană n-am prea multe de spus. Am program de la ora 5 după masă și diminețile sunt liber. Ora târzie la care isprăvesc serviciul mă împiedică să fac obișnuitele orgii. Le-am mai rărit. Singura pasiune zilnică: cafeaua.

Mi-a plăcut poezia ta din „Steaua”. Te rog foarte mult să ne trimiți o poezie pentru Congresul Partidului. Dacă accepți, lucreaz-o cât mai mult și vezi să fie pe linie, pentru că cenzura este foarte atentă cu noi.

Încă odată, te aștept în Buc(urești).

Cu dragoste,
Nicolae Labiș
13 sept(embrie) 1954

3.

Doina,

Mă văd obligat să renunț la vizita mea, cerându-mi scuze că am angajat-o.

O indispoziție acută mă pune în imposibilitatea de a avea întâlniri gingașe.

Cu regret și cu salutări,
al tău,
Nicolae Labiș
2 mai 1956, ora 11, str. Sevastopol, camera 13)

4.

Mălini, 15, VII, 1956

Dragă Doina,

Arunc în fugă câteva rânduri pentru tine, pe care le voi completa altă dată. Mă interesează ce planuri ți-ai făcut pentru vară și cum te-ai aranjat în București.

Eu sunt puțin trist, dar foarte liniștit.

Dacă nu m-ai uitat deja,
scrie-mi.

Cu aceeași afecțiune,
Nicolae Labiș

5.

Mălini, 30 iulie 1956

Dragă Doina,

Când ți-am primit scrisoarea, credeam și eu că mă poți invidia. Eram liniștit în tovărășia munților și cărților mele. Călătoream mult, luasem o mașină confortabilă a ziarului local, mă bucuram și mă indignam, pe rând, în condiții vecine, totuși, cu seninătatea.

Dar sora mea cea mare a suferit un accident grav – un bețiv a aruncat-o dintr-un camion, pe când se întorcea dintr-o excursie. Umărul stâng îi este fracturat foarte rău și am o sumedenie de griji. Nu mă mai invidia deci. Vreo lună și jumătate voi sta lângă suferind, ceea ce, pe lângă altele, mă irită.

Scriu, totuși, destul de mult, citesc încă și mai mult. Uneori petrec destul de bine.

Te rog să-mi scrii.

La revedere,

Nicolae Labiș

6.

(nedatată, cca.
iulie-august, 1956)*Dragă Nae,*

Trebuie să-ți spun că ești cam zgârcit când scrii. Poate numai când îmi scrii mie. Scrisoarea ta m-a găsit într-o stare sufletească destul de agreabilă. Mama e mult mai bine și sper să iasă din spital peste o săptămână, două. Îmi pare rău pentru Margareta. Te rog transmite-i din parte-mi salutări și însănătoșire grabnică. Eu nu mă pot bucura de munți, în general nu mă bucur de nimic. Ar trebui să fiu la București, m-a chemat editura.

Lucrez cam greu – nu mai rezist decât până la 2-3 noaptea. Mă dor ochii și port ochelari. Am îmbătrânit, Nae dragă. Îmi pregătesc noul volum. În tot ce-am scris, de când sunt acasă, este ceva străin de poeziile mele. M-am înrăit și caut să ascund adevărul acesta care mă înspăimântă.

Când ne vom întâlni am să-ți povestesc o întâmplare hazlie. Acum mă apuc de scris. Poți să-mi scrii mai repede?

Te îmbrățișez,
Doina.

7.

Mălini, 14 august 1956

Dragă Doina,

Cuvântul „zgârcit” e cam colțos, „sumar” ar fi mai potrivit și-mi caracterizează toată corespondența mea. Dar știi că am pentru tine o adevărată și inexplicabilă slăbiciune, așa că, de data asta, mă voi strădui să-mi calc datinile autoimpuse.

Descumpănirea provocată de accidentul surorii mele a trecut destul de repede; de altfel, este și comod să vezi o soră, capabilă să-ți cerceteze căile inspirate de viciu, imobilizată acum în ghips, aducând la bust cu o statuie corpolentă. Cât despre cealaltă, cea mică, făptură adorabilă, ea

se supără pe mine numai atunci când rămânem singuri acasă, când părinții mei sunt plecați undeva și, mai exact, eu o las seara să aștepte prea mult în ceardacul casei încuiate. Într-un târziu, când apar, ea îmi arată cu resemnare mâinele și picioarele reci, tremură puțin de frig și mă muștră pe ocolite cu cele mai înduioșătoare eufemisme. Atunci, veritabile muștrări de conștiință prind să lucreze în sufletul meu mizerabil.

Altfel, duc o existență ciudat de nouă, de care nu mă voi despărți definitiv niciodată. Croaziere scurte, turnee întâmplătoare asta da, dar îmi priește prea mult viața asta ca s-o mai las. N-am parte, aici, de liniște, ci de altceva mai de soi. Știi principiul accelerațiilor nucleare: împrejurul metalului radioactiv se aplică un strat net de grafit, care, ca o oglindă, întoarce orice particulă transfugă, fără milă, în masa violentă și înfuriată, pregătind astfel consumări explosive de prim rang.

Aici, cerul, munții, oamenii, totul reflectă ca sticla sau, mai bine, ca magica oglindă de grafit. Gândurile pe care le împrăștii firese se întorc sentențioase înapoi. Este în mine o vijelie încordată, care bucură și fălește sufletul meu.

M-am reîmprietenit cu toți cunoscuții din puștie și, când mă văd – ies destul de rar din bârlogul meu de urs – un roi de cumsecădeni mă trage spre cârciumă. Discuțiile sunt într-adevăr spirituale. Acești țărani de munte, bine hrăniți și bine munciți, au nu numai bun-simț, ci mai ales intuiție și o fantezie extraordinară. Se discută mult și slobod politică. Dacă o mână de contabili și referenți m-au ales tacit arbitru al eleganței, mă simt într-adevăr prețuit, fiind ales de țărani arbitru al interpretării evenimentelor.

Dar aceasta este numai un condiment al ocupațiilor mele, lângă celălalt, și distribuit mai rar, al escapadelor erotice prin livezile care noaptea oferă culcușuri rourate de neprețuit. Știu câteva fete de țaran, care în bloc sunt geloase pe servitoarele de la școală și pe funcționare și pe învățătoarele tinere, care sunt geloase în bloc pe fetele de țaran etc.

Majoritatea timpului mi-l consum lângă Diderot, René Descartes, până la Baudelaire și Valery.

Este o bătrânică cumsecade și curioasă, care ajută treburilor casei. Câteodată, mă vede zâmbind deasupra unei cărți și vrea neapărat să

știe de ce a râs domnul. Altădată, m-a văzut că am închis trist o carte.

Era *Le spleen de Paris* al neîntrecutului Charles (Baudelaire, n. e.). Poema în proză XXVII, intitulată *Une Mort héroïque*, vorbește despre le bouffon Fancioulle: „*Fancioulle était un admirable bouffon, et presque un des amis du Prince... Mais pour les personnes vouées par état au comique, les choses sérieuses ont de fatales attractions, et, bien qu'il puisse paraître bizarre que les idées de patrie et de liberté s'emparent despotiquement du cerveau d'un histrion, un jour Fancioulle entra dans une conspiration formée par quelques gentilshommes mécontents*”.

Așa începe istoria. Amicul prințului, admirabil actor, completează cu vrăjmașii ordinei. Se găsesc binevoitori care descoperă nelegiuirea. Și prințul rostește condamnarea la moarte. Dar oamenii cred în iertare, pentru că comportarea prințului pare a o sugera: el invită pe condamnați la o serbare a curții, unde, într-un spectacol de gală, va juca însuși vinovatul Fancioulle. Din partea prințului, om atât de natural și voit excentric, se putea aștepta orice, până și virtutea, până și clemența, unde el ar fi putut opera să găsească plăceri inedite. Dar pentru cei care, ca mine, aveau puțința să pătrundă mai mult în adâncurile acestui suflet curios și bolnav, era infinit mai posibil că prințul voia să judece valoarea talentului scenic al omului condamnat la moarte. El voia să profite de ocazie pentru a face o experiență psihologică de interes „capital” etc.

„*«Enfin, le grand jour arrivé...»*” și Fancioulle strălucește în rol. Întreaga sală își abandonează respirația, *«ce bouffon aillait, venait, riait, pleurait, se convulsait, avec une indestructible auréole autour de la tête, auréole invisible pour tous»*, dar evidentă pentru mine într-un straniu amestec – razele Artei și gloria Martirului... Penița îmi tremură și lacrimile unei emoții ce va dăinui în veci mi se așează pe ochi când încerc să vă descriu acea seară de neuitat”. Și așa mai departe, publicul atât de blazat și frivol este câștigat delicii inefabilului.

Prințul pălește, buzele-i se subțiază, strângându-i-se din ce în ce mai mult, ochii i se luminează de un foc interior asemenea celui al invidiei și ranchiunului. Șoptește ceva la urechea unui paj pe care îl păstrase lângă sine. Acesta pleacă surâzând satisfăcut. După câteva minute, în timp ce sala se afla în culmea sublimului, o fluierătură ascuțită sparge urechile și inimile.

„Fanciouille, secoué, réveillé dans son rêve, ferma d’abord les yeux, puis les rouvrit preque aussitôt, démesurément agrandis, ouvrit ensuite la bouche comme pour respirer convulsivement, chancela un peu en avant, un peu en arrière, et puis tomba roide mort sur les planches.”

Domnii condamnați văzuseră ultima oară spectacolul. În aceeași noapte, au fost șterși din viață.

Bătrânica de care vorbisem a vrut neapărat să știe ce am citi. I-am făcut accesibilă povestea, alterând-o puțin.

– Da’ de ce a murit Fansiul?

– Era simțitor, doamnă, și nu suferea să fie stânjenit la treabă. A preferat să fugă în altă parte, în cer...

A rămas descumpănită, apoi a ieșit mânioasă, strângând pumnii:

– Ah, prinții ăștia, mânânce-i câinii!

– Mie îmi place prințul!, i-am strigat din urmă.

– Cum mai glumiți!, mi-a replicat cu bun simț.

La revedere, draga mea,

Nicolae Labiș

8.

(nedată, cca.
1956, București)

Dragă Doina,

Am trecut pe la voi și nu te-am găsit. Dacă vrei, numai dacă vrei, dă-mi un telefon la Gazetă până la ora 19.30. Vorbește cu Țic, cred că o să stabilim ceva, mai ales în legătură cu Iașiul.

Dacă am fost cândva, zilele astea, nepoliticos, îmi cer iertare. Dacă ai fost tu, ceea ce e mai probabil, te iert, deși ezit.

Cu salutări, N(icolae) L(abiș)

(Pe verso-ul biletului: *Doinei, Strict secret. Confidențial*)

9.

(nedatată, cca.
1956, București)*Dragă Doina,*

Am aflat prea târziu că trebuia să te caut aseară. Dacă, azi seara este ceva la Ed(itura) Tin(eretului), ne vedem acolo. Oricum, voi căuta să intru în legătură cu tine mai devreme.

N(icolae) Labiș

(Pe verso-ul biletului: *Tov. Doina Sălăjan*)

10.

(nedatată, cca.
octombrie, 1956)*Prietena mea,*

În deltă m-am gândit la tine foarte rar; rândurile acestea mă vor reabilita oare? Iată, soarele apune și valurile foșnesc, s-a arătat colțul palid al lunii, l-am privit și mi-a[i] revenit în minte.

Vasul înaintează încet, vibrând ca o cutie de vioară. Îl urmează, legat cu frânghii scârțâitoare, bărci pline cu pescari pe jumătate adormiți. Ei cântă, ca prin somn, un cântec lung, al apelor, fiecare altfel, cum îl știe numai el, și glasurile se împletesc într-o armonie ciudată. Este parcă o fâlfăire de aripi, ori parcă muzica unor scânteii sonore.

S-a întunecat, cântecele ostensesc, unul după altul, numai o voce tenorală stăruie să se onduleze pe valuri și prin stuh. O adiere rece, primejdioasă, înfioară sălciile negre, bănuir verzi. Dar stelele se odihnesc fermecător în apă, ca o plagă rară, mișcătoare, care s-ar zbate în adânc. Metempshiatrică, luna se oglindește în apă acum cerc pur, acum în joc de igliță ce împletește un fir nevăzut, acum o protoplasmă neliniștită și luminoasă. Parcă vibrează și cerul, ivindu-și pe neașteptate din adânc noi ochi strălucitori.

Inima mea este plină de farmec. Palmele mi-s umede și reci, dinții mi-s înțelești și tremur, cred că ochii mi-s foarte lărgiți.

Trestie, trestie, pe cine ascunzi,
 Vântul de seară pe cine-nfioară?
 Horbota-ți neagră și multă-nfășoară
 Umerii albi și rotunzi.

Valuri, voi valuri, cui i-ați șoptit
 Șoapta adâncă, ascunsă și gravă?
 V-ați mai păstra oglindirea suavă
 A chipului ei neclintit?

Mi-am amintit că trebuie să scriu o notă, un „cartuș” răspuns la un alt „cartuș” apărut sub semnătura cuiva într-o gazetă.

Joc șah cu pescarul antrenor la lumina tulbure a lămpii, în cherhana. Trebuie să fie foarte târziu; dacă pescarii din jur n-ar vorbi între ei, cu glas scăzut, întunericul ar sfârâi monoton în timpane...

11.

DEDICAȚIE PE VOLUMUL *PRIMELE IUBIRI*

Doinei Sălăjan,
 Cu dragoste,
 Nicolae Labiș

10 oct. 1956

Ca să urmeze întotdeauna vehementul îndemn pe care ea însăși și-l dădea:

„Aripă mică,
 Ți-i frică?...
 ... Aripă vitează,
 Cutează!”

Și să știe că simpatia mea o va înconjura oricând.

N(icolae) L(abiș)

Viorica MOLEA

Valorificarea expresiv-estetică a oralității în creația lui Ion Creangă

V. M. – conf. univ., dr. în filologie, Departamentul Lingvistică română și știință literară, Facultatea de Litere, USM. Domenii de cercetare: stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, comunicare. Autoare a trei cărți: *Valori expresive ale frazeologismelor în opera dramatică* (2010), *Expresivitatea limbajului poetic (suport de curs)* (2011) și *Oralitatea în textul publicistic actual românesc* (2016). Participantă la numeroase conferințe naționale și internaționale.

Să abordezi subiecte referitoare la creația absolut remarcabilă a scriitorului Ion Creangă este pe cât de tentant, pe atât de riscant. Tentant, deoarece opera sa este o inepuizabilă sursă de pitoresc lingvistic, de expresivitate ingenuă, de subtilități estetico-filozofice, aspecte cu interpretări polivalente și niciodată finite; riscant, pentru că ai putea produce repetat numeroase exegeze existente, ai putea să insiști în banalitate, să emiți idei, „produse” hermeneutice derizorii. Încercăm totuși, înfruntând riscurile, să ne lansăm într-o discuție (nepretențioasă) despre mult comentatul limbaj al scrierilor crengiene, al limbajului oral, considerat un atribut *sine-qua-non* al acestora.

Este un fapt cunoscut că scrierile lui Ion Creangă sunt o reflectare vie, expresivă, valoroasă a limbajului popular-oral, care, la rândul său, „redă, prin structura lui, după aprecierea

A return to classical artistic texts seemed tempting, for the perspectives of approaching some seemingly outdated themes often reveal interesting and novel aspects. The orality in Ion Creangă's prose has been revealed and revised in excess, especially through the very detailed inventory of the instruments she uses. However, we consider that a classical writer is inexhaustible in terms of stylistically-aesthetic valences, which, with every interpretation, are multiplied and re-evaluated. This is what we tried to highlight in our study.

lui Ion Coteanu, înainte de toate, un stadiu de cultură și de civilizație” [2]. Totodată, în accepție modernă și chiar postmodernă, „oralitatea, ca trăsătură stilistică a unui text literar, tinde să estompeze diferențele dintre comunicarea orală și cea scrisă, în vederea obținerii impresiei de autenticitate” [12, p. 87]. Prin oralitate, care reprezintă măsura întreagă a expresiei spirituale a unei națiuni, se deschid perspective de îmbogățire și cizelare a limbii literare culte, Ion Coteanu „admițând aportul oralității în diversificarea posibilităților de expresie a stilului artistic” [9, p. 50], de aceea „întâlnirea literaturii cu oralitatea hrănește nu numai creația literară propriu-zisă, primenind-o, ci contribuie efectiv la formarea și dezvoltarea limbii literare naționale” [9, p. 20].

Toți cei care au încercat să exploreze din diverse perspective opera scriitorului humuleștean au remarcat, fără excepție, oralitatea stilului său, relevând multiple ipostaze ale valențelor obținute, unii considerând totuși, de exemplu, Ștefan Munteanu, că „limba populară este pentru Creangă un izvor și un mijloc al narațiunii, și nu măsura întreagă a stilului său artistic” [10, p. 121]. „Cine parcurge eseurile dedicate lui Ion Creangă de-a lungul ultimei jumătăți de secol, relevă Dan Mănuță, nu poate să nu sesizeze repetarea abundentă a caracterizării de «oralitate» atribuită scrisului său. (...) G. Călinescu introduce și unele aprecieri care vor face o carieră îndelungată, precum următoarele: «scriitorul nu vede nimic nou și nu adâncește, ci numai <zice>, cu farmec misterios, ca și muzica unor poeți (...) *Amintirile...* nu sunt scrise, ci spuse»; sau: «Creangă stă pe o laviță ori pe o prispă și povestește altora». Tot Călinescu, referindu-se la lexicul utilizat de scriitor, emite constatări, reluate mai târziu de alți exegeți, precum că „Creangă aduce în scrierile lui mult vocabular țărănesc, dar mai cu seamă proverbe, zicători care alcătuiesc așa-zisele lui «țărăni»». Însă acestea singure nu pot face o literatură” [8]. Eticheta de „țăran” a fost/este reluată, parcă prin dicteu, de mai mulți cercetători care au încercat să-i pătrundă universul artistic.

Toate acestea presupun că abordările respective care s-au perpetuat ca niște adevăruri incontestabile acum sunt reconsiderate, întrucât, după cum notează Dan Mănuță, „este complet eronat să fie cântărit scrisul, artistic sau nu, cu unitățile de măsură ale unei comunicări orale”. Se impune, prin urmare, o „regândire a «oralității» scrisului lui Ion Creangă, acesta fiind autorul, în primul rând, al unui text și, în al doilea rând,

al unui text literar” [8]. Scriitorul Ion Creangă nu poate fi identificat, așa cum s-a procedat dintotdeauna, cu povestitorul popular din simplul motiv că textele primului sunt creații artistice, pe când ale celui de-al doilea sunt redări fidele ale textelor autorului anonim, care nu au pretenția de a fi artistice. E vorba, în fond, de opoziția text artistic – text oral neartistic, cu funcțiile lor caracteristice: estetică, expresivă vs funcțiile conativă, referențială. Există, evident, și în textul oral o doză de expresivitate și chiar de artistism, doar că acestea nu sunt definitorii, așa cum le sesizăm în textul artistic propriu-zis. „Ion Creangă **re-gândește** și **re-face** textul, deosebindu-se astfel fundamental de povestitorul popular, care nu are timp de retușuri”, menționează Dan Mănuță. Aceeași concluzie o regăsim în comentariile Mihaelei Mancaș despre sonoritatea și ritmul creat prin repetiție și prin alte mijloace sintactice în opera lui Ion Creangă: „Obsesia sonoră, notează cercetătoarea, îl face pe Creangă să-și construiască dialogul prin repetiție; ritmul devine mai lent, (...) iar textul capătă o valoare auditivă sporită, absentă în limba curentă. Este un argument în plus în favoarea faptului că Ion Creangă nu transcrie limba vorbită, ci o **re-crează**” [7, p. 268].

Cele spuse mai sus ne întăresc în ideea că limbajul oral crengian, re-gândit, re-modelat, re-estetizat în maniera unui artist precum este vestitul scriitor humuleștean, devine o sursă de re-interpretare a creației acestuia, din multiple perspective: stilistico-estetică, pragmatică, psiholingvistică, etnolingvistică, sociolingvistică etc., întrucât „Ion Creangă este un scriitor mult mai complex decât cred cei ce-l analizează insistând numai asupra umorului său sau asupra jovialității sale” [11].

Astfel, oralitatea înțeleasă ca un mecanism/instrument de creare a textului artistic prin valorile expresiv-estetice intrinseci se regăsește în întregul text crengian prin lejeritatea varierii ei la toate nivelurile limbii: fonetic, lexical, gramatical, stilistic.

Comentarii ce țin de prezența elementelor oralității, contabilizarea acestora pe paginile operei lui Creangă, cu succinte sau ample încercări de analiză, se regăsesc atât în lucrări mai puțin cunoscute, cât și în cele consacrate, cum ar fi: *Stilistica limbii române*, de I. Iordan, *Arta prozatorilor români*, de T. Vianu, *Limba română artistică*, de Șt. Munteanu, *Limbajul artistic românesc*, de M. Mancaș și în multe alte studii. Sunt relevate, cu lux de amănunte, practic toate probele de oralitate, încât ne

întrebăm dacă mai este loc de alte observații și interpretări care ar avea o minimă doză de originalitate. Se poate, credem, comenta oralitatea lui Creangă și prin intersectarea expresivității, sugestiei lingvistice și literare, care decodifică, în contexte talentat construite, atât sensul psihologic și afectiv al oralității, cât și elementele imanent estetice care izvorăsc din talentul și intuiția artistică a autorului.

Lexicul variat și, în cea mai mare măsură, marcat stilistic reprezintă filonul expresiv-estetic principal în opera scriitorului, fapt relevat de toți cei care au studiat componentele texturii artistice crengiene. Unul din segmentele fundamentale ale lexicului utilizat este cel *regional*, care conturează un imaginar artistic moldovenesc inconfundabil, cu tot inventarul de subtilități. „Regionalismul, susține D. Irimia, ca și arhaismul, ca și argoul sau ca alte categorii lingvistice neliterare, nu mai este în comunicarea artistică expresia pasivă a apartenenței socio-lingvistice sau cultural-lingvistice a unui locutor, el este un mijloc, nu fundamental deosebit de imaginea artistică, de construire a universului semantic al textului” [6].

Pe lângă valorile stilistice intrinseci, de revelare a coloritului local, a exotismului creat de limbajul personajelor, elementele regionale au note singulare, sugestii ce țin de context. În acest sens, D. Irimia crede că „regionalitatea (...) este purtătoare virtuală a unor valori stilistice, care se realizează în funcție de context și care variază de la valoarea zero la valori definitorii pentru identitatea stilistică a unui text sau a unui scriitor” [6]. Să urmărim deci câteva inserții ale elementului regional în *Amintiri din copilărie*: *Și când mă uit înapoi, doi hojmălăi se și luaseră după mine...*, în care elementul regional *hojmălăi* sugerează un sentiment de frică și antipatie, totodată, *și Nic-a lui Costache, dușmanul meu, și cu Toader a Cătinăi, alt hojmălău, au trecut pe lângă mine vorbind cu mare ciudă* [3]; aici, pe lângă sugestiile enunțate, sesizăm și o ușoară ironie. *Era în sat și dascălul Iordache, fârnăitul de la strana mare, dar ce ți-i bun?* [3] **fârnăitul** decodifică note peiorative de dispreț și supărare față de situația creată; iar în contextul următor: *Doamne, măi femeie, Doamne, multă minte-ți mai trebuie! zicea tata, văzând-o așa de ahotnică pentru mine; Oare Grigore a lui Petre Lucăi de la noi din sat pe la școli a învățat, de știe a spune atâtea bongoase și conocăria pe la nunți etc.?, ahotnică și bongoase* [3] din tirada tatălui lui Nică, când încearcă să se opună argumentelor maicăi lui,

conțin în subtext încercări de persuasiune și indignare; *Iar țăranul, făcându-și cruce, a rămas cu gura căscată, fără să bleștească un cuvânt – a blești*, în contextul respectiv, trimite spre o stare de perplexitate și de confuzie, iar în fragmentul *Măi! al dracului venetic și ceapcân de popă, zicem noi, după ce ne adunăm cu toții la un loc, înghețați de frig și spărieți! ceapcân* [3], cu sensul de om rău, șiret, produce efecte singulare de furie și revoltă, stare menținută și de utilizarea elementelor regionale, a expresiilor, structurilor frazeologice în textul ce urmează: *Cât pe ce era să ne ologească boaita cea îndrăcită, vede-l-am dus pe năsălie la biserica Sfântului Dumitru de sub cetate, unde slujește; curat Ucigă-l-crucea l-a colăcit să vie și să-i facă budihacea casă la noi în sat* [3].

Elementele lexicale marcate stilistic au semnificații și valori expresiv-estetice contextuale pertinente, care nu presupun doar conotațiile implicite cunoscute în oralitate, ci exprimă, în contexte bine organizate, diverse note de atitudine, emoție, stări de spirit momentane, ce conferă fluiditate și autenticitate textului crengian: *Când auzeam noi de masă, tăbăram pe dânsa, ș-apoi, aține-te, gură!* Vorba ceea: *De plăcinte râde gura, de vârzare, și mai tare. Ce să faci, că doar numai de două ori pe an este ajunul! Ba la un loc, mi-aduc aminte, ne-am grămădit așa de tare și am răsturnat masa omului, cu bucate cu tot, în mijlocul casei, de i-am dogorit obrazul părintelui de rușine* [3]. Cuvintele *tăbărâm*, *grămădit*, expresiile *aține-te, gură*; *i-am dogorit obrazul părintelui de rușine*; *de plăcinte râde gura, de vârzare, și mai tare*, creează o imagine ilară și încărcată de umor, sugerând, totodată, sentimente de nostalgie îmbinate cu o oarecare jenă pentru faptele descrise. În alt pasaj: *Inca ce rană-i pe dânșii, sărmanii băieți! Cum i-a mâncat râia prin străini, mititeii! Și după ce ne-a căinat și ne-a plâns bunica, după obiceiul ei, și după ce ne-a dat demâncare tot ce avea mai bun și ne-a îndopat bine, degrabă s-a dus în cămară, a scos un ulcior cu dohot de mesteacăn, ne-a uns peste tot trupul din creștet până în tălpi și apoi ne-a culcat pe cuptor la căldură. Și tot așa ne-a uns de câte două-trei ori pe zi cu noapte, până ce în Vinerea-Seacă ne-am trezit vindecați taftă* [3], cuvintele familiar-populare *sărmanii, mititeii, căinat, îndopat, taftă*, cu semnificații stilistice dintre cele mai colorate, în contextul respectiv, prin utilizarea lor, redau sentimente de grațitudine și duioșie pentru imaginea luminoasă a bunicii.

Este semnificativ faptul că, deși arsenalul lexical utilizat de Creangă este extrem de diversificat prin culoarea stilistică, totuși nu regăsim pe paginile lucrărilor sale elemente vulgare, triviale, care ar deranja bunul simț al cititorului sau ar compromite stilul de o rară pregnanță.

Gramatica textului crengian este prin excelență expresivă, cu multiple și variate sugestii, conotații dintre cele mai surprinzătoare, toate conturând imagini senine și blânde, încărcate de optimism și de pitoresc.

Întrucât atestăm, în numeroase studii dedicate gramaticii textelor lui Ion Creangă, o inventariere, pe alocuri riguroasă, a părților de vorbire preferate de scriitor, precum și rolul acestora din diverse perspective, relevarea cu lux de amănunte a sintaxei operei prozatorului, inclusiv a sintaxei oralității, care stă la temelia narațiunii, ne vom opri, lapidar, la câteva aspecte ce țin de sintaxa oralității în creația lui Creangă.

Din numeroasele cercetări și constatări este evident că întreaga construcție a textului se întemeiază pe sintaxa oralității, fapt demonstrat cu prisosință de exegeții principali ai operei scriitorului. Doar că, adăugăm noi, sintaxa oralității la Creangă este procesată de spiritul artistic al scriitorului, astfel încât textul nu reprezintă o copie fidelă a textului oral, ci o rafinare estetică la necesitățile expresive propuse.

Cele mai elocvente tipare orale țin de:

– **predominarea raportului de coordonare** „între propozițiile principale. Acestea sunt fie juxtapuse, fie legate prin cea mai frecventă conjuncție coordonatoare **și**” [13, p. 96]. În același timp, M. Mancaș observă faptul „utilizării conjuncției **și** la începutul frazelor fără funcție sintactică propriu-zisă, ci doar ca element de continuitate la nivelul textului: este așa-numitul **și** „narativ” sau, în terminologia lui Iorgu Iordan, „conjuncție coordonatoare universală” [7, p. 266]. Acest **și** narativ reprezintă un răgaz de gândire pe care și-l ia locutorul înainte de a expune urmarea evenimentelor. Prin prezența lui înaintea propozițiilor și a frazelor, limbajul popular capătă aspectul unui mesaj continuu, neîntrerupt, **și** narativ având o valoare arhitecturală...[13, p. 99]. De exemplu, *...și unde nu încep a fugi de-mi scăpărau picioarele; și trec pe lângă casa noastră, și nu intru acasă, ci*

cotigesc în stânga și intru în ograda unui megieș al nostru, și din ogradă în ocol, și din ocol în grădina cu păpușoi, care erau chiar atunci prășiți de-al doilea, și băieții după mine; și, până să mă ajungă, eu, de frică, cine știe cum, am izbutit de m-am îngropat în țărână la rădăcina unui păpușoi [3]. Conjunția coordonatoare *și* din fragmentul propus atenției, cu funcție narativă, redă foarte sugestiv starea afectivă a protagonistului: nesiguranță, agitație, nervozitate, frică – emoții care, în contextul de expresie orală, reliefează ușoare nuanțe de grotesc. Într-un alt segment de text, aceeași conjuncție decodifică note estetico-stilistice aproape contrare celor comentate anterior: *Hei, hei! când aud eu de popă și de Smărăndița popii, las muștele în pace și-mi iau alte gânduri, alte măsurii: încep a mă da la scris, și la făcut cadelnița în biserică, și la ținut isonul, de parcă eram băiat. Și părintele mă ia la dragoste, și Smărăndița începe din când în când a mă fura cu ochiul, și bădița Vasile mă pune să ascult pe alții, și altă faină se macină acum la moară* [3]. Aici, reluarea domoală, în secvențe semnificative, a conjuncției *și* sugerează o stare de bine, de relaxare, un sentiment de siguranță și optimism.

Ovid Densusianu pune în lumină câteva trăsături ale vorbirii populare, printre care, în primul rând, uniformitatea expunerii prin simple alăturări, ... sau legate prin conjuncția *și*, eventual prin alte conjuncții coordonatoare (*dar, însă, iar*), sau prin adverbe temporale ca *apoi* (sub forma „neaccentuată” *păi*), *atunci* etc., care și-au pierdut, de fapt, înțelesul adverbial propriu-zis, pentru a se transforma în adevărate conjuncții [4, p. 413-420].

M. Mancaș se referă la aceleași conjuncții provenite din adverbele *atunci* și *apoi*, care au funcție „narativă, de legătură între fraze, pe care îl au uneori, în narația lui Creangă” [7, p. 266]: *Când auzeam noi de masă, tăbăram pe dânsa, ș-apoi, aține-te, gură!*; *Și dă paharul de dușcă; apoi încă vro două-trei, și peste acele alte câteva; după aceea ne binecuvântează iar cu amândouă mâinile, zicând: Ei, băieți, de-acum liniștiți-vă! Ș-apoi ne lasă în pace și-și caută de drum. Atunci, parcă-l văd cum s-a plesnit părintele Duhu cu palma peste frunte, zicând c-un oftat adânc: – Pesemne păcatele mele cele mari și grele m-au aruncat și aici, să învăț niște țopârlani sălbatici!* [3]. Pe lângă funcția narativă de manieră populară, aceste adverbe, cu rol de conjuncție, sugerează intenții comunicative familiare, afectuoase;

- **prezența formelor topice inversate**; acestea apar, mai ales, în variantele interogative și exclamative ale timpurilor și modurilor analitice sau ale diatezei pasive (*prinde-l-voiu strigoiul acela, gătitu-le-ați...*) [7, p. 263]: *Ia lăsați-l încolo, mări; **sta-i-ar în gât** pe ceea lume! zise Zaharia; Vai! **osându-v-ar Dumnezeu să vă osândească**, soiuri ticăloase ce sunteți! Nime n-are chip să se odihnească în casa asta de răul vostru! Cine oare mi-a făcut șotia?; Ei, moșule, zic eu, **place-ți** cum ne-ai găsit?; Ei, apoi?! **Știutu-v-am eu** că și voi mi-ați fost de-aceștia? zise moș Luca, mergând pe lângă cai, plin de năduh...* [3]. Aceste inversiuni, fie că apar în imprecății, fie în alte structuri de stil popular, în contexte de factură umoristică, adâncesc atât notele ilare, șugubețe, cât și diverse alte subtilități ce țin de limbajul personajelor, de relațiile apropiate, familiare dintre ele, de un cadru încărcat de căldură și lumină;

- frecvența **repetiției** și **elipsei**. Se repetă la Creangă interjecții, pronume și, cel mai des, verbe... Repetiția verbului are efect ritmic preponderent [6, p. 267]. Repetiția și elipsa sunt, la fel, de factură populară, care, trecute prin măiestria artistului Creangă, obțin inspirate efecte expresiv-estetice: *Și **nici tu junghi, nici tu friguri, nici altă boală nu s-a lipit de noi, dar nici de râie n-am scăpat**; .Atunci copila părintelui, cum era sprințară și plină de incuri, a bufnit în râs. **Păcatul ei, sărmana!**; Și până a vorbit aceste, eram și învelit într-o sarică ghițoasă de Cașina, băgat într-o desagă pe cal, purces pe drum, **și hai la Pipirig**; Dascălul nu ne mai primea în școală, Irinuca nu ne putea vindeca, pe bunicul n-avea cine-l înștiința, merindele erau pe sfârșit, **rău de noi!** [3]. În toate aceste secvențe de text, repetiția sau elipsa sugerează diverse stări de spirit: de la bonomie, compătimire, la disconfort și deznădejde, conturate cu deosebită delicatețe artistică.*

Deși ne-am oprit foarte sumar la câteva aspecte legate de sugestivitatea și expresivitatea diverselor mijloace lingvistice orale, am constatat un nebanuit câmp de investigație din acest punct de vedere, dar și din alte perspective, care ar împropăta spectrul de probleme ce țin de studiul limbajului în opera scriitorului Creangă, abandonat parcă în ultima vreme pe motiv că nu mai este actual sau că există o suprasaturație a temelor abordate. Un mare scriitor nu este/nu poate fi depășit, iar creația lui va incita mereu tentația cercetării. Ion Creangă este un mare scriitor!

**Referințe
bibliografice**

1. Călinescu George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982.
2. Coteanu Ion, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.
3. Creangă Ion, *Amintiri din copilărie*, online <https://dochub.com/sec-ia-pentru-copii-i-tineret-bra-ov/Rnqjvv/amintiri-din-copilarie-ion-creanga?pg=25> [accesat: 25.02.18].
4. Densusianu Ovid, *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, în *Opere*, vol. I., București, 1968.
5. Iordan Iorgu, *Limba română contemporană*, București, 1956.
6. Irimia Dumitru, *Dialectologie și limbă literară. Regional-literar în textul artistic*, <http://www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/08/DIALECTOLOGIE-%C5%9EILIMB%C4%82-LITERAR%C4%82.pdf> [accesat: 27.05.13].
7. Mancaș M., *Limba artistic românesc: sec. al XIX-lea*, București, 1983.
8. Mănuță Dan, *Ponciful oralității lui Ion Creangă sau despre re-oralitate*, online: <http://convorbiri-literare.ro/?p=6901> [accesat: 11.02.18].
9. Milaș C., *Introducere în stilistica oralității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
10. Munteanu Ș., *Limba română artistică*, București, 1981.
11. Nicolae A., *Satul lui Creangă în viziunea marilor critici români. Oralitatea în opera lui Creangă*, online: <http://didactica.genesis.ro/satul-creanga-viziunea-marilor-critici-romani-oralitatea-opera-creanga/> [accesat: 11.02.18].
12. Sămihăian F., *Oralitatea în discursul postmodern sau punerea în scenă a autenticității*, în „Limbă și literatură”, 52, vol. I-II, 2009, p. 85-104.
13. Teiuș S., *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Tatiana BUTNARU

Bogdan Petriceicu Hasdeu – deschizător de drumuri în cercetarea mitologiei autohtone

T. B. – dr. în filologie, conf. la Universitatea de Stat din Tiraspol, cercetător științific superior la Institutul de Filologie al AȘM. Domenii de cercetare: istoria literaturii române, folclorică, abordări interdisciplinare și surse de inspirație mitico-folclorice în poezia contemporană. Cărți publicate: *Orientări folclorice în poezia postbelică din Basarabia* (2004), *Orientări mitice în poezia contemporană* (2006), *Viziuni și semnificații mitico-folclorice în poezia contemporană* (2011), *Poetica folclorică în creația lui Grigore Vieru. Note de curs* (2011), *Stilizări folclorice în poezia contemporană* (2013), *Tipologia baladei populare* (2013).

Interesul lui B. P. Hasdeu pentru mitologia autohtonă și-a găsit concretizare într-o serie de investigații folclorice, unde au fost propuse discuții mai multe aserțiuni, opinii, probleme de cercetare din spiritualitatea geto-dacică. Mitologia autohtonă în expresia ei modernă se sprijină pe valorificarea tradițiilor populare, dezvăluie modalități de transfigurare artistică a realității prin prisma de viziuni și

Hașdeu's interest for autochthon mythology found its embodiment in a series of investigations folklore, where discussion were proposed more assertions, opinions, research issues of spirituality Dacian. The autochthon mythology in its modern expression is based on the traditions, revealing ways of artistic transfiguration of reality in terms of visions and representations that characterizes the creative personality of the Romanian people. The archetype of Dochia that returns repeatedly is a hypothetical model, is an emblematic symbol of a sacred space circumscribed aspects of its fundamental values. Dochia is the personification of the ancient Gauls, it symbolizes in the acceptance of B. P. Hasdeu historical setting of the Romanians, but also a fall in natural springs descriptive saw the size of the imagination Dacian, closely related to the same myth of steadiness. For B. P. Hasdeu mythical archetypes is a way of initiating an aesthetic reference system is a way to promote being naționale and genealogy primary orientation.

reprezentări ce caracterizează personalitatea creatoare a poporului român. Arhetipul Dochiei, la care exegetul revine de mai multe ori, constituie un model ipotetic, este simbolul emblematic al unui spațiu sacru de valori circumscris în aspectele sale fundamentale. Dochia, personificarea străvechii Daciei, simbolizează în accepția lui B. P. Hasdeu constituirea istorică a românilor, dar, în același timp, se încadrează și în resorturile unui cadru natural văzut în dimensiunile descriptive ale imaginației dacice, în strânsă legătură cu același mit al statorniciei. Împietrirea Dochiei pe o stâncă din Ceahlău, la care se referă B. P. Hasdeu într-un studiu din tinerețe, este de origine mitico-legendară, ducându-ne cu gândul spre intuiția unor târâmurii originare, are loc personificarea unui cadru natural văzut în dimensiunile descriptive ale imaginației dacice. „Pe una din terasele Ceahlăului, scrie B. P. Hasdeu, se ridică o statuie neghioabă, neproportională de cincisprezece arșini, cunoscută în popor sub denumirea de Zeița Dochia. Ea reprezintă vag un chip de femeie căreia îi curge din față un izvor de apă. De jur împrejurul statuii sunt împrăștiate pietre mari, care au căpătat în imaginația poporului forma unor oițe” [1, p. 104].

Străvechea legendă a naturii cu oscilațiile ei caracteristice pentru echinocțiul de primăvară transpune din învolburările spirituale ale timpului mitic. Hasdeu încearcă să reactualizeze ficțiunea mitică, sprijinindu-se pe descoperirile predecesorilor săi, pentru a reconstitui itinerarul emblematic al Dochiei în dimensiunile sale ontologice, cognitive, existențiale. „Dochia (Eudochia), subliniază în altă parte B. P. Hasdeu, era fiica unui rege puternic, nespuse de frumoasă. Fiind urmărită, după cucerirea Daciei, de către Traian, se ascundea de el aici, păscând o turmă... Fiind găsită în acest adăpost, ea a fost transformată de către Zeu, la rugămintea ei, în statuie, ca să nu-și piardă cinstea” [2, p. 99].

În procesul de dezvăluire a arhetipurilor străvechi, Hasdeu se orientează într-o anumită măsură spre cunoscuta legendă a lui Gh. Asachi *Traian și Dochia* publicată în 1840. Luând în discuție lucrarea respectivă, savantul făcea abstracție de ficțiunea mitică: „eu nu împărtășesc legenda populară, pentru că legenda nu este un eveniment real” [2, p. 99], dar și-a sprijinit afirmațiile în baza unor documente vechi și a muncii de cercetare pe teren, fiindcă, așa cum precizează Hasdeu, anume „cuvin-

tele lui Cantemir m-au făcut să introduc pe Dochia în mitologia românească” [2, p. 99-100].

Imboldul se manifestă din dorința de reconstituire a adevărului științific, autorul pornește de la niște izvoare de cunoaștere esoterică pentru a scoate în lumină nivelurile de gândire mitică ale stratului autohton, orientând cititorul spre cele mai adânci zone ale spiritualității autohtone, care pare că au coborât de undeva din conștiința universală. Aceste interpretări, aserțiuni aveau menirea să elucideze „punctele de plecare mitologice ale orientării scriitorilor naționali, iar un străin care nu le-ar cunoaște ar pierde mult din semnificația poeziei noastre moderne” [3, p. 62].

Pentru a determina autenticitatea vestigiilor trecutului geto-dacic din muntele Ceahlău, B. P. Hasdeu relevă legătura dintre statuie și mitul Dochiei, privită ca o realitate istorică de cult pentru epoca respectivă. Inițiativa de a polemiza cu D. Cantemir se manifestă prin dezacordul cu opinia acestuia precum că „statuia ar trebui să fie o reprezentare a unei zeițe păgâne” [2, p. 100]. Savantul invită publicul la discuție în baza mai multor afirmații, ca în cele din urmă să ajungă și la alte constatări referitoare la semnificația originilor. „Este greu, firește, de spus dacă natura a arătat în acest monument jocurile sale, precizează Hașdeu, ori dacă o mână ghibace de artist a făcut-o așa” [2, p. 99].

Disponibilitatea imaginativă a lui B. P. Hasdeu față de etnogeneza mitică despre Dochia se manifestă prin „mai multe nivele”, pe de o parte, se are în vedere „mitul arhaic păstoresc-universal”, făcând referință la cunoscuta legendă a naturii, când Dochia, lăsând cojoacele, îngheață și se pietrifică într-o stâncă, iar pe de altă parte, se are în vedere „un mit istoric”, care se prezintă drept „o soluție de transcendere a impasului, ca o împlinire dată de Zamolxis rugăminții fetei de împărat, care își va apăra în această ipostază integritatea ființei” [4, p. 128].

Având cunoștințe profunde în domeniul civilizațiilor străvechi, Hasdeu aduce argumentele sale de rigoare pentru a prezenta niște lecții ale istoriei, dar și a demonstra în mod concret originea autohtonă a stratificării statuii de pe Ceahlău, care în mod veritabil „reprezintă singurul monument dac” [1, p. 101] printre mulțimea de idoli slavi, iar vechea legendă populară despre Dochia capătă o nouă plenitudine, devine un

simbol matern cu multiple semnificații, este o „Magna Mater”, cum este numită în unele studii etnologice, cu orientare pentru neamul de păstori din care face parte, ea transpare drept o „mumă” a poporului român, dar și a naturii în germinația ei totalizatoare, este „mama soarelui, mama ploii, mama florilor, mama lui Dumnezeu” [5, p. 30]. Dochia mai este percepută cu semnificația de obârșie sau origine, fiindcă în accepția populară „nu e nimic pe lume care să nu aibă o mumă, o mamică” [6, p. 226]. Argumentele expuse au o multiplă perspectivă de abordare a arhetipurilor din mitologia dacică. Altfel spus cu alte cuvinte, Dochia-mumă este orientată spre tentația originilor, cultul strămoșilor sesizat în dependență de argumentele referitoare la ciclul anual al zeităților vegetației cu aspectele lor telurice și hetoniene [7, p. 73]. Or, cercetătorii au pus nu o singură dată „problema existenței la geto-daci a unei zeițe feminine a pământului, soție a lui Zamolxis, zeitatea pământului în creșterea și descreșterea sevelor acestuia, înveșmântarea de plante și roade, dezbrăcată de acestea” [7, p. 76].

Afirmația este susținută și de I. Ghinoiu, care întrevide în arhetipul Dochiei, alături de metamorfozele ei calendaristice, amintirea Marii Zeițe (Terra Mater) și este identificată cu Diana și Iuno din panteonul roman, cu Hera și Artemis din panteonul grecesc [8, p. 64]. În analogie cu zeitățile feminine la popoarele trace, Dochia este apreciată drept o divinitate agrară și maternă la vârsta senectuții [8, p. 64]. Plasată la hotarul dintre desișurile greu de străbătut din ambianța naturală a Daciei și imperiul zeilor, Dochia transpare în ipostaza de „Marea Mamă a zeilor”, „Magna Mater Deorum”, „o mamă a naturii, mama natură a tuturor lucrurilor, stăpâna munților și a stihilor”, „ocrotitoarea păstorilor” [9, p. 107]. Cu această ocazie, M. Eliade întrevide în toate culturile arhaice – fie ele agricole, fie maritime... principiul feminin sub forma unei Mame, a unei Marii Zeițe creatoare și păstrătoare a Cosmosului. Unitatea geniului omenesc a fost descoperită după ce s-a descoperit unitatea Cosmosului: căci Magna Mater e o mamă a Totului, a Zeilor, ca și a oamenilor. Magna Mater a avut rolul formulei care unifică. Unifică nu numai Cosmosul, ci chiar neamul omenesc [10, p. 20].

În baza unui bogat material factologic, Hasdeu încearcă să depisteze niște nuanțe suplimentare ale unor zeități feminine din miturile autohtone, făcând o asemănare dintre personajul dacic și întruchipările Zeiței-

Mame „din lumea pelasgică” [9, p.106], a căror supremație se manifestă prin niște evidențe și calități magice, ele asigură fertilizarea naturii și a universului, așa cum depistăm din mărturisirile lui Apuleius, inserate și comentate în investigațiile lui B. P. Hasdeu. Cu această ocazie cităm un fragment, preluat și interpretat de Hasdeu: „Eu sunt mama natură a tuturor lucrurilor, stăpâna stihilor (devoratoarea) secolelor, eu sunt suverana împăraților, regina umbrelor, tăcerea sumbră a iadului. Divinității mele unice, deși multilaterale, i se închină toată lumea, sub diferite nume. Unii mă numesc Mama Zeilor, alții Artemis” [9, p. 107].

Este interesantă și discutabilă în același timp constatarea lui N. Densusianu, care, la rândul său, întrevădea în „figura Dochiei sau a Mamei Mari din Dacia” o semnificație mitică deosebită, pe de o parte el relevă în arhetipul Dochiei oscilațiile calendaristice ale timpului de primăvară, pe de altă parte, este celebrată o zeităte maternă supremă din tradiția populară cu numele Dochiana. „Dochiana cea frumoasă din colindele agrare”, după cum ne sugerează în incursiunile sale N. Densusianu, „se înfățișează ca o virgină foarte frumoasă ce nu îmbătrânește” și se manifestă în ipostaza de zeiță a fertilității pământului” [11, p. 193]. „Nu există niciun contrast între aceste două tradițiuni populare, precizează N. Densusianu, cu privire la baba Dochia cea împietrită și la Dochiana cea frumoasă. În colindele române se celebrează tinerețea, frumusețea extraordinară și castitatea Mamei-Mari, iar legendele se referă la a doua parte a vieții sale, în particular la apoteoza sa [11, p.183-194]. Cu alte cuvinte, este celebrată frumusețea și jubilația sărbătorească a naturii în dimensiunile sale fundamentale.

După cum vedem, arhetipul Dochiei conține o inițiere într-un sistem mitologic de referință și are orientare către neamul de păstori din care face parte, se are în vedere un „spațiu etern care nu dispare și pe fiecare îl descoperă prin confundarea în el însuși” [12, p. 1].

În notele și comentariile pentru volumul de folclorică al lui B. P. Hasdeu, I. Oprișan se referă la următoarele aspecte prefigurate în studiul despre Zeița-Mumă: „Importanța multiplă a Zeiței-Mume; Prima treaptă a importanței religioase și cosmice a Zeiței-Mume; Venerația și încarnările ei alegorice” din care nu s-au păstrat, după cum precizează semnatarul studiului, „decât capitolul I și începutul celui de-al II-lea”, pe unde au fost inserate „ample incursiuni în mitologia, limba și istoria tracilor” [13, p. 466].

Lectura lucrării *Zeița Dochia și babele de piatră*, un studiu de o profundă orientare mitică, continuă firul gândurilor din incursiunile analitice și mărturiile lui Hasdeu din *Fragmente autobiografice*, unde se vorbește despre „semnificațiile istorico-mitologice ale pietrelor megalitice de lângă Chișinău”, exegetul are în vedere „aliniamentul supranumit Cheile Bâcului” [14, p. 466]. În contextul acestor afirmații, mărturisiri, exegeze, personalitatea lui Hasdeu este relevată în dimensiunile elanului său creator față de spiritualitatea geto-dacică. Având o disponibilitate aparte față de mitologia autohtonă, Hasdeu face niște constatări îndrăznețe, stabilește asocieri, legături, găsește soluții de abordare a materialului de investigație științifică.

Portretul mitic al Dochiei este prezentat într-un spațiu străvechi, marcat de ideea dacică a nemuririi, în baza de reconstituire a diferitor surse documentare referitoare la mitologia națională, cercetătorul îndeamnă spre inima istoriei, unde în prim-plan se află „moșii patres, moșii patria”, și, după cum ne sugerează la rândul său O. Babu-Buznea, „cu orânduile lor bune și drepte, cu limba lor spornică și bogată, cu moștenirea lor inteligentă și socială întemeiată pe o mare epocă eroică și pe o dezvoltare normală și sănătoasă” [4, p. 159]. B. P. Hasdeu are inspirația să reconstituie itinerarul emblematic al Dochiei, pe temelia unor resorturi mitico-folclorice, în dependență de materialele puse la dispoziție, diferite studii de arhivă, dar și în baza resorturilor imaginației sale creatoare, de reconstituire și descoperire a unor surse sigure de informare, în vederea aprofundării etnologiei etnice a românilor constituită de secole. *Zeița-Mumă Dochia* exprimă un tip de divinitate, ea figurează deseori alături de cultul lui Zamolxis și se află în strânsă legătură cu arhetipurile solare suprapuse polarității lor existențiale.

Odată ce „înțelepciunea care te duce pe drumul desăvârșirii se află în folclorul fiecărui popor” [15, p. 8], Hasdeu are inspirația să creeze cadrul mitic al unui spațiu originar unde persistă „putința perceperii de învățături menite să ridice conștiința la un asemenea nivel, încât să poată să vină, la timpul potrivit, în contact cu adevărul [15, p. 8]. Ideea de întregire mitică este încadrată într-o bogată gamă de reprezentări de viață, survenite din adâncurile istoriei, acestea fiind alimentate de sursele de inspirație mitică, dar și de intenția de „a hrăni” sufletul cu spiritualitate. *Adorația soarelui* este un studiu prin care Hasdeu are inițiativa

de a demonstra esența solară a zeilor din credința strămoșilor noștri. Savantul subliniază că Zamolxis era supranumit „Dumnezeu luminos” sau „Zeul Soare”, iar pe lângă celelalte calități mai avea și funcția de „stăpân al tunetului”. La fel ca și Zeița-mumă Dochia, Zamolxis are predestinarea să-și manifeste plener evaziunea sa în mitul solar al universului, este un profet ce-și asumă inspirat „dorul de veșnicie” în contextul rosturilor primordiale ale transcendenței cosmice, așa cum scria L. Blaga, mult mai târziu în misterul său păgân *Zamolxe*: *Zamolxe n-a fost om,/ A fost un zeu./ Din cuibul veșniciei/ s-a coborât pe trepte de lumină/ să vă-nvețe tinerețea și durerea.* (L. Blaga, *Zamolxe*)

Obsedat de mitologia autohtonă, Hasdeu are inspirația de a plasa arhetipurile și toposurile mitico-folclorice într-o atmosferă inițiatică. „Laur-Bălaur «transparent» pe flămurile dacilor ca cel mai mare protector al ginții” [16, p. 338]. Bradul și viișoara sunt relevate în ipostaza de simboluri mitice, acestea întruchipează imaginea „vegetalului cosmogonic”, exprimă ideea de viață într-o accepție germinativă fundamentală.

Semnificația metaforică a formulei poetice tradiționale „frunză verde” ține la fel de spiritualitatea noastră milenară, fiindcă, așa cum subliniază B. P. Hasdeu, ea s-a născut împreună cu naționalitatea română, nu la Tibru sau la Guadalquivir, ci la noi acasă, pe teritoriul Daciei, în secularele păduri ale Carpaților, acolo unde străbunii noștri s-au format și s-au dezvoltat în curs de veacuri mai înainte de a se pogori din munte și a le răspândi pe câmpie [17, p. 179-180]. Dacă „poezia noastră poporană este fila Carpaților” [17, p. 185], așa cum subliniază cu justificat temei B. P. Hasdeu, ea vibrează în conformitate cu ritmurile spiritualității geto-dacice pentru a exprima ideea de concept primar capabil să păstreze universul mitologic al românilor în dimensiunile sale eterne. Hasdeu are revelația deposedării toposurilor folclorice de semnificația lor sacrală și manifestă tendința de a le integra în ritmurile primare ale vieții și ale naturii. Sentimentul de jubilație sufletească, stările, trăirile sufletești își găsesc expresie prin ideea înfloririi, a germinăției totalizatoare, așa cum vedem într-un text inserat în articolul *Botanică poporană română*, unde Hasdeu reînvie credințele populare „despre locuința zânelor în Țara Românească”.

Orizontul floral și atmosfera inițiatică introduc cititorul într-o zonă a misterelor și a resorturilor mitice, unde perspectiva participativă a

autorului ne orientează spre o realitate primordială, în legătură cu cosmosul divin, așa cum vom sesiza din versiunea propusă analizei: „Ană Buziană,/ Stană Ogreșteană,/ Zână Magdalină,/ Floare din grădină,/ Iană Samziană/ Chită Semelchită/ Rujă Rujalină,/ Doamna Florilor,/ Stăpâna Grădinilor/ Și a zânelor/ Satalina cea cu dar plină,/Avrămeasă – creștineasă/ Doamnă aleasă.../ Și tu, Ilie Cocieș,/ Veniți și vă adunați,/ Din toate țările unde vă aflați” [18, p. 431].

Cele nouă zâne invocate în textul poetic de mai sus derivă din codul genetic al Zeiței-Mume, ele sunt niște „fințe de lumină”, având o disponibilitate aparte față de Ilie Cociașul, talmăcit în sensul de „Zeul de Soare”, „conducător la carul soarelui peste bolta cerului”. Plantele-zâne enumerate mai sus au niște funcții mitice bine individualizate și pot fi asociate cu niște zeități feminine din „raiul Dochiei”, având legătură cu pământul, vegetația, apele, văzduhul. Mai bine zis, are loc integrarea într-un spațiu mitic condensat până la saturație de niște stări sufletești de excepție, ceea ce amplifică ideea înfloririi, a germinăției totalizatoare, așa cum vedem și în miturile Dochiei.

În toate aceste studii, materiale, constatări, Hasdeu depășește simpla descriere a fenomenelor atestate. Îndrăgostit de spiritualitatea neamului său concretizată în mituri, arhetipuri, tradiții folclorice, savantul le-a dezvăluit într-o nouă perspectivă pentru a le pune în circulație și a le promova în vederea perpetuării lor prin timpuri și generații. În ipostaza de deschizător de drumuri în studierea mitologiei autohtone, Hasdeu are meritul de a fi făcut prima tentativă de investigație științifică a sufletului popular, pentru a pregăti terenul în evocarea unor momente de vârf din istoria românilor, ce-și vor găsi expresie în lucrările altor personalități marcante ale culturii noastre naționale.

Referințe bibliografice

1. B. P. Hasdeu, *Zeița Dochia și babele de piatră*, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.
2. B. P. Hasdeu, *Adorația soarelui*, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.
3. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982.
4. O. Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București, Editura Minerva, 1979.

5. L. Hanganu, *Subiecte, motive imagini comune în folclorul epic al românilor și bulgarilor*, Chișinău, Editura Pontos, 2008.
6. T. Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977.
7. Gh. Mușu, *Din mitologia tracilor*, București, Cartea Românească, 1982.
8. I. Ghinoiu, *Datini și tradiții populare de peste an*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
9. Apud: B. P. Hasdeu, *Zeița-mumă*, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.
10. M. Eliade, *Mitul reintegrării*, București, Editura Humanitas, 2003.
11. N. Densusianu, *Dacia preistorică*, București, Editura Meridiane, 1982.
12. Noemi Bomher, *Mit și mitologie eminesciană*, Iași, Editura Virginia, 1994.
13. I. Oprișan, *Note și comentarii ale credințelor mitologice la români*, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri* V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.
14. Apud: L. Oprișan, *Note și comentarii Reminiscențe ale credințelor mitologice la români*, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.
15. A. Ștefan, *Pe urmele lui Zamolxe Carpatia*, Chișinău, Editura Museum, 2006.
16. B. P. Hasdeu, *Laur-Bălaur*, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.
17. B. P. Hasdeu, *Frunză verde. O pagină pentru istoria literaturii române*, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.
18. *Botanica poporană română* / Simeon Mângiucă: De însemnătatea Botanicii românești, în „Familia”, din Pesta, 1874, vol. 43-49. Recenziune, în: B. P. Hasdeu, *Scrieri*, V. 5, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2011.

Terezia FILIP

Cu Eminescu și ANCI-Proema la Chișinău de Ziua Limbii Române

T. F. – prof. univ. dr., critic literar, publicistă, autoare de programe și manuale școlare. A prefațat 17 cărți și a scris și publicat 9 manuale școlare de specialitate.

Semnează mai multe volume de autor, între care: *Nichita Stănescu – o poetică a bestiarului*; *Chipurile feminității*; *Nichita Stănescu – O poetică a ființei! – Eul în lume*; *Nichita Stănescu II – Hermeneutica realului*; *Nichita Stănescu III – Trupul și reveriile organicului*; *Seducația absolutului. Exerciții de hermeneutică eminescană*; *Eminescu semne și simboluri de aur*.

Călătoriile toamna au nu doar farmec și o melancolie aparte, ci și mireasmă de fructe coapte și aromă de neînchipuite-mppliniri. Mai ales când traversezi ținuturi splendide înstrăinate în jocul unei istorii stârnite tiranic în mijloc de secol XX împotriva popoarelor, melancolia se îngână mai intens cu visul reîntâlnirii fraților cu frații. Există vești care aduc bucurie. Când ANCI-Proema m-a anunțat: „Mergem la Chișinău la Salonul Internațional de Carte, Bookfest, ediția a III-a, din 29 august – 2 septembrie, și prezentăm acolo cărțile tale despre Eminescu”, mi se părea puțin fantezistă și excesivă propunerea. Dar ea s-a înfăptuit. Și astfel am pornit spre Răsărit.

Drum spre Răsărit, la început de toamnă

E, cu siguranță, un câștig afectiv să călătorești din când în când prin ținuturile țării tale pentru a lua act de distincta-i frumusețe și de potențialele ei imense. Te reconectezi cu fiecare călătorie la un real în permanentă mișcare și te întorci mai avizat asupra a ce este și ce ar putea fi lumea țării tale, ce ai tu de făcut în acest sens. Spun aceasta deoarece știu că numai activate, puse la lucru, potențialele

*31 august 2018. Gheorghe Pârja, Ana Bantoș, Gheorghe Mihai Bârlea
pe Aleea Clasicilor literaturii române din Chișinău*

acestea, fie ele personale, ori sociale, vor constitui sursa unor standarde viitoare, certe și mai înalte. Într-o însorită zi de început de toamnă, un echipaj de câțiva băimăreni aluneca grăbit pe șoselele răsăritene ale României cu ținta Chișinău, al doilea mare oraș majoritar românesc din Europa de Sud-Est. La volan editorul de la Proema, Alexandru Peterliceanu, iar în echipaj Gh. M. Bârlea, Gh. Pârja, Terezia Filip, un desant cultural mic, dar puternic în felul lui. Va fi Ziua Limbii Române și cei de dincoace de Prut vom fi alături de frați la sărbătoarea lor. Căci purtăm toți în suflet ecoul unei și mai mari sărbători – aniversarea Centenarului Marii Uniri, a României Întregite, ce atinge la începutul acestei ierni 100 de cercuri pe spirala Timpului. Programul cultural în numele căruia mergem la Chișinău cu cărți și ediții rare se numește „România în lume – imagine, cultură, spiritualitate” și este sprijinit de Ministerul Român al Afacerilor Externe.

Traversăm Moldova cu popas la Hanul Răzeșilor, aflat undeva la mijloc în zarea câmpiei moldovene, între Moldova de Sus și cea de Jos, tocmai unde călătorul simte nevoia de popas. Suntem

întâmpinați de domnul Ion Asaftei, vicepreședintele CJ Neamț, iar dimineața pornim spre Răsărit cu soarele-n dreapta. Drumul rapid și cumva sigur taie lung spre răsărit colinele Moldovei, așternute cu covoare de vii și livezi. El parcă te îndeamnă și te cheamă să calci mai tare accelerația, căci e reconfortant ornat de liziere de nuci și de păduri de stejar, înveșmântat în verdele ce inspiră prospețime, încât meditez: „Acolo unde cresc stejari și ca stejarii nați îmi cresc / Flăcăi cu piepturile tari ... / Acolo este țara mea ... și neamul meu cel românesc...”.

Chișinăul ne întâmpină în toiul amiezii cu clădiri lucind calm în soarele toamnei, flori de piatră albă, unele moderne, altele în stil neoclasic interbelic, o veritabilă capitală estică învăluită într-un aer și un farmec specific. Limbajul arhitectonic și grafic al orașului ne apare familiar. Mulțimea de inscripții, de firme și reclame, de postere publicitare în limba română sună și arată exact ca la București, la Cluj, la Timișoara sau la Baia Mare. Ne simțim acasă, ne-așteaptă domnul Alexandru Bantoș, redactorul-șef al revistei „Limba română”, vechi prieten al domnului Gh. M. Bârlea. Ne orientăm spre hotelul „Aria”, din strada Alba Iulia, rezidența noastră la Chișinău pentru câteva zile. Pe stradă aud cuvinte și enunțuri în limba română. S-au făcut pași în multe aspecte, inclusiv în acuratețea expresiei curente. Iar pe posturile de televiziune aud aceeași limbă curată cu un vag ecou latin și iubesc această melodie limpede a exprimării românești. Limba unui popor e mai mult decât un fenomen social, e o forță. Ne instalăm la hotel. Seara, vizită la familia Bantoș, atmosferă caldă, prietenească. Prezența lui Arcadie Suceveanu, președintele Uniunii Scriitorilor din Moldova, vechi prieten cu Gh. Pârja și Gh. M. Bârlea, face atmosfera aleasă, colocvială și poetică. Se discută îndelung amical, afectiv, românește, se degustă vinul din podgoriile moldovenești și mâncărurile alese servite de distinsa noastră gazdă, doamna Ana Bantoș. Se citesc ori se rostesc patetic poeme – Bârlea, Pârja, Suceveanu; ne lăsăm clipe în șir fermecați de versurile poezilor. Trăim clipe emoționante, se comentează și se lansează idei, promisiuni și proiecte ce curând vor deveni fapte. Astfel aici, în toiul conversației scânteiază ideea unei antologii de lirică basarabeană în limba arabă, pe care editorul de la Proema-ANCI promite să o includă în bine cunoscuta colecție „Biblioteca Arabă” și să o ducă până departe, în Orient.

*31 august 2018. O poză cu scriitori din
Baia Mare, Sighetul Marmației, Iași și Chișinău*

31 august – zi plină pentru echipa din Maramureș

Evenimente dense de la o oră la alta. Dimineața, vizită la Ambasada României, unde ne primește secretarul pe probleme de cultură și educație, domnul Radu Mihail Filip, într-o atmosferă amiabilă. Editorul Alexandru Peterliceanu oferă un colet de cărți editate la Proema-ANCI pentru biblioteca Misiunii Diplomatice și ne promitem reîntâlnire cu Domnul ambasador și Domnul secretar la ora 14, la Bookfest, unde urmează să prezentăm cărțile despre Eminescu. Între orele 10.30 și 11.30 ne aflăm în Parcul Central din Chișinău, în vecinătatea Aleii scriitorilor, unde elita intelectuală moldovenească – scriitori, poeți, redactori, actori, critici, profesori, interpreți – se întâlnește pentru a celebra Ziua Limbii Române. Se țin discursuri înflăcărâte, unele critice, altele elogioase, se recită poeme, se intonează cântece cu mesaj adecvat momentului. Arcadie Suceveanu moderează întregul eveniment, la microfon vorbesc poeți și scriitori, Lucian Vasiliu, Ion Ciocanu, Ana Bantoș și mulți alții. Sunt invitați la discurs prietenii din Maramureș. Vorbesc poetul Gh. Pârja și profesorul Gh. M. Bârlea, care transmit fraților noștri din inima Moldovei mesaje de suflet, culturale și livești, în ton cu evenimentul. Rămânem circa o oră în atmosfera discursurilor formale și informale din parc, apoi, la ieșire, ne fotografiem la vestita statuie a lui Ștefan cel Mare.

ANCI-Proema la Bookfest: 2 cărți despre Eminescu lansate în prezența Excelenței Sale

Domnul Daniel Ioniță, ambasadorul nostru la Chișinău

La Salonul Internațional de Carte, ediția a III-a, forfotă, oferte, peste 50 de edituri și lansări pe scena amenajată în centrul Moldexpo. Multe edituri din România, între care Proema-ANCI de la Baia Mare cu stand de cărți elegante și titluri rare, ba chiar unice. Convinsă că acolo unde răsună numele Eminescu și versul său, acolo se află pentru moment sau pentru eternitate însăși România, am lansat la Chișinău două cărți, exegeze asupra unor simboluri și teme eminesciene: *Eminescu – Semne și simboluri de aur* și *Seduția absolutului – exerciții de hermeneutică eminesciană*, ambele editate la Proema, Baia Mare și ilustrate de academicianul Mircea Dumitrescu. Avem o oră la dispoziție pentru aserțiunile noastre. Oare ne va ajunge timpul? Prezența și intervenția Excelenței Sale Domnul ambasador Daniel Ioniță asupra evenimentului și a cărților au dat valoare momentului și au fost cât se poate de convingătoare și de onorante pentru noi și pentru editura Proema-ANCI. Trimiterea la Shakespeare într-o aserțiune despre Eminescu e semnul unei înțelegeri profunde a rolului pe care îl au geniile în destinul popoarelor și al umanității. Iar pledoaria pentru carte ca obiect esențial pe care se fundamentează cultura azi mi-a indicat în persoana Excelenței Sale o reductabilă personalitate diplomatică și culturală. A moderat prof. univ. dr. Gh. M. Bârlea și au avut intervenții pertinente Arcadie Suceveanu, Ana Bantoș și Gheorghe Pârja. Cuvântul

Gh. Pârja, Gh. M. Bârlea, A. Bantoș, D. Ioniță, T. Filip, Al. Peterliceanu și Al. Bantoș la Salonul Internațional de Carte de la Chișinău

Daniel Ioniță în rol de diplomat și de... cititor

meu din finalul evenimentului a fost o pledoarie pentru asimilarea extinsă și înțelegerea mai profundă a lui Eminescu decât se realizează ea azi în educația de specialitate. O receptare actualizată, din perspectiva arhitecturii textului și a simbolismului imaginii constituie calea spre sensul oricărei opere. Poeții de geniu, Dante, Shakespeare sau Eminescu, sunt cei care asigură atât unitatea, cât și eternitatea popoarelor a căror cultură o reprezintă în lume. Căci dăinuim prin cultură și spiritualitate, care sunt aura umanității, mai mult decât prin corpurile noastre. În format electronic sau în cel clasic, în era comunicării în rețele informatizate, cartea continuă să dețină rol esențial în cultura și civilizația lumii actuale. Astfel

Ana Bantoș vorbind despre cărțile prezentate la Salon de către maramureșeni

Bucovineanul Arcadie Sucevean, vechi prieten al maramureșenilor

de idei au luminat și încoronat cumva momentul echipei din Maramureș la Bookfestul de la Chișinău și au condus la o concluzie relevantă privind cultura, cartea, rolul scriitorilor și al rostirii lor în viața popoarelor. Invitați de Consulul onorific al Republicii Siria la Chișinău petrecem câteva momente de neuitat. Nu numai că Domnul consul onorific Dr. Ibrahim Al-Ahmad a onorat cu prezența, împreună cu fiica sa și consilierul Domniei Sale, lansarea cărților noastre de la Bookfest, ci, în semn de aleasă prietenie, întregul nostru grup a fost invitatul Domniei Sale. Astfel după amiază târziu, împreună cu prietenii de la Chișinău, luăm prânzul la o terasă amenajată în stil oriental. Ambientul, de la mobilier la amenajamentul floral, la muzică și meniu, la ținuta și stilul chelnerilor, la gustul și aspectul felurilor de mâncare, la calmul și amiabilitatea care ne înconjoară, ne creează senzația că ne aflăm undeva departe în Orient. Încă o dată ne convingem de rafinamentul, de spiritul delicat al prieteniei pe care orientalii știu să le ofere cu generozitate lumii. Seara, împreună cu prietenii moldoveni petrecem două ore pe terasa hotelului „Aria”. Stărnim idei de viitoare proiecte editoriale ce vor înălța pe o altă linie a spiralei atât relațiile noastre cu Republica Moldova, cât și literatura română în lume. Antologia de lirică basarabeană, la care Arcadie Suceveanu și Ana Bantoș vor începe de mâine selecția, va deveni cât de curând realitate. Nu uităm nicio clipă că programul cultural prin care ANCI-Proema editează și promovează în lume literatura română, în Anul Centenar, se numește „România în lume – imagine, cultură, spiritualitate”.

Editura Proema are în portofoliul său:

- 23 de ani de activitate editorială
- Peste 300 de titluri publicate
- Apariții editoriale în diverse variante bilingve, inclusiv cele de o circulație mai restrânsă: japoneză, chineză, arabă, ebraică;
- Publicații editoriale care cuprind o gamă largă de domenii: beletristică, filozofie, sociologie, psihologie, teologie, studii documentare – istorie, geopolitică, politică, memorii, reportaje etc.
- Prezența, prin titluri editoriale unice, la marile întruniri internaționale desfășurate la București: Sommé-ul Francofoniei (2006), Summit-ul Nato (2008);
- Participări la Târgurile Internaționale de carte de la Madrid și Barcelona (2008) Salonul (2009-2011), Festivalul internațional de carte Transilvania (2016, 2017), „Gaudemus” București (2008-2017) și la cele mai importante târguri de carte organizate în țară;
- Participări, sub egida Ministerului Român de Externe, la manifestări culturale și lansări de carte din portofoliul editurii, în Amman (2016), Cairo și Liban (2017);
- Apariții editoriale de promovare a imaginii României în lume, unice în peisajul național de profil: *Biserici de lemn din Marmureș* (4 varinate bilingve), *Săpânța* (14 varinate bilingve), *Monumete UNESCO din România* (română-engleză), *România. Delta Dunării* (română-engleză), *Maramureș. Oameni, tradiții, locuri* (română-engleză și germană-engleză), *Țara Lăpușului* (română-engleză); *România. Maramureș* (română-engleză);
- 5 colecții consacrate: *Thesaurus, Biblioteca Arabă, Notabile Dictu, Miriade, Vox Septentrionis*;
- Realizează, în colaborare cu Asociația Nord pentru Cooperare și Integrare (ANCI), apariții editoriale unice în limba română în domeniul spiritual: *Mărgăritare risipite. O istorie a literaturii și științelor siriace*, opera Patriarhului Bisericii Ortodoxe Siriace, Ignatius Aphram I Barsoum (publicat în 2016), *Cugetări pentru fiecare zi din an*, opera Preafericitului Părinte Kirill, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Ruse (în fază de pregătire pentru tipar) și are în programul editorial tipărirea în limba română a volumului *Biserica Ortodoxă Coptă – un miracol al istoriei*, opera Preafericitului Părinte, Tawadros II, Patriarhul Bisericii Egiptene Copte.
- Derulează, în colaborare cu ANCI, programul cultural „România în lume-imagini, cultură, spiritualitate”, având la bază un protocolul de parteneriat semnat cu Ministerul Afacerilor Externe. Obiectivele programului: marcarea Centenarului Marii Unirii și susținerea candidaturii României în Consiliul de Securitate ONU ca membru cu statut nepermanent.

Date contact:

Jud. Maramureș, Baia Mare, str. Griviței nr 32

Email: ema@proema.ro; editura@proema.ro

Tel mobil: 0722.570414; 0727.888702

Site: www.proema.ro

Chișinău, poezia la etajul patru

Anul acesta mi-a fost dat să bat drumul până la Chișinău în două rânduri. Sub semnul Anului Centenar. La sfârșitul lunii martie, am fost acolo, în dreptul marelui ceas secular care a bătut astral pentru împlinirea istoriei românilor. Atunci, domnul Teodor Ardelean m-a trecut Prutul cu numele meu scris pe o carte despre Basarabia (Ochii Basarabiei, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2018 – n. r.). Recent, de Ziua Limbii Române (31 august), am fost invitat de Editura Proema la Târgul de carte Brookfest, unde a fost prezen-

tă cu aparițiile ei. Despre această împlinire s-a scris. Pe bună dreptate suntem generoși cu evenimentele, dar vorbim mai puțin despre oamenii care le stârnesc. Care le pun aura. De aceea, în acest text doresc a decupa, din suita de manifestări, o întâmplare românească petrecută la etajul patru al unui bloc din Chișinău. Pelerinii din Maramureș (Gheorghe Mihai Bârlea, Terezia Filip, Alexandru Peterliceanu și cel care scrie), cărora li s-a alăturat poetul Arcadie Suceveanu, președintele Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova, am fost invitați de distinsa familie de intelectuali Ana și Alexandru Bantoș să le trecem pragul. Știam că sunt repere sigure și profunde în unirea culturală de pe cele două maluri ale Prutului.

Acolo, la etajul patru al unui bloc, au simțit nevoia să facă un fel de aeroport, de unde să aterizeze și să-și ia zborul ideile. Din acest spațiu, prielnic pentru dialog, se deschide spre lume o viziune sănătoasă despre cultura română. Nu sunt vorbe de ospeție, ci asumări riguroase pentru destinul frământat al acestui neam. Pentru mine, Ana și Alexandru Bantoș sunt întruchiparea unui proiect la care alții doar visează. Cel mult îl enunță la ceremonii trecătoare. Ana este universitar, doctor în filologie, având

*A. Suceveanu, T. Filip, A. Bantoș, Gh. M. Bârlea și Gh. Pârja
la aterasa de la etajul patru*

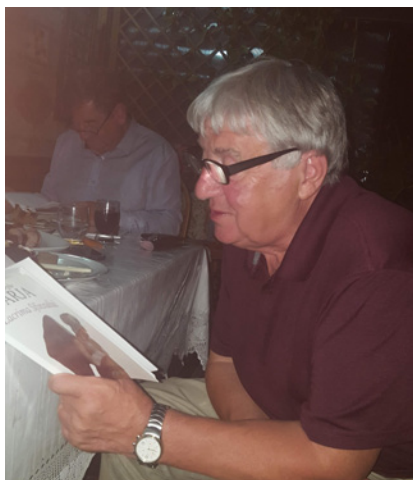
direcții de cercetare care s-au convertit în cărți remarcabile, comentate favorabil pentru curajul abordării și modernitatea dialogului intercultural. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetica. Bate cărări noi și suple în abordarea unor teme, cum ar fi: literatura română din Basarabia postbelică și deschiderea ei spre universalism. Ori despre literatura basarabeană și modelele literare europene. Ana este o voce puternică a Basarabiei, a culturii românești!

Alexandru Bantoș este un redevabil publicist, editor, redactor-șef al celebrei reviste „Limba Română”, director al Casei Limbii Române „Ni-

Moment poetic susținut de A. Suceveanu

chita Stănescu” din Chișinău. Articolele și studiile sale abordează teme de o fierbinte actualitate. De la denumirea corectă a limbii române, la istoria noastră adevărată, la integrarea culturală a Basarabiei în spațiul românesc și european. A contribuit la limpezirea multor aspecte de identitate națională a populației majoritare din Republica Moldova. Ambii sunt martori atenți și demni la răspântia destinului acestui pământ românesc. Entuziasmul lor nu a obosit, deoarece are credință, are cultură.

*Gheorghe Pârja...
picurând idei și metafore*

Și-au legat numele de soarta limbii române. Intelectuali rafinați, caractere hotărâte, navighează prin vreme cu luciditate, cu porția de euforie și elan necesare mersului înainte, dar nu duc lipsă de încrâncenare și zburcium. Mai ales la grija financiară pentru tipărirea revistei. Au o calitate care luminează lumea: prietenia sinceră, căreia îi pun durată și culoare românească. Numai cu astfel de oameni ne puteam afla, pe terasa de la etajul patru al blocului în care ei locuiesc. Eram acolo trei poeți. Cred în poemul spus de autor. Arcadie este un poet cu pecete proprie, viguroasă în poezia românească. Ne-am cunoscut la Cernăuți, în anul 1990. Iată, prietenia noastră se măsoară în decenii. Poezia lui este dramatică, un neuitat spectacol interior. Gheorghe Mihai Bârlea, cu același stagiul de prietenie cu Arcadie, a avut prilejul să iasă din crisalida atâtor demnități și a respirat în voie, ca în vremea timpului liric care ne-a înfrățit. Eu m-am ocupat de învierea poemului atât de prielnică libertății. Alături, prietenii din Maramureș, care ne-au luminat drumul. Mi s-a părut o seară cu efigia culturii naționale. Cu noi era spiritul lui Grigore Vieru, frate de crez cu gazdele noastre.

În seara aceea nu a băttut vântul, nu a plouat, ci a picurat cu idei și metafore. Cred că poezia se scrie din mers și se poate odihni, pe o terasă la etajul patru, al unui bloc din Chișinău. Vă poftim în Maramureș!

Gheorghe PÂRJA

Carmen MÎRZEA VASILE

O valoroasă lucrare despre limba română din Basarabia

C. M. V. – dr., cercetător la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, lector la Departamentul de Lingvistică al Universității din București. Teme de interes: morfosintaxa (în special a adverbului), lingvistica romanică, schimbarea și variația lingvistică, tipologia, învățarea/predarea limbii române ca limbă nenativă. A publicat două cărți despre adverbul românesc și mai multe articole și recenzii în România și în străinătate.

Cartea Ariadnei Ștefănescu publicată în 2016, *Variație și unitate în limba română standard din Basarabia* (București, Editura Universității din București, 2016, 368 p.), este o apariție editorială neașteptată, având în vedere preocupările științifice anterioare ale autoarei, cunoscută, mai ales, pentru contribuțiile din domeniul pragmaticii. În același timp, publicația în România a unui studiu despre limba română din Republica Moldova nu surprinde foarte mult; în ultimele decenii, în afară de dovezile de solidaritate afectivă, în mediul universitar-academic românesc s-a simțit la fel de stringent nevoia de inițiere a unor proiecte de cercetare care să documenteze științific, cu seriozitate, situația limbii române din Basarabia, oferind, în același timp, celor care solicită, nu din dubiu științific, ci din cu totul alte motive, argumentele unității limbii de pe teritoriul național (România, cu granițele ei politico-administrative actuale) și de pe teritoriul Republicii Moldova.

Din aceeași serie tematică cu volumul prezentat fac parte și următoarele două lucrări apărute la București: *Limba română din Basarabia. Particularități morfosintactice și lexico-gramaticale* (2013), de Carolina Păpușoi, cercetător la Institutul de Lingvistică al Academiei Române

„Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (publicată ca teză postdoctorală, la Editura Muzeului Național al Literaturii Române, în Colecția „Aula Magna”), și *Încadrarea împrumuturilor lexicale rusești în sistemul gramatical al limbii române* (2005), de Doina Sparionoapte, lucrare apărută sub egida Academiei Române (Fundăția Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”). La acestea se adaugă și studiile de doctorat elaborate în cadrul Universității din București: *Influența rusă asupra limbii române* (autoare: Doina Sparionoapte, teză susținută în 2002, coord.: prof. dr. Valeria Guțu Romalo) și *Marcatori discursivi în româna vorbită în Republica Moldova: aspecte pragmatice și sociolingvistice* (autoare: Valentina Cojocaru, teză susținută în 2016, coord.: prof. dr. Rodica Zafiu).

Din aceste titluri, se întrevide preocuparea pentru româna din Republica Moldova și dincolo de aspectul ei dialectal, aspect care i-a interesat constant pe cercetătorii dialectologi. Menționăm două volume relativ recente care conțin texte dialectale, urmate de glosare: *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar* (de M. Marin, I. Mărgărit, V. Neagoe, V. Pavel, București, Institutul de Fonetice și Dialectologie „Al. Rosetti”, [Editura Academiei Române], 2000) și *Graiuri românești de la est de Nistru. Texte dialectale și glosar* (de M. Marin, I. Mărgărit, V. Neagoe, V. Pavel, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2011). La acestea, putem adăuga volumul *Limba română vorbită în Moldova istorică* (vol. 2, *Texte*, editat de Klaus Bochmann și Vasile Dumbrava), special prin locul publicării (Leipzig, Leipziger Universitätsverlag), prin studiile care îl însoțesc (vol. 1) și prin conținut – transcrieri de secvențe orale, preponderent din mediul urban, mai exact 48 de transcrieri de înregistrări făcute la Iași, Chișinău și Bălți, în 1997-1998, echivalând cu 13h,39'25", din care 7h,27' reprezintă interacțiunea în context instituțional (școală, spital etc.), 2h,36' transmisiuni radio-TV, 3h,35' interacțiune în context neinstituțional (în familie, pe stradă, la piață etc.). Importante pentru valoarea documentară sunt și textele dialectale strânse de Teodor Roșculeț la începutul secolului al XX-lea, o foarte prețioasă atestare în scris a variantei orale a românei din Basarabia din acea perioadă; din păcate, lucrarea (*Materialuri folcloristice. Literatură populară din Basarabia*, vol. I, 2010; vol. II, 2011, ediție coordonată de Petru Ursache, C. Manolache, Ploiești, Editura Libertas) este aproape

necunoscută. Limba română din Republica Moldova a fost obiectul analizelor dialectologilor, în primul rând; amintim, în acest sens, studiile cuprinse în volumele *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare* (de M. Marin, I. Mărgărit, V. Neagoe, V. Pavel, București, 2000) și *Românii din afara României și limba lor. Perspectivă dialectologică* (de I. Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 2011).

În ultimul timp însă, limba din acest spațiu politico-administrativ interesează cercetătorii nu numai prin varianta ei dialectală, strict rurală, ci și prin varianta ei urbană, standard, scrisă (inclusiv din mediul online). Desigur, delimitarea variantelor și a registrelor românei de aici este mai dificil de făcut decât în cazul românei din România, termenii *standard*, *dialectal*, *popular* etc. trebuind nuanțați.

Volumul *Variație și unitate în limba română standard din Basarabia*, apărut la Editura Universității din București, unde autoarea este cadru didactic, reprezintă o monografie a trăsăturilor individualizante ale românei standard din Republica Moldova, cu toate amendamentele impuse termenului *standard* de contextul politico-cultural. Perioada cercetată se întinde pe aproximativ două secole, din momentul anexării Basarabiei la imperiul țarist, în 1812, până în epoca actuală, cea a comunicării mediate de computer.

În descrierea trăsăturilor românei literare utilizate oral și în scris între Prut și Nistru, atât sincronic, cât și diacronic, reperul principal a fost româna literară din teritoriul de dincoace de Prut (mai întâi, varianta ei din principatul dunărean Moldova, apoi varianta ei supradialectală, din România unită). Secundar, româna standard din Basarabia a fost raportată și la dacoromâna din perioada veche (până la 1780), și la varianta populară moldovenească din teritoriul astăzi național și din teritoriul extranațional României, ultimul demers fiind mai problematic din cauza intruziunii considerabile a elementului popular în limba standard din Basarabia.

Cercetarea se bazează pe un număr semnificativ de surse textuale, relevante pentru studierea variantei standard a românei din Basarabia: documente și acte din secolul al XIX-lea editate, texte publicate de diverși autori (Zamfir Arbore, G. Bezviconi, Iacob Burghiu, Leo Butnaru, Victor Crășescu, Alexei Mateevici, Ion Moraru, Nicolae Popovschi,

Lucia Sava, Constantin Stamati, Arcadie Suceveanu, Grigore Vieru etc.) în format print și/sau disponibile electronic, excerpte de română mediată electronic din spațiul web al Republicii Moldova – *Sursele* (p. 364-366), inventariind în total 60 de referințe, printre care trei corpusuri de română utilizată în spațiul virtual. La acestea se adaugă dicționare și glosare.

Privilegiate în descriere sunt morfologia, lexicul și, într-o măsură mai mică, sintaxa, nelipsite fiind precizările de ordin semantico-pragmatic. Această selecție de domenii este impusă de specificul românei standard din Basarabia, individualizată prin rusisme de diverse tipuri și elemente popular-dialectale asimilate. Subiectele detaliate în această cercetare sunt cele semnalate în lucrările de lingvistică ale autorilor basarabeni și români (p. 11, în *Introducere*), precum și cele sugerate de parcurgerea corpusului.

Un cuprins detaliat (p. 5-9) și referințele bibliografice (*Bibliografie, Surse, Dicționare*, p. 351-367) încadrează cele 18 capitole, diferite ca întindere, ale lucrării.

În afară de *Introducere*, alte patru capitole contextualizează analiza lingvistică propriu-zisă. În capitolul *Contextul istoric și cultural* (p. 19-23) sunt prezentate câteva date premergătoare anexării Basarabiei, momentul anexării și politica țaristă de guvernare în această provincie. În capitolul *Gloto politica țaristă și situația limbii române în administrație, învățământ și biserică* (p. 25-33), ca și în cel anterior, faptele trecute în revistă nu depășesc începutul secolului al XX-lea. Fazele bilingvismului româno-rus, identificate în bibliografia temei, sunt reluate și comentate: bilingvism neutru și funcțional (1812-1828), bilingvism diglosic parțial (1828-1843), bilingvism de asimilare (1843-1871), monolingvism oficial (1871-1905), perioada de acutizare a conflictului diglosic (1905-1917).

Sensurile glotonimului „limbă moldovenească”, raportat la cel de „limbă română”, și problema „degradării” limbii sunt explicate în alte două capitole introductive. Capitolul *Accepțiuni ale termenilor de „limbă română” și „limbă moldovenească”* este o sinteză foarte utilă a valorilor diacronice și sincronice cu care a fost folosită sintagma polisemică „limbă moldovenească”. În celălalt capitol, *Problema degradării lim-*

bii (p. 37-51), este avansată ideea că profilul românei din Republica Moldova – care se individualizează prin apropierea de limba populară, mai mult decât în cazul românei literare naționale, și prin rusisme numeroase – nu trebuie privit ca rezultatul unei „stricări”, „degradări” a limbii române, ci ca „o caracteristică a românei din această zonă, tributară situației istorice și culturale”, „un *specific al aceluiași idiom*” (p. 39), „o *variație a românei*” (p. 52). Dintre termenii populari deveniți standard prin care este ilustrată defazarea românei literare din Basarabia în raport cu cea din România sunt menționați: *acufunda* „cufunda”, *baistruc* „bastard”, *bucate* „alimente, feluri de mâncare, cereale”, *roadă* „recoltă”, *omăt* „zăpadă”, *pătăranie* „pățanie, istorioară, anecdotă” etc. Aceștia autoarea le întocmește mini-monografii, ca și în cazul rusismelor cu „rude” lexicale mai vechi (cu dublete etimologice împrumuturi din slava veche, slavonă, rusă sau împrumuturi din rusă ieșite din româna literară națională), care au rezistat în timp: *babușcă* „bunică”, *bolniță* „spital”, *butelcă* „sticlă, butelie”, *coftă* „bluză tricotată”, *krohmal* „amidon”, *pricaz* „ordin”, *Rossia* „Rusia”, *sărnic* „chibrit”, *soglasie* „acord” etc. sau care, dimpotrivă, au fost efemere: *cazona* „departament al statului”, *donesenie* „raport”, *dvorean* „boier”, *pismovoditel* „secretar, traducător” etc.

O serie de noțiuni sunt explicate sintetic: schimbarea produsă de contactul lingvistic (p. 11-12), semidialect, semistandard, standard semieducat (p. 13-14), limba mediată electronic (p. 14-17), bilingvism instituțional și bilingvism comunitar spontan (p. 51); termenul *sărăcie* (economică, culturală), ca mijloc de apărare a unei limbi supuse presiunii unei alte limbi (p. 33, 38). Aceste noțiuni sunt, în general, problematizate pornind de la rezultatul aplicării lor la obiectul de studiu al lucrării.

Existența capitolului *Fenomene fonetice ale românei din Basarabia* (p. 53-66) se încadrează în tradiția descrierilor dialectale și ale variantelor literare ale românei din perioada veche și (pre)modernă. După cum rezultă din parcurgerea corpusului, în secolul al XIX-lea dialectul literar din Basarabia se caracterizează prin fonetisme comune cu cele ale variantei literare moldovenești de dincoace de Prut, dar și prin fonetisme popular-dialectale. Specificul limbii literare vorbite acum în Republica Moldova, lăsând la o parte variația generală, este dat de accentuarea unor trăsături fonetice proprii graiului moldovenesc (în-

chiderea lui [e] medial sau final la [i], menținerea lui [î] inițial etimologic în cuvinte ca *întru*, *îmbļu*, extins analogic și la neologisme ca *întrodus*, *întitulare*, *învidia*; formele etimologice de tipul *mâne*, *câne*, *pâne* etc.), de accentuări diferite de cele din dacoromâna standard (*graniță*, *peșteră*, *pomină* etc.) și de pronunțări particulare ale împrumuturilor latino-romanice mediate de rusă (*operator*, *biolog*, *fotograf* etc.).

Prezentarea trăsăturilor morfosintactice ale românei standard din Republica Moldova ocupă partea cea mai extinsă a lucrării (p. 67-292). Un capitol foarte amplu este consacrat *verbului* (p. 185-278). *Substantivul* (p. 67-93), *adjectivul* (p. 95-113), *pronominalele de întărire* (p. 140-147) și *nehotărâte* (p. 149-179) și *adverbul* (p. 279-292) se bucură, de asemenea, de descrieri amănunțite ale trăsăturilor particularizante. Redarea fenomenelor paradigmatică alternează cu analize ale unor fapte de detaliu. Dăm doar câteva exemple din prima categorie: concurența dintre tiparele substantivale flexionare *ă-e* și *ă-î* (p. 67-74); oscilația desinențelor de neutru plural *-uri* și *-e* (p. 74-81); oscilația între formele oblice în *-ii* și *-ei* la substantivele feminine la singular (p. 81-84); formele atipice, „articulate” sau „nearticulate”, ale pronominalelor *alt(ul)*, *altă/alta* (p. 149-153); marcarea „în exces” a genitivului (p. 86-88, 160-163); formele verbale iotacizate și neiotacizate (p. 185-186); perfectul supracompus (p. 196-208). Dintre extrem de numeroasele aspecte punctuale asupra cărora s-a oprit autoarea în diverse capitole și secțiuni, menționăm câteva: gramaticalizarea și pragmaticalizarea adjectivului *singur* (p. 115-127), care în Basarabia ajunge să aibă valoare de pronume personal (*Mă uit la singur (= tine) și te văd cu un caracter deosebit*, p. 125); vitalitatea și uzul extins al reflexivului *sine* (*odată ce vom deveni noi stăpâni pe sine (= pe noi înșine)*, p. 183); *Nu uitați să aveți cu sine (= dumneavoastră) buletinul de identitate*, p. 184); neologismul *rarisim* (p. 100-101); utilizarea invariabilă a formelor *însuși* și *însăși* (p. 142-144); pronominalele cu particula adverbială *i*, de tipul *cinevai*, *cevai*, *câtevai* (p. 156-160); sintagma variabilă *mai altul*, „iar altul” (p. 163-164); construcția *totul (ceea) ce* (p. 169-171); sintagma variabilă *altul careva* (p. 176-178); construcția emfatică *toate ele, toți ei* (p. 178-179); calcuri din rusă atașate verbului *a primi* (p. 254-278); adverbele *anume* (p. 287-288), *defel* (p. 288-289), *degrabă* (p. 289-290); adjectivele situative *atare*, *anume* (și *anumit*), *numit*, *prezent* și locuțiunile *în cauză*, *de rigoare* (p. 102-108).

O serie de fenomene arhaice, marea majoritate conservate în graiurile dacoromâne sau general populare, sunt vii în româna din Republica Moldova: articolul posesiv genitival *a* invariabil (*bani* sunt *a* *poporului român*, p. 86), prepoziția *la* pentru genitiv și dativ analitic (*mama la copilul lor mic*; *am cumpărat la niște profesoare*, p. 89), marcarea „redundantă” a genitivului (*fazele ale unei aplicații multimedia*, p. 87), instabilitatea formală a pronominalelor de întărire (p. 141-147), construcțiile nominale conținând elementele variabile *cel*, *cela* și *acela* (*duhurile cele necurate*, p. 130; *poduțul acel înalt*, p. 134, *potopul cela alb*, p. 135); forma auxiliarului de perfect compus la persoana a treia singular *au*, în secolul al XIX-lea, sau *o*, din registrul semistandard actual (p. 189-191); participiul cu „extensia” ă în formele verbale perifrastice care conțin (și) auxiliarul *a avea* (*Eu v-am spusă clar*, p. 194); perfectul supracompus (*vedetele care au fost trecut printr-un astfel de moment*, p. 202).

Dintre fenomenele de variație morfosintactică puse preponderent pe seama calcului din rusă notăm, de asemenea, doar câteva: substantivele nude (*primire și dare sumilor*, p. 91); utilizarea reflexivă a unor verbe (*a se cere*, *a se determina*, *a se dezamăgi*, *a se greși* etc., p. 208-232); structuri de tipul *noi ne împărțim cu bomboanele* (în loc de *noi împărțim bomboanele*), în care este redat cazul instrumental din rusă (p. 232-240); verbe cu regim prepozițional calchiat din rusă (*a fi dezamăgit în*, *a se interesa în*, *a se juca într-un joc*, *a se îndrăgosti în* etc., p. 240-251). Oscilațiile mari și variate în utilizarea articolelor și antepunerea adjectivelor în grupul nominal trebuie explicate ținând seama și de trăsăturile limbii ruse (absența articolului, respectiv antepunerea adjectivelor în sintagma nominală).

Un capitol detaliat reia tema rusismelor din viața cotidiană contemporană (p. 327-350). Acestea au fost grupate semantic: obiecte uzuale (*bac* „rezervor, bidon”, *bancă* „borcan, cutie de conserve, ventuză”, *cemodan* „geamantan”, *holodilnic* „frigider”, *sumcă* „geantă, ghiozdan” etc.), hrană (*abricos* „cais”, *apelsin* „portocal”, *blinea* „clătită”, *bulcă* „franzelă, chiflă”, *cofe* „cafea”, *limon* „lămâie”, *petrușcă* „pătrunjel” etc.), mesele zilei (*obed* „prânz”, *poldnic* „gustare (de la ora cincii)”, *ujân* „cină”). Fiecare lexem este prezentat într-o „fișă” care înregistrează, pe lângă informații morfologice, variante, sensuri denotative și sensurile conotative (mai ales de natură identitară), registrul de limbă în care este folosit lexemul, precum și frecvența și vitalitatea acestuia.

Fenomene foarte interesante, privind, în special, adaptarea substantivelor neologice, sunt descrise în amplul capitol *Neologismele latino-romane în româna de dincolo de Prut* (p. 292-325): genul atipic în raport cu dacoromâna standard (*minută* s.f., *rolă* s.f., *analiz* s.n., *sistemă* s.f., *tualet* s.n. etc.), oscilațiile de gen (*animală/animal*, *sistemă/ sistem*, *analiz/ analiză* etc.), neologisme adaptate cu „palatalizare” (*aghent*, *aghițație*, *gheneral*, *ghinecolog*, *letarghie* etc.), neologisme care în limbasursă conțin digraful *ch* adaptate cu *h* (*himie*, *hirurg*, *hor* „cor”, *hronică*, *shemă* „schemă” etc.), neologisme din latină adaptate în *-ie* (*ambulatorie* „policlinică”, *imperie*, *laboratorie*, *stadie*, *teritorie* etc.), selecția formelor în *-ie*, *-anție*, *-enție* în detrimentul celor în *-iune*, respectiv *-anță* și *-ență* preferate în dacoromâna standard (*acție*, *confesie*, *ficție*, *sesie* etc.; *esenție*, *instanție*, *distanție*; *inteligentie* etc.), neologisme romane nume de meserii de tipul *academic*, *cibernetice*, *gramatic*, *optic*, *practic*, *statistic* etc. Ca și în cazul rusismelor, foarte multe dintre neologismele aduse în discuție sunt documentate în mici monografii. Concluzia generală a capitolului este că întreținerea și întărirea acestor forme, care au existat, în general, și în dacoromâna (pre)modernă, dar nu au fost acceptate în varianta ei standard actuală, sunt efectul influenței ruse recente și nu oglindesc o tendință conservatoare a limbii din Basarabia.

După cum se poate observa din acest rezumat, lucrarea prezentată oferă un material extrem de bogat, transgresând inerent analiza strict lingvistică. În examinarea fenomenelor lexicale, dar și morfosintactice, autoarea acordă importanță registrului stilistic, contextului interacțiunii, normării explicite a acestora și, nu în ultimul rând, vitalității lor – elemente ce completează în mod util informațiile înregistrate în alte lucrări despre limba din Basarabia și sporesc plăcerea lecturii. Explicațiile sunt deschise, luând, așadar, în calcul factori diverși care pot fi implicați într-un fenomen de variație. Parcurgerea unui volum mare de texte tipologic diversificate, precum și apelul la „corpusul” găzduit de web, reprezintă o primă garanție a temeiniciei acestei lucrări.

Observația finală a autoarei se referă, fără patetism, la viitorul românei standard din Republica Moldova. Ideea argumentată implicit sau explicit de-a lungul întregii cercetări este că elementele de asemănare cu varianta standard din spațiul național dacoromân sunt mai importante decât diferențele (de tip variație sau induse prin contact). Aceste

diferențe sunt însă „*semnificative, simptomatice* și cu un potențial *individualizant* ce se va putea accentua sau diminua în timp”, diminuarea sau accentuarea lor depinzând de „politicile lingvistice, de orientarea politică, de gradul de menținere a spiritului de loialitate față de limba română, de normarea uzului și de dezvoltarea culturală generală” (*Cuvânt de încheiere*, p. 351, cf. și p. 52).

Sperăm că valoroasa lucrare prezentată va fi doar una din multele care vor face din româna utilizată în condiții atât de speciale în Basarabia o variantă a dacoromânei foarte bine documentată și studiată.

Andrei PROHIN

Pe urmele vechilor cazanii

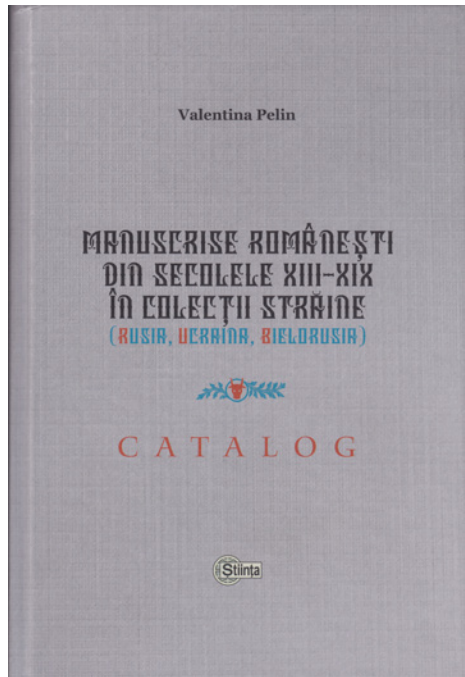
A.P. - absolvent al Facultății de Istorie și Psihologie, Universitatea de Stat din Moldova. Doctor în istorie. Cercetător științific, Secția Etnografie, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Publică studii și articole de istorie, literatură, etnografie, în periodice și culegeri științifice din Republica Moldova și România.

Valentina Pelin (1950-2006) e un nume de referință în istoriografia culturii medievale românești și sud-est europene. Studiile ei consacrate cărților manuscrise din țările române, din Evul Mediu și de la începutul epocii moderne, reprezintă prețioase izvoare documentare pentru medievaliști, istorici literari, filologi și teologi. Cercetătoarea basarabeană a debutat editorial cu un catalog al manuscriselor din biblioteca Mănăstirii Noul Neamț, păstrate la Arhiva Națională a Republicii Moldova¹. Volumul aducea în atenția savanților o bogată colecție de manuscrise inedite, cuprinzând scrieri ale cărturarilor bizantini, slavi și români. Între acestea, o pondere substanțială revenea traducerilor și lucrărilor originale ale Sfântului Paisie de la Neamț (1722-1794), precum și ale discipolilor acestuia. Doamna Valentina Pelin a continuat să exploreze fondurile de carte vechi românească din Republica Moldova, România și din republicile ex-sovietice. Rezultatele investigațiilor au fost materializate în teza de doctor *Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești*, conducător științific Alexandru Dușu, susținută la Facultatea de Istorie a Universității din București, o ediție a corespondenței Sfântului Paisie², un șir de articole în reviste de specialitate și în monografii. Plecarea prematură a cercetăto-

rei la cele veșnice a întrerupt mai multe lucrări în pregătire. A reușit totuși să încredințeze arhiva sa științifică istoricilor Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, care, mai bine de un deceniu, îngrijesc consecvent editarea moștenirii regretatei cercetătoare.

Prezentul catalog³ reunește descrierile a 337 de manuscrise din țările române (sec. XIII-XIX), aflate astăzi în Rusia, Ucraina și Belarus. Ideea alcătuirii catalogului datează cu anii '80 ai secolului trecut, fiind un proiect al Institutului de limbă și literatură al Aca-

demiei de Științe a RSS Moldovenești⁴. Titlul primei ediții de autor a Valentinei Pelin, *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț*, sugerează că face parte dintr-o serie de volume care vor include și cataloagele altor colecții. Nu trebuie să pierdem din vedere nici starea de spirit din perioada Mișcării de Renaștere Națională: pledoariile pentru recuperarea valorilor culturale înstrăinate, pentru cunoașterea aprofundată a trecutului românesc. După reluarea legăturilor dintre cele două maluri de Prut, Valentina Pelin a cooperat cu acad. Virgil Cândea, reputat istoric al culturii românești, furnizându-i informații pentru lucrarea *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate* (vol. I-II, 1991-1998; serie nouă, vol. I-VI, 2010-2016, ediția continuă). Semnificativ, materialele prezentului volum purtau inițial titlul enciclopediei lui Virgil Cândea. Dacă istoricul bucureștean și colectivul care, în prezent, îi continuă proiectul, au inventariat diverse categorii de surse (documente, obiecte de artă, piese muzeale, monumente ș.a.), atunci Valentina Pelin s-a consacrat studiului manuscriselor. Asemeni altor cataloage de specialitate, lucrarea de față oferă date privind vechimea, proveniența, autorii și conținutul fiecărui manuscris,

aspectul exterior, circulația, locul unde se păstrează. Autoarea a examinat *de visu* („din văzute, cu proprii ochi”) majoritatea pieselor, șansă pe care au avut-o foarte puțini savanți români.

Manuscrisele repertoriate ilustrează orizontul intelectual, preocupările literare, științifice și filozofice ale cărturarilor din țările române. În funcție de genul lucrărilor și numărul còpiilor păstrate, întâietatea revine literaturii de cult: Tetraevanghele, Octoihuri, Ceasloave, Psaltiri, Liturghiere, Minee ș.a. La acestea se adaugă traduceri ale operelor patristice (Sf. Efreim Sirul, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Grigore Teologul, Sf. Ioan Damaschin ș.a.), tratate ascetice și teologice, hagiografice, paterice. Diversitatea lucrărilor probează vasta cultură teologică a trăitorilor din mănăstirile românești. Duhovnicii și alți slujitori ai Bisericii se documentau din aceste volume pentru a explica versetele din Sfânta Scriptură și dogmele ortodoxe, pentru a îndruma creștinii pe căile desăvârșirii spirituale. Pe lângă literatura religioasă, călugării au mai transcris cărți populare (*Floarea Darurilor*, *Alexandria*, *Bertoldo*), cronici și cronografe, lucrări lexicografice. Între piesele catalogului aflăm codice ieșite de sub pana caligrafului și miniaturistului Gavriil Uric (nr. 17-24), altele – copiate la solicitarea Mitropolitului Anastasie Crimca (nr. 173, 183-185) și a umanistului Udriște Năsturel (nr. 189), operele lui Mihail Moxa (nr. 179), Miron Costin (nr. 272), Antim Ivireanul (nr. 222), Dimitrie Cantemir (nr. 227-237, 260). Autoarea conchide, pe bună dreptate, că arhivele și bibliotecile din spațiul CSI cuprind „unele dintre cele mai temeinice surse de informație despre activitatea personalităților cărturărești sau a centrelor de cultură din țările române, pentru o perioadă cronologică cuprinsă între sec. XIV-XIX” (p. 11).

Majoritatea manuscriselor catalogului erau cunoscute anterior, fiind descrise ori menționate în repertorii, articole etc., iar mai multe scrieri au beneficiat de ediții critice (cronicile slavo-române, cronograful lui Mihail Moxa, operele lui Dimitrie Cantemir). Valentina Pelin a întreprins o reevaluare a bibliografiei privind manuscrisele respective, corectând erorile de datare și descriere, a precizat cotele cărților și a tradus notițele marginale. Din cauza accesului dificil la surse, unele inexactități s-au perpetuat decenii la rând în publicațiile savanților. Este cazul *Cronicii moldo-polone* (nr. 100), prelucrare în limba polonă a letopisețului de la curtea domnilor Moldovei, despre care s-a crezut mult timp că se află la Varșovia. În

realitate, manuscrisul „s-a păstrat nestrămutat și se păstrează și acum” la Sankt-Petersburg, în actuala Bibliotecă Națională a Rusiei, unde a citit-o, acum mai bine de o sută de ani, istoricul Ioan Bogdan, unul dintre primii editori ai cronicii (p. 125).

Dar există și manuscrise care lipsesc din bibliografia consultată de cercetătoare. Ne referim la trei codice ale lui Mihail Cantacuzino (1723–cca 1788), unul dintre primii iluminați români, care a locuit, în ultimii lui ani, în Imperiul Rus. Codicele respective cuprind o „compilație de cronică universale și românești” (nr. 244), un „miscelaneu de istorie universală și românească” (nr. 245), ambele în română, alcătuite de M. Cantacuzino; o culegere de „documente originale și scrieri literare și istorice” (nr. 274). Actualmente, piesele menționate se păstrează la Minsk, în Biblioteca Națională a Republicii Belarus. Dintre scrierile necunoscute anterior specialiștilor, mai nominalizăm trei cronografe în limba română, din sec. XVIII (nr. 263-265), și un dicționar rus-român de la mijlocul sec. XIX (nr. 313). Valentina Pelin se numără, așadar, printre primii istorici români care semnalează existența manuscriselor citate.

Deși editorii catalogului l-au intitulat *Manuscrise românești...*, acesta include și câteva piese cu origine incertă sau provenind din afara spațiului românesc. Manuscrisele respective însă au aparținut, la diferite intervale temporale, lăcașelor din țările române, conțin însemnări referitoare la personalități și evenimente locale. De exemplu, *Evanghelia lui Evsevie* (1283), conform reputatului filolog rus Aleksandr Sobolevskij (1856/7-1929), a fost scrisă „în acea parte a Galiției, unde așezările românești veneau în contact cu cele bulgărești” (nr. 1, p. 20). Pe filele *Evangeliei* aflăm înscriseri în limbile slavonă, greacă, latină, română și rusă. Alte câteva pagini de pergament, desprinse dintr-un *Nomocanon* (nr. 3) și dintr-un *Octoih* (nr. 4), ambele din sec. XIII, provin de la schitul Horodiște (Тъпова), r. Rezina. Valentina Pelin consideră că cele două manuscrise, din care s-au păstrat doar câteva pagini, provin din Moldova (p. 22-23). În cazul în care această concluzie se adevărește, copierea unor cărți de cult cu mult înainte de întemeierea Țării Moldovei (circa 1359), ar dovedi existența pe teritoriul viitorului stat a oamenilor instruiți și a structurilor ecleziastice care solicitau asemenea cărți.

Un alt manuscris valoros (nr. 12), cunoscut între slaviști drept *Sbornicul de la Loveci* (sec. XIV), de la mănăstirea omonimă din Bulgaria, a fost

alcătuit la porunca viitorului țar Ioan Alexandru (1331-1371). Savanții bulgari apreciază înalt sbornicul respectiv pentru conținutul divers (învățăături bisericești, hagiografie, apocrife, scrieri istorice) și pentru informațiile despre organizarea administrativă și ecleziastică a regiunii Loveci⁵. După cum indică notițele marginale, între sec. XVII-XVIII, manuscrisul s-a aflat în biblioteca Mănăstirii Neamț. *Sbornicul de la Loveci* se înscrie astfel între valorile bibliofile sud-slave care au supraviețuit peste veacuri datorită grijei cărturarilor români.

Approape fiecare manuscris din catalogul Valentinei Pelin are un destin individual, oglindind istoria întregii țări. Înscrierile laconice ale copiștilor și cititorilor au înveșnicit memoria posesorilor de manuscrise, amănunte biografice, evenimente istorice, cugetări despre conținutul cărții. Urmărind originea diferitor manuscrise, după *Indice-le geografic* (p. 385-387), putem afla mănăstirile care au deținut biblioteci bogate și scriitorii: Neamț, Putna, Bisericani, Moldovița etc. În schimb, *Indice-le de nume* (p. 361-384) ne ajută să identificăm cei mai prolifici călugări copiști, precum și ierarhi care au patronat activitatea literară. Informațiile din notele marginale, coroborate cu alte documente, ne permit să reconstituim parțial periplusul cărților românești până a ajunge în actualele depozite. Încă Dosoftei (1624-1693), Mitropolitul Moldovei, dăruia scrierile Sfântului Simeon al Tesalonicului (nr. 193) și epistolele Sfântului Ignatie Teoforul (nr. 194), pe care le-a tradus personal din greacă în slavonă, lui Ioachim, Patriarhul Rusiei. Tot Dosoftei a tălmăcit în slavonă culegerea de predici *Mărgăritare* a Sfântului Ioan Gură de Aur (nr. 195), oferind-o țarilor ruși Ioan și Petru (cel Mare), cu dedicație și „rugămintea de a se tipări cartea” (p. 219). Manuscrisele lucrărilor lui Dimitrie Cantemir, Antioh Cantemir și Mihail Cantacuzino au luat calea exilului odată cu autorii. Un număr considerabil de traduceri din teologii greci (nr. 282, 285, 288-291, 299, 300, 316, 319) au ajuns în mănăstirile din imperiul țarist prin ucenicii Sfântului Paisie de la Neamț. Cărțile menționate reprezintă mărturii elocvente ale contribuției românilor la difuzarea moștenirii literare bizantine în spațiul est-slav. V. Pelin semnaleză însă și alte căi de înstrăinare a patrimoniului național. Numeroase manuscrise au fost sustrate din bibliotecile mănăstirești de către cercetători și dăruite apoi instituțiilor științifice ruse, altele au fost vândute de anticari colecționarilor privați etc.

Catalogul Valentinei Pelin nu este un repertoriu exhaustiv al manuscriselor românești din spațiul ex-sovietic. Însăși autoarea remarca, în studiul introductiv, că valorile noastre bibliofile sunt dispersate într-un areal vast: „la Kazan’, la Novgorod, Reazan’, Smolensk, Vladimir și pe teritoriul fostelor republici ale Uniunii Sovietice, dar totodată și în Siberia, pe la Irkutsk și alte locuri” (p. 12). În catalogul precedent, din 1989, V. Pelin estima că „în arhivele, bibliotecile și muzeele din Uniunea Sovietică se păstrează aproximativ 800 de manuscrise moldovenești de limbă slavă din sec. XIV-XIX și aproximativ 200 de manuscrise în limba moldovenească din sec. XVII-XIX”⁶. Dacă îi permiteau circumstanțele, cu siguranță, Valentina Pelin ar fi ajuns în fiecare dintre centrele enumerate, pe urmele vechilor cazanii. Cu toate acestea, importanța acestui repertoriu postum nu poate fi subestimată, datorită numeroaselor informații actualizate, minuțios verificate, privind manuscrise pe care doar câțiva cercetători români le-au consultat. Volumul ne introduce concomitent în laboratorul de creație al unuia dintre cei mai valoroși medievști basarabeni, care a câștigat renume și pe alte meridiane.

Note

¹ *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*, alcăt. V. Ovcinikova-Pelin, Chișinău, Știința, 1989.

² *Sfântul Paisie de la Neamț, Cuvinte și scrisori duhovnicești*, vol. I-II, Chișinău, 1998-1999; ediția a II-a, Iași, Doxologia, 2010.

³ Valentina Pelin, *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia). Catalog*, ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, Chișinău, Știința, 2017.

⁴ *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS...*, p. 7.

⁵ *Старабългарска литература. Енциклопедичен речник*. Съст.: Д. Петканова. Второ преработено и допълнено издание, Велико Търново, Издателство Абагар, 2003, с. 284.

⁶ *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS...*, p. 7.

Constantin ȘCHIOPU

***Moartea unei veverițe* de Dumitru Crudu și sfânta noastră naivitate**

Trebuie să menționez chiar din capul locului că *Moartea unei veverițe* (București, Univers, 2017, 256 p.) de Dumitru Crudu este o carte ce mi-a plăcut (de altfel, ca și *Salutări lui Troțki*), afirmație care nu înseamnă că satisfacția/plăcerea ar fi criteriul de evaluare a unui produs artistic, al unui mod de reprezentare, deși, vorba lui Kant, satisfacția estetică, fiind universală, nu se întemeiază logic sau intelectual pe concept, ci pe sentiment.

Totuși prin ce se remarcă (dacă se remarcă!) această recentă carte a lui Dumitru Crudu? Ce-i oferă individualitate?

Mai întâi, câteva cuvinte despre structura și compoziția ei. La nivelul structurii formale, cartea include o serie de povestiri (nu contează numărul: puteau fi mai multe sau mai puține), aranjate într-o anumită ordine, fără prea mari pretenții de arhitectonică, la prima vedere. Totuși o privire mai atentă scoate în evidență faptul că *Moartea unei veverițe*, în felul în care este concepută la nivel formal, este asemenea unui roman cu o acțiune ce se desfășoară pe câteva planuri, care, la rândul lor, au ramificații destul de complexe. Eul/personajul-narator din *După război*, care reapare pe parcurs în alte povestiri (*La mătușa Maria*, *Incognito la mătușa mea*, *Mașa* etc.), pe de o parte, și autorul-narator, pe de altă parte, primul participând direct la tot ce se întâmplă, cel de-al doilea privind detașat, impun nu numai o viziune subiectiv-obiectivă asupra celor relatate, ci și puncte de vedere diferite. Anume din această multiplicare a perspectivelor rezultă impresia de autenticitate pe care o lasă cartea. Personajele Vera Pavlovna, Alexei Alexeevici, Nadejda Filipovna (*Trei prieteni*), Jora și Tolea (*Jora și Tolea*), având alte nume, în alte ipostaze și în alte situații, se perindă pe parcursul întregii cărți, astfel, de la o povestire la alta, completându-

se lista tipologiilor umane, create de autor. Iubirea, politicalul, cu toate caracteristicile și consecințele lor, ar putea constitui alte două linii de subiect ale cărții. Mai mult decât atât. Un rol considerabil îl au procedeele de compoziție la care recurge Dumitru Crudu, fie că e vorba de contrapunct (*Papucii ăia ai mei de care am vrut să scap în tren, Tamara ș.a.*), de paralelism compozițional (*Moartea unei veverițe*), de antiteză compozițională (*După alegeri*), fie de rezumat (*La Fulgușor*). La rândul ei, perspectiva compozițională e foarte largă: acțiunea se desfășoară la Chișinău, Tiraspol, Orhei, Flutura (satul de baștină al autorului), Viena, Paris, Petroșani, Vilnius, Londra, pe stradă, în interiorul casei, într-un cimitir, în tren, în bar, în parc, după războiul din Transnistria, noaptea, iarna etc. Narațiunile sunt populate de o lume foarte diversă, dar existentă obiectiv. Desenată după modele vii (prieteni, colegi de școală, de breaslă, politicieni etc.) până la un anumit punct, lumea respectivă atrage atenția ca apariție problematică. Bunăoară, trei prieteni (*Trei prieteni*) sunt foarte triști și mânioși că „n-au reușit să-i facă semne cu mâna, să-i strige Drum bun! președintelui Dodon, care zburase spre Moscova” din cauza că Nadejdei Filipovna „i s-a făcut așa de rău că a leșinat”, socialistul Borea (*Suferințele tânărului Borea*), după ce este refuzat de Vera, „așteaptă într-o stație să-i treacă erecția, așa cum „în urmă cu câteva ceasuri așteptase să se termine ședința aia plictisitoare de partid”, personajul-narator (*La mătușa Maria, Incognito la mătușa mea*) are interdicția de a intra în Transnistria, Colea (*Visul lui Colea*) visează ca tatăl să nu mai ridice mâna nici la mama, nici la el etc. Senzația vieții reale, fără nimic idealizat, e continuă. Oamenii trăiesc, se agită, se ceartă, visează, acceptă, cred, neagă, speră. Impresia de autenticitate este rezultatul concordanței optime dintre perspectiva epică și dozare. De altfel, atât naratorul, cât și personajele sunt destul de „zgârciți la vorbă” (o dovadă sunt și replicile acestora), concizia rămânând a fi o trăsătură definitorie a prozei lui Dumitru Crudu. Cât privește istoriile relatate, ca element de structură, acestea sunt ordinare, nespectaculoase și, important, abia schițate. În fiecare povestire atestăm doar frânturi din viața unuia sau a mai multor personaje (ceva mai sus, ne refeream la rezumat ca procedeu de compoziție). Autorul, se pare, e interesat mai mult de caracterele umane, care se definesc în circumstanțele în care acționează și în relațiile cu alții. Totuși ținem să menționăm că multe texte, în finalul lor, au acea poantă, răsturnare

de situație (aceasta ia forma unui enunț sau a unui scurt alineat), care le imprimă un „vino încoace” așteptat și savurat de cititor (ex.: *Lista neagră*, *Zece euro*, *Micu e aici* ș.a.). Povestirile deci pot părea mult prea simple, cu scene dintr-o viață cu nimic mai interesantă, mai captivantă decât a oricăruia dintre noi, cu personaje deseori banale, cu nimic excepționale: un grănicer transnistrean, o refugiată bețivă din Donbas, un conductor șmecher de tren, un mire căruia îi lipseau doi dinți, un soț înșelat de soție, doi muzicanți, doi prieteni polițiști, îngroziți de un eventual arest, un hoț, o mătușă bolnavă etc.). Nu e nimic special sau ieșit din comun, e doar ceva ce se poate întâmpla oricui. Cu toate acestea, pe măsură ce intrăm în universul narațiunilor, descoperim absurditatea și semnele lumii în care trăim: un adolescent fură, din barul Teatrului Național, camera de filmat a poetului Eugen Cioclea, în timp ce socialiștii scandează pe străzile orașului „Mir, trud, mări!!!” (*Camera de filmat a lui Eugen Cioclea*), un ins este preocupat de faptul dacă soția lui Krsnoselski are sau nu cetățenie română (*Oare ce-a vrut să-mi spună Victor?*), un fost șef al KGB-lui din Tiraspol fuge la Chișinău (!) de urmăriții săi, unde, în aceeași zi, este arestat (*Glumele de la ora două*), o tanti Sveta, deoarece a votat-o pe Maia Sandu, este bătută de soț, adept al socialiștilor (*După alegeri*), Tolea Dumitraș, demobilizat din războiul transnistrean, devine spaima întregului sat, luându-se de oricine (*O întâlnire cu tata*), doi muzicanți din Flutura își împart pumni unul altuia, din cauza că au păreri diferite privind discutata asasinare a lui Plahotniuc (*Muzicanții din Flutura*) ș. a. Astfel, scriitorul ne perindă printre realitățile triste, amuzante și alteori de-a dreptul crude ale existenței noastre. Așa personaje precum Vera Pavlovna (acest nume și însuși personajul ne amintește de visul Verei Pavlovna din *Ce-i de făcut?* de V. G. Belinskii), Alexei Alexeevici, Nadejda Filipovna, Borea, Bogdan, Vasea, Ionel, Pavel, Clavdia Timofeevna, Jana Timofeevna – o galerie întreagă, ne conduc spre sensul comicului și ne indică direcția spre care se îndreaptă ironia, alteori satira autorului, preocupat nu atât de refacerea unei realități existente, care să devină moralizatoare (autorul respinge finalitatea morală, etică din structura tradițională a povestirii), ci de crearea uneia ce poate servi pentru cititor drept pildă capabilă să provoace emoție, ca stare umană, ce permite să se nască și să se întretină legături cu straturi spirituale la care rațiunea nu are acces în fazele inițiale, ci abia după asimilarea sa organică. Râsu-plânsu,

vorba lui Stănescu, devine starea dominantă a cititorului, conjugată cu exclamația involuntară (rezultat al emoțiilor trăite pe parcursul lecturii) „O, sancta simplicitas!”. În ultimă instanță, mesajul cărții ar trebui căutat în această expresie latină, rostită de ereticul ceh Jan Huss, când a zărit o femeie bătrână, simplă și neștiutoare, aducând vreascuri, pe care le arunca pe rugul lui, considerând că săvârșește astfel o faptă bună, răsplătită de biserică cu promisiunea fericirii viitoare. Și încă ceva: moartea unei veverițe din povestirea omonimă într-adevăr ar putea „să fie metafora centrală a acestor vremi”.

Să-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului. Dumitru Crudu este un prozator cu alese virtuți artistice, iar *Moartea unei veverițe*, parafrazându-l pe T. Arghezi, este „o călătorie prin suflete și gânduri”, motiv pentru care ea merită citită și tălmăcită de fiecare dintre noi, cititorii.

Antonina SÂRBU

În dialog cu Mihai Ștefan POIATĂ

Ei au schimbat registrul, noi am schimbat regimul

A. S. – jurnalistă, Facultatea de Jurnalism, Universitatea de Stat din Moldova. Stagieri la Columbia University Missouri, Școala Superioară de Jurnalism, SUA, 2006; Institutul pentru o Societate Deschisă, Budapesta, 2000; Academia de Limbi Moderne din Boston, SUA, 2001. Debutează cu versuri în anul 1984, volumul *Dintre sute de catarge*. Semnează culegerile: *Vulpea argintie*, roman, 2018, *Constanța Târțău. Ultimul dialog*, 2016, *Colaje, eseu – publicistică*, 2006; *Pe muntele Hermon, ninge – Jurnal de călătorie în Ierusalim*, 2008; *Mănăstiri basarabene*, 1995. Laureată a unor premii literare.

„Carte-eveniment” – astfel au fost apreciate de critica de specialitate volumele care formează dilogia consacrată formației „Noroc” și destinului artistic al lui Mihai Dolgan. Cei zece ani pe care Mihai Ștefan Poiată i-a consacrat lucrului asupra cărților *ROCKul*, „*NOROC*”-ul & *NOI* (2013) și *Mihai Dolgan. De ce au plâns ghitarele?* (2017) i-au adus nu numai aprecierea (pe cât de neașteptată, pe atât de meritată), dar i-au oferit și satisfacția unei experiențe creative noi, care i-a permis să-și extindă aria căutărilor artistice. Ne-o confirmă și dialogul pe care l-a susținut Antonina Sârbu cu autorul acestor cărți.

Dragă Mihai, citind *ROCKul*, „*NOROC*”-ul & *NOI* (dar și recenziile apărute în presă) am dedus că acest volum te-a purtat pe cărări neumblate sau, așa cum scrie Eugen Lungu în prefață, „autorul a abordat fenomenul din unghiuri de vedere nefrecventate până acum”. Unde și cum ai căutat aceste „unghiuri”?

De fapt, nu le-am căutat. M-au găsit ele pe mine. Este adevărat, „întâlnirea” noastră a întârziat câțiva ani. Adunasem materialul, aveam transcrise interviurile cu toți mem-

*Lansarea volumului „Mihai Dolgan. De ce au plâns chitarele?”
s-a transformat într-un adevărat spectacol...*

brii ansamblului, dar cartea nu se lăsa scrisă. Și asta din cauză că nu mai puteam conta pe experiența de narator omniscient, când autorul le cunoaște pe toate, ba uneori cunoștințele lui depășesc ceea ce știe fiecare personaj în parte despre sine și despre viața sa. De astă data „personajele” erau oameni concreți, personalități cunoscute de foarte multă lume și nu am avut dreptul (nici etic, nici estetic) să-mi asum viața lor, opiniile lor pentru a le reda „cu cuvintele mele” (așa cum aș fi procedat într-o proză de ficțiune). Cum urma să procedez?

Deși am descris în *ROCKul*, „*NOROC*”-ul & *NOI*, în compartimentul *Vorbire directă sau indirectă?* dilema cu care m-am confruntat, mai există o paranteză care ar merita să fie deschisă. Ieșirea din situație mi-a sugerat-o chiar protagonistul numărul unu al cărții, Mihai Dolgan, care nu mai era în viață, dar un episod din confesiunile lui m-a ajutat să identific cea mai potrivită soluție narativă, ce-i drept, una pe care nu o mai întâlnisem la colegii mei de breaslă, dar de asta mi-am dat seama mai târziu. Episodul relatat de Mihai se referea la concertul susținut pe scena Teatrului Verde din Chișinău de cvartetul lui Marino Marini din Italia. Iată cum descria Mihai acest episod: „Atunci când stăteam la îndoială și mă întrebam ce fel de ansamblu să fac, anume Marino Marini m-a convins... El deja avea componența pe care o adunam și noi – trei ghitare, orgă și tobele. Dar muzicanții lui erau și vocaliști, fiecare avea microfonul lui. Până atunci nu mai văzusem așa ceva. Și ghitariștii, și cel de la orgă – toți cu microfoane pentru vocal. Chiar și toboșarul cânta la microfon”.

Inspirat de cele auzite, am procedat ca Mihai Dolgan. El le-a pus instrumentiștilor în față microfoane, pentru a-i face și cântăreți, iar eu le-am pus

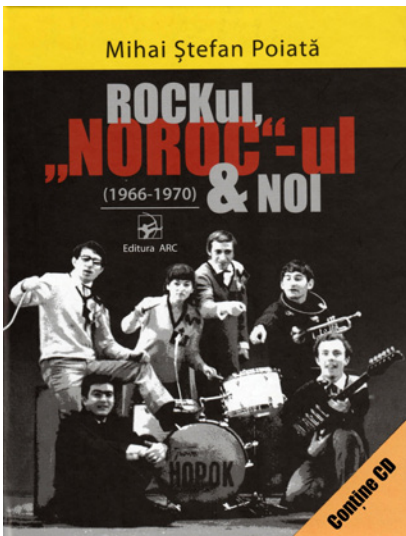
în față dictafonul pentru a-i face și... povestitori. Fiecare cu amintirile sale, cu adevărul său – subiectiv, personal, local –, dar în ansamblul lor, aceste mici adevăruri au configurat un tablou multicolor, au redat epoca în toată diversitatea ei. Iar subsemnatul a fost nu doar unul dintre naratori, dar și arhitectul acestei construcții multidimensionale. Astfel, una din „cărările neumbrate” m-a adus la tehnica narativă numită „multiperspectivism”.

Ai pășit și pe alte „cărări neumbrate”?

Da, și nu de voie, ci de nevoie. Problemele au venit de unde mă așteptam mai puțin – de la fotografii. Am descoperit consternat că ele nu se mulțumesc cu rolul de ilustrații, ci pretind să participe la actul narativ. Fiecare fotografie și-a revendicat o relație „personală” cu textul și contextul. Nici nu-mi vine să cred că în aceste două volume am avut de furcă cu „relațiile personale” a circa 650 de fotografii.

Cum ai găsit tonul cărții *Mihai Dolgan. De ce au plâns ghitarele?*

Ai atins o problemă crucială pentru un om al scrisului. Se poate întâmpla ca autorul să elaboreze câteva sute de pagini fără să știe că nu a găsit „tonul” cărții. Alteori trece pe lângă el fâlfâind din aripioare și autorului îi scapă clipa întâlnirii. Pentru mine tonul provine din relația cu materialul, cu „povestea” pe care urmează să o relatez (dar mai întâi s-o concep). Tonul mai este determinat și de genul pe care l-ai ales (sau

Copertile cărților semnate de Mihai Șt. Poiată

Mihai Dolgan, Lidia Botezatu și Alexandru Cazacu

pe care și-l revendică materialul), pentru că o istorie romantică va fi relatată în altă manieră decât una polițistă.

Relația cu materialul trebuie să fie corectă, respectuoasă, să se bazeze pe „încredere reciprocă” și să ia în considerare interesele celeilalte părți (fiindcă există și un „interes” al materialului). Dacă autorul se erijează în postura de demiurg (de fapt, dictator), materialul se va supune (nu va avea încotro), dar nu-și va dezvălui toate tainele. În acest caz narațiunea va porni pe o notă (și chiar pe o pistă) falsă. Pentru a găsi mai ușor „tonul”, este necesară o probă (sau poate o dovadă) de sinceritate. Ca să fiu înțeles mai bine voi recurge la un exemplu. Mi-a fost foarte greu să încep a doua carte a dialogiei, deoarece în *ROCKul, „NOROC”-ul & NOI* am declarat că „ceea ce a urmat după 1970 este o altă istorie, care așteaptă să fie relatată de un alt autor”. Și când colo, Editura „Arc” îi propune „aceluași autor”, lui Mihai Ștefan Poiată, să scrie o nouă carte. Despre Mihai Dolgan. Dar cum s-o scrie dacă a declarat în cel mai categoric mod că „după 1970 au urmat alte vremuri, în care a activat un alt Mihai Dolgan, care a scris o altă muzică, una cântată și dansată de alte generații”?

Probabil, era nevoie nu doar să-ți justifici opțiunea în fața cititorului, dar să găsești și o motivație interioară pentru a scrie.

Ai perfectă dreptate, anume această motivație generează tonul. Și încă ceva: „interesul” sau răspunsul pe care îl cauți la o anumită întrebare. Și atunci cititorul urmărește (și trăiește) împreună cu autorul aventura acestei căutări. Dacă în primul volum a trebuit să explic cum a fost posibil să apară o formație burgheză în plin totalitarism, fiind concentrat pe rolul lui Mihai Dolgan în destinul „Noroc”-ului, în al doilea volum am fost preocupat de rolul „Noroc”-ului în viața lui Mihai. Întrebarea care mi-a trezit interesul pentru o nouă narațiune a fost următoarea: cum a supraviețuit Mihai Dolgan după a doua deportare? Fiindcă lui i-a fost predestinat să treacă prin două deportări: prima, în 1949, când a fost „ridicat” împreună cu părinții și a ajuns în Siberia, iar a doua, în 1970, când a fost „deportat” împreună cu colegii din „Noroc”, ansamblul fiind desființat, iar ei nevoiți să ia calea pribegiei. În primul volum – urcare prin cădere, în al doilea – cădere prin urcare. Cum a supraviețuit Dolgan după ce i-a fost interzis dreptul la nume? Cum a reușit să debuteze a doua oară? Cum și-a reanimat interesul pentru propria persoana, pentru viața lui (în artă)? Aceste întrebări au și determinat „tonul” cărții *Mihai Dolgan. De ce au plâns ghitarele?*

Deci a fost o carte scrisă la comandă?

Toate cărțile sunt scrise „la comandă”, dragă Antonina, atâta doar că în unele cazuri comanda vine din interior, în altele – din exterior. Dacă imboldul unui proiect se naște în interiorul ființei artistului, ulterior este necesară o validare din exterior – documentarea, timpul și energia pe care le investește autorul în proiect, „conlucrarea” activă cu mediul exterior, fiindcă cele mai spectaculoase descoperiri artistice se produc în zona de interferență a universului interior cu lumea înconjurătoare. Iar dacă proiectul este sugerat din exterior, este necesară o „recunoaștere” din interior unde, spre surprinderea autorului, pot fi „activate” niște zone creative de a căror existență nu bănuise anterior. Dar nu este exclus nici eșecul, în ambele cazuri. De altfel, fiecare autor trăiește în vecinătatea unui „cimitir” al proiectelor eșuate, majoritatea fiind cele care au provenit din... interior.

Dar care este marja de creativitate de care se poate bucura un autor atunci când este obligat să respecte materialul factologic, când biograficul limitează imaginația și libertatea de creație?

Oricât de incredibil ar părea, aceste două cărți, deși bazate pe documente, au avut un efect revelator pentru resursele imaginative ale subsemnatului; ele mi-au oferit șansa de a-mi vedea realizat un proiect ambițios din tinerețe. Ce-i drept, cu alte mijloace... După absolvirea Universității fusesem repartizat la radio, în redacția de literatură și muzică, unde urma să fiu angajat în secția de teatru radiofonic. Dar, în lipsa unui loc vacant, redactorul-șef, Vanda Zadnipru, mi-a propus să lucrez temporar în secția de muzică ușoară. Acolo, în jumătate de an am lansat emisiunea „Orizont-club”, am inaugurat primul TOP-TEN și în curând am devenit un nume cunoscut în mediul tinerilor pasionați de muzica rock. Dar am nutrit mereu speranța că voi reveni în secția de teatru și voi realiza proiectul la care visam – un spectacol radiofonic... documentar, o istorisire dramatică, organizată după legile ficțiunii, dar cu voci reale, fapte reale, înregistrări documentare realizate cu participarea unor personaje din lumea reală. Acest proiect era inspirat de teza mea de licență, în care mă arătasem preocupat de „potențialul gnoseologic” al documentului în film, TV și radio, îndeosebi sub aspect estetic. Atunci nu am reușit să-l realizez, deoarece mi s-a propus să fac studii post-universitare la Cursurile Superioare de Scenaristică și Regie de la Moscova și ar fi fost păcat să ratez această șansă, dar iată că oferta Editurii „Arc” mi-a permis să revin la ideea din tinerețe și să încerc o simbioză a investigației documentare cu organizarea ficțională a narațiunii.

A fost o întâmplare fericită.

Mai curând o „legitate” care și-a așteptat ceasul. Zic „legitate”, fiindcă a fost pregătită de niște premise („cauze”) care, la un moment dat, și-au făcut efectul. Am spus-o și cu alte ocazii că în *ROCKul*, „*NOROC*”-ul & *NOI* și-au găsit rostul niște ramificații „întrerupte” ale destinului, niște oportunități sau preocupări ale autorului care nu au fost valorificate la timpul lor: politica, managementul, scrierea dramatică, cercetarea științifică, pedagogia, jurnalismul, pasiunea pentru sinergetică și, nu în ultimul rând, muzica.

Poate în primul rând?

Ai dreptate, muzica a intrat în viața mea când eram copil. Mă așezam pe prispă, puneam pe genunchi o carte cu cotorul spre mine și ba o închideam, ba o deschideam, așa ca să semene cu o armonică, și mă

„acompaniam” în timp ce cântam *Zărzărică, zărzărea*. După armonică a urmat acordeonul, la care am cântat după auz, apoi basul în fanfara și contrabasul în orchestra de estradă și în taraful Universității. Nu am devenit un profesionist, dar muzica a revenit periodic în viața mea, în scrisul meu și de fiecare dată a lăsat urme adânci. Prima mea piesă radiofonică, *A patra latură a triumphiului*, este inspirată din viața lui Serghei Rahmaninov. Un șlagăr molipsitor este „personaj” secundar în piesa radiofonică *Melodia de după perete*, iar în nuvela *O piesă clasică de popularitate* personajul central este o compoziție de jazz. Dar cea mai spectaculoasă și mai solicitantă revenire a muzicii în viața mea a durat zece ani...

... și și-a găsit expresie în această dilogie: *ROCKul, „NOROC”-ul & NOI și Mihai Dolgan. De ce au plâns ghitarele?*. Dar cititorii și recenzenții au remarcat faptul că muzica și-a permis și o radiografie a regimului în care au activat protagoniștii cărților. Iată ce menționa Octavian Țăcu la lansarea cărții: „Istoric vorbind, plânsul ghitarelor trimite la ziua de 2 august 1940, când a început proiectul sovietic de construcție a unei identități distincte în stânga Prutului. S-a vorbit că noi nu am rezistat împotriva tentativelor de rusificare, de deznaționalizare – nu este adevărat. Rezistența noastră a fost continuă. Iar „Noroc”-ul lui Mihai Dolgan a fost un fel de vârf de lance al acestei rezistențe”. În ultimul timp au înce-

În fiecare primăvară, de 14 martie, ne întâlnim la mormântul lui Mihai Dolgan

put să apară și în spațiul cultural basarabean cărți în care este atacat regimul comunist. Am impresia că volumele tale fac parte din această serie...

Posibil, dar eu nu mi-am pus scopul să atac regimul. Ce rost are să lupți cu un cadavru? Mult mai interesant mi-a fost să povestesc despre oamenii care au rezistat și au supraviețuit în condițiile regimului, păstrându-și demnitatea umană și realizându-și potențialul creativ.

Citind volumul Mihai Dolgan. De ce au plâns ghitarele?, m-a copleșit un val de emoții... Poate pentru că l-am cunoscut pe Mihai Dolgan; l-am admirat în scenă, dar și în stradă, antrenat în discuție cu Andrei... Mă retrăgeam la câțiva pași, îl admiram! Am înțeles că era un OM SIMȚITOR LA ONOARE... Voiam să se descopere în carte partea cealaltă, cea nevăzută a lui Mihai: cum scria scrisori, cum era scrisul lui, ce sentimente a trăit și pentru alte femei-muze, cine l-a făcut să plângă și de ce a ales să vorbească cu papagalul?!

Emoțiile sunt efectele unor cauze sau cauzele unor efecte. Deci nu pot fi „extrase” din context sau din lanțul cauzal. Îndrăznesc să presupun că pentru un artist emoțiile „neproductive” nu au mare valoare. Iată de ce mă interesează emoțiile care „lasă urme”. Artistul caută expresie artistică pentru emoțiile sale în opera pe care o creează, iar opera, la rândul ei, trezește emoții în sufletele ascultătorilor, privitorilor, cititorilor.

Nu am îndrăznit să intru în zona intimității lui Mihai și nici să fiu indiscret nu mi-am permis, dar cred că emoțiile povestite își pierd farmecul, ca și muzica povestită. Iar despre partea „nevăzută” ce aş putea spune? Că ar putea fi doar intuită și doar de un artist de calibrul lui Mihai.

Îți mulțumesc pentru aceste cărți prețioase pe care le-ai scris, valoroase prin recuperarea unui segment foarte important din istoria culturii noastre, cum a devenit reconstituirea fenomenului „Noroc”. Totuși suntem încă la început de cale în scrierea unor astfel de cărți, în realizarea unor astfel de proiecte.

În pofida unui concept predominant care presupune păstrarea patrimoniului prin conservare, eu aş pleda pentru păstrare prin DE-conservare, ceea ce presupune integrarea valorilor artistice ale trecutului în spațiul extra-patrimonial, ca să devină nu doar parte a memoriei colective, dar

și un element „activ” al vieții sociale, astfel ca trecutul să devină prezent. Iată de ce cărțile despre care vorbim sunt „acompaniate” de două CD-uri cu cele mai reprezentative piese compuse de Mihai Dolgan.

Ce ai învățat scriind despre destinul lui Mihai Dolgan sau ce ar trebui să învățăm din acest destin, din lecția de viață și mai mult din LECȚIA DE CURAJ care a fost și pe care ne-a oferit-o Mihai Dolgan?

Prin destinul său artistic Mihai Dolgan ne șoptește discret că uneori viața îți oferă o singură șansă și trebuie să faci tot posibilul și imposibilul pentru a o valorifica. Să ne imaginăm despre ce am fi discutat acum dacă atunci când i s-a propus să fondeze „Noroc”-ul, Mihai Dolgan ar fi spus: mulțumesc, dar mai târziu, după ce voi absolvi Școala „Ștefan Neaga”...

Ce rol a avut familia Dolgan în realizarea cărților? Cum s-a oferit să te ajute?

Aș putea spune că, prin implicarea membrilor acestei minunate familii, majoritatea celor peste 60 de protagoniști pot fi considerați „membri ai familiei Dolgan” și coautori ai acestei dilogii. Dar primul a fost Mihai, care prin sinceritatea confesiunilor și încrederea pe care mi-a acordat-o, m-a încurajat și mi-a insuflat speranța că proiectul are șanse de izbândă. De un mare ajutor mi-a fost Lidia Botezatu, „șefa arhivei” familiei. Atitudinea ei binevoitoare față de proiectul meu a fost un semnal și pentru alți membri ai „Noroc”-ului și „Contemporanu”-lui să fie la fel de cooperanți. Îmi mulțumesc lui Alexandru Cazacu pentru că m-a ajutat s-o găsec pe Doina, fiica lui Victor Legaci (solistul vocal din prima componentă a „Noroc”-ului) și Valentinei Butnaru, de la care am aflat telefonul Valentinei Garbuzov, fosta soție a lui Vasile Verdeș, primul ghitarist al „Noroc”-ului. Constantin Rusnac m-a dus acasă la Serghei Ciuhrii, iar el, la rândul lui, m-a îndreptat spre Nistor Gălușcă, singurul camarad de arme al lui Mihai Dolgan, care a mai rămas în viață. Îi sunt deosebit de recunoscător lui Mircea Amorțitu, nepotul lui Mihai. Datorită lui le-am cunoscut pe Maria și Eugenia, surorile lui Mihai Dolgan și am avut posibilitatea să ajung în Vladimirești, Petrovca, Sângerei, iar apoi să fac legătură cu mulți dintre muzicienii care au activat împreună în formațiile conduse de Mihai Dolgan.

Știu că după apariția unor astfel de cărți apar mulți oameni nemulțumiți. A fost și cazul tău?

Fiecare dintre cei care au trăit fenomenul „Noroc” ar putea să scrie o carte și aceasta se va deosebi de cele pe care le-am scris eu. Dacă cineva e nemulțumit de cărțile mele, să scrie altele, mai bund. Voi fi primul și cel mai atent cititor.

Ce ai omis intenționat din manuscris și de ce?

Nu am omis nimic. Ba am scris mai mult decât prevedea contractul cu Editura „Arc”.

Pe alocuri ai fost delicat, ai cruțat nume de persoane care nu pot încă făcute publice...

Nu e nici meritul, nici vina mea. Așa au decis protagoniștii cărții, care au reconstituit în fața microfonului fenomenul „Noroc”.

Totuși cine a distrus legenda „Noroc”? Cine a făcut ghitarele să plângă, cine le-a luat cântecul?

Dragă Antonina, interzicerea „Noroc”-ului a fost ceva firesc. Știi ce i-a spus Dumitru Cornovan, primul etnic român din dreapta Nistrului ales în funcția de secretar al PCM (în 1961), lui Leonid Culiuc, ministrul culturii de atunci? „Dacă nu semnezi tu ordinul de lichidare, va veni altul în locul tău și îl va semna”. Despre lucrurile firești și previzibile nu este interesant nici să scrii, nici să citești. Dar iată apariția acestei formații a fost un miracol, lansarea întâmplându-se nu în virtutea unor condiții favorabile, ci în pofda condițiilor total nefavorabile – într-un regim totalitar, opresiv, izolat de lumea (și gândirea) liberă. Dacă aș recurge la limbajul dramaturgilor, aș putea spune că prin apariția „Noroc”-ului a avut loc „o deviere de la normalitate”. O astfel de deviere se mai numește „eveniment declanșator”, care se produce contrar așteptărilor și, de regulă, este un pretext narativ „productiv”, adică promite (și chiar garantează) o istorie captivantă. Am acceptat să scriu pentru că mi-a fost interesant să dezleg enigma fenomenului pe nume „Noroc” și mă bucur nespus că ulterior am descoperit și alte întrebări ce mi-au stimulat „apetitul narativ”.

Ai putea să ne divulgi aceste necunoscute?

Doar una, care vizează proveniența socială a membrilor grupului „Noroc”. Deși suntem obișnuiți să asociem rock-ul cu cultura muzicală

urbană, primul grup rock din URSS a fost compus în exclusivitate din flăcăuani adunați din satele Moldovei. De ce?, m-am întrebat. Și am înțeles că nu este suficient să-ți cumperi o ghitară „de firmă” ca să faci rock autentic. Mai e nevoie de ceva care nu se poate nici vinde, nici cumpăra.

Dacă ar fi să alegi un fragment la care ții mai mult, care ar fi acesta?

L-a ales Vasile Gârneț, dar îmi place și mie: „N-aș vrea să forțez comparația și să afirm că „ne-a trezit” ghitara lui Sașa Cazacu, dar pentru mulți dintre noi renunțarea la baiantul rusesc și îmbrățișarea ghitarei electrice occidentale a avut o semnificație care depășea cu mult cadrul strict muzical. A fost un eveniment.

Mihai Dolgan (prin faptul că a trecut de la contrabas la acordeon, iar apoi la orga electrică), Valentin Dânga (care, de dragul jazzului, a trecut de la trombon la pian), Ion Suruceanu (care s-a lăsat de fagot pentru a deveni solist vocal) și, mai ales, Alexandru Cazacu, care a optat pentru ghitara electrică – toți ne-au trimis un mesaj extrem de important și revoluționar: schimbarea e posibilă. Alegând un nou instrument, Alexandru Cazacu a ales un nou destin. Și pentru el, și pentru NOI...

De fapt, Alexandru Cazacu s-a decis de baiant nu pentru că era rusesc, ci pentru că aparținea trecutului, universului patriarhal, din care a vrut și el, am vrut și noi să evadăm spre altceva – spre modernitate.

Ei au schimbat „registral”, noi urma să schimbăm... regimul.

Și l-am schimbat.”

Mulțumesc! Inspirație pentru încă mulți ani înainte și cărți la fel de interesante!

Ana BANTOȘ

Gheorghe PÂRJA.**Miracolul la modul trecător**

A. B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010, ediția a II-a, revăzută, Editura Tipomoldova, Iași, 2014; *Literatura basarabească și modelele literare europene*, București, 2013.

Poezia română de azi este bogată datorită diversității poetilor contemporani, astfel încât e dificil să o circumscrii unor fenomene categorisite cu strictețe. Faptul acesta demonstrează vivacitatea ei. E nevoie de toți poeții în diversitatea lor. Ei ne dau posibilitatea să vedem lumea în care trăim, ei potrivesc cuvintele care acoperă și descoperă incertitudinile condiției noastre umane. În acest context, împletirea tradiției cu modernitatea și cu postmodernitatea devine cât se poate de incitantă și interesantă. Este și cazul lui Gheorghe Pârja, poetul cu sufletul larg deschis spre Basarabia, deschidere demonstrată și în volumul „Ochii Basarabiei” (Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare 2018), întrunind articole și interviuri scrise în perioada 1991–2018 și publicate în cotidianul „Graiul Maramureșului”, unele dintre materiale fiind trăite chiar la fața locului, în Republica Moldova. Drumul lui Gheorghe Pârja spre poezie începe prin fascinația sau, mai exact, prin „slăbiciunea” (expresia îi aparține), pentru Ion Alexandru, cel din *Infernul discutabil*, și Gheorghe Pituț. Conta mult pentru aspirantul la gloria literelor și grupul de tineri creatori din care făcea parte și despre care avea să afirme în *Călătoria ingerului prin Nord* (Editura Proema, Baia Mare, 2008, 170 p.): „Credeam în scris și doream cu ardoare să fim scriitori...

În grupul tinerilor din Sătmar se citea Faulkner și Dos Passos... Rilke, Trakl, Rimbaud, Baudelaire. Cu Blaga era lupta noastră tăcută. Cu aprecieri diferite descopeream poezii generației lui Nichita: Ilie Constantin, Ana Blandiana, Cezar Baltag, Ileana Mălăncioiu, George Alboiu, Adrian Păunescu (cel din *Ultrasentimente*)” (p. 16). Comunicarea cu tinerii scriitori sătmăreni îi consolidează curiozitatea sporită față de poezia lui Nichita, căci toți erau la curent cu noile experimente lirice. Acesta s-a dovedit a fi punctul incipient al întâlnirii poetului maramureșean cu poezia lui Nichita, poezie percepută, în acele timpuri de restricții, drept „o descătușare tematică. El închipuia un Olimp capricios, un nou spectacol, al lumii lirice. Pe care îl percepeam suficient de difuz, dar ludicul poetului ne plăcea” (p. 17). Peste ani reconstituirea celor doua călătorii ale poetului Nichita Stănescu prin Maramureș (Sighetu Marmației, Desești, Fânteușu Mare, Bogdan Vodă, Săliștea de Sus, Borșa), alcătuind substanța volumului amintit și marcând împlinirea a 75 de ani de la naștere și a 25 de ani de la trecerea poetului în eternitate, va fi, de fapt, o mărturie a ceea ce înseamnă menirea scriitorului adevărat în cetate. Iar cât privește punerea în valoare a înaintașilor, a colegilor de breaslă, aceasta scoate în evidență nevoia de continuitate, de solidaritate, într-un plan extins, uman, în aceasta constând sensul artei pe care o profesează și poetul de la Desești. A nu renunța la reperele morale și spirituale, ci a te implica în vederea perpetuării lor, iată o misiune care pare a fi, pentru unii, din ce în ce mai greu de înțeles. Să fie de vină timpurile în care trăim și pe care ne obișnuim să le caracterizăm din perspectiva unui individualism tot mai accentuat? Să fie la mijloc fenomenul globalizării, care implică nevoia de adaptabilitate? Poate că n-ar fi rău să ne întrebăm din când în când ce e cu adaptabilitatea omului de azi. Între aceste puncte cardinale, care sunt și ale poeziei lui Gheorghe Pârja, e lesne să deslușim o tendință de evaluare penetrantă și constantă a realității exterioare, dar și a ceea ce se întâmplă cu sufletul uman. O lume în care protagonistul se simte străin își face tot mai mult loc în versurile sale pline de imagini ale disoluției, o primă reflecție asupra omului constituind-o cea asupra naturii lui Dumnezeu. Poetul se îndreaptă spre faptele zilei de pe pragul „unei case trainice”: „Unde este o casă trainică / Ai oricând imaginea raiului poveste / Și oricând este mai domoală calea / Spre faptele zilei”. Rădăcina neamului din care face parte scriitorul este adânc împlântată într-un univers în care „stelele au sunet de liră” și unde „poate ar trebui să privim chiar în umbra

pietrei / Cea spălată de ape și de zborul vulturului”. Aflat sub semnul învierii, acest univers pătruns adânc de spiritul religios maramureșean ni se deschide astfel: „Ca o mânășă neagră trag peste mine / această zi de Aprilie ./ Argintul viu picură peste ușa mormântului. / S-aude în valea cu podbal un glas de copil / Apoi vocea călugărului / Apoi dangătul de clopot... La o răscruce mă așteaptă mirajul. / Orizontul cărunt. / Apoi ceața coboară dintr-o caleașcă cu îngeri. / Vine și surdul să învețe cântecele nopții. / Și ciungul își întinde mâna după odoare. / Crucea a luat foc. Pelerinii se opresc. / Într-o clipă înalță o imensă biserică. / Bătrânul bărbos cântă: / Lumea asta nu-i a mé, ceielaltă nici așé! / Se crapă de ziuă. / Pasărea neagră bate cu ciocul în fereastră. / E semnul Învierii. / Deschideți porțile să intre Împăratul Măririi! // Un om trist, călare pe asin, apare din colbul pustiei” (*Deschiderea porților*). Legătura directă cu cosmosul transpare în dialogul hibrid dintre o percepție intelectualizată și o alta reală, neaoșă a cosmosului în care maramureșeanul se știe armonios încadrat. Există în poezia lui Gheorghe Pârja o reflexivitate alimentată din acest dialog, o reflexivitate pe cale de a se constitui într-o filozofie *sui generis*. Nu spunea și filozoful francez Michel Onfray că „literatura e o cale de acces spre filozofie”? Gheorghe Pârja ține cu dinadinsul ca o eventuală filozofie a poeziei românești de azi să păstreze sursele de alimentare ce vin dinspre filozofia populară, cea care la începutul secolului al XX-lea, bunăoară, și-a găsit loc în creația lui Brâncuși. Apărarea valorilor de indiferența care se abate asupra lor în timpurile de față ține de necesitatea păstrării memoriei, într-o epocă în care apar tot mai multe cărți ce ne îndepărtează de realitate. Cuvintele sunt înhămate la carul unui timp împovărat: „Cuvintele noastre vor trage la car / Pe drumurile cele mai grele”, scrie autorul *Poemelor Ieronimei*, cel care reflectă asupra haosului și asupra naturii. Noțiunea de haos introduce ideea unei posibile opoziții binare între principiul luminii și haos, al ordinii și al dezordinii, al binelui și răului. Poetul își îndreaptă privirea, mai exact spus, sufletul său poetic, către cer, la modul rilkean, în felul acesta extinzându-și aria conținutului expresiei poetice: „Nu pot dormi pe ape, nici pe foc / Iarba s-a prelins prin mine și prin cer / Cât de aproape e pocnetul armei de vânătoare / Când iubita doarme domestic în blana de jder” (*Blana de jder*).

Adecvarea limbajului la lumea din care venim și, deopotrivă, la cea spre care ne îndreptăm vizează, de fapt, marele deșert al omului în lumea modernă și cea postmodernă. De aici numeroasele „dublete”,

suferința anteriorității proiectându-se asupra a ceea ce urmează să se întâmple. Reconstituit din perspectiva unui „veac dospit în burta unui cal mort”, un portret al potențialului poet se desprinde din astfel de rânduri: „Primește, Doamne, năravurile îngerilor tăi / Ce scriu poeme pe blană de cârțiță / Rătăcesc prin păduri putregăioase / Cățarați pe o locomotivă de ferigi” (*Se zidește neliniștea*).

Cheia căutării frumuseții în spațiul de acasă constă în imaginația bogată a poetului; aceasta nu vizează simpla putere de ornamentare, poetismele fiind recuzate. Matricea vie pentru imaginația sa creatoare se păstrează în tainele plaiului maramureșean, în care o toamnă ostilă poeziei lasă, din loc în loc, spații restrânse unui traseu iluminat: „În octombrie se trezește zeul poemului... / Pururi urmat de cavaleria luminii”. Este o lumină inventată, ca dovadă a conștiinței erodării sensurilor, fapt care circumscrie demersul poetic al maramureșeanului nostru într-un context evident post-modernist, din care, însă, nu lipsește Dumnezeu: „Să nu creadă poetul Ion Mureșan / Că la mine în Valea Mătrăgunii / Este foarte multă lumină / Nici naturală, nici opalină / Este doar lumina pe care am inventat-o eu / Din creionul chimic, din cărbune / O lumină din ochiul lui Dumnezeu”. E și lumina diversificată, iscată din lucruri reale și înfrățită cu un transcendental desecretizat („Să nu creadă poetul / Că lumina e tot secretul.” *Lumina*). „Zile ca niște actori în roluri desuete / terorizați de bucuria textului”, „sentimente exilate în mușcătura de șarpe”, orașul confuz „ca un strigăt de naufragiat”, republica pustie a poemului, poemul viclean descoperind erorile sufletului, femeia cântând despre disperare sau despre o mare primejdie, uitând să cânte despre iubire (aluzie la paradisul pierdut), steaua de toamnă gata coaptă ca o gutuie, toate sunt orientate spre un armistițiu între cer și pământ. Anotimpul iernii îi declanșează memoria unui naufragiu, dar și sentimentul revenirii la începuturi: „Îmbrac cămașa iernii doar acasă / pădurile mă urcă spre Gutâi / pe unde-aș fi cămașa mă apasă / Și mă întoarce-n cântecul dintâi” (*Cămașă de iarnă*).

Gândul la dragoste implică și gândul la moarte: „Am vrut să te apăr cu brațele, cu pieptul / Să-ți spun că mai tare este iubirea / „Aruncă piatra în mare” – mi-a spus înțeleptul / și acolo moartea îi va strivi alcătuirea” (*Cântec de pază*). Sau în altă parte: „Noaptea strivea trupul ca unghia Satanei / În casa luminată de ochiul șarpelui / Din streșini picura lapte de pasăre / femeia neagră venea pe un cal îngropat în cenușă / A dat cu

banul: / Au ieșit amândouă fețele: cap și pajură / Dragoste și moarte / Femeia de pe osoaie privea prin fereastra neagră/ Spre lumea albă a Literei / Spre zăpada imaginară” (*Descântec de dragoste și moarte*).

Undele unui anumit fel de manierism răzbat prin versuri precum sunt cele de mai jos: „Anotimpurile îmi aparțin – mai ales iarna / Când trece granița în blăni de samur / Maestrul de vânatoare”, sau cele dintr-o altă poezie, *Prăbușirea podului*, dedicată trecerii tatălui său în lumea celor drepți: „Inima apei începu din nou să bată/ Putea trece tatăl meu ca un rege de gheață/ Într-o caleașcă de aur trasă de păuni”. Ceea ce destramă senzația prețiozității pe cale de a se întrupa este nota dramatică ce se strecoară, făcându-se mereu prezentă, în imagini memorabile: „Albine de iarnă ieșeau din urdinișuri / Mireasa neagră împărțea frunze de oleandru...”. Este un timp greu de suportat, lichifiindu-se, devenind solid: „Orele trec greu / Ca smoala prin urechile acului”.

Într-o altă perspectivă, cea de departe de meleagurile natale, după aflarea poetului timp de mai multe luni în Statele Unite ale Americii, „mierea metaforei devine amarul aromelor, orașele se prefac că sunt bătrâne, dar firele de iarbă străpung un aeroport”. Congruența, apropierea rămân dincolo de cadrul percepției armoniei universului maramureșean, în care se regăsește autorul de până la experiența aflării sale în Occidentul transoceanic. Privirea, altă dată acaparată de priveliști de pe Valea Sacră, de unde „coboară culegătorii de afine ce poartă în coșuri sufletul muntelui fără venin”, acum este prelungită artificial: „Un obelisc îmi ridică privirea spre cer”. „Singurătatea fără pașaport trece prin vama memoriei”, „rugăciunile se spun singure în biserici de piatră / Alături, casele ca în Far West / Au ferestre prin care nu privește nimeni”, e un alt fel de singurătate decât cea resimțită în *Cartea din Valea Mătrăgunii* (Editura Echim, Sighetul Marmației, 2000), în care peste singurătatea orașului crește iedera „ca o umbră grea peste lume” și „vremuri sterpe se adună în cupa de epocă și doar cuvintele sticlesc „ca niște cuțite de vânatoare”, cu anotimpul unei toamne ciudate, în care poeții exilați în Cuvânt așteaptă în puterea nopții să vină un tren în provincie”, într-o provincie, în care „și fluturii au devenit suspecti”. Toate acestea m-au făcut să-mi amintesc de Federico Garcia Lorca, cel înfrățit cu peisajul din Andaluzia aridă și rurală și care, aflat un timp la New York, îl va lua drept aliat, sau „complice”, pe poetul american Walt Whitman, construind un dialog hibrid cu

el pentru a-și apropria, la modul poetic, acele realități dure din perioada anilor 1929-1930, în care poetul hispanic s-a aflat pe continentul nord american: „Prin East River și Bronx,/ cântau băieții arătându-și centurile,/ cu cerul, uleiul, / urduful, ciocanul./ Nouăzeci de mii de mineri scoteau din stânci argintul/ și desenau copiii, scări și perspective./ / Dar niciunul nu dormea,/ niciunul fluviu nu voia să fie,/ niciunul nu iubea marile / runze,/ niciunul limba plâjii, albastră/ bătrân frumos, Walt Whitman,/ n-am încetat să privesc barba ta plină de fluturi,/ nici umerii tăi de pluș, roși de lună,/ nici pulpele tale de-Apolo neîntinat,/ nici vocea ta ca o coloană de scrum...” („Odă la Walt Whitman”). „Aliatul” lui Gheorghe Pârja este credința în puterea verbului poetic, adevărul cuvântului fiind căutat cu infinită prudență. Iar raportarea la real exprimă voința de a regăsi în cuvinte sentimentul prezenței. O modernitate negativă care procedează nu atât la afirmații noi, cât la refuzul acestora. Refuzul poetismelor, refuzul sentimentalismelor, refuzul discursului edificator și patetic. Poezia se resetează din propriile sale mijloace, în timp ce autorul dezghioacă sâmburii tradițiilor, care vin, deopotrivă, din cultura poeziei universale, dar și din cultura populară a Maramureșului, ale cărei esențe caută să le surprindă. Nu se întreabă ce ar putea și ce ar trebui să facă. Parcă ni s-ar spune: Poezia este aceasta și nimic altceva. Poetul o descoperă în fiecare clipă a vieții. Atâta timp cât este un spațiu al căutărilor, poezia este o experiență la care poetul nu renunță. Funcția sa constă în a parcurge din nou condiția umană în toată integralitatea ei, axată, în primul rând, pe un sentiment al iubirii, însă fără a omite lipsurile, deficiențele care suscită creația, deoarece inclusiv din acestea se iscă miracolul, chiar dacă la modul trecător, sau mai ales pentru că e la modul trecător. Sensibilitatea orientată spre funcționarea scriiturii, a gândului, dar și a subiectelor legate de metafizic și etic, fascinația negativității, a fragmentarismului, vorbesc despre faptul că alternanța valorilor într-un peisaj literar este întotdeauna posibilă. Prezența tradiției colorează într-o anumită măsură viziunea poetică asupra lumii.

Gheorghe Pârja regretă undeva în consemnările sale că Nichita Stănescu nu a valorificat îndeajuns în creația sa Maramureșul, oamenii lui, de care era fascinat. În acest sens, autorul *Singurătății sonore* (Editua Limes, Cluj-Napoca, 2005) parcă ar dori să-l revanșeze pe neuitatul Nichita, printr-o poezie în care coexistă pașnic tradiția poetică și cea neo-modernă, anunțând expresia postmodernă.

Gheorghe PÂRJA

Doliu senin

Trei luni am stat pe gânduri
În alte două vieți am alungat frica
S-au aprins luminile în picurii de negură
Un înger încovoiat îmi bate la ușă
Casa e goală ca un cuvânt alungat
Trag nădejdea unei scări să urc la cer
Acolo într-un culcuș de oglinzi
Poate s-a oprit mama pe o splendidă pajiște
Poate mi-a lăsat un semn al trecerii
Un bănuț pentru vama tăcerii
O mână caldă pentru încălzirea raiului
Că e frig și în lumină acum
Mi s-a promis o țară departe
Fără îngeri, fără diavoli
Nici măcar ușieri galanți
Nu are țara aceea înduioșată de spaimă
În mijlocul ei un singur om
Doar unul singur a rămas
Să făurească o scară de urcat la cer
Ceilalți au coborât în pământ
În zile cu lumină lină
Așa am rămas pe gânduri
Și nu știu încotro s-o apuc.

Cuțitul cel blând

Am un cuțit frumos
 Cu plăsele din piatră uitată
 L-au găsit groparii
 Lângă oasele unui strămoș
 Cercetat pentru vechime
 L-am pus după icoana Sfântului Gheorghe
 Parcă spunea:
 Nu vă paște nicio primejdie
 Până mă apără sfântul
 Priveam cu uimire
 Cuțitul fără glorie, fără sânge
 Că nu purtase niciun război
 De Paști l-am coborât din cui
 Să tăiem pasca sfințită a Cuvântului
 A curs puțin sânge din pâinea aleasă
 Cei de la masă, vreo doisprezece
 Au gustat din pelinul memoriei
 Au tăcut cum tace piatra
 În fruntea mesei cel lucitor
 A spus rugăciune
 Pentru cuțitul cel blând
 Care oricând ar putea reteza
 Colțul lunii
 Ori Creasta Cocoșului din muntele privirii
 În blândețea lui de cuțit
 El este pândit
 Doar de adierea firelor de iarbă

Veverițele din Wilmington

Seară de seară ele rodeau temelia cerului
 Rădăcina copacului. Pe o scară de mătase
 Seară de seară urcau la cer
 Să ducă îngerilor alune și ghindă

Le ștergeau masa cu coada lor stufoasă
 Cu ghearele lor mici și foarte periculoase
 Scriau pe peretele din partea dreaptă a raiului
 Legi cu litere mici greu de înțeles
 Le văd și acum
 Cum zboară prin cer ca printr-un tufiș lăstărit
 Se joacă cu îngerii de-a popoarele
 Cu mingi de cârpă
 Să le fie și mai dragă copilăria
 Nu au teamă de nimeni
 Numai de aurarul din colț
 Care vrea să le pună cercei în urechi
 Cuceritorii le-au adus anafură de la Roma
 Vin bun din pivnițele regilor
 Mătăsurii din palatele imperiale
 Dar ele
 Le-au ros lemnul corăbiilor
 S-au topit anii după legea lui Jefferson
 Sirenele unui popor sună în larg
 Pe plajă urma ultimului băștinaș
 Dinspre mare navele sângelui
 Aduc îngeri negri
 Care au uitat jocul cu mingea de cârpă
 Au pus capcane în care a căzut
 Și Dumnezeu când umbla pe pământ
 Apoi
 Veverițele din Wilmington
 Sprintene cum sunt
 Mai rod la temelia pământului.

Ziua frunzei de nuc

Ziua aceea era dăruită frunzei de nuc
 Luminii de seară când apar aricii
 Văduvei în doliu ce luminează umbra
 Casei de lemn retrasă în fotografii

Ziua aceea solemnă ca un butuc de arin
 Mi-a adus oaspeți cu mâinile aspre
 Învățau să repare cerul cu un clește
 În care pocneau alunele fierbinți
 Veverițe și păsări de departe
 Viespi închiriați de la îngeri
 Bufnița din visul călătorului
 Locuiau în ziua melancoliei
 De cine îți este dor, omule
 Mă întreabă paianjenul
 În timp ce lucra la pânza zilei
 Ca răspuns a început ploaia
 Ce a șters toate întâmplările
 Din ziua dăruită frunzei de nuc.

De veghe

Stau la căpătâiul mamei, afară ninge
 Suspinul ei greu cutremură două veacuri
 E noapte, îngerul rătăcitor m-atinge
 Și-mi pune pe masă câteva leacuri

Sunt frunze din rai, adânc de rugăciune
 Și-un colț de pâine muiată-n vin
 Flacăra vie a vieții fără tăciune
 Cu șirul de neamuri fără declin

Somnul nu vine în plină noapte
 Treaz lângă mama ce a adormit
 Are pe față viața din șoapte
 Cele cu care am fost zidit

Un suflet tandru și aspru la vrere
 Cuibărit în ușa casei de lemn
 Stau la căpătâiul mamei, tandră avere
 Rămasă ardere de untdelemn

Viscolitul decembrie cu naștere divină
Poartă suferința cioplită cu dalta
După un colind somnul fără vină
Mi l-a luat pe tata

Stau la căpătâiul mamei, afară ninge
E noapte, doar îngerul păzitor m-atinge.

Trupul poemului

Ce trup frumos ai, poemule
Ești ca o stalactită adorată
Ca un crivăț din negura ferestrei
Ca zăpada caldă din piatră

Umbra iernii este, omule frumos
Rătăcită-n steaua din cupole
Făptura din oglindă înflorește
Sângele din frigul unei case

Ca o femeie ești, poemule viclean
Mă duci cu firul spre margine de lume
Mă părăsești în visul unui an
Dar mă renaști ca pasărea din spume

Ce trupuri dezmiardate, femeia din poem
Domenică și tandră, dar mai ales suspin
De purpură e casa din blestem
Poemul din femeie un leac pentru venin.

Urma focului

S-a făcut că râul curgea invers
Apa limpede își căuta izvorul
Unde să-l afle după atâta mers
În care a căzut și zborul

Unei păsări singure pe lume
Fără cuib în care să-și petreacă
Noaptea ascunse fără nume
Doar cu semnul secetei din apă

Un copac uitat într-o pustie
Cheamă umbra păsării să steie
În odihna din ce va să fie
Din cărbunii stinși țâșnind scânteie

Fără de lumină doar cu urma
Focului din veacuri peste munte
Râul urcă dar se vede turma
Celor însemnați cu stea în frunte.

Ușa

Cum o deschizi se face drum spre cer
Unde poienile sunt de cuvânt și ceară
Dinspre pământ pe calea cea de fier
Un vânt iernatic bate peste țară

Cea de brânduși și alte amânări
Ascunsă în icoană ca o pradă
E veac mocnit păzit de lumânări
Deschide ușa, țara să se vadă!

Mult ponegrita, dusă în ispită
 Convoaielor ce țin de funeralii
 Un veac pierdută, în altul regăsită
 Apoi cântată în cer de eulalii

Deschide ușa să primească țara
 Lumina necesară la ospete
 Nu poți fugi de țară în afară
 Nici moartea n-are cum să ne învețe

Cum ne stingem, dar mai ales când
 Să uităm povestea din cuvânt
 Țara rămâne rânduri peste rând
 Și peste viață și peste mormânt

Deschide ușa să se facă cer
 Și cerul să renască din ruină
 De vara e cuprinsă de un ger
 Veni-va iarna cu a sa lumină.

Fântâna

Sap o fântână să ajung la apă
 Pământu-i greu, povară care
 Apasă pe lumina trecătoare
 De zorii se umbresc. Apoi se crapă

De ziuă într-o pădure deasă
 Pe unde trec convoaiele în cânturi
 Venite pe hotar din patru vânturi
 Să prindă liniștea, ce nu se lasă

Zăvorâtă, prinsă-n clește
 Ci se răsfiră-n lume ca parfumul
 Îmbătător ca raiul unde drumul
 De întrebări nu se sfârșește

Ci aprig ne-nconjor neobosite
Iluminând odăile deșarte
De ne măsoară calea mai departe
Prin ochii unor stranii site

Prin care trece omul și îngână
Cântecul mai veșnic ca o moarte
Umbra își trage seva dintr-o carte
Noi mai săpăm la tainică fântână.

Fereastra

S-a deschis ochiul viclean al lumii
Stă la pândă într-o sâmbătă precară
Lumina neagră sporește fața humii
Cine privește prin fereastra de ceară

Fiu dornic să pui printre simțuri
Ce leagănă inima ca o corabie
Osia vântului, tun fără ghinturi
Sfânta povară a lumii din sabie

Uite acolo se deschide-o fereastră
Cu rame din solzi de argint
Cântec rebel de inimă albastră
Abur de sirene care ne mint

Se-nchide ochiul, se retrage marea
Sirenele s-au îngropat în cânt
Fereastra se sparge, se aude chemarea
Și ultima bătaie de vânt.

Depărtarea

Poetului Ioan Dragoș

Plecat peste mări și țări
Ca un poem fără rimă
Îmi dau seama că nu am stofă
De cuceritor
Stofă avea Domnul Eminescu
Așa cum l-a îmbrăcat definitiv
Bunul Nichita
Las aici saci albi
În care mormăie arhiva ținutului
E atât de strâmt în spațiul plecării
Că abia încap aceste cuvinte
Deschid dosare gri
Cu semnături de primari
Prefecți cu scris orgolios
Arhitecții aerului
Faimoși contabili ai viselor
Stau împreună spălați de păcate
Toate ispitele zac în arhive
Când farmecele deschid cetatea Ninive
Mi-am pregătit pentru drum
Cufărul cu vise sălbatice
Și sufletul adorat doar de Lună
Totuși prietene
Depărtarea este curajul sigur
Că am ieșit din pielea
În care mi-a fost dat să trăiesc
Depărtarea poate fi
Un manifest pentru viață.

O piatră necunoscută

fratelui Vasile

Plec departe, foarte departe
Să lustruiesc o piatră necunoscută
Una poroasă ca foșnetul unui mister
Las în urmă un râu fără izvor
Deasupra un cer preacurat
Unde nu locuiesc îngeri
Ci doar urma unui avion împăiat
Las acasă mormântul tatălui
Și mama
Care m-a certat pentru nucile verzi
O soră și un frate
Ce răsădesc ulmi prin ostroave
E seara Luminăției
Morții s-au ridicat din morminte
Ca niște arbori de purpură
Drum bun! Mi-a spus umbra preotului
Care mi-a mângâiat creștetul în pruncie
Plec curajos ca o frunză
Care nu cade în bătaia vântului
E toamnă lungă
Luna mi-a spart geamul cu lumina tăcută
Oare acolo, departe
Luna din sat va veni după mine?
Plec departe
Poate voi bea absint cu dragul Edgar Poe
La taverna cu blesteme
Las acest poem în singurătatea lui
Până mă întorc
El se va înscrie singur
Cu un al înțeles.

Annabel Lee

Într-o casă de corali cu luna la geam
Locuia spaima de ore târzii
Lângă chipul ascuns
Al miresei de marmură
Cu sânge negru
Stă scris numele
Preafrumoasei Annabel Lee

Acolo poetul se ceartă cu îngerii
Cu moartea înainte de a fi
Zeiță cu două trupuri
Printre alge și pești
Ceremonia nunții amânate
Și foșnetul șalului
Preafrumoasei Annabel Lee

Am lăsat în urmă țări întinse
Cu vuiet de codru și mănoase câmpii
Să cobor în regatele mării
Unde veghează demoni și serafimi
Trupul de gheață
Și steaua mohorâtă
A preafrumoasei Annabel Lee

Drum rătăcit peste munți tociți
Păsări mici din peșteri pustii
Din larg vin corăbii cu mirodenii
Pe țârm poetul narcotic
Așteaptă sosirea
Într-o noapte cu lună
A preafrumoasei Annabel Lee.

Povara poemului

Anevoios se scrie poemul într-o țară departe
E precum ai căuta prieteni printre străini
Mierea metaforei devine amarul aromelor
Orașele se prefac că sunt bătrâne
Dar firele de iarbă străpung creierul unui aeroport.
Un obelisc îmi ridică privirea spre cer
În parc mă întâlnesc cu umbra unui veteran
Dintr-un război ascuns.
Regula simplă a puterii este plictisitoare
Nimeni nu înjură – nici măcar crezul poetic
Un fel de conspirație între cameristă și Prometeu.
Străzile sunt pustii
Singurătatea fără pașaport trece prin vama memoriei.
În locul oamenilor au pornit statuile
Să cumpere marfa expirată a veacului.
E iarnă, cuvintele au devenit ovale
Rugăciunile se spun singure în biserici de piatră
Alături, casele ca în Far West
Au ferestre prin care nu privește nimeni
Ce țară e asta, cu ușile deschise
Și cu un vultur ce a uitat să zboare?

Ulise

Am două oceane sub pleoape
Pești uriași stau sub geam
Ca profetii. Parcă-mi spun:
Cămașa aceasta e prea mare
Dăruiește-o poetului din Nord
Care a cucerit lumea
Plecând dintr-o bucătărie
Cu un bulgăre de sare amară
A dovedit Steaua Polară.

Doar lumina*

lui Augustin Buzura

Despre privirea mea nu spune nimănui
Că am văzut prea multe-n viață
Mi-a rămas lumina cât un cui
Pedeapsa loviturii dinspre ceață.

Mi s-a luat lumina, cu ce drept
Să n-am puterea de-a privi în față
Frumosul lumii, marele adept
Grădina cu miracol de verdeață.

Stau singur între personaje
Create sau aieva din cetate
Am coborât sublimitele etaje
Ale tăcerii. Văd că nu se poate

Decât să mângâi piatra cu o mână
Dar nu-i mai văd la față pe inepti
Scrisul mi-a rămas la îndemână
Avea mea dintre coperti.

Să nu spui nimănui că n-am privire
Că număr vremea cum aș fi mereu
Cel dăruit pentru uimire
Când mă privește numai Dumnezeu.

Că doar pe El îl văd acum
Când vine seara cu lămpașul
Să îmi vegheze bunul drum
Că doar lumina îmi va fi urmașul.

*În numele unei vechi prietenii, în ultima vreme vorbeam telefonic cu Augustin Buzura aproape săptămânal. Îi aduceam aminte de Maramureș. Într-o seară, cu emoția cuvenită, i-am citit acest poem de conjunctură. Nu i-a dispăcut, deși vorbeam de condiția lui din ultimul an. Ca cea a lui Borges.

GHEORGHE PÂRJA

Născut în 27 aprilie 1950 (în acte: 2 mai), în Desești (Maramureș).

Absolvent al Liceului Pedagogic Sighetu Marmației (1970) și al Facultății de Ziaristică București (1978).

Redactor-șef al ziarului „Graiul Maramureșului”, Baia Mare, serie nouă.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România (1999), vicepreședinte al Uniunii Ziaristilor Profesioniști din România (2004).

Președinte al Reprezentanței Maramureș a Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Cluj.

Vicepreședinte al Convenției literare internaționale de la Lviv – Ucraina (2010).

Debut literar, girat de prozatorul Alexandru Ivasiuc, în revista „Lucefărul” (1968). Colaborează la publicații culturale din țară și din străinătate.

Debut editorial în volumul colectiv *Caietul debutanților* (Editura Albatros, București, 1977).

Ulterior publică volumele: *În numele tatălui* (versuri, Editura Cartea Românească, București, 1996), *Sub podul lui Apollodor*, Dialoguri cu Adam Puslojic despre Nichita Stănescu și alți poeți din lume (Editura Du Style, București, 1998), *Dialoguri în Centrul Europei* (Editura Fundației Culturale Române, București; vol. I, 2000; vol. II, 2003), *Cartea din Valea Mătrăgunii* (versuri, Editura Echim, Sighetu Marmației, 2000), *Portret de grup cu Laurențiu Ulici* (evocări, amintiri; colaborare cu Echim Vancea și Ioana Petreuş, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003), *Umbra noastră cuvântul – Serile de Poezie „Nichita Stănescu” de la Desești 1979-2003* (în colaborare cu Echim Vancea, Editura Echim, Sighetu Marmației, 2003) *Poemele Ieronimei* (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003), *Preludia solodkovo haosi / Preludiu la dulcele haos* (versuri, limba ucraineană, trad. Ștefan Tcaciuc, Editura Mustang, București, 2004), *Singurătate sonoră* (versuri, antologie de autor, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2005), *Dialoguri cu ferestre spre Nord* (interviuri, Editura Limes, 2005), *Poeme din vremea lui Adam* (Editura Echim, 2007), *Călătoria îngerului prin Nord* (Editura Proema, 2008), *Vânzarea umbrei / Árnyékvásár*, (versuri, antologie româno-maghiară, Editura Proema, Baia Mare, 2011), *Livada cu prieteni și alte împrejurimi* (eseuri, Editura Proema, Baia Mare, 2011), *Lacrima sfinxului* (versuri, Editura Proema, 2014), *Ochii Basarabiei* (Biblioteca județeană „Petre Dulfu”, 2018).

Este inclus în culegeri și antologii de poezie: *Un sfert de veac de poezie* de Vasile Muste, Editura Lucefărul, București, 1998; *Antologia poezilor ardeleni contemporani*, de Eugeniu Nistor și Iulian Boldea, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2004; *Antologija sucasnoji*

rumuns'koji poeziji / Antologia poeziei românești contemporane, antologie și traduceri în limba ucraineană de Ștefan Tcaciuc, Editura Mustang, București, 2005, 2 vol.

Inclus în volumul *Punte între sentimente* (antologie de poezie irakiano-română, Editura Proema, Baia Mare, 2012) și în volumul *Confluente poetice* (antologie de poezie kuweiti-ano-română, Editura Proema, Baia Mare, 2013).

I-au fost traduse poeme în limbile sârbă, ucraineană, engleză, arabă, maghiară și belarusă.

Distins cu premii naționale și internaționale pentru poezie și publicistică: Premiul revistei „Tribuna”, 1986; Premiul pentru poezie „Carpatica”, Ujgorod, 2008; Premiul pentru poezie la Lviv – Ucraina, 2010; Premiul Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Cluj, 2012; Marele Premiu pentru Literatură și Titlul „Scriitorul anului” 2014, acordate de municipiul Baia Mare.

Despre cărțile sale au scris: Laurențiu Ulici, Radu G. Țeposu, Ioan Holban, Nicolae Breban, Gheorghe Grigurcu, Răzvan Voncu, Adam Puslojic, Theodor Damian, M. N. Rusu, Valentin Hossu-Longin, Ioan Moldovan, Dan-Silviu Boerescu, Victor Cubleşan, Nicolae Prelipceanu, Adriana Cean, Adrian Alui Gheorghe, Echim Vancea, Vasile Dragoș, Augustin Cozmuța, Ion M. Mihai, Gheorghe Glodeanu.

Elena ȚĂU

Autenticitatea și resursele ei în romanul *Patul lui Procust* de Camil Petrescu

E. Ț. – conf. univ., dr. la Facultatea de Litere a Universității de Stat din Moldova. Publică circa 100 de lucrări, cele mai recente fiind *George Meniuc, Pagini de corespondență*, Chișinău, Grafema Libris, 2010; *Exerciții de identitate*. Culegere de studii și articole, Chișinău, Notograf Prim, 2015.

Aliniindu-se lovinescian, ca și alți scriitori din epocă, la „spiritul veacului”, Camil Petrescu își revendică, prin demersurile teoretico-critice (în special, din eseu *Noua structură și opera lui Marcel Proust*) și, deopotrivă, prin inovațiile sale literare, un prim rol de modernizator al romanului românesc interbelic. Și chiar dacă teoria avansată de el, cum se afirmă absolut întemeiat, „nu se suprapune decât parțial peste poetica reală a scrisului” [1, p. 97], conceptul lui de modernitate literară, promovat într-o tranziție prelungită – de la un tradiționalism de filiație folclorico-sămănătoristă la diverse modernisme –, este de o viabilitate incontestabilă. O dovadă este faptul că acesta, prin tendința sa de extindere de la un *inter* la un *dincolo* disciplinar, se înscrie, cel puțin în parte, pe coordonatele transdisciplinarității, astfel devansând timpul. Potrivit conceptului în cauză, descins din noua gândire estetică-filosofică occidentală de la începutul secolului XX, literatura, pentru a sparge tiparele anchi-lozate, „trebuie să fie sincronică structural, filosofiei și științei ei” [2, p. 4]; mai exact, Noua ei structură trebuie să fie „corelativă” prin spirit „structurii pe care au realizat-o știința și filosofia timpului” [2, p. 10]. Bineînțeles, o asemenea sincronizare presupune că, prin

deschiderile sale spre filosofie, psihologie și alte discipline, scriitorul transgresează inevitabil frontierele literarului și intră, la nivel de cultură, în zone noologice transdisciplinare ce-i solicită depășiri creatoare. În convingerea lui Camil Petrescu, una dintre marile realizări ale sistemelor filosofice elaborate de notorietăți precum Bergson și Husserl, o constituie transcenderea „vechiului raționalism” pe calea substituirii, pe de o parte, a determinismului mecanicist cu unul psihologic, și, pe de altă parte, a intelectului „cu o facultate nouă de cunoaștere, intuiția” [2, p. 12]. Iar descoperirea disponibilităților cognitive ale intuiției ca facultate intrinsecă conștiinței perceptoare, singura în măsură, cum observă Ion Sîrbu, „să se plieze pe caracterul procesual al realității și s-o releve” [3, p. 60], explică plauzibil de ce atât filosofia bergsoniană a cunoașterii, cât și fenomenologia husserliană a substanțialității, își „caută punctul de sprijin în conștiință și nu în lumea exterioară” [2, p. 20]. Extrapolând aceste idei asupra literaturii, autorul *Tezelor și antitezelor* argumentează centralitatea în romanul modern (identificat frecvent în epocă cu cel psihologic) a conștiințelor perceptoare, care, valorizând în actul autoreflexării intuiția, privilegiază o „privire în noi înșine”, susceptibilă să descopere reflecția exteriorității drept un „absolut psihologic” individual și eminentemente metafizic.

Postulatele în cauză, esențialmente anticanonice, insistă asupra rezervei nepuizabile de autenticitate ale privirii „în noi înșine”, și, implicit, ale perspectivei eului literar, care, așezat în „centrul existenței”, filtrează totul prin conștiința sa, povestind doar ceea ce percepe și gândește el nemijlocit, și, în consecință, actualizând doar conținutul propriei sale viziuni [2, p. 28]. În proza modernă privirea în sine a naratorului diegetic, egalând metonimic o perspectivă autoscopică, oferă imaginea unor realități „originare”, adică așa cum acestea se răsfrâng *ab initio* în conștiință, realități, care, interiorizate, refuză, în succesiunea lor, causalitatea mentală în favoarea celei emoțional-psihice, înfățișând în mod obișnuit „O curgere de stări interioare, de imagini, de reflexii, de îndoieli etc., de ceea ce constituie materialul imaginației și al gândirii” [2, p. 22]. Cu siguranță, lumea ficțională prefigurată în baza unei asemenea tehnici, se vrea a fi, prin convențiile sale, produsul viziunii și trăirii nesimulate, „pe viu”. Or, deja din acest motiv, o astfel de lume câștigă mult prin impresia de adevăr față de lumea dedusă raționalist în proza tradiționalistă heterodiegetică, unde naratorul omniscient și ubicuu,

mimând, prin transcendere ontică, o cunoaștere similitudină, din interior și exterior, admite din start o doză mare de trucaj și artificiu, iar, în ultimă instanță, confundă „o propunere de realitate, dedusă, cu realitatea originară” [2, p. 27], ceea ce, în opinia teoreticianului, afectează iremediabil autenticitatea literară, care este fundamentală pentru operă, și, drept urmare, subminează valoarea estetică a creației.

În contextul dat este oportun să amintim că despre conceptul de autenticitate al lui Camil Petrescu, în mare măsură asemănător cu cel promovat de Mircea Eliade, Anton Holban și Mihail Sebastian, s-a scris enorm, relevându-se caracterul difuz al acestuia, greu de cuprins într-o singură formulă. Nicolae Manolescu, semnând dificultatea de a desluși „un fir conducător în ghemul de afirmații” camilpetresciene despre autenticitate, admite că, totuși, pot fi disociate cel puțin două accepții pertinente: „autenticitatea e fie un anumit mod de a trăi realitatea, fie un anumit mod de a o cunoaște” [4, p. 369]. Fiind, fără îndoială, nucleare în teoria lui Camil Petrescu, accepțiile sus-consemnate nu se află însă neapărat într-un raport disjunctiv (fie/fie). De altfel, însuși criticul recunoaște caracterul lor inseparabil în proza scriitorului. În *Patul lui Procust*, se poate lesne observa, autenticitatea „halucinantă”, de genul celei proustiene, reunește trăirea sinceră, necontrafăcută a faptului „adevărat” cu o cunoaștere psihologică lucidă a concretului existențial semnificativ, care se coagulează în niște „dosare de existență” (după modelul lui Stendhal și Gide, cum susțin Alexandru George, Anton Adămuț ș.a.). În considerările sale teoretice Camil Petrescu încearcă să argumenteze unitatea dicotomică a autenticității cu substanțialitatea concretului semnificativ: „Autenticitatea presupune neapărat substanțialitatea și de fapt amândouă atributele nu sunt decât moduri de existență ale obiectului” [2, p. 50]. Pe scurt, în înțelegerea autorului, autenticitatea, asociată cu unicitatea faptului semnificativ neprelucrat literar și cu unicitatea realității originare a percepțiilor și a gândirii eu-lui, ca „experiență brută”, referă, dacă e să ne exprimăm în termenii lui Gheorghe Glodeanu, la „o ficțiune a non-ficțiunii, ce se axează pe o poetică a spontaneității” [5, p. 87].

Efectul de autenticitate, impus tranșant în *Patul lui Procust* printr-o „ficțiune a non-ficțiunii”, altfel spus prin transcrieri în forma „dosarelor de existență”, de o substanțialitate pregnantă, este tot odată potențat

și singularizat artistic cu suportul unui multiperspectivism care avantajează agregări și radiografieri din diferite puncte de vedere, capabile să suspende relativismul cunoașterii și să întrețină iluzia de „adevărat”. Tudor Vianu, constatând că în *Patul lui Procust*, grație unei compoziții mai izbutite decât în *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război*, Camil Petrescu reușește să fie „perspectivist”, în sensul că pune în valoare un sistem de perspective, semnaleză capacitatea lor deosebită de autentificare. Romancierul, în opinia exegetului, are meritul de a fi intuit că „ceea ce numim «adevărat» este totdeauna produsul unui punct de vedere și că singura putință de a ne salva oarecum din relativismul fatal al cunoștinței este a înmulți perspectivele în jurul aceleiași obiect” [6, p. 320]. Într-un mod mai direct, Alexandru George apreciază perspectivismul din *Patul lui Procust* drept „o formă de garantare a autenticității relatării și impresiilor” [7, p.143]. Iar un alt cercetător, Ion Apetroaie, consemnând varietatea resurselor autenticității în romanul respectiv (documentul, dosarele de existență, punctul de vedere ș.a.), precizează cu subtilitate că, între acestea, supremația o deține totuși „jocul perspectivelor”: „La fundarea impresiei de autentic participă generos, dacă nu chiar decisiv, mai mult decât documentul, perspectiva; ori, mai exact spus, jocul perspectivelor” [8, p. 126]. Într-adevăr, impresia autenticului, întemeiată aici cu mijloacele ficțiunii „non-ficțiune”, este susținută și amplificată puternic printr-un „joc” inspirat al perspectivelor. La o lectură atentă observăm că acest „joc” este inaugurat efectiv în baza valorificării lor tehnice și strategice.

Într-o cercetare consacrată noțiunilor de tehnică și strategie (raportate la perspectiva literară), constatam că acestea acoperă, în diferite ecuații naratologice, multiple înțelesuri, unele aproximative și confuze [cf. 9], ceea ce face dificilă diferențierea lor. În ciuda unei atare situații, utilizările istorico-literare certifică, fie și la un mod foarte general, că folosirea perspectivei narative ca tehnică ține în esență de construcția logico-formală a operei, iar utilizarea ei ca strategie ține în principal de o altă latură, care ar putea fi numită, pe urmele lui Booth, retorică. În același timp, practica literară demonstrează că majoritatea tehnicilor românești (narative, discursive, perspective) de cele mai dese ori împrumută, adaptând scopurilor lor specifice de construcție, principiile unor modalități consacrate de organizare textual-discursivă (scrisorile, jurnalul intim, contrapunctul, paralelismul, monologul interior, di-

alogul etc.). Aceasta nu înseamnă însă nicidecum că exploatarea lor ca tehnici, mai cu seamă când poartă marca talentului, lasă puțin loc pentru creativitate și inovație. Probe concludente în acest sens ne oferă modul original de valorificare tehnică a perspectivelor în *Patul lui Procust* de Camil Petrescu.

Dacă examinăm sub aspect tehnic perspectivele narative asumate în roman de cele trei instanțe care relatează la persoana întâi (doamna T., Fred Vasilescu și autorul-personaj), ne convingem că aceste perspective, fundamental pragmatice, (imaneente, de altfel, oricărui tip de discurs, oricărei elaborări a inteligenței umane), manifestându-se aici convențional drept niște construcții logico-formale ale imaginarului narativ rezultate din reflectarea diegezei în conștiințele perceptoare din varii puncte de vedere, orientează deictic narațiunile și, concomitent, le organizează într-un tot unitar, iar astfel determină în mare măsură arhitectonica romanescă. Numeroși exegeți ai operei camilpetresciene (Tudor Vianu, Nicolae Manolescu, Alexandru Protopopescu, Adela Hagiș etc.) au remarcat caracterul meticolos elaborat, dar mai cu seamă novator al construcției/tehnicii perspectivele și textuale în *Patul lui Procust*. Novator din punct de vedere tehnic este, de exemplu, faptul că în textul de bază, – alcătuit din două secvențe narative dispartate, prima aparținând doamnei T., iar secunda lui Fred Vasilescu –, se intră efectiv printr-o „ușă” de la subsol, întredeschisă discret de un personaj care evoluează concomitent în trei ipostaze definitorii: de autor, narator și receptor, cumulând în acest mod trei perspective diferite. Primele două, în ordinea dată, fără a fi impuse autoritar, coordonează relația scriitorului-narator cu protagoniștii într-o manieră unică, oarecum pirandelliană (mai întâi autorul își caută personajele, iar apoi personajele îl caută pe el), respectând întru totul rigorile autenticității. Identificându-i pe doamna T. și Fred, în urma unui concurs de circumstanțe firești, drept posibili scriptori, autorul-narator le rezervă roluri narative mai puțin ordinare într-un virtual proiect literar și îi angajează spontan într-o aventură a scrisului, direcționându-le, prin instrucțiuni metaliterare, deconstructiviste, activitatea scripturală în vederea elaborării de texte. Astfel, până la urmă, el, deconstruind modelele tradiționale, îi creează nu numai ca naratori, ci și ca autori. La rândul lor, protagoniștii, în postură de scriptori/autori, îl „creează” pe autorul-narator drept scriitor cu pondere, întrucât textele pe care

le realizează la comanda acestuia, încorporate în scriitura lui modestă (cuprinzând doar notele din subsol și epilogul II), formează miezul cu adevărat valoros al proiectului literar coordonat de el și care într-un final se confundă, pe plan ficțional, cu romanul *Patul lui Procust*. Dat fiind un asemenea impact identitar reciproc, perspectivele autorului-narator și cele ale scriptorilor aflați sub incidența regiei lui nu pot să nu se interacționeze în sistem, prefigurând fire flexibile de ligament, absolut vitale pentru coeziunea colajului secvențial bazat pe contrapunct. Grație acestui fapt, se conturează joncțiuni și similitudini susceptibile să întemeieze încastrări și să arunce punți peste rupturi textuale, să acopere goluri semantice (de pildă, în epilog II, autorul-narator, ieșind din subsol, încearcă să realizeze, cel puțin în parte, o interpretare a interpretărilor lui Fred, iar pe această cale hermeneutică să readucă în prim-plan anumite idei și păreri ale lui, pe care, de altfel, le împărtășește și el, ceea ce asigură o circularitate cu valoare de liant a unor puncte de vedere dominante). Într-un mod asemănător perspectivele, din care protagoniștii își prezintă experiențele individuale (doamna T. sub forma unor scrisori adresate autorului-narator, iar Fred sub forma jurnalului intim destinat aceluiași personaj), se întrepătrund prin numeroase tangențe și similarități logico-semantice, care, conducând la proliferarea unghiurilor și, în plus, la relativizarea subiectivismului discursiv, susțin impresia că faptele povestite sunt „adevărate” și, deci, ele constituie obiectul unei trăiri și cunoașteri nemijlocite.

Acest remarcabil joc tehnic al perspectivelor este dublat de jocul lor strategic, deopotrivă relevant prin valorile și efectele comportate, inclusiv de augmentare a autenticității. Este vorba înainte de toate de strategia privirilor de „sinceritate liminară”, cu statut de optici nucleare, care, puse, de la caz la caz, în varii raporturi (de corespundere, similaritate, convergență, opoziție, recurență), își impun un mecanism particular de construcție, prin excelență de figurare contextuală. De reținut că, anume prin crearea *ad hoc* a unui astfel de mecanism de figurare contextuală strategiile se deosebesc de tehnici, care, am notat anterior, de regulă, dispun, la nivelul de suprafață, de principiile unor modalități consacrate, între care contrapunctul, scrisorile, jurnalul intim, dialogul etc. Virtualitățile figurative (și nu numai figurative) ale strategiilor sunt ilustrate din plin, spre exemplu, de convergența și consonanța perspectivelor dominante din *Patul lui Procust*.

Tudor Vianu atrage atenția că, în intenția lui Camil Petrescu, opticile personajelor scriptori din romanul nominalizat „urmau să coincidă ca focarele a două lentile” [6, p. 320]. Într-adevăr, povestindu-și în scris experiențele personale, doamna T. și Fred Vasilescu evocă din unghiuri cu preponderență convergente momente de mare tensiune ale iubirii lor, trăite ca „experiență brută”. Numeroasele similitudini de poziție, atitudine, percepție, gândire, evaluare indică centre comune ale focalizărilor operate de aceștia. Pentru doamna T., femeie „adevărată”, „excepțională”, „iubită în taină de toți bărbații”, dar respinsă de Fred, unicul pe care ea îl adoră fără rezerve, considerându-l sufletul său pereche, iubirea este suferință și durere „de mare voltaj”, frământări și întrebări chinuitoare: „Dacă sunt într-adevăr excepțională, cum de îmi poate prefera pe alta? E numai joc al întâmplării toată iubirea? Și dacă într-adevăr el mă prețuiește (...), pentru ce el și eu trăim în medii străine, jucând acolo o viață definitivă, când avem intens și nevăzut același suflet...?” [10, p. 26]. La fel și pentru Fred, iubirea înseamnă suferință și durere nemăsurată, ardere până la demență, „paralizantă cedare”. Totuși, evaluările lui, în special cele cu accente reflexiv-filosofice, vădesc mai multă nuanță. Astfel, el disociază și opune două tipuri de suferință în dragoste, una pentru o persoană vulgară și alta pentru o femeie „adevărată”, „de inteligență superioară, delicată, sensibilă”. Primul tip de sentimente are ceva din implicațiile unei boli „rușinoase”, secundul, deși deopotrivă „boală lungă”, este o manifestare total diferită, a sublimului, oferind deschideri fascinante spre mister, inefabil, spre voluptate spirituală, „cu o adâncire în sine și cu o iluminare a lumii exterioare nebănuite până atunci” [10, p. 287]. Solidaritatea doamnei T. e resimțită de Fred, în timpul pilotajului, „ca zborul a două suflete în nesfârșitul lumii” [10, p. 242-243].

Valori notabile de autenticitate comportă focalizarea de către naratorii-scriptori a unor reprezentări simbolice, care inaugurează serii izotopice interferente, cu seme atât identice, cât și opuse (camera luminoasă și patul în alb al doamnei T.; camera Emiliei, amintind a bordel, cu un pat comod, îngrijit bine ca „o sculă profesională”; patul degradării morale și spirituale a lui D.; patul mizeriei și al suferinței lui Ladima). Toate aceste izotopii, care proliferază și disiminează sensurile de profunzime, converg spre sememul mitic al patului procustian (actualizat în titlu și în poezia *Patul lui Procust* atribuită lui Ladima), propunân-

du-i cititorului o perspectivă poetico-filosofică de certă autenticitate asupra dramatismului existenței și destinului uman.

Așadar, în *Patul lui Procust* de Camil Petrescu resursele autenticității sunt mai variate și mai bogate decât cred unii cercetători preocupați de această problemă. Pornind de la o ipoteză a lui Ion Apetroaie, am încercat să demonstrăm că impresia de „adevărat”, de transpunere pe viu, de „ficțiune a non-ficțiunii” este creată și întreținută în romanul dat cu suportul nu numai al documentului, al „dosarelor de existență”, al punctului de vedere, dar și al „jocului” perspectival, ceea ce presupune în fapt exploatarea eficientă a diverselor tehnici și strategii perspective. Acestea din urmă (strategiile), încă puțin studiate, necesită un studiu aparte.

Referințe bibliografice

1. Axinte Șerban, *Conflictul dintre opera romanescă și proiectul ei teoretic*, în: „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, București, t. XLIX-L, 2009-2010, p. 97-105. <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1253/pdf>. Accesat 10.09.2018.
2. Camil Petrescu, *Teze și antiteze. Eseuri alese*, Ediție îngrijită și prefațată de Aurel Petrescu, București, Editura Minerva, 1971.
3. Ion Sârbu, *Camil Petrescu*, Iași, Editura Junimea, 1973.
4. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, București, Editura 100 + 1 GRAMMAR, 2000.
5. Gheorghe Glodeanu, *Fascinația ficțiunii. Incursiuni în literatura interbelică și contemporană*, București, Fundația Culturală Libra, 2006.
6. Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, Chișinău, Editura Hyperion, 1991.
7. Alexandru George, *Semne și repere*, București, Cartea Românească, 1971.
8. Ion Apetroaie, *Poetician al romanului deschis*, în Ion Apetroaie, *Literatură și reflexivitate*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, p. 120-131.
9. Elena Țau, *Strategia perspectivei narative: versantul retoric*. În volumul *Norma limbii literare între tradiție și inovație. Materialele simpozionului științific cu participare internațională. Chișinău, 19 mai 2017*, Chișinău, CEP USM, 2017, p. 246-252.
10. Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, Iași, Editura Junimea, 1988.

Adrian Dinu RACHIERU

Augustin Buzura și miza morală (Proza și publicistica, sub semnul convergenței)

A.D.R. – prof. univ. dr., din 2012 prorector al Universității „Tibiscus” din Timișoara. Dintre volumele publicate (peste 30): *Elitism și Postmodernism*, Iași, 1999; *Bătălia pentru Basarabia*, Timișoara, 2000; *Alternativa Marino*, Iași, 2002; *Legea conservării scaunului* (roman, vol. I, II), Timișoara, 2002, 2004; *Globalizare și cultură media*, Iași, 2003; *Nichita Stănescu – un idol fals?*, Iași, 2006; *Eminescu după Eminescu*, Timișoara, 2009; *Poeți din Basarabia* (antologie critică), Chișinău, 2010; *Ion Creangă. Spectacolul disimulării*, Timișoara, 2012; *Conviețuirea cu Eminescu*, Iași, 2013; *Romanul politic și pactul ficțional* (I), Iași, 2015; *Polemici de tranziție*, Uzdin, R. Serbia, 2016.

Antologia critică *Între două lumi* (Tracus Arte, 2017), alcătuită și îngrijită, cu devoțiune și profesionalism, de Angela Martin, i-a prilejuit lui Augustin Buzura o ultimă mare bucurie, bănuim, în călătoria sa terestră. Fără a întocmi un volum de omagii, Angela Martin pune în discuție, alături de contributori, un destin literar; adică un autor și o operă. Constatând că marele prozator, în pofida faimei, a fost dublu nedreptățit. În timpul regimului comunist, proiectul său romanesc, cu mesaj contestatar, însoțit de hărțuiala și interdicțiile cenzoriale l-au transformat într-un scriitor căutat, popular, „vânat” de „partea cititoare a societății”, inclusiv pe piața neagră; plus complicitatea criticilor care, procedând prin „învăluire”, anvelopând mesajul pentru a deturna atenția oficialităților au mascat, protecționist, potențialul exploziv al romanelor. Astfel, „subversiunea se blurează” notează Angela Martin, fără a îngrași, însă, *libertatea de receptare* a publicului. Mai mult, cititorii au asigurat veritabila *rezistență prin cultură* într-un sistem opresiv, sublinia Mircea Iorgulescu, un comentator de cursă lungă al cărților lui Buzura. În lumea postdecembristă, odată cu istoricizarea subversivității, interpretările prudente de altădată au fost înlocuite cu un cumul de etichete

depreciative, prozatorul, alături de alți semnatari ai unor romane-etalon, fiind taxat drept „datat”, „expirat”, „handicapat”, alungat din ierariile brusc „vacantate” (cf. Nicoleta Sălcudeanu). E drept, prin radicalizare, cu vocație politică „tot mai pregnantă”, Augustin Buzura (popular și, totuși, singur în anii ceaușiști) a beneficiat, din unghiul așteptărilor justițiar-vindicative, de o recepție politică. A-l reduce însă la politic, în speță la referențialul comunist (adică, la o lume dispărută) înseamnă a practica cu osârdie (orchestrată!) o lectură de rea-credință, ignorând gama omenescului, implicit gravul și dilematicul potențial problematizant din orice regim totalitar. Fiindcă Buzura, urcând miza cărților sale (cf. I. Simuț), îngăduie un examen comparatist convergent, așa cum propunea Angela Martin, trimitând la viziunea lui Ernesto Sábato („supliciul căutării”, spaimele ratării, presiunea singurătății, vidul existențial etc.), în discuție fiind însăși condiția umană, respectând crezul său scriitoricesc: cunoașterea omului „din interior”, cercetat sub spectrul existențialismului moral.

În pofida a ceea ce, îndeobște, se crede despre romanele lui Augustin Buzura, complicate și ambițioase, negreșit, dezvoltând o viziune sumbră, judecata dobândind, prin semnătura unor critici „grei”, rang axiomatice, proza sa, de covârșitoare fervoare etică, construind o *pedagogie a libertății de gândire*, are o mai scăzută portanță politică. Angela Martin, subliniind miza morală a personajelor sale, răvășite de spaime, obsesii, angoase, râvnind „trezirea” și regăsirea de sine, era limpede: „clinicianul” Augustin Buzura, prozator puternic și incomod, „nu s-a cantonat în politic pe cât se spune”. Desigur, el propune o nemiloasă sociografie a mediilor, vorbește despre o dictatură grotescă, sufocând adevărul, adună – transpunându-se empatic – un șir de destine, de o frapantă similitudine, cercetând gama omenescului: revolta, resemnarea, ratarea unor conștiințe ultragiutate, hiperlucide, în pragul disperării, într-o lume ostilă, mutând, însă, accentul de la eveniment înspre dezbaterea lui, reverberând dureros; alunecând în digresivitate, *eseizând* (cum observase M. Zăciu), căzând în verbiaj analitic, mizând pe confruntarea unor personaje dilematice. Dar refuzând net „rostirea deghizată”.

Apărut, incredibil, în 1988, *Drumul cenușii* ar fi fost „cel mai subversiv” roman la adresa regimului totalitar, afirma Mircea Martin. Pe bună dreptate, același critic găsea că *subversiv* ar fi, totuși, „un cuvânt nepo-

trivit”, minimalizant, tocmai datorită transparenței și direcției discursului narativ, ținând, prin radicalizare, non-fictivul. Buzura, un scriitor demn, responsabil, denigrat și dezamăgit, știa prea bine că literatura stă sub presiunea Istoriei, că nu poți lucra decât folosind „cărămizile timpului tău”, că bătălia cu cenzura era inevitabilă. Eroii săi cunosc opresivitatea mediului, acea lume nesigură, „îngrozitor de concretă”, de o atmosferă apăsătoare, terifiantă, conducând la *depersonalizare*. Caută, monologând obositor, oferindu-și lungi exerciții de autoanaliză, refugii, un *loc curat*, cum zice Mihai Bogdan (în *Absenții*, 1970; ediție definitivă, 2013), încercând a face ordine în „lumea interioară”. Chiar acest absentism (programat) ar fi protestatar, crede Constantin Cubleșan, asigurând romanului, prin mesaj și formulă epică, rolul de *document-reper* al istoriei noastre literare. Dilematice, devorate de luciditate autoscopică, personajele nu au *vocația fericirii* (cf. Viorica Gligor). Ioana, de pildă (în *Refugii*, 1984), își recunoaște „frica de fericire”, știe că astfel de clipe sunt „preludiul unui dezastru”. Marile disponibilități analitice ale prozatorului, psihanalizând aici feminitatea, cuprind, prin radicalizarea viziunii, tabloul societății postcomuniste în *Recviem pentru nebuni și bestii* (1999; ed. definitivă 2008). Amenințat, trecut prin experiența carcerală, acuzând povara unor iubiri pierdute, ziaristul Matei Popa scrie împins de disperare: înțelege *rostul suferinței* și acuză impostura, demagogia, setea de putere, rapacitatea și, din nou, frica.

Dacă acceptăm romanul *Absenții*¹ drept *cartea-efigie* (cf. I. Holban), vom recunoaște că acest *pattern*, pornind de la observația crud-realistă a mediilor, dezvăluie, în cenușiul existențial, sub imperiul fricii, sensul unor existențe bântuite de spaimile singurătății, de teroarea eșecului într-o *lume a adaptațiilor*, de insuportabila tensiune a lucidității, încercând a afla (și păstra), precum un Mihai Bogdan, „cinstea rurală”. Scoțând la iveală, prin astfel de sondaje și decupaje, în disputa cu cerberii ideologici, „o pâlpăire a adevărului” (cf. Monica Lovinescu).

Fie că se desfășoară romanesc, stăpân peste un ținut (cel nordic) cu o geografie proprie, personalizată, fie că se mărturisește vehement într-o editorialistică bogată și vitriolantă sau, provocat, în interviuri, Augustin Buzura, asaltat de roiul întrebărilor (mari și mici), ține sub observație lumea și se dovedește, în toate împrejurările, un *observator grav*. Motiv ca protagoniștii săi, porniți în *cruciada adevărului*, să fie

într-o necurmată căutare (de sine, îndeosebi), să înfrunte frica, durerea, singurătatea, disperarea, moartea etc., să aibă drept deviză, în confruntarea cu un mediu potrivit, alienant, un enunț simplu, urmat cu sfințenie: „important este să spui ce crezi”. Deviză care este, negreșit, și a prozatorului, îmbrățișând „rețeta” realismului dur, tenebros, justițiar, deloc sedus de rafinamentul stilistic; și care, respectând legile confesiunii, provocând o memorie asociativă, involuntară, produce romane adiționale, stufoase, complicate, repetitive, aglomerând întâmplări senzaționale, în pragul melodramei, a șarjei satirice sau a miserabilismului (demistificator).

Cum prea bine se știe, A. Buzura ține de șaizecism. O generație orfelină, întâmpinată cu entuziasm, propunând nume grele, rezistente; și care, potrivit logicii noilor veniți, de o agresivitate nerăbdătoare, ar trebui să dispară, alunecând în uitare, sub eticheta „expirațiilor”. Și care chiar dispare, ca fatalitate biologică, rezervându-și însă șansa redescoperirilor, semnând – împreună – în răstimpul „dezghețului” ideologic, un moment resurecțional, refăcând legăturile cu o tradiție boicotată.

În cadrele acestei generații, Augustin Buzura reprezintă *un caz*. Citite/recitate dincolo de timpul lor, cărțile fostului clujean, un moralist grav, îndatorate – temperamental – seriozității ardelenesti, aparțin unui *supraviețuitor*. Întrebarea e cum tratează generațiile mai noi de lectori astfel de romane, de un criticism încrâncenat, legate sever de realitatea sociopolitică înconjurătoare, în raport problematizant, denunțător, la limita insuportabilului, vehiculând o viziune sumbră, cu o Românie comunizată, livrând adevăruri interzise (atunci). Dincolo de mesajul camuflat, denunțând incisiv distanța dintre iluzii și realitate, scrisul lui Buzura n-a fost ocolit de reproșuri. Era amintit, de pildă, stilul greoi și patetismul turbulent (Alex Ștefănescu), „desenul unic” și personajele-marionetă (M. Ungheanu) sau iritantul psihologism veleitar, cum zicea N. Manolescu. Avem de-a face, însă, survolând harta scrierilor, cu puternice romane sociale, sincere, invitând – în epocă – la cititul printre rânduri, iscând vâlvă, cozi și, desigur, alerta autorităților. După ce autorul, epuizat, luptase cu cenzura („negocieri”, concesiile etc.), radiografiind un mediu constrângător, deformativ, strivind personalitățile, încercând a salva prin monologuri sufocante, cu puseuri melodramatice și aluzii deranjante, subversive, propunând *confruntarea*, tocmai au-

tenticitatea. Inadaptații lui Buzura, recapitulându-și eșecurile, refuză dresajul, ingerarea minciunilor și traversează seismice crize de conștiință; exprimă destine frânte sub tăvălugul Istoriei, dar nu vor să fie „o mobilă dinamică”. Captiv, poate, al unei formule, prozatorul dezvoltă situații repetitive (medii, conflicte, drame) într-o proză justițiară, dată, s-a spus, cu imens succes de public (cândva), dependentă de o lume promiscuă (moral și intelectual) care ar fi dispărut. Oare chiar a dispărut? Rămân, desigur, dificultățile de elaborare, documentarea trudnică, greoaie, invitând la tenacitate lecturală. Nu mai sunt probleme cu cenzura (vezi *Tentația risipirii*, 2003), dar mizeria, degradarea, zarva politicianistă ne însoțesc cotidian, încât, în asprele sale rechizitorii, Buzura – constata N. Manolescu – „a rămas la fel de pesimist astăzi ca și ieri”. Stilistic același și în scrierile postdecembriste, oferind expediții românești în căutarea adevărului (care „trebuie și poate fi spus”), el dezvoltă experiențe traumatizate, pendulând între singurătate și frică, putere și umilință, revoltă și lașitate. Și care se refugiază în obositoare monologuri despletite (testând răbdarea cititorului), tocmai pentru a ajunge la salvatorul liman al eliberării morale. Ca dovadă, producțiunile mai noi precum *Recviem pentru nebuni și bestii*, cu un Matei Popa dedicat jurnalisticii, traversând un „anotimp istoric incert” (tranziția postcomunistă), cu o istorie „bulversantă”, confuză și lungi confesiuni, cu biografii palpitate, la cota senzaționalului, populate cu impostori, delatori, profitori, parveniți etc., cu – inevitabil – calomnii, mistificări și amenințări. Și în care protagonistul, „un fel de Atila al presei”, în ochii cinicului doctor Cernescu, onest, lehamisit, încercat de insidioasa frică, se va întreba „la ce bun” efortul său de a lumina adevărul (la cotidianul „Cronica zilei”), „spovedindu-se”, într-o retrospectivă stufoasă, unei ascultătoare ideale, traducătoarea și fermecătoarea Anca Negru. Sau în acel „prim caiet”, anunțând un *Raport asupra singurătății* (2009), prin sihăstria doctorului Cassian Robert, și el un dilematic, vizitat de spaima de boală și de moarte; și care, cu „simțuri trezite”, ascultând glasul vieții (Mara), renaște spectaculos. Firește, prin *complicații de psihiatru* („exerciții de tăiat firul în zece”) care, în al doilea caiet, după părăsirea stației meteorologice, pot pregăti, rațional judecând, abandonul, acel *alt sfârșit*, cu trena durerilor, spaimelor, a „rușinii”. Pentru bătrânul doctor Cassian, trezit la o nouă existență, cotropit de „setea de a trăi”, Mara e „chiar viața”.

În fond, după o documentare exasperantă, așteptând declicul, acel *ceva* urnind mașinaria romanescă, A. Buzura palpează răbduriu, din varii unghiuri, adevărurile mari, radiografiind „obsedantul prezent”, cum spunea o poetă; conștiințe în criză, cercetată pe spații ample, încalcite monologuri, anchete, depoziții, observații și, negreșit, problema refugului, încercând a evita/alunga *moartea psihică*, iată, rezumând, miza cărților sale: masive, dificile, provocatoare, refuzând o lectură leneșă, epidermică, de ventilație mentală. Fin analist, pasionat de radiografia socială și problematica morală, Augustin Buzura oferă prin cărțile sale o depoziție chinuită de frisonul interogativ. Eroii săi au de ales între a trăi și a supraviețui. Tăcerea – preciza cândva scriitorul – înseamnă aprobare, vinovăție, lașitate; având curaj, pierzi dar exiști.

Ce vrea, de fapt, Buzura? „Uneori cred – mărturisea romancierul – că în toate cărțile mele am spus cam aceleași lucruri”. Or, hiperlucizii lui Buzura, trecuți prin „școala” suferinței, dezvoltă o viziune psihiatrică asupra lumii. Poți găsi un loc curat, se întreabă ei, în care să trăiești fără umilință? Traumatizați, solitari, structuri fragile, așadar, ei se înrolează în cruciada pentru Adevăr. Agresiunile exteriorului, fluxul memoriei, lungile confesiuni sau gravele anchete nu împărtășesc grija formulei, sterila calofilie. Conținutul covârșește forma. Mai mult, modernizarea prozei, așa cum o înțelege romancierul, nu presupune goana după formule, scheme, tehnici etc., ci vizează *conținutul*. Romancierul (care e și medic) știe că fiecare om are „o clapă sensibilă”. Mărturisindu-și dezgustul și căutându-și izbăvirea cu încrâncenare eticistă, eroii lui Buzura seamănă; suferă toți de „aceeași maladie tâmpită”, par deci „programați”, reduși la același numitor; cer, nota un critic, să respire „mai liber” într-un context ostil, stăpânit de reflexe totalitare, egalizând vocile. Obsesia eticului alimentează acest impuls justițiar, punând sub lupă împrejurările. Firește, e vorba și de cazierul epocii, de nuditatea faptelor, de rigorismul moral care ne fixează în maniheism; dar, mai cu seamă, va fi vorba de haloul meditativ dilatând efectele, de imposibilitatea comunicării, de erupția răului și căutarea erorilor într-un dialog „eliberator”. Sunt idei care dor și scriitorul, judecând viața, trebuie să depună mărturie. Buzura n-a suportata niciodată rozul. Din observarea realistă a mediilor sociale (învăluită într-un limbaj camusian), din credința că scriitorul are obligația de „a vorbi sau a striga în numele altora”, romancierul pătrunde într-un univers aberant, înțelegând că adaptarea

este o „pervertire etică”. Vrea să afle, din magma mărturisirilor, în monologuri torențiale, „ce se întâmplă cu noi”, vrea ca omul – înlănțuit de circumstanțe, cum spunea Preda – să nu se piardă, amenințat de frica oarbă, scufundându-se în moartea psihică.

Cu ani în urmă, Valeriu Cristea intuia la nuvelistul Buzura, când prozatorul, fără a se bâlbâi, făcea, prin *Capul Bunei Speranțe* (1963), primii săi pași, tocmai marile calități de romancier. Timpul l-a confirmat. Ne întrebam, ieșind din anii negri, ce și cum va scrie Buzura mai departe; proiectele – recunoștea puternicul romancier – se înmulțesc și timpul scade. El poate, eventual, acuza criza de timp, nu de subiecte. Mai mult, fibra de ardelean cheamă lucrul temeinic făcut, verticalitatea, demnitatea profesiei. Augustin Buzura s-a luat în serios, fără a gusta gratuitățile bizantine, zeflemeaua sprintărară. Literatura, repetă el, lansează întrebări, nu se dizolvă în trăncăneala spumoasă și iresponsabilă. Și din acest punct de vedere, paralela cu Rebreanu e necesară. Dincolo de ecourile rebreniene (să amintim aici doar căutarea jumătății, a celor ce simt, rătăcind, că „trebuie să se întâlnească”) vom scrie apăsător că lumea lui Buzura poartă un sigil existențialist: o lume aleatorie, castrată afectiv, populată de inși care – sufocați de acest prizonierat, crispați – vor să se afle, „spărgând” cercurile singurătății, aflând izbăvitoare refugii. Fire analitică, chinuită de întrebări, Augustin Buzura imprimă o turnură polițistă epicului; dar gustul pentru senzațional, scenariul palpitant nu diluează mesajul. A scrie înseamnă un „exercițiu de supraviețuire”, posibilitatea de a pune, astfel, degetul pe rană, incriminând tăcerea lașă, domnia fricii, surogatul de viață. Or, Buzura n-a ținut cont de capriciile modei. Încăpățânat, interesat de „introspecția dureroasă”, el pune în pagină spovedaniile celor care refuză narcotizarea conștiinței, radiografiindu-și frica și eșecurile; sperând, cu tăria luminoasă a celor vulnerabili, la resurecția morală. E mare nevoie acum, într-un climat tulbure, de aceste obsedante întrebări și căutări. Și de un astfel de scriitor „demodat”, pentru care țara, istoria, demnitatea nu sunt negociabile.

Considerat, îndreptățit, *un iluminist ardelean* (cf. Răzvan Voncu), romancierul Buzura, vădind tenacitate și franchețe, vrea, prin tot ce scrie, să depună mărturie. Neconcesiv, intransigent, „lipsit de fățarie” (cum constatase N. Steinhardt), prozatorul nu vânează efecte stilistice, bolnav de metaforită. Și, negreșit, și opera sa publicistică răspunde ace-

lorași comandamente, fiind „un complement natural al celei literare”, cu consecințe palpabile în creația romancierului, „oglundindu-se reciproc”, remarca același Răzvan Voncu. Tot radicalismul moral îi prezidează anagajamentul publicistic, acum vituperant, într-o țară bolnavă, vândută, fiind de eurolichele. *Nici vii, nici morți* (2012), acuză – mai apăsător – oboseala, deruta, inutilitatea (până la urmă) acestor ieșiri la rampă. Dar Augustin Buzura, ne previne, *scrie pentru a se salva pe sine*. Dintotdeauna însă de acută actualitate, cu riscul (pericolul) de a rămâne romane „de epocă”, cărțile sale, așteptate cu mare interes, radiografau *culpa morală*.

Firesc, traversând „anii tensionați”, proza sa interfera eticul cu psihologicul, impresionând prin vigoarea analizei. Intenționând „cicluri”, acoperind o secțiune în social, Buzura testează, deopotrivă, condiția omului în Istorie și lupta lui cu Destinul. El pare a spune, în cărțile sale, „cam același lucru” (cum se explica într-un interviu), schimbând însă mediile și personajele. Este important să observăm că acest *rigorism moral*, încorsetând câteodată personajele, conducând la pierderi în planul trăirii (cum nota, cândva, G. Dimisianu) este însoțit (și, desigur, fortificat) de propensiunea spre un realism integral, dur, alungând rozul. Preocupat de idei, încadrând imperativul etic, scriitorul depune mărturie; dar el este, în aceeași măsură, și setos de a ști, dovedind o invidiabilă capacitate de absorbție. Este mereu în priză, interesat de „avanposturile cunoașterii” (având o formație medicală), în fine, înțelege că slăbirea ritmului ar însemna ieșirea din cursă.

Devotat literaturii ca puțini alții, Buzura a probat, de-a lungul anilor, o consecvență esențială. Idealul său a fost și a rămas cel de a spune adevărul. Astfel, pagina sa, aridă și densă, se încarcă de gravitate și radicalitate. „Dacă ți se dă hârtia liniată, scrie printre rânduri” – nota, undeva, Jimenez. Citat de Buzura, îndemnul de mai sus i-a direcționat scriitura, conjugând impulsul confesiv cu elanul justițiar. Scriitorul adevărat, afirma răspicat Buzura, nu se poate instala în minciună. De altfel, apropierea (chinuitoare) de adevăr a conferit literaturii – observa romancierul – prestigiu și căutare. A scrie însemna „a sesiza întrebările vremii, dramele ei” (citim în *Bloc notes*, 1981). Or, conduita sa literară a dovedit o nealterată calitate morală, ferită de eroisme conjuncturale, oferind – în schimb – o pildă de demnitate cotidiană. Ar trebui să

recunoaștem că, până în decembrie 1989, Buzura întruchipa, la noi, o mentalitate singulară. Luptând cu metehnele „bizașului literar” și servilismului generalizat, Buzura lupta, concomitent, cu schemele și clișeele literaturii rozacee (căzând, e drept, uneori, în propriile-i scheme).

Narațiunea e stufoasă și cenușie, târăște mici istorii care țin de pitoresc, e sedusă, pe alocuri, de anecdotică, dar, judecând global, trăiește prin tensiunea ideilor și încrâncenarea etică. Lăudat, cândva, pentru curaj, citit „pe tăcute”, romancierul provoacă prin paginile dure; ele vor fi plăcut și cititorului leneș, amator de „fitile”, deși, hamletian, autorul urmărește meandric, la altă altitudine, fluxul memoriei, dezorganizând epicul. Vom recunoaște, pe urmele lui Eugen Simion, că protagoniștii lui Buzura aparțin unei *familii de spirite*. Fie că e vorba de inginerul Helgomar David, un maniac al justiției, dispărut printr-un „mister intangibil”, fie că o invocăm pe fragila Ioana (*Refugii*), fie că ne amintim de Cristian din *Orgolii* (1977) sau de doctorul Bogdan din *Absenții* și chiar de acest Carol din *Fețele tăcerii*, înfrânții lui Buzura comunică; își retrăiesc existențele și încearcă, astfel, o eliberare, vor certitudini și sunt hărțuiți de dilemele spiritului justițiar; sunt conștiințe în alertă.

Să reamintim că, prin *Absenții*, Buzura dobândise o fulgerătoare reputație, obținută „pe cale naturală”, nota Mircea Iorgulescu; dar au urmat interdicții și epurări după „lovitura propagandistică” din 1971 (faimoasele *Teze din iulie*), încât romanul în cauză, deloc luminos, trecut pe lista neagră, i-a asigurat scriitorului și o faimă politică, fiind căutat avid de cohorta cititorilor. Această *dublă notorietate* (literară și politică), deturnată și exploatată de adversari (până la a-i nega talentul, artisticitatea etc.) a creat, desigur, așteptări înalte. Iar prozatorul, prin scrierile care au urmat, în contextul unei cenzuri capricioase, „negociind” dur, și-a onorat blazonul.

Ca mărturie (credibilă) a epocii, propunându-și, prin cărți rezistente (valoric), cunoașterea omului „din interior” (trecut, sub semnul angoasei, prin experiența înfrângerii), Augustin Buzura raportează asupra adevărului trăit, branșat la „sângele viu al zilei”. Pe bună dreptate, Ion Simuț constata că ar fi greu de imaginat o carte „de divertisment” sub semnătura lui Augustin Buzura, un intelectual neliniștit, frământat de suferințele, agresivitățile, absurditățile provocate de o lume rău alcătuită, subjucată de „canonul periferiei”. Firesc, așadar, ca și publicistica

sa să fie o lectură polemică a realității imediate, inventariind eșecuri și dezamăgiri în lungul șir al decepțiilor. Condamnând improvizația, retorica găunoasă și superficialitatea, vacarmul stârnit, în zodia haosului, de atâtea „mediocrități lucitoare”, prozatorul deplânge întârzierea reformei morale. Sperata înnoire, în pofida unor bufeuri reformiste, s-a împotmolit, noii procurori, sub flamura revizuirilor, iubind etichetologia, poartă campanii înverșunate. Poate fi, așadar, Augustin Buzura un autor „expirat”?

*

Nu puțini dintre cei care au comentat amplele desfășurări epice ale lui Augustin Buzura, dense, masive, problematice, au constatat, fără efort, că opera publicistică este ombilical legată de romanele sale. G. Dimisianu, de pildă, era ferm: „nu-l putem înțelege în totul pe prozator”, spunea criticul, discutând doar exercițiile prozastice. Cum autorul în cauză se simte răspunzător de fiecare cuvânt scris sau rostit, evident că editorialistica sa este un „complement natural” al prozei. O distincție se impune, însă. Romanele sale explorează, se știe, tema trecutului, devenit obsesie; dacă Buzura nu poate scrie neimplicat (a mărturisit, deseori), crezul gazetarului, exprimându-și franc atitudinea civică, țin-tește, firesc, prezentul, refuzând, și el, „crima de a tăcea”.

Volumul *Nici vii, nici morți* aduna cronologic editorialistica găzduită în revista *Cultura* (în intervalul ianuarie 2009 – martie 2012), fiind – observa Angela Martin – *un jurnal politic și cetățenesc*, „opunând adevărul oricărei retorici”. Scriitorul e consecvent. Gazetăria, o spune răspicat, e o profesiune de conștiință. Fără ocolișuri sau volute speculative, așadar, dezinteresat de artisticitate, Buzura vrea să convingă, nu să seducă. Deși, câteodată, resemnat (aparent), contemplând *haosul național*, crede că „pierde timpul cu editorialele” (v. *Ce ar mai fi de vânzare?*). I s-a reproșat că ar fi *prea pesimist*. Dar lucidul moralist, dezvăluindu-și fibra transilvană, lansează (dezolat, indignat) judecăți tăioase, acuzând „anii triști și umilitori” traversați în postcomunism, „bogăția” aberațiilor și valențele urii, „cătușele Istoriei” și prostia frenetică, în fine, deplânge o țară bananieră devenită „o mare mahala”, bravii noștri democrați („țuțări reciclați”, bișnițari politici etc.). Încât țara, o insulă tristă, căzută în subistorie, a devenit „un rai al suplinitorilor, al inculților și

mitocanilor”. Eruptiv, *criticismul* lui Buzura denunță „aiureala dâmbovițeană”, „boala de voință” (cum ar fi spus D. Drăghicescu), cercetează România reală, mimetismul, somnolența socială, „alunecarea oarbă”. Cu un cuvânt slavician, „putreziciunea socială”. Trimiterea se impune deoarece *ardelenismul*, însemnând seriozitate, gravitate, consecvență, e de aflat în fiecare rând. Chiar dacă, uneori, Buzura recunoaște zădărnicia trudei sale scriptice. Implicit, triumful bășcăliei, curajul post-festum al atâtor „sconși intelectuali” (bine remunerați, e drept), interesați de „turismul de cinci stele”, profesând – intimidant – anticomunismul cu față bolșevică (devenit „copyrightul unei secte”). Adică, acele „nulități recompensate” (cum zicea Eminescu), îndobitocind *telenafția română*. Adevărul rostit, strigat, în numele radicalismului moral aparține unui maramureșean, venit dintr-o lume „aspră și exigentă”. Inevitabil, foiletonismul său răsfrânge aceste comandamente, blamând nepăsarea generalizată.

Cărțile lui Buzura sunt lungi meditații despre eșec și ratare, aparținând unui scriitor care își asumă, integral și responsabil, problema umanului. Masive, de fervoare etică, dizertațională, suspectate de statism, romanele lui Buzura par, s-a spus, niște blocuri epice; ceea ce nu înseamnă că prozatorul sacrifică jocul nuanțelor. Ca dovadă, preocupat de relativizare și detalieri, Buzura își oferă – constata I. Vlad – variațiuni analitice; ceea ce s-a numit *stilul Buzura* nu privește eleganța frazei, ci gravitatea interogației. Cărțile sale nu servesc ventilației mentale, nu sunt cărți „ale stomacului”. Autoanaliza, de o inevitabilă monotonie, recrează o lume și pune sub semnul întrebării un destin; aspirând la comunicare, la asumarea lumii, eroii sunt mânați de impulsul autocunoașterii („Ce fel de ființe suntem?”), vor să-și vadă – în oglinzile conștiinței – limitele. Deși a fost, și el, împroșcat cu vorbe rele, Buzura rămâne nu doar un spirit reflexiv, organizând epic un spațiu al meditației, ci, în primul rând, o conștiință morală. Care, cu luciditate dureroasă, explorează „interiorul unei uriașe răni” (cum însuși recunoștea) și se pronunță cu o impresionantă violență a sincerității. Cărțile sale sunt un strigăt disperat, în numele foamei de adevăr. „Interzis” după *Absenții*, scriitorul s-a radicalizat. Poate că ar fi fost mai concesiv, recunoștea – cu onestitate – dacă nu intervenea acel dureros episod; poate că și-ar fi prelungit dibuirile după debut, dacă n-ar fi înțeles, printr-o *maturizare bruscă*, imperativul implicării etice.

Pentru Augustin Buzura, cel care, în tinerețe, se voia un serios om de știință, ispitit – ca psihiatru – de situații excepționale / exerciții de supraviețuire, literatura nu putea fi un *azil estetic*. Tenace, îndârjit, „Oșanul” e frământat de întrebări și încearcă să răspundă unor probleme grave, fiind un credibil purtător de cuvânt. Popularitatea incumbă o uriașă responsabilitate. Pe care Buzura și-a asumat-o. Cu *vervă rece*, observa M. Iorgulescu, prozatorul n-a agreat *scriitura oblică*; ca editorialist, condamnă ferm spiritul tranzacțional, amnezic, descifrând „alfabetul democrației și al libertății”. Fie întorcându-se la epic, precum în *Recviem pentru nebuni și bestii*, un mare roman al tranziției (cf. Tudorel Urian), după ce i se cântase „prohodul literar”, fie pronunțându-se jurnalistic, răspicat și indignat, asupra agendei care încarcă „peștera de acasă”, întrebându-se dacă *mai există, oare, români în România?* Și constatând, pe urmele lui Gherea, că cea mai mare revoluție la noi ar fi *aplicarea legilor*. Visând, în haos reformist, la un proiect de țară pe termen lung și notând, mâhnit, că spusele marelui Rebreanu, angajând „vremea temeliilor”, sunt, din păcate, la fel de valabile și azi.

Prizat, îndeosebi, foiletonistic și elogiât (cu o notabilă excepție: C. Regman), „clinicianul” Augustin Buzura invită și la o lectură metacritică, cum se încumeta Sorina Sorescu (*Aius Printed*, 2014), notând că volumele lui Buzura sunt „un experiment mereu reluat”. Evident, formația de psihiatru îl încarcă cu o responsabilitate sporită, veghind ca, într-o societate totalitară, memoria să nu fie ștearsă. Și critica nouă, prin câteva voci deja de autoritate, crede că romanele lui Buzura, fără *happy-end*, cu „dedesupturi parabolice”, rezistă. Iată, *Vocile nopții*, ca „titlu de vârf” într-o săracă literatură muncitorească (ca valabilitate estetică) pare noilor cititori un proletarian roman existențialist (cf. Paul Cernat). Provocată de realitate, *integrala* Augustin Buzura înfățișează trudnic, chinuit o epopee a suferinței într-un sistem totalitar, construind o *antiutopie*. Romanele sale, dificile la lectură și, paradoxal, cu uriaș succes de public în epocă, erau o spovedanie cu rol cathartic, aveau o valoare tămăduitoare, „curativă” și angajau o lucidă responsabilitate civică, împiedicând „ștergerea memoriei”. Fiindcă, pentru Buzura, scriitorul, incapabil de indiferență, semnând texte „de atitudine”, era o *instituție* și trebuia să depună mărturie. Adevărul, afirma răspicat prozatorul, „oricât de incomod, nu poate face rău semenilor”. Iar actul creator, imitând divinitatea, înfruntă

tragismul existenței și dă sens vieții, așteptând „noaptea cea lungă”. Asemuit cu o pasăre de pradă, el, scriitorul, „nu se poate desprinde nici chiar în somn de meseria sa”.

Cu o cotă în scădere acum, Augustin Buzura, un om fundamental bun, vădind „o tristețe nativă ținută în lesă, filtrată”, nota o „Buzura de adopție” (Daniela Zeca Buzura), adună reproșurile criticilor esteți și a celor disidenți, deopotrivă. Dar într-un trist editorial, la moartea scriitorului (v. „România literară”, nr. 30-31/14 iulie 2017, p. 3), N. Manolescu recunoștea că „niciun romancier n-a mers atât de departe în critica sistemului”.

Notă ■ ¹ Distins, în ianuarie 1971, cu premiul Uniunii Scriitorilor, romanul *Absenții* a fost retras, câteva luni mai târziu, din circuitul public printr-o circulară a Consiliului Culturii (15 iulie), aflat, în faimoasa listă a lucrărilor „nocive”, pe poziția a doua. Cum circula zvonul că Buzura lucra la un alt roman, aducând sistemului critici „mai tari” decât în *Absenții*, în Planul de măsuri privind lucrarea operativă a scriitorului se menționa drept sarcină „prevenirea publicării”. În pofida impasului sufletesc, a spaimii că nu va mai putea publica, A. Buzura era convins că se afla „pe drumul cel bun”.

Mircea COLOȘENCO

Petre Țuțea – filosof și literator**1**

Locul nașterii lui Petre Țuțea este comuna Boteni, așezată pe o parte și alta a pârâului Argeșel, în ținutul Muscelului, astăzi județul Argeș, la 14 km sud de Câmpulung – vechea capitală a Țării Românești.

Părinții lui s-au numit Petre Bădescu (1859-1925) și Ana Simon Oprea Țuțea (1885-1960). Talăl a fost preot de mir și, la rându-i, fiu și nepot de preoți greco-ortodocși, cu ascendență țărănească, de origine română. Absolvise seminarul de la Curtea-de-Argeș, fiind cu o puternică personalitate, portretizat de I. Ionescu-Boteni (vol. *Din satul nostru*, București, 1908), și având o viață trecută printr-o degingoladă dramatică. Murindu-i soția, rămase cu o fiică minoră, ulterior, căsătorită cu un țăran din Nămăiești-Muscel. Preotului îi era interzis prin canon să se mai căsătorească. Mai târziu, când și-a pierdut un picior într-un accident stupid (1910), este pensionat fortuit din cauza altui canon, la fel de draconic. De aceea, s-a însoțit fără cununie cu Ana Țuțea, fiică de țărani săraci localnici, analfabetă, căreia i-a trecut toată averea mobilă și imobilă (1906). Primul lor copil a fost Petre (n. 6 octombrie 1902), care va avea șapte surori și frați, doi decedând la vârsta copilăriei, iar doi frați și o soră mai trăiau în 2002.

Numai unul va fi bacalaureat de liceu, licențiat în drept, decorat cu „Steaua României”. Ceilalți au rămas la nivelul absolvirii școlii primare. Neпоții de frați și surori au, în majoritatea lor, studii superioare (medici, ingineri).

Școlăritatea lui Petre Țuțea se desfășoară în satul natal (școala primară), la Câmpulung (gimnaziul) și Cluj (liceul, 1923; licență în drept, 1927; doctorat în drept administrativ, 1929). Dovedește calități deosebite în toți anii de studii, bucurându-se și de profesori de excepție.

Este notar (la Pui, în județul Hunedoara), redactor la diverse publicații clujene național-țărăniști, după care se stabilește în București, colaborând la revista „Stânga” (1932-1933).

Ocupă un post de funcționar superior în Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Comerțului Interior, pentru Agenția Comercială din Berlin (examen, 1 martie 1933), unde își va începe activitatea ca demnitar, după un an fiind rechemat în țară pentru a i se încredința misiuni delicate în Direcția Comerțului Interior. Vorbea fluent limbile germană și franceză. Și-a făcut prieteni în lumea intelectuală a Capitalei, devenind celebru prin cunoștințele sale enciclopedice și temeinic însușite, prin originalitatea expunerii sale. Editează *Manifestul Revoluției Naționale* (1935), împreună cu un grup de simpatizanți în frunte cu Sorin Pavel, coautor al fulminantului *Manifest al „Crinului Alb”* („Gândirea”, 1928), coagulant al mișcării generaționiste interbelice. Colaborează la ziarul „Cuvântul” (1938), condus de contestatul Nae Ionescu. De-a lungul anilor, a ocupat diverse funcții de execuție și reprezentare în același minister. În timpul guvernării lui Gheorghe Tătăreanu (3 ian. 1934-28 dec. 1937), a făcut parte din Comisiile Naționale de Încheiere – la Berlin (23 martie 1935) și Moscova (15 iulie 1935) – de Tratat Comerciale-Culturale cu Germania și URSS, iar la Tel-Aviv (1936) a pregătit Pavilionul României la Târgul Levantului. Dovedind competență și un simț diplomatic și comercial cu mandatarii omologi din străinătate, Mareșalul Ion Antonescu i-a interzis înrolarea pe front. La 12 aprilie 1948, este arestat și condamnat la doi ani detenție (făcând cinci!), fiind acuzat de a fi fost pro-naționalist.

Este liber, de la 29 mai 1953, dar mereu aflat sub observația tovarășilor ofițeri ai Securității, trăind din expediente, fiind tolerat într-o încăpere insalubră de către o verișoară. Este ridicat din nou, la 22 decembrie 1956, cu prilejul Revoluției Anticomuniste din Ungaria, judecat și condamnat la pedeapsa de optsprezece ani muncă silnică și opt ani degradare civică pentru crima de uneltire contra ordinii sociale, fiind eliberat la 1 august 1964. A avea 62 de ani și executase în total doisprezece ani, zece luni și șapte zile de detenție pe motive politice. Va primi ajutor minim de supraviețuire din partea Ministerului Sănătății și Prevederilor Sociale. Devine pensionar al Uniunii Scriitorilor, cu concursul direct al lui Al. Andrițoiu și Zaharia Stancu (1968), având acces la restaurantul-cantină al acestei bresle.

Începe să-și însemne gândurile pe hârtie la început singur, pe urmă cu

ajutorul unor prieteni mai tineri sau foarte tineri. Scrisese, până la 17 mai 1968, nouă dialoguri filosofice și un *tratat asupra teatrului seminar* – concept propriu asupra lui Dumnezeu, a Naturii și a Omului. Două dintre ele (*Bios și Eros*) și tratatul vor fi editate integral postum, iar fragmentar vor apare în revista „Familia” din Oradea (1968-1969), datorită lui Al. Andrițoiu. Tovarășii ofițeri ai Securității nu l-au slăbit din observație, făcându-i imposibilă publicarea lucrărilor, confiscându-i-le de câte ori au avut prilejul. Fusese un *paria* al regimului totalitarist și totuși un *guru* ascultat chiar și de zeloșii lui paznici partinici.

După decembrie 1989, i se face o presă favorabilă, personalitatea lui devenind de notorietate publică. Radio-ul și Televiziunea Română Liberă, publicații independente de pe întreg cuprinsul țării îi oferă spații largi în emisiunile și paginile lor, luându-i interviuri, declarații, pronosticuri ori reproducându-i lucrările obținute de la diferiții lor deținători. Apar la lumină noi lucrări originale ca mod de abordare a problemelor fundamentale ale vieții și spiritualității.

Decedează, la 3 decembrie 1991, pe un pat de spital din București.

Explozie de carte semnată de Petre Țuțea, în anul 1992. Apar, de asemenea, neîmblânziții detestatori: abili, abilitați, casați.

Petre Țuțea reprezintă intelectualul român intransigent care nu a cedat spiritual și etic pasiunilor totalitarismului, iar opera sa constituie o contribuție originală pentru cultura românească.

2

Filosofia lui Petre Țuțea desprinsă dintr-o conștiință națională originală se întemeiază pe viziunea religioasă creștină asupra naturii și societății umane, fixând locul și rolul omului în cosmos într-o dimensiune axiologică dominantă de o ierarhie proprie de valori și sensuri universale concentrată în formula triadică: **Dumnezeu-Natură-Om**, în care, Dumnezeu este autorul creației. Natura – creația însăși, iar Omul – fiu, partener și interpret al Naturii, autor al creaturii, creația fiind eternă (eternitatea însemnând „timpul pur”, la Goethe), iar creatura fiind evolutivă. Gândirea sa filosofică constă dintr-un ansamblu de propoziții ontologice și gnoseologice necesare fundamentării filosofiei nuanțelor, de esență creștină, care, prin problematica complexă a acestui sfârșit de mileniu, con-

sacră un spațiu dens teoriei cunoașterii, eticii și esteticii finalității creației divine, respectiv Naturii și Omului.

„Filosofia nuanțelor, scrie Petre Țuțea în eseu cu același titlu, ne arată ambiguitatea expresiilor și golul sistemelor și, în dublul proces al amplificării și simplificării, în căutarea unității și diversitate sau chiar a unității absolute, încearcă, în formularea judecăților, realizarea preciziei prin cele mai potrivite semne.”

Critica adusă ambiguității termenilor și golului sistemelor filosofice obiective/subiective este făcută cu argumente indubitabile, pornind de la structura aceluiași triunghi menționat: Dumnezeu-Natură-Om. Descompunerea întregului ansamblu de teorii expuse de Petre Țuțea în scrierile sale, de-a lungul vieții, parte încă nepublicate, dovedește comuniune de vederi fie în căutarea unității în diversitate, fie în cea a universalității absolute, preocuparea lui principală constând ca, prin precizia termenilor/semnelor, de unde lungile liste de echivalențe eventuale, semiotice ori formalizate, să producă pătrunderi în esența conținutului spiritualității creației divine.

Filosofia nuanțelor este metateoria lui Petre Țuțea asupra ansamblului de teorii fundamentale de același ordin reunite: *teoria determinării* (T1); *teoria interdeterminării* (T2); *teoria haosului* (T3); *teoria impasului* (T4); *teoria încremeririi* (15), precum și alte teorii (numite de el filosofii).

În enunțarea teoriilor enumerate, Petre Țuțea are în vedere dispunerea claselor de propoziții/judecăți într-o anume organizare logică, gnoseologică, chiar pragmatică, încât definirea metateoriei se confundă, uneori, cu studiul teoriei propriu-zise. Dar de fiecare dată face precizarea asupra naturii speciale a sistemului prin denumirea însușirilor și relațiilor ca determinări inconfundabile, deși există o posibilă unificare a acestor mulțimi în structura sistemului respectiv de entități/obiecte. De remarcat că, la rândul lor, teoriile sunt concepte/judecăți, clase de concepte/judecăți, operații cu concepte/judecăți, iar operațiile și relațiile se fac între concepte/judecăți, clase de concepte/judecăți etc., teoriile fiind în permanentă mișcare/constituire, la fel operațiile, relațiile, procesele, însă încheierea se produce totdeauna de la modul conceptual la cel semantic ori sintactic, pentru a fi evitat eclecticismul. Ar fi mai multe de subliniat în ceea ce privește sistemul teoretic, relația de interferență, dar și proprie-

tățile de categoricitate, completitudine, consistență/necontradicție, decidabilitate, dualitate, independență, necesare aprofundării demersului conceptual.

Să revenim la descrierea teoriilor componente filosofiei nuanțelor:

T1. Teoria determinării, teoria binară (științifică, filosofică sau mistică), care constă din: 1. capacitatea omului de a provoca apariția/dezvoltarea unei entități, cu toate urmările conjuncturale (stabilire de însușiri și clasificarea lor, calcularea/deducerea unor finități dintr-o bază de date, convingerea de a lua o hotărâre anume, precizarea sensurilor cuvintelor etc.) și 2. imposibilitatea omului de a ieși din starea nativă. Termenul de determinare este cel consacrat de logică sub denumirea de specie infimă/noțiune individuală, în filosofia dialectică fiind posibilă ambivalența pozitivă/negativă a unei entități. Determinismul ca teorie a conexiunii universale a lăsat urmări insalubre în aprecierea vieții sociale (determinismul social), conducând la teoria extremistă de „exercitare a acțiunii conștiente, creatoare, constructive de transformare revoluționară a societății”, opusă celorlalte determinisme, expediate până de curând ca fiind simpliste și eclecticice (determinismul geografic, demografic, biologic/rasist, tehnologic, psihologic etc.), eludată de Petre Țuțea printr-o singură trăsătură de condei: „este legitimă voința neclintită a omului de a cunoaște cauzele lucrurilor sau cauzele unice”.

T2. Teoria indeterminării este desprinsă din teoria cuantelor a lui Max Planck (1900), care ignoră construcția universului fizic al categoriilor kantiene și „păstrarea ei undeva în pod, fiindcă s-ar putea să aibă vreo utilitate cândva” (Petre Țuțea), prin introducerea termenilor de actualitate și indeterminism. Dar indeterminismul, așa cum l-a fundamentat D. Hume sau, în reluare, mai târziu, prin exagerarea raporturilor cauzate din experiență, cum au procedat neopozitiviștii „Cercului vienez”, respectiv, R. Carnap, L. Wittgenstein, H. Reichenbach și Moritz Schlick (ultimul, urmașul la catedra de științe inductive a lui E. Mach, fiind citat de Petre Țuțea în sprijinul eternei schimbări a lumii), nu se opune determinismului în cazul de față. Indeterminismul este o apreciere aproximativă a subiectului cunoscător, fapt pentru care acesta „se mișcă între spontaneitate în natură și întregurile întâlnite, exterioare omului, parțial cognoscibile, indefinizabile sau, mai exact, inexplicabile” (Petre Țuțea).

T3. Teoria haosului (la greci, însemnând „începuturile lumii” și „abis”, la romani, atât „începutul”, cât și „sfârșitul lumii”, dar și „iad”, iar, la români, sensul figurat este de „confuzie, dezordine, neorânduială”) este invocat de Petre Țuțea ca o logică a naturii, a unei ordini raționale universale, căci, altminteri, nu se poate explica legea efortului minim în procesele naturii, formulată de fizicianul francez Augustin Fresnel (1788-1827), descoperitorul teoriei undulatorii a luminii. Mitul haosului primordial, asemenea rațiunii universale a stoicilor, a teleologiei aristotelice și haosului nietzschenian, este incompatibil teoriei haosului lui Petre Țuțea.

T4. Teoria impasului/fundăturii invocă starea de antinomie/aporie în procesul cunoașterii, mișcării și existenței fie prin absolutizarea unor limite, fie prin pierderea controlului unor trepte de limbaj în cursul argumentării, fapt pentru care este recomandată filosofarea aporetică, inspirată de „realismul critic” al lui Nicolai Hartmann, pentru a depăși insolubilul în modul de abordare a cunoașterii teoretice și a acțiunii pragmatice. Impasul lui Petre Țuțea nu are însă nimic comun cu dificultățile logice din paradoxurile lui Zenon din Elea privind caracterul contradictoriu al cunoașterii, existenței și mișcării (de pildă, Achile și broasca țestoasă, Dihotomia, Săgeata și Stadionul), nici cu contradicțiile din cele patru perechi de teze ale deosebirii dintre „lucrul în sine” și „fenomen”, cu care își fundamentează Immanuel Kant filosofia, în *Critica rațiunii pure*. Soluțiile definitorii ale lui Petre Țuțea rezidă în definiția dată Omului: „ghem de întrebări”, fixate în lucrarea *Teatrul seminar* (București, Vestala Alutus, 1993), în „cunoașterea extatică a lumii sensibile, un fel de trecere la limita investigării exacte”, formulare preluată de la Ion Barbu (*Rimbaud*, în *Pagini de proză*, EL, 1968, p. 109, 115). Dacă Aristotel a expedit paradoxurile ca sofisme, Chrisippos – ca propoziții fără sens, iar, în Evul Mediu – ca simple jocuri de rațiune (piatra de încercare pentru capacitatea de analiză și rezolvare), începând din secolul trecut, paradoxurile/aporiile/antinomiile au devenit obiectul de studiu al matematicii și logicii. Petre Țuțea le invocă pentru cazurile de viață creștină.

T5. Teoria încremenirii privește idealul împlinirii majore: perfecțiunea unității absolute ca „înghețare”, „curmarea oricărui proces dialectic”, care „nu poate fi formulată decât în judecăți negative”. La primitivi, imaginea ori metafora nu funcționează, pentru că spiritul lor este imperfect, neputincios de a ajunge la abstracții. În Elada clasică, pentru Parmenide

absolutul și realul aveau caracter negativ: nenăscut, nemișcat, fără-sfârșit etc., iar pentru Heraclit, mișcarea era un fluviu infinit. Artistul modern, dimpotrivă, preferă mișcarea spiritului în zone tabu: absurdul, visul, fantasticul, din nevoia de a proteja viul de „schemele tiranice ale unei rațiuni formulate”. De aici, preferința gânditorului nonconformist de a cultiva paradoxul și obscurul, în scopul de a decripta imposibilul, unica explicație a existenței umane într-un „păstrarea libertății într-un univers în care suntem înlănțuiți”.

Astfel, se poate constata că, la Petre Țuțea, teoriile nu sunt doar simple ansambluri de propoziții/judecăți ori sisteme informaționale, tratate concentric într-o erudită dezvoltare de cantități de informații esențiale pentru a servi scopurilor particulare/secundare, ci o dezvoltare arhitecturală, de la teorie la metodă, și, în final, la acțiune practică/intelectuală. De la metoda euristică, permanent întâlnită, la punerea în problemă a teoriei, și până la întrepătrunderea de metode care mai de care mai independente și clase de metode, cu excepția metodelor specioase (algoritmice, matematice etc.), vom întâlni în construcția teoriilor proprii și demolarea celor lipsite de veridicitate, toate celelalte, cu preponderență metoda limbajelor simbolice și axiomatice, dar și cea a formulării. Singur o declară: „Această filosofie a nuanțelor ne poate pune în prezența realului total, substanța împletindu-se cu întâmplarea, plâsmuirile închipuirii cu construcțiile raționale”. Așa se explică defalcarea pe care o face nuanței, acesteia subliniindu-i-se nota predominant cromatică, tendința de simplificare a spiritului universal, ideea limită și principiul actualității heraclitice. Aceste aspecte teoretice pot fi descrise, incluzându-li-se termeni specifici: rațiune, gust, mișcare, schimbare, limită, combinare, degradare, simplificare, precizie, expresie, subiect și obiect.

Aspectele teoretice și termenii enunțați ne ajută să conturăm explicit rostul filosofiei lui Petre Țuțea: „Crearea nuanței este rodul neliniștii produse de setea de frumos, de bine și de adevăr și de noul veșnic neliniștitor”. Totodată, să înțelegem că filosoful nu-și exclude demersul dintr-un sistem logic.

Dezvoltarea teoriilor sale în cadrul structurii unui sistem logic este văzută ca fiind implicită, atât în eseu care a fost inclus în această carte, cât și în tratatul de antropologie creștină, *Omul* (vol. II, Timpul, Iași, 1993), asupra căruia nu ne mai oprim în excursul nostru.

Dar structurarea sistemului ca întreg logic este concepută cu un limbaj adecvat de la temă la temă, relațiile semiotice de bază (expresia-obiect, expresia-acțiune și expresia-componente) umplând liste întregi de cuvinte-termeni, adevărate vocabulare speciale, cu caracter semiotic, asemănătoare exprimării nominale. Petre Țuțea face de fiecare dată precizările necesare pentru descifrarea structurii expresiilor și relațiilor formale dintre expresii; numind raporturile dintre expresie și obiect ori relațiile dintre expresii în funcție de relațiile cu obiectul, totul în raport de utilizarea și eficiența lor. Traductibilitatea limbajului natural în planul limbajului mixt (formalizat, constant și simbolic) este făcută cu mare subtilitate, dovedind stăpânirea construcțiilor semiotice. Așa se și explică „didacticismul” lui în a insista aproape agasant în fixarea sensului exact al noțiunii urmărite, printr-o reinterpretare a conținutului cognitiv inițial, asemenea, de pildă, lui David Hilbert în fundamentarea geometriei. Astfel, conceptele de valoare și adevăr capătă alte extensii, stăpânind cu finețe toate meandrele procesului revitalizării dogmelor fundamentale ale religiei creștine.

Oricât de disparate, ca tematică, ar părea celelalte eseuri față de cel care dă titlul volumului, dezvoltarea fiecăruia în parte are în sine aceeași structură ideatică proprie. Este vorba de aspectul emblematic al gândirii originale, în genere, și cel dinamic, în special, al lui Petre Țuțea, care, în peisajul filosofiei naționale române, rămâne o personalitate distinctă, unică prin subiectele atacate, dar și prin modalitățile de interpretare inedite și finalizările filosofice neașteptate.

Chiar în cazul în care eseurile au fost întrerupte brusc, cum sunt *Alchimia medievală creștină* și *Bătrânețea*, structural ele reușesc nu numai să contureze un punct de vedere personal în raport cu tema tratată, ci încheierea subită pare a fi mai mult o figură de stil, un suspans de maestru, mascat discret cu un „va urma” niciodată acoperit textual. În schimb, altele două, intitulate *Suveranitatea poporului român* și *Franța și România*, schițe ale crezului politic, deși scurte ca întindere textuală sunt dense în conținut și profunde în concept.

La acestea din urmă, dimensiunea axiologică este evidentă, introducând clarificări în ordinea sensurilor și valorilor și, totodată, propunând alte ierarhii de valori și sensuri decât cele cunoscute în conștiința și în practica umană. Principiile filosofiei politice aplicate de Petre Țuțea în cele

două eseuri reprezintă fie o reacție împotriva tendințelor totalitariste, acaparatoare geopolitic a suveranității națiunilor mici de către cele mari, fie un mod de abordare extrapolitologic a relațiilor dintre două națiuni bazate pe conceptul respectului reciproc. Astfel, este oferită o matrice alternativă a unor strategii de teoretizare politică, prin excelență interdisciplinară, filosofia politică fiind o disciplină de graniță, o metapolitică – reflecție filosofică asupra vieții politice. Dar modul de abordare al lui Petre Țuțea este o reacție reflexivă împotriva scientismului arid și agresiv, care a desconsiderat aportul gândirii politice a trecutului prin reducerea filosofiei politice la voința unei singure persoane: conducătorul statului și nu unor principii verificate – voința și destinul națiunii.

Eseul/recenzie dedicat lucrării lui Aldous Huxley *The Perennial Philosophy* (1946) este un model de interpretare în sens creștin a unui demers de împăcare a filosofilor.

Titlul cărții eseistului englez este împrumutat de la filosoful Augustinus Steuchus Eugubinus (1497-1548), care, în lucrarea sa *De philosophia perreni* (Lion, 1540; ed. II, 1542), a susținut existența unei filosofii omogene, „filosofia eternă/veșnică”, prin împăcarea tuturor sistemelor și a întregii activități filosofice dintru începutul tuturor timpurilor și până la el. Prin analiză, Eugubinus constată existența dintotdeauna a unui principiu creator al filosofiei în genere – *mens „intelectual”*, datorat lui *Summum Bonum* „binele total/etern” prezent fără excepție în operele fiecărui filosof, ca *proles divina* „rod divin”. Constatarea lui Eugubinus, asemenea predecessorului său, florentinul Marsilio Ficino (1433-1499), în *De laudibus philosophiae* (*Despre elogiile filosofiei*), se referă la un principiu comun filosofiei de la antici la scolastici – principiul creator al minții, intelectului, *mens angelica* –, existând un principiu suprem – gândirea (*mens mentium* „intelența inteligențelor”), din care a radiat intelectul uman. (Ulterior, expresia latine medievală *philosophia perennis* a fost larg folosită cu referire la filosofia clasică postscolastică a lui Nicolaus Cusanus (1401-1464), Rene Descartes (1596-1650), Gottfried Wilhelm Leibniz (1644-1716) ș.a. precum și de constantă problematică și tematică a tuturor filosofilor).

În ceea ce îl privește pe Aldous Huxley, el discută „filosofia eternă”, menționându-l pe Leibniz, dar și experiențele indiene și budiste.

Petre Țuțea, definind încercarea filosofică a rafinatului critic englez drept un „amalgam filosofic”, combate scepticismul acestuia și interferențele budiste cu cele creștine catolice și presbiteriene, neîncrederea în oameni și în posibilitățile lor, prin anularea argumentată a acestei concepții distructive. Credința în Iisus, în dubla sa existență – de Fiu al Domnului și de fiu al omului – constituie pentru filosoful român coloana vertebrală a optimismului său indubitabil, religiozitatea perenă a întregii lui gândiri ancorată în realitate.

3

Dincolo de cunoașterea proceselor originare aflate în creația divină, respectiv cunoașterea Naturii însăși, Petre Țuțea a avut o preocupare atentă în a înțelege și a aprecia un gânditor, adică Omul însuși, dar nu oricum, ci în intimitățile construcției conștiinței acestuia, a unor anume termeni: conștiința teoretică la zi și măsura ei, căutarea, descoperirea și invenția, descoperirea și inducția, cunoașterea și respectarea proprietății termenilor, conștiința valorii formelor lumii sensibile, umanism-umanitarism-omenie-animalism-spiritualism suită de idei, conștiința teoretică a aporiilor, calofilia și subiectivismul. Sunt termeni/limită în a-i prezenta profilul spiritual al lui Aristotel (383-322 î.Hr.), marele filosof al Antichității helene, făcând precizarea: „Eu nu am o poziție antimodernă/.../, fiindcă doresc ca omul să devină stăpân rațional al naturii”. Subiectul îi va fi drag și îl va dezvolta teoretic în cartea cu același titlu: *Omul, tratat de antropologie creștină* (Iași, Timpul, Vol. I-II, 1992-1993); în primul volum (*Problemele sau cartea întrebărilor*), Petre Țuțea a ținut seamă de a ierarhiza temele/problemele componente teologiei, filosofiei, științei, artei și tehnicii, luate ca întreg și ca părți separate, încercând să delimiteze viziunea creștină asupra acestora, definind creația umană *homo res sacra homini* „omul este un lucru sfânt pentru om”; în volumul al doilea (*Sistemele sau cartea întregurilor Logice*), precum și în următoarele, a tratat sistemele logice, stilurile, disciplinele și dogmele, cu scopul mărturisit de a realiza conceptul despre Om, în genere, parte intrinsecă a triadei/triunghiului filosofiei lui religioase: *Dumnezeu-Natură-Om*.

Profilul dedicat lui Aristotel este restrictiv, întrucât autorul român se referă numai la concepția estetică a Stagiritului, decupând-o din opera

acestuia, cu incursiuni sugestive în evoluția aristotelismului de la începuturi (școala peripatetică) și verigile de legătură, epocile arabă, iudaică și scolastică ale curentului, precum și a neoaristotelismului, reflexul renașcentist, pentru a stabili, în concepție proprie, sensul autentic al operei aristotelice. Este un tur de forță care îl caracterizează pe filosoful român, într-un efort intelectual original ca deschidere și consistență a argumentării, în cuprinderea trăsăturilor esențiale ale esteticii aristotelice.

Celelalte profiluri/portrete, dedicate lui Aurel Baranga, Constantin Brâncuși, Mircea Eliade și Petre Vancea, urmăresc aceleași coordonate de stabilire a caracteristicilor definitorii ale individualităților respective, prin sublinierea unicității, singularității și specificității operelor de artă și știință, ca entități de sine stătătoare. Doi dintre ei i-au fost prieteni apropiați (Mircea Eliade și Petre Vancea), pe alții doi i-a cunoscut direct (Aurel Baranga și Constantin Brâncuși), cu toții fiind diverși ca gen, expunere și finalizare a operelor. Tuturor însă le-a studiat opera în perspectivă diacronică, cu observații critice: portretul făcut lui Constantin Brâncuși este mai mult o punere în scenă/regizare, în 1985, a unei discuții purtate cu marele sculptor, în 1938, decât o înregistrare/rememorare exactă a discuției propriu-zise avute cu aproape o jumătate de secol înainte. Puse față în față, relatarea lui de tip remember și cea a lui Haig Acterian, realizată imediat de după despărțirea de Constantin Brâncuși, ne oferă deosebiri de vederi și nu distorsiuni de fapte. În cazul profilului dedicat lui Aristotel, estetica acestuia este prezentată în racursiu, acel procedeu caracteristic în artele plastice și arta cinematografică, prin care extremitățile obiectului reprezentat apar apropiate, iar unele dimensiuni, reduse. Căci „o știință a artelor este greu de conceput, chiar sub forma matematizării, nefiind posibilă fizicalizarea valorilor, Aristotel considerându-le nemăsurabile”. Concluzia: „prețul unei opere de artă este expresia calculatică și arbitrară gustului” devine firească în viziunea lui Petre Țuțea.

În profilul creionat lui Aurel Baranga nu se poate constata numai o anumită metodă, ci mai întâi trebuie subliniat prilejul ce i s-a oferit lui Petre Țuțea de a fi publicat, întrucât, din martie 1969, până la data apariției acestui portret, martie 1972, nu văzuse lumina tiparului niciun rând de al său. Așa se face că, sub cupola prezentării operelor acestui „simplu grefier al vremii sale”, cum își „spune strălucitul dramaturg”, Petre Țuțea dezvoltă propriile păreri asupra artei teatrale, apelând la sentințele lui

Sainte-Beuve, Nietzsche, André Gide, Dostoievsky, Schiller, Hegel, Jean Santeuil, Dante, după cum apar aceștia citați în cursul portretizării. Dramaturgia și conversațiile cu Aurel Baranga i-au servit lui Petre Țuțea, de după paravanul hiperbolelor („strălucitul dramaturg”, „aspectul clasic al dramaturgiei sale”, „observator generos al desfășurărilor omenești” etc.), canavaua/etamina pe care să-și brodeze propriile idei despre teatru, în general, despre *teatrul seminar* – concepția sa despre lume și teatru.

Pentru Constantin Brâncuși profilul schițat este remember, căci Petre Țuțea refiltrează întâlnirea cu Brâncuși prin perspectiva viziunilor personale de la anii senectuții. Discuția avută cu genialul sculptor rămâne ca un fundal, o cadră patinată de vreme, cu contururi încă întregi, o fotografie de epocă. Martor este memorialul lui Haig Acterian. La acesta, convorbirea este vie, lipsită de intervenții post-datate, în măsura în care a reușit să reproducă din memorie un timp pierdut în sens proustian.

Profilul lui Mircea Eliade nu este un simplu expozeu, ci o lucrare care depășește condiția consacrată a unui eseu propriu-zis (fr. *essai* „încercare”), cu nimic mai prejos cu ceea ce ne-au obișnuit G. Călinescu, Mihail Ralea ori Paul Zarifopol, însă superior acestei specii aparte (numită „operă de personalitate”) aflată la interferența filosofiei cu literatura. Autorul nu numai că nu înlătură documentarea și erudiția, le include în spații consistente, asemenea unui studiu academic la înălțimea subiectului ales. Secționarea lui în cincisprezece capitole distincte dovedește seriozitatea întreprinderii, fețele multiple ale portretului-idee ce i l-a consacrat lui Mircea Eliade. Disecarea fiecărei teme în parte este subordonată convingerii că „drumul drept al lui Mircea Eliade este expresia unei personalități care ilustrează ideea de vocație”, ceea ce și face pe Petre Țuțea să conchidă: „Mircea Eliade este un om religios împlinit”.

Cu Petre Vancea, căruia îi realizează portretul spiritual, deși făcea parte ca profesie (savant oftalmolog) din cu totul altă sferă de preocupări decât cea filosofică, Petre Țuțea nu se sfiește să convorbească pe teme interdisciplinare, cercetate și din punct de vedere religios ori filosofic: nepuințe, boala, îmbătrânirea și moartea. Este un portret într-un stil aparte, prilejuit de aniversarea omului de știință român (n. 27 iunie 1902), dar care avea să apară cu mai bine de un an întârziere de la data împlinirii a șapte decenii de existență. Ceea ce surprinde în acest portret este faptul că Petre Țuțea nu menționează niciuna dintre lucrările dedicate de sa-

vantul Petre Vancea domeniului meditației extra-profesionale, ca autor a nu mai puțin de șapte cărți de considerații filosofice. Venind din partea unui om de știință consacrat, ele pot fi analizate în dublă reciprocitate. De altfel, o carte-interviu datorată lui Simion Ghinea acoperă o parte din explicațiile invocate de noi.

Ceea ce trebuie consemnat cu precădere sunt criteriile lui Petre Țuțea în aprecierea personalităților și a operelor acestora, care au fost ordonate într-o ierarhie proprie de distingere a judecăților de valoare în raport de găsirea adevărului semn/entitate caracteristică fiecăruia în parte. Dominanta principală a fost de fiecare dată principiul revelației, folosit în deosebirea autonomului de suprasensibil, pentru a evidenția utilul și concretul istoric în sistemele de invarianți acceptate.

Scrierile lui Petre Țuțea la anii senectuții, la vârsta la care puțini europeni au reușit asemenea performanțe, relevă puterea de invenție genetică indubitabilă a romanității, el nefiind unicul român în acest sens.

Bibliografie

- Petre Țuțea, ediții și prefețe de Mircea Coloșenco:
Lumea ca teatru. Teatrul seminar, Editura Vestala, Alutus, București, 1993, XXVII+549 p.;
Filosofia nuanțelor, Editura Timpul, Iași, 1995, 352 p.;
Ieftinirea vieții, Editura Elion, București, 2000, 112 p.;
Reformă națională și cooperare, Editura Elion, București, 2001, 255 p.;
Anarhie și disciplina forței, Editura Elion, București, 2002, XIII+225 p.

Valerica DRAICA, Dumitru DRAICA

Aspecte stilistice ale liricii creștine

V. D. – lector universitar doctor, Universitatea din Oradea. Domenii de interes: istoria limbii române, sociolingvistica.

D. D. – dr. conf. univ., Universitatea din Oradea. Arie de preocupări științifice: lingvistica generală, dialectologia, ortografia românească.

Începuturile literaturii române culte stau sub zodia religiosului, datorită traducerii unor cărți de cult, dar și grație unor creații originale ce reveneau cultului creștin. În folclorul românesc, bazându-se pe vechile credințe religioase, vor apărea elemente ale creștinismului. De-a lungul istoriei, poeții noștri au făcut apel la miturile și divinitățile păgâne care au fost creștinate și chiar bisericile au acceptat și asimilat calendarul sacru precreștin, în mare parte. Poezia religioasă include și trăirile în spirit creștin, în spiritul preceptelor creștine, religia, în formele ei desăvârșite, preia credința în magie, miraculosul și fascinantul.

Lirica românească a înțeles simplitatea tradiției noastre populare, care prezintă Divinitatea ca pe ceva normal, care ia parte la viața cotidiană. Dintotdeauna, cultura poporului român a fost marcată de credința și dogma creștină,

The Romanian lyric was outlined by the religious inspiration, the divine presence was felt since the first Romanian creations, being also felt with power in the present writings. The Romanian Christianity assimilated the traditions, customs and myths of the forefathers, acquiring some particular notes. For Romanian culture, Christianity is a point of reference, in general, our culture is the carrier of a special religion. Romanian poetry understood the simplicity of popular poetry, and Romanian writers have always capitalized, with the greatest potential, the Christian treasure.

creștinismul românilor a asimilat și adaptat tradiții, obiceiuri și mituri ale înaintașilor, exercitând teme și motive pentru întreaga cultură românească. În acest fel, cultura noastră a avut în permanență o bază, un punct de susținere, valorificând credințe, dogme, mituri din sistemul religios, pe care le-a înzestrat cu valori estetice deosebite.

Modelele religioase ale unora dintre manifestările noastre sufletești, precum iubirea, ura, ideea de bine și rău, i-au fascinat dintotdeauna pe oameni, le-au înflăcărat imaginația, constituindu-se în prezențe aproape obsesive în viața lor. Sentimentele, inclusiv cel religios, nu și-au aflat o realizare concretă decât prin umanizare și spiritualizare, nu prin negarea lumii sau a credințelor. Toate aceste credințe, tradiții, mituri au avut rolul de a potența marile adevăruri ale lumii, în confruntarea cu adevărurile esențiale ale spiritului uman.

Literatura română a devenit, în timp, purtătoarea unui crez religios aparte, având ca rezultat crearea unor imagini unice ale divinității. De-a lungul activității lor artistice, poeții noștri s-au apropiat cu simplitate și familiaritate de Dumnezeu-Sfântul, de Maica-Preacurata, au comunicat cu Divinitatea într-un mod cât se poate de natural, considerând că Dumnezeu este peste tot, în noi și în jurul nostru. Divinitatea face totul posibil, chiar și anularea distanței dintre cer și pământ. Fără grația divină nu există pe pământ binele, adevărul, frumosul, nu se poate întâmpla nimic. Și oamenii simpli au încercat să înțeleagă misterul existenței divine în care au crezut dintotdeauna, prin Maica Domnului au căutat să se apropie de Domnul prin rugăciuni zilnice, pentru ca acesta să coboare în mijlocul lor. Hristos se naște, în mod miraculos, din Fecioara Maria, într-o iesle, își asumă conștient dimensiunea morții, acceptând sacrificiul de sine, este întotdeauna adorat, credința că EL este în orice moment alături de oameni străbate marile creații ale poezilor români.

Poezia creștină este o manifestare a genului liric și ea poate fi încadrată datorită tematicii și aspectelor stilistice, colindului, cântecului de stea, bocetului, rugăciunii, care se întrepătrund rar în literatura populară.

Colindele reprezintă o primă propagandă creștină pe teritoriul românesc. Apariția lor trebuie raportată la începuturile răspândirii creștinismului. În multe dintre colindele românești este prezent Pruncul

sfânt, în altele Dumnezeu-tatăl pe pământ, între oameni, ca să colinde cu feciorii din sat, fiind apoi așteptat la masă, în fiecare casă. T. Herseni scria că „în noaptea de Crăciun se deschide cerul, Dumnezeu coboară pe pământ, se amestecă printre colindători sau se așază în fruntea lor și umblă din casă în casă, pentru a binecuvânta, prin prezența și acțiunile sale, pe oameni” [6, p. 81]. Astfel, vocea flăcăilor colindători se confundă cu vocea lui Dumnezeu, eliminând orice distanță între ei și Divinitate. Adorarea Sfântului, de fapt a tuturor sfinților prin care aceștia devin adevărați eroi în imaginația populară, dezvăluie umanizarea, individualizarea și „funcționalizarea” lor pe pământ, întrucât totul emană de la Dumnezeu, nu există nimic fără el, fără prezența divină nu există nici bine, nici adevăr, nici frumos. Colindele din lirica populară vorbesc despre nașterea și botezul lui Hristos, despre bunătatea și judecățile lui, pe un fond de adorație și bucurie, de laudă și preamărire.

Repertoriul de *colinde* este amplu, cunoaște zeci de variante, aproape toate vechile colecții de poezie populară românească includ texte ce atestă în mod clar prezența masivă a materialelor de origine creștină în repertoriul cetelor de colindători. Monica Brătulescu [1, p. 183] vorbea despre 217 tipuri de colinde, dintre care 43 sunt cele care „în grade variabile pot fi raportate la influența exercitată de creștinism”. În aceste tipuri de colinde aportul ideologic și narativ al creștinismului este prioritar și fundamental, stratul creștin primitiv al colindatului în cete trebuie raportat la momentele inițiale ale răspândirii creștinismului la noi. Marea sărbătoare a Crăciunului a exercitat o mare influență și forță de atracție asupra tradițiilor folclorului în timpul iernii. Mântuitorul apare în miezul acțiunilor rituale, prezența sa în mijlocul colindătorilor îl face pe Dumnezeu eroul narațiunii și referențial sacru al mesajului creștin, realizând un act de comunicare directă cu cetele de colindători.

Rugăciunile și predicile adresate Domnului și Maicii Sale au o tonalitate aparte, cunosc o solemnitate afectivă și o înfiorare gingașă deosebite, portretul suav al Maicii Domnului are un farmec neasemuit (*Cazania* lui Varlaam, *Didahiile* lui Antim Ivireanul).

Aproape toți marii noștri poeți au făcut apel în creațiile lor la creștinismul cosmic, la miturile și divinitățile păgâne, care au fost creștinate. Creștinismul cosmic este dominat de nostalgia unei naturi sanctificate de prezența lui Iisus, de o nostalgie a paradisului, de dorința de a trăi

într-o natură transfigurată și invulnerabilă. Încă de la poezii pașoptiști putem remarca tendința spre o construcție superioară a versurilor, un vădit progres în realizarea lor.

Astfel, la **Vasile Cârlova** semnalăm fluența versurilor, noi procedee compoziționale, intensificarea sincerității sentimentelor, dinamica mesajului și optimismul crescut în credința divină: „Ființă naltă, lungă vedere, / Izvor puternic de mângâiere, / Pavază sfântă ăstui pământ!” (*Rugăciune*); **Grigore Alexandrescu** manifestă o atitudine de profundă convingere creștină, pentru el *rugăciunea* este o respirație a sufletului (*Candela*); **Cezar Bolliac** vedea în religie o adevărată povară și pledea pentru eliberarea românilor (*Călugărița*); **Dimitrie Bolintineanu**, poet în *rugăciune*, închină și el ode Creatorului și Fiului Sfânt, glorifică minunile creației divine, meditănd și asupra învățaturii christice (*La Dumnezeu, La Isus pe cruce, Fecioara Maria*), la el imaginile și suflul poetic au inocența picturilor italiene, dominanta stilistică a tonului fiind uimirea entuziastă, portretul Fecioarei Maria este dominat de imagini vizuale realizate, îndeosebi, cu ajutorul epitetelor: „De o rochie de purpură, / Corpul ei e coperit; / O cunună de vergură, / Cu lumină s-a-mpletit”.

Vasile Alecsandri a consacrat puține creații sentimentului religios, iubirea de patrie și glorificarea Divinității sunt prezente în *Imn religios*: „Etern Atotputernic, o, Creator sublim, / Tu care ții la dreapta pe Ștefan, erou sfânt...”

B. P. Hasdeu trece de la *rugăciunea-invocație* la practici magice, tonul este acut și acuzator, în *Evlavia*: „Sunt un călugăr umilit, / În cap cu comăna; / Supt chip de puică de iubit...”; el vedea în forța creatoare a poetului posibilitatea de a trasa o punte de legătură între materie și spirit...

La **M. Eminescu**, considerat la începuturi un poet ateist sau antireligios, există o religiozitate difuză, un sentiment creștin, un substrat religios, creștin (*Luceafărul, Rugăciunea unui dac...*). În *Luceafărul* forma pe care o ia astrul îndrăgostit, în drumul său către Părintele Luminii, este aceea a unui „fulger neîntrerupt”, poetul ilustrează ideea că Lumina este viață prin repetarea verbului *a izvorî*, dar și prin folosirea unui superlativ stilistic, un substantiv cu valoare cantitativă, *niște mări*, ce

sugerează incomensurabilul: „Vedea, ca-n ziua cea dintâi, / Cum izvo-
rau lumine; / Cum izvorând îl înconjur / Ca niște mări, de-a-notul...”;
verbul *piere* are înțelesul de *intrare* – *prin gând purtat de dor* – în Sfânta
Lumină, pentru că Hyperion va trece pragul lumii create, spre un alt
topos, poetul folosindu-se de o negație totală: „El zboară *gând purtat
de dor* / Pân *piere* totul, totul... / Căci unde-ajunge *nu-i hotar* / *Nici ochi
spre a cunoaște*.”

Tot către un Dumnezeu ascuns în propria-i lumină se îndreaptă și
rugăciunea neobișnuită, ciudată, din *Rugăciunea unui dac*. Adresarea
către Dumnezeu din prima strofă se face la pers. II sg., trecându-se
apoi, în strofele următoare, la pers. III sg., pentru ca în ultimele două
strofe să se revină la pers. II sg., ca și cum poetul vorbește deopotrivă
cu Dumnezeu și cu altcineva. În prima parte a poemului avem o de-
scriere a divinității, echivalentă cu o mărturisire de credință, în care
Dumnezeu este *necreat* (există din veci, precede totul): „Pe când nu era
moarte, nimic nemuritor, / Nici sâmburul luminii de viață dătător, /
Nu era azi, nici mâine, nici ieri, nici totdeauna, / Căci unul erau toate și
toate erau una...”; este *creator* („El zeilor dă suflet...”) sau *mântuitor* („El
este-al omenirii izvor de mântuire”). Dumnezeu trebuie slăvit, „El este
moartea morții și învierea vieții”, versul acesta rezonând ca o parafrază,
iar expresia învierea vieții poate suna, fie oximoronic, fie pleonastic.
Blestemul din ultima parte a poemului ne apare ca un act religios, ca
un blestem de sine, extrem de dureros, apar doi termeni principali în
relație de opoziție sau ca un paradox: „*Să blăsteme* pe-oricine de mine-
o avea milă, *să binecuvânteze* pe cel ce mă împilă”.

Poetul o invocă pe Sfânta Fecioară pentru redobândirea credinței:
„Dă-mi tinerețea mea, redă-mi credința, / Să reapi din cerul tău de
stele: / Ca să te-ador de-acum pe veci, Marie” (*Răσαι asupra mea*),
închină poeme sărbătorilor creștine, biruința divină se transformă
într-un imn de slavă închinat Atotputernicului (*Învierea*), iar naș-
terea Mântuitorului este surprinsă sublim: „De dragul Mariei / Ș-a
Mântuitorului, / Lucește pe ceruri / O stea călătorului...” (*Colinde, co-
linde*); aproape întreaga operă eminesciană este un univers creștin care
răzbate din inconștientul neamului românesc.

Lexicul eminescian, la jumătatea secolului al XIX-lea, impresionează
prin simplitate și sobrietate, este deseori împrumutat din domeniul

abstracțiunilor. Eminescu a păstrat în versurile sale o serie de fone-tisme moldovenești, dar și ardelenisme sau muntenisme, populare și religioase, pentru valoarea lor artistică și din necesități de rimă: *câne, mâne, ceriu, ceriuri, spăriet, tămâiet, mlădiet, izvoară, pahară, șele, jele, șede, cer, ceruri, s-o vază, s-o auză, să pui, voiu, sară, sacă...*: „Iar ceriul este tatăl meu, / Și muma mea e marea” – „În turme călătoare / Trec nourii pe *ceri...*” Prin lexicul său religios, poetul dă expresivitate sporită unor imagini, datorită simplei folosiri a unor cuvinte, ca: *îngeri, Dumnezeu, Christ, Christos, Maria, profet, icoană, preot, altar, mister, rai, ceruri, sfințe, tămâie, sfințește, a ruga, clopot, candelă, rugăciune, lumânare, a îngenunchea, colinde, stea, a învia, nemuritor, a binecuvânta, făclie, cruce, clopotniță, biserică...* (acești termeni cu conotații religioase sunt un indiciu al valorii stilistice pe care ei îl propun, de la sine sau prin nenumărate asocieri). Numele proprii folosite au și ele diverse conotații, datorită accentuării diferite, atunci când este vorba de realizarea rimei sau a unor structuri ritmice, modificările lor au efecte expresive și o determinare stilistică, numele proprii cresc inventarul de rime, iar sugestiile și conotațiile tematice îmbogățesc mult imaginile liricii.

Poezia sentimentului religios a lui **Al. Macedonski** parcurge o cale a purificării creștine și a înălțării spirituale, poetul recunoaște că ocrotirea semenilor se află în mâinile lui Dumnezeu: „...Mă înjosiră, mă loviră, / O țară-ntreagă s-a-ntrecut / Să-mi dea venin – și l-am băut. / Dar, Doamne, nu te biruiră.” (*Psalm*), el se lasă în mâna forței divine: „Doamne, toate sunt prin tine: / Și averea și puterea, / Fericirea, mângâierea... / Lui Iisus i-ai dat o cruce, / Că știai c-o poate duce, / Când dureri ne dai și nouă, / Ne dai plânsul ca o rouă...” (*Psalm*).

Rondelul meu constituie apogeul înălțării creștine a poetului, este un ecou al elogiului iubirii creștine, numeroase versuri având forma *cuge-tărilor și aforismelor*, asemănându-se cu rezonanța sentențioasă a unor versete biblice: „Când am fost ură am fost mare, / Dar, astăzi cu de-săvârșire, / Sunt mare, căci mă simt iubire, / Sunt mare, căci mă simt uitare... / Știu: toate sunt o-ndurerare, / Prin viață trecem în neștire, / Doar mângâierea e-n iubire, / De-ar fi restriștea cât de mare, / Și înălțarea e-n iertare.”

Al. Vlahuță invocă pronia cerească sau glosează pe tema Învierii, vorbind despre patimile, moartea și învierea lui Iisus: „Voi, toți ce-ați plâns

în întuneric / Și nimeni nu v-a mângâiat, / Din lunga voastră-ngenunchiere / Sculați: Cristos a înviat!” (*Cristos a înviat*); poetul îndeamnă la iubirea aproapelui și la înfăptuirea binelui: „Sfântă muncă e aceea, / Ce răsplata-n ea găsește... / Urgisit de toți să fii, / Tu de-a pururea iubește... / Binele te-nvaț-a-l face, / Ca albina mierea ei” (*Sfânta muncă*).

G. Coșbuc a fost considerat, de către Ioan Alexandru, cel mai de seamă poet religios din literatura noastră, în centrul creațiilor sale aflându-se bucuria marilor sărbători creștine, scenele povestite de mama despre nașterea Mântuitorului se prelungesc în visele copiilor: „Și când târziu ne biruia / Pe vatra veche somnul, / Prin vis vedeam tot flori de măr / Și-n fașe mic pe Domnul” (*Colindătorii*). Patimile și învierea Domnului, biruința vieții asupra morții răzbat din poezia *La Paști*: „Pe deal se suie-ncetișor / Neveste tinere și fete, / Bătrâni cu iarna vieții-n plete... / La zâmbet cerul azi ne cheamă, / Sunt Paștile! Nu plânge, mamă!”. În poezia *Noi vrem pământ!*, avem o sinteză a concepției creștine despre viață, poetul aduce un elogiu creștinismului, credinței în înviere: „Credința-n zilele de-apoi / E singura tărie-n noi... / Și-oricât de amărăți să fim, / Nu-i bine să ne despărțim / De cel ce viețile le-a dat”. Poetul nu-l mai caută pe Dumnezeu în sfere inaccesibile, îl așază în mijlocul poporului, căci el trăiește, moare și renaște din propriul univers: „Închinați-vă, popoare! / Dumnezeu e bun... / Dumnezeu e drept... / Dumnezeu e sfânt, / Cel ascuns e-n veci de față, / Cel etern întruna moare...”.

Șt. O. Iosif este un poet al armoniei patriarhale, imaginea buniciei este o icoană a bunătății și înțelepciunii, asemănătoare Sfintei Duminici: „De câte ori cătam la ea, / Cu drag mi-aduc aminte / Sfiala ce mă cuprindea / Asemănând-o-n mintea mea / Duminicii prea Sfinte” (*Bunica*). În același registru stilistic, al evocării sacre, sunt prezente *doina* și *cântecul de leagăn*, doina fiind cântecul sfânt ce trebui sădit în sufletele urmașilor. *Isus* este o transcriere poetică a icoanei Maicii Domnului, iar în *Rugăciune*, poetul imploră smerit iubirea divină: „Și pe Tine Te mai chem: / Doamne, Tu ești sfânt și mare!/ Mântuie-mă de blestem... / Către Tine plâng și gem: / Îndurare!”

Nota puternică, originalitatea versului lui **Octavian Goga** decurg din lirica sa profetică, religioasă, dintr-o poezie a satului tradițional, cu datini și obiceiuri creștine, un ecou liric al operei reprezentanților Școlii

Ardelene. *Rugăciune* este, poate, cea mai frumoasă *rugă* înălțată de vreun poet român, figurile de seamă ale satului devin și ele mesagerii durerii celor mulți (Apostolul, Dascălul, Dăscălița...). Și poeziile scrise sub forma *colindelor* cuprind sentimente dureroase, de jale: „Moș Crăciun, Moș Crăciun! / La casa de om sărac / S-a gătat făina-n sac / Și n-avem să-ți dăm colac, / Moș Crăciun!” (*Colindă*). Unele poezii aduc seninătatea și speranța, prilejuite de sărbătorile creștine: „Licărind o raz-atinge, / Geamul ușii de la tindă, / De trei glasuri legănată, / Se-nfiripă o colindă. (...) / Blând zâmbește din icoană / Cuviosul Nicolae...” (*Pace*), iar în cele mai multe dintre creațiile sale Goga actualizează învățătura biblică.

Poetul a utilizat numeroase elemente populare, regionale, arhaice și neologice, din literatura și mitul religios, care dau un caracter solemn și o coloratură deosebită versurilor sale. În vocabular, Goga păstrează înțelesul uzual al cuvintelor și expresiilor, preia și selectează cele mai expresive elemente lexicale, în multe situații nefiind adeptul unor inovații nefirești în limbă. El a adus nou în poezia noastră spiritul și viziunea biblică, termenii religioși fiind clamații și invocații liturgice, termeni cu funcție estetică, preluați, cei mai mulți, din practica religioasă, din sfera cinului bisericesc: *arhanghel, agheasmă, altar, apostol, biserică, blestem, bocet, bobotează, catedrală, cădelniță, cântare, colindă, crai, creștinesc, cucernic, cununa, dascăl, demon, duh, evlavie, fecioară, har, icoană, ispită, locaș, măicuță, muceniță...* Acestora li se adaugă o serie de expresii (*a-i fi scris, a-ți face cruce, Dumnezeu să-l ierte, postul mare...*), parabole, invocații, nume proprii din Biblie (*Cana Galileii, Crăciun, Cristos, Isus, Magdalena, Maria, Sânpetru...*); substantivele comune scrise cu majuscule conferă textului un plus de semnificație și afectivitate: „Vine *Amurgul* de pe munte – Prin graiul lui vorbea *Mântuitorul* – Blând zâmbire-ar *Milostivul* – Doarme leneș craiul *Soare*”... Epitetul este figura de stil cea mai frecvent utilizată, sursa lui fiind elementul lexical religios, epitetele religioase dau relief, tensiune și forță imaginilor artistice; prin antepunere și postpunere, epitetele conferă totodată energie și vitalitate, o dimensiune temporală și spațială, iată câteva exemple: *blând, cărunț, cucernic, curios, înfricoșat, înfiorat, înduioșat, farișeu, sfânt, sfințit, milostiv, mândru, păgân, pribeag, precurat, senin, sfios, smerit, tainic, tremurător, vitreg...* Epitetul religios al lui Goga contribuie la intensificarea mesajului, reliefându-i „glasul de aramă”, el se situează

imediat după termenii populari, elementul religios creează o atmosferă liturgică, o solemnitate specifică a creației sale lirice.

Tudor Arghezi este un poet al marilor întrebări, al dramelor de conștiință devastatoare, căutătorul Tatălui; el năzuiește la sinteza idealului și realului, la bine, frumos și adevăr. Dialoghează cu Divinitatea, se răzvrătește, este nemulțumit, suferă din cauza absenței unor semne de existență ale Divinității. În *Psalmul XIV*, poetul părăsește registrul obișnuit, reliefând imaginea Mântuitorului, înfățișând drama omenească a singurătății lui Isus, în imagini cosmice: „Am fost să văd pe Domnul de viu bătut pe cruce, / Singur în câmp cu corbii și-a cerului rășină... / Nu-i nimenea nemernic și singur ca Isus... / Am așteptat din ceruri un semn, o-mbărbătare, / De vreme ce-nțeleptul a fost trimis cu scop, / Să moară printre oameni vândut prin sărutare. / Și se făcu-ntuneric și răcoare.” Arghezi rămâne totuși un creștin, drămuind „în zgomot și-n tăcere” biserica sufletului său (*Psalmul XI*), concluzionând la final: „Eu, totuși, slugă veche a domnului rămân” (*Psalm*).

Imaginea Divinității în poezia argheziană este creată prin termeni religioși, ale căror semnificații reliefează momentele de zbucium sufletec, căutările și întrebările nesfârșite legate de problemele existenței umane. Unii dintre acești termeni denumesc ființe vii care țin de religia creștină, de obiecte și acțiuni specifice ritualului creștin: *altar, acatist, biserică, botez, cădelniță, clopote, cruce, hram, iconostas, Fiul Hristos, Dumnezeu, îngeri, ieromonah, liturghie, magi, mătăanii, paradis, paraclis, pomelnic, post, potir, praznic, prescură, preot, proroc, rugăciune, schit, sinod, sfeștanie, strană, smerenie, stareț, tămâie, templu...* În versurile sale poetul revoluționează limba, sparge tiparele tradiționale, conferind unor cuvinte un caracter simbolic, semnificații stilistice diverse: *acvilă, albină, azur, beznă, ceață, cer, cântec, lumină, munte, nori, șoim, veac, vultur...* Sunt utilizate de către poet o serie de simboluri cu caracter mistic, religios, mitologic, dar și simboluri ce reflectă stări sufletești diverse ale universului familiar. *Muntele* simbolizează monumentalitatea, dimensiunea cosmică, măreția idealurilor, uneori devine simbolul *poverii morale* a vieții cotidiene: „Când mă găsesc în pisc / Primejdia o caut și o isc, / Mi-aleg poteca strâmtă ca să trec, / Ducând în cârcă muntele întreg...” (*Psalm*). *Piscul* simbolizează înălțimea, un ideal moral către care tinde poetul: „*Piscul sfârșește-n punctul unde-ncepe...* – Dar

ajungând în *piscuri* de râpi, încrucișate...” (*Psalm*). *Cântecul* simbolizează anumite stări morale cu caracter mistic: „Ruga mea e fără cuvinte, / Și *cântecul*, Doamne, mi-e fără glas...” (*Psalm*). Într-un *Psalm* face o adevărată confesiune Divinității, autodefinindu-se, într-un lanț de metafore, ce relevă caracteristici ale individualității sale: „Tare sunt singur, Doamne, și pieziș! / *Copac pribeag uitat în câmpie*”.

Și pentru **Lucian Blaga**, creator de metafore și simboluri, creștinismul, istoria sacră și mitologia sunt motive de inspirație literară. Putem vorbi despre o poezie religioasă la Blaga începând cu *Poemele luminii* (1919), unde apar motive specific creștine, poezia respiră atmosfera miturilor, lirismul său constă într-o transpunere imaginativă a lumii, a existenței și cunoașterii. Istoria Nașterii Mântuitorului i-a prilejuit poetului creații deosebite (volumul *În marea trecere*), acesta apare în postura de antemergător care vestește nașterea lui Iisus (*Bunavestire*), iar în *Colindă*, scrisă în metru popular, vorbind despre nașterea Mântuitorului, folosește sugestii din tradiția creștină, *textele evanghelice și colindele românești*: „Doarme acolo în poiată, pruncușor fără de tată. Și măicuța, mama lui, se tot plânge boului, c-a născut în Vifleim, n-are scutece de in, n-are apă, n-are fașă, nici opaiț, nici nănașă.” Spiritul și sentimentul religios sunt prezente în poezia lui Blaga, sunt apropiate de sufletul omului, chiar dacă poetul folosește și elemente păgâne: „... din veac în veac – până în fața lui Dumnezeu, duc drumurile tale, vechi și nouă, și nicăieri nimeni nu rătăcește.” (*Tablele legii*) sau: „Focuri ard și e credință. / Acest gând cât mai palpită / Schimbă moartea-n biruință: / Nu sunt singur, nu sunt singur” (*Nu sunt singur*).

Creștinismul lui **Vasile Voiculescu** este o componentă a orizontului mitic, scriitorul se detașează de dogmă. În volumul *Poezii* (1916) interpretează motive evanghelice, scrie versuri apropiate de rugăciune și psalm sau pasteluri sacralizante. Odată cu volumul *Pârgă* (1921), sentimentul religios se interiorizează, începe să fie exprimat sub forme alegorice sau simbolice, îngerii sunt simple alegorii sau prezențe decorative (*Îngerul Nădejzii, Arhanghelul Durerii*). În poezia *Cei patru brazi*, intimitatea cu natura este proiectată mitic, într-o ritmică și o muzicalitate impecabile se naște o baladă, pe motivul popular al raportului magic dintre destinul uman și cel al bradului: „Când târziu sosi scrisoarea care a-ntărit, / Că cei patru feți departe toți s-au prăpădit,

/ Vestea groaznică un geamăt popii nu i-a smuls: / El demult îi îngropase și-i jelea demult...". Începând cu *Poeme cu îngeri* (1927), poetul dezvăluie disponibilități lirice nebănuite, aspiră la puritate și liniște, la perfecțiune morală și spirituală, el descoperă un mod rafinat și ingenios al monologului dramatic și al ingenuității plastice, în metaforă și în alegorii biblice: îngerul-durere, îngerul-culegător, îngerul-femeie, îngerul-lumină, îngerul-albină...

Vasile Voiculescu este un spirit credincios, creștinismul lui poate părea, uneori, îndoielnic, din cauza ironiei și revoltei față de cer, însă degradarea divinului nu înseamnă pierderea credinței și a aspirației spre înalt: „Popoarele nu sunt pământ, / Și dragostea nu e țărână, / Dar o-ngroparăm într-un mormânt... / Prin lut urcăm în cerul sfânt.” (*Comoara*). Capodopera poeziei sale religioase, *Isus din copilărie*, rememorează liric emoțiile poetului, din copilărie, trăite în Săptămâna Patimilor, un spectacol unic la care participa cu tot sufletul: „Toată săptămâna ți-o închinam numai ție și patimilor tale minunate...”; alternanța dintre durere și bucurie, dintre suferință și nădejde duce la biruința lui Hristos asupra morții: „Vineri te prohodeam apoi de-a bine, / Biserica era o slavă de fum și pară, / Vădanele boceau toți morții pe afară, / Mama mă strângea la piept cu suspine / Și muream și noi toți cu tine...”, iar poetul se adresează, în final, direct lui Iisus, cerându-i puterea să învingă toate încercările vieții: „Mângâietorule încununat de spini, / Oricâte amărăciuni am înghițit pe cale, / Mi-s încă stropii sufletului plini / De toată mierea amintirii tale.”

Cu **Aron Cotruș** psalmul devine o combinație între *rugăciune* și *pamflet politic*, poetul se adresează Divinității și strigă cerului durerea unui neam: „Din Carpații de întuneric, ușor ca un fulg, spre Tine, o, Doamne, aș vrea să mă smulg, după ce mi-oi duce, străin printre străini, pentru-ai mei, pân-la capăt, coroana de spini” (*Psalm*).

Ion Pillat se înscrie în poezia religioasă tradiționalistă; în *Povestea Maicii Domnului* imită naivitatea *legendelor și colindelor* românești, iar în ciclul *Chipuri din Evanghelie* prelucrează unele *pilde și parabole* din Evanghelie. Sentimentul religios este prezent și în poezii care nu sunt de inspirație biblică, dar oferă o viziune creștină a existenței. În ciclul *Cartea țăriilor* introspecția și meditația fac front comun cu credința și invocarea Domnului, iar în pastelul *Toamna* elementele naturii alcătu-

iesc o biserică grandioasă, cu tot ritualul sacru, în vreme ce animalele din pădure, făpturi ale lui Dumnezeu, vin aici să se cuminece: „Și nalta mănăstire / Cu tâmpla aurită de lumină / Adună la icoane fagi senini, / Sub ceruri ruginii de patrafire...”

În volumul postum *Poemele nemuririi*, **Vasile Militaru** realizează o culegere de înălțătoare *immuri divine*, care încearcă o urcare spre cer, înălțare ce nu poate fi niciodată prea târzie: „În fiecare om e Dumnezeu, / Cum diamantu-n rocă este-nchis!... / De vrei să-l vezi și tu, o, frate-al meu, / Fă-ți sufletul cel negru paradis...”

Adrian Maniu nu scrie poezie religioasă pur și simplu, elementul religios are un rol decorativ în versurile sale, el alege din basme și eresuri ființe ale răului, dar mobilizează și personaje sacre, pe care le pune în situații inedite, de un anticreștinism supărător. Sentimentele de pietate creștină răzbat în câteva dintre poemele sale lirice, precum *Rugăciune*, o aspirație spre înalt, spre înseninarea sufletului, prin recâștigarea credinței: „Înflorește, Doamne, sufletul meu, / Cum înfloresc salcâmii și măslinii, / Înapoiază-mi credința iar, / Cum întorci zborul păsărilor călătoare.” În *Pentru suflet*, poetul se inspiră din contemplarea unei icoane: „Mărire ție, blândă și-nțeleaptă, / Cu părul râu de soare mătăsos, / Cu ochii de senină străvezire, / Cum numai cerul primăverii poate fi...”

Și la **Radu Gyr**, sentimentul religios este extrem de rar prezent, poezia lui religioasă este legată de experiența închisorilor, în care și-a petrecut mulți ani din viață. Apelul la Precista, din poezii, ca *Seară de taină*, *Printre cimbru și susai...*, se face din considerente stilistice, Maica Domnului se situează pe același plan iconografic cu feții-frumoși și cu babele sfinte: „Pe ramuri moi se frâng arcușuri. / Din basm vin feți-frumoși la fântână... / Ca seara, când Fecioara, în pridvor, / De la arhanghel a primit bunăvestire.” (*Seară de taină*); „În bordei de rozmarin, șade Sfânta Vineri. / Ți-o da azimă și vin, și doi vulturi tineri...”

Din poezia *As-noapte, Iisus...*, răzbate ideea comuniunii în suferință cu Iisus și înțelegerea creștină a suferinței, poetul are un vis și o convorbire cu Mântuitorul: „As-noapte, Iisus mi-a intrat în celulă. / O, ce trist, ce înalt era Christ! / Luna-a intrat după el în celulă / Și-l făcea mai înalt și mai trist... / Unde ești, Doamne ? – am urlat la zăbrele. / Din

luncă venea fum de cățui. / M-am pipăit, și pe mâinile mele / Am găsit urmele cuielor Lui...”

Radu Gyr a creat metafore inegalabile închinare Divinității, omului, virtuților creștine, luminii izbăvitoare de credință.

Poezia lui **Ioan Alexandru** este o întrupare a spiritualității creștine și românești, imaginile create de poet sunt realități românești ale unor simboluri divine. Poetul pășește în sfera poeziei religioase cu volumul din 1973, *Imnele bucuriei*, când devine un imnograf; el se transformă într-un poet al Luminii, pentru că bucuria izvorăște din lumina lui Hristos și depune mărturie despre existența lui Dumnezeu: „Lumină lină, lini lumini / Răsar din codri mari de crini, / Lumină lină, cuib de ceară / Scorburi de miere milenară / De dincolo de lumi venind / Și niciodată poposind...” (*Lumină lină*).

Poezia închinată Divinității are unele note caracteristice, lexicale, gramaticale, stilistice, pentru a-i configura, în domeniul liricii românești, un statut aparte: include un vocabular specific, cu termeni, expresii, cuvinte din universul religiei și al mitologiei, nume comune și proprii folosite des în biserică, părți de vorbire flexibile: substantive, adjective și verbe. Limbajul poetic este unul particular, lexicul răspunzând specificității religioase, cu numeroase cuvinte și expresii din teoria și practica de cult, dar și o retorică particulară ce trimite spre divin. Nu lipsesc nici arhaismele și regionalismele, nici construcțiile repetitive, topica propozițiilor, asociațiile de cuvinte, locuțiunile și inversiunile ce construiesc o atmosferă deosebită, o lume aparte. Nu trebuie omise modalitățile aparte de realizare a afirmației sau negației, adresarea la persoana a II-a, utilizarea unor timpuri verbale și a vocativului, a exclamației și interogației. În poezia religioasă nu trebuie uitate figurile de stil, tropii, ce creează efecte emoționale: simbolul, epitetul, comparația, metafora, hiperbola, personificarea, alegoria..., dar nici dialogul și portretul.

Limbajul poetic al creațiilor lirice creștine s-a născut, în egală măsură, din limba veche, din cea populară și din neologisme; termenii vechi au devenit cu adevărat poetici în creațiile pașoptiștilor, mai ales, deși existau și în scrierile anterioare, limba veche fiind înțesată de cuvinte bisericesti care azi posedă valori estetice, datorită sensului lor și, mai ales,

prin funcția lor creatoare de atmosferă a acelor vremuri. Sunt prezente și elemente lexicale din vorbirea dialectală, din graiurile teritoriale, ce au dobândit valori poetice deosebite. *Lirica românească de inspirație religioasă* a creat un spațiu estetic de importanță maximă în istoria literaturii noastre și a limbajului poetic românesc, prin profunzimea gândirii poetice, prin varietatea mijloacelor stilistice de o expresivitate aparte și cu o înaltă rezonanță spirituală, constituindu-se într-o dimensiune a specificului național românesc.

Bibliografie ■

1. Brătulescu Monica, *Colinda românească*, București, Editura Minerva, 1981.
2. Crainic Nichifor, *Spiritualitatea poeziei românești*, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 1998.
3. Draica Valerica, *Limbă, expresivitate și stil în lirica religioasă românească*, Petroșani, Editura Universitas, 2005.
4. Draica Valerica, *Imagini ale Divinității în lirica românească*, Petroșani, Editura Focus, 2006.
5. Herseni Traian, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977.
6. Teodorescu G. Dem, *Noțiuni despre colindele românești*, București, Editura Minerva, 1982.

Dorina ROTARI

Dialogul cărtărescian cu Eminescu: revizionism și fascinații comune

D. R. – lector la Facultatea de Litere a Universității de Stat din Moldova. În 2017 a susținut teza de doctor în filologie *Eminescianismul: spirit tradițional și modern în poezia română contemporană*. Domenii de competență: literatura română contemporană, literatura română din secolul al XIX-lea, literatura comparată.

Mișcările revizioniste prin care creatorii contemporani, în speță cei postmoderni, încearcă să metamorfozeze precursorii sunt variate, majoritatea mizând pe „trunchiere”, parodie, ludic, ironie etc. În contextul în care *repetiția*, ca problemă principală a „întârziatului” (după Harold Bloom), este ridicată dialectic la nivel de „re-creație”, transpare întrebarea dacă mișcările revizioniste îi ajută pe poeți să devină ei înșiși sau „îi deformează la fel de mult ca pe tați?” [1, p. 134]. Răspunsul nu poate fi univoc, dar, în cazul marilor creatori, ele au indubitabil un impact formativ, discontinuitatea față de precursori asigurând înnoirea poetică și individualizând instanțele creatoare.

Cazul Cărtărescu este ilustrativ în acest sens, poetul instituind o relație aparte cu modelul eminescian, care evoluează, în termeni bloomieni, de la „clinamen” la „kenosis” și „demonizare”, cel din urmă tip revizionist fiind expresia unui „Contra-Sublim”, menit a sugera „slăbiciunea relativă a precursorului” [1, p. 146]. Regăsim, inițial, în creația poetului (în volumul de debut *Faruri, vitrine, fotografii*, 1980) un ansamblu de structuri literare consfințite de tradiția eminesciană (în accepție largă, de tradiția romantică) – motivul lirei, al visului, al geniului, viziuni cosmogonice,

iubiri incompatibile etc. – care reflectă profunda conștiință a livrescului și constituie un pretext pentru digresiuni. Poetul postmodern realizează, prin „clinamen”, o re-semantizare a topoi-lor eminescieni, *lumea ca teatru* fiind transformată într-un teatru absurd, iar înstrăinarea și scindarea eului evoluând până la afirmarea sentimentului alienării totale, al pierderii oricărui punct de sprijin în univers. Iulian Boldea subsumează aceste „obiecte de inventar” jocului manierist, opinând că această „conștiință a livrescului va duce prin exacerbare la sașietate” [2, p. 13-14] și va antrena schimbarea de viziune a autorului, implicit orientarea spre un alt tip de poezie.

Practica metaliterară este transpusă, progresiv, într-un discurs cu valențe ludice, parodice, care se cere receptat ca o modalitate de a sugera rezerva ironică față de reiterarea obsedantă și irelevantă a unor teme/viziuni consacrate. Acest tip de rescriere parodică se manifestă în *Poema chiuvetei*, prin demitizarea scenariului romantic al iubirii imposibile din *Lucașfărușul*. Sunt păstrate suficiente referințe care pun în evidență intenția de rescriere a modelului: tema recunoscută din poemul eminescian a incompatibilității dintre terestru și celest, motivul reactualizării trecutului (fără nostalgia romantică), motivul visului care pune întreaga poezie sub semnul jocului gratuit etc. În termeni bloomiene, Cărtărescu realizează un revizionism de tip „kenosis”, mișcare a imaginației de „desfacere” și totodată de „izolare”, „golire” în raport cu precursorul [1, p. 133]. Mimând o atmosferă romantică, prin actualizarea unei recuzite tematice/stilistice consacrate, scriitorul postmodern desacralizează viziunea eminesciană asupra iubirii și o rescrie într-o cheie parodică, operație circumscrisă întregului volum *Poemele de amor*, care ar reprezenta, în opinia lui Nicolae Manolescu, „cea mai radicală și completă încercare de subversiune din literatura noastră, a poeziei înțeleasă ca expresie sau confesiune sentimentală” [3, p. 1342].

Perspectiva postmodernă a jocului livresc în opera lui Mircea Cărtărescu nu trebuie însă absolutizată, mai cu seamă că postmodernismul a fost, așa cum susține autorul însuși, o opțiune de moment, orientându-se spre alte „zone” cu convingerea că „o carte trebuie să-ți spună ceva și dincolo de literatură, la un nivel uman și suprauman” [4]. În contextul dat, motivația dialogului cărtărescian cu opera lui Eminescu trebuie căutată și într-o altă zonă, de profunzime, în acea tendință (ilustrată de

studiul *Eminescu. Visul chimeric*) de a descoperi „imaginea interioară” eminesciană, dar și în existența unui fond comun „al obsesiilor și fascinațiilor”.

Reconstituind (în *Visul chimeric*) „coerența teribilă a lumii eminesciene” și identificând drept punct central al imaginarului său poetic „drama eului scindat, a jumătății care-și caută jumătatea” [5, p. 180], Cărtărescu își certifică, de fapt (pe linia „descoperirii precursorilor”), propriile căutări ontopoetice, materializate într-o *poetică a dublului*. Astfel, drama eminesciană a eului scindat, corespunzătoare unei viziuni ontologice a rupturii – înstrăinarea de sine, ca sursă a tensiunii și a tragismului – devine premisa dialogului cărtărescian de profunzime cu opera lui Eminescu și temeiul revizionismului în raport cu precursorul, care se manifestă sub forma „demonizării”, desemnând, în accepția lui Bloom, abilitatea poetului urmaș de „a se deschide pe sine înspre ceea ce el crede a fi o putere a poemului-părinte care nu-i aparține părintelui însuși, ci unui nivel al ființei imediat dincolo de precursor” [1, p. 61].

Preocupat de „poetica dublului” în creația cărtăresciană și urmărind traseul eului scindat, care se manifestă „în toate gradele de scriitură”, Petru-Bogdan Rațiu opinează că „doar astfel versul eminescian *pe mine / Mie redă-mă!* prinde consistență într-o lume aflată în permanentă expansiune narcisică” [6]. Căutarea dublului (a *jumătății, gemenelui*, în termeni eminescieni) în cadrul unei lumi postmoderne solicită, după cum afirmă cercetătorul, un traseu specific de ficționalizare ce conține următoarele momente: 1. carența, lipsa, dispariția dublului (în imaginea fratelui, geamănului, mamei, tatălui, iubitei, idealului, până la orice formă în care eul se oglindește, se reflectă sau s-a proiectat odinioară); 2. asumarea dispariției și a personalității scindate; 3. debutul căutării și risipirea pentru identificarea dublului (și aici, implicit, pot exista forme multiple de dedublare), (re)luarea tuturor posibilităților de rostire prin valorificarea memoriei culturale; 4. autorefectarea și narcisicul din preaplin de sine sau, din contră, din lipsa chipului din oglindă; 5. întâlnirea dublului, revelarea lui și efortul identificării [6].

În opinia noastră, itinerarul ontopoetic delimitat de Petru-Bogdan Rațiu în creația lui Cărtărescu prezintă afinități evidente cu cel din *Oda eminesciană*, dezvăluind aceleași trepte de inițiere a eului în vederea refacerii integrității: 1. scindarea (*când de-odată tu apăruși în cale*), co-

respondentă dispariției dublului, la Cărtărescu, și asumării conștiinței scindate; 2. „învățarea” noii experiențe ființiale, corelată, la poetul post-modern, cu debutul căutării, autorefectarea/narcisicul; 3. reintegrarea sinelui (... *pe mine / Mie redă-mă!*), corespunzătoare întâlnirii cu dublul și efortului de identificare, la poetul contemporan. Nostalgia unității (atât la nivel ontologic, cât și la nivel poetic) implică însă modalități diferite de soluționare a crizei onto poetice în creația celor doi scriitori: la Eminescu, această modalitate este gândirea, consubstanțială creației, care ordonează universul sau îl instituie prin limbaj (*Ca s-explic a ta ființă, de gândiri am pus popoare*), iar la Cărtărescu – autocreația (ordonarea realității după un limbaj propriu, înscrierea existenței în acest limbaj).

Correspondențele vizionare din creația celor doi autori nu exclud divergențele la nivelul scriiturii. Noutatea discursului cărtărescian rezidă în modalitatea individuală de soluționare a crizei ontologice și poetice, astfel încât conștiința rupturii, asumată de poetul romantic la modul tragic, este, la Cărtărescu, temeiul unui discurs ludic, ironic, realizat prin textualizare și resemantizare, ca manifestări ale jocului postmodern cu literatura.

„Relația intra-poetică” cu Eminescu este resimțită și în epopeea *Levantul*, concepută ca o variantă ludic-ironică a istoriei literaturii române, unde vocile „corifeilor” (precursorilor) sunt mixate într-un discurs polifonic, voit obscurizat. Articulată la interferența dintre text (ficțiune), intertext și metatext, opera ilustrează cu prisosință tehnica colajului și a resemantizării intertextului, chiar dacă, după propria mărturisire a autorului, „nu are nimic de-a face cu optzecismul”, încununând „o obsesie lingvistică și culturală”: „Citindu-i pe Bolintineanu, pe Grigore Alexandrescu, pe Eliade Rădulescu, pe toți cei trimiși de eminescianism la lada de gunoi – sau, hai să zicem, mai blând, în cabinetul de orori – a istoriei literare, am crezut a desluși în acea beznă fascinantă și originale flori de mină” [4].

Dincolo de evidenta tentație a jocului, care justifică amalgamul aparent eclectic de elemente (reale, imaginare, livrești etc.), ce creează impresia de „bazar carnavalizat, de bâlci textualizat, dominat de conotații livrești” [2, p. 17], Mircea Cărtărescu propune o viziune poetică integratoare, dublată de o conștiință reflexivă/autoreflexivă asupra proce-

sului de creație (a caracterului său convențional), etalând dominantele propriei scriituri: ludicul („Joacă îmi părea a face”), simbioza stilurilor („Stiluri mult sofisticate să aduc dâintr-un condei”), livrescul, ca spațiu autonom concurând cu realul („o lume-avea să iasă” [7, p. 220-221]) etc.

În cadrul discursului polifonic, vocea eminesciană este recurentă în virtutea statutului „canonic” al autorului în istoria literară rescrisă, dar și a „fascinațiilor comune”, recunoscute de autorul postmodern. Referințele la creația precursorului devin explicite prin alegerea epigrafului (un pasaj din cunoscuta scrisoare a lui Eminescu către Iacob Negruzzi: „Dacă în *Epigonii* veți vedea laude pentru poeți ca Bolliac, Mureșan și Eliade, acelea nu sunt pentru meritul intern al lucrărilor lor, ci numai pentru că, într-adevăr, te mișcă acea naivitate sinceră, neconștiută cu care lucrau ei. Noi, cești mai noi, cunoaștem starea noastră, suntem trei de suflarea secolului și de aceea avem atâta cauză de a ne descuraja”), care relevă o finalitate asemănătoare celei din poemul eminescian – rescrierea/resemantizarea unor locuri comune ale poeziei precursorilor (echivalând cu o „re-în-ființare” a canonului) și decantarea unui sens al condiției creatoare. Moto-ul eminescian constituie și o modalitate de semnificare a alterității poetice, în sensul „demonizării” bloomiene, având statutul jumătății descoperite de Cărtărescu în opera predecesorului. Coordonatele discursului paratextual din *Levantul* sunt: racordarea la „suflarea secolului”, de care se simt străini ambii poeți, dar în care sunt nevoiți să trăiască („Într-un secol fără aripi, în odaie fără foc?”); și nostalgia unei scriituri autentice sub semnul inocenței (al „Visării”, „Poesiei”) și al încrederii în actul creator („Niciun story nu se leagă de nu crezi în adevăru-i”). Făcând abstracție de distanța cronologică și de specificul manifestării, această viziune (de sorginte eminesciană) constituie punctul de plecare al demersului cărtărescian de rescriere a canonului literar românesc, operație ce are drept miză (ca și în *Epigonii*) „re-funcționalizarea” lui și sustragerea de sub inerția tradiției culturale.

Momentul Eminescu este actualizat în epopee prin inserția mai multor nuclee ideatice, care relevă instituirea unei „relații intra-poetice” complexe cu precursorul. Se remarcă, inițial, un marcaj intertextual (cu tentă parodică/ludică) ce vizează portretul lui Manoil, amintind de prototipul eroului romantic eminescian („Manoli cufundat adânc în

vis, / Floarea-albastră căutând-o ca și blândul Novalis”); imaginea pre-genezei și a principiului primordial din *Scrisoarea I* („Neființă și ființă-s râncede grosolanii”; „Să-mpăcau bune și rele, întunec și lumine / Și totuna e mic, mare, nesfârșit și mărginit...”); zborul hyperionic din *Luceafărul* („Galaxii să dau în lături zob făcute de aripe, / Pere limitele lumii îndărăt în două clipe”), relativizat, ironic, de povara aripilor enorme („El sbura dodat în toate părțile, și în afară / Și înuntru, pân ce totul fu împlut d-a sa povară, / Dă lumina-ntunecată a aripelor enorme...”); cunoașterea de sine, prin cufundarea în vis și poezie, ca premisă a cunoașterii absolute („Te cufundă-n poezie și-n visare, te cunoaște / Tu pre tine, dar nu-n lume, ce-i asemeni unei broaște” etc. Resemantizarea intertextului eminescian (și nu numai, în contextul existenței mai multor voci în poem) constituie o modalitate de creare a propriului discurs, dar și un temei al configurării viziunii poetice prin trădarea creatoare a modelului/modelelor. În ordinea dată de idei, urmărirea „relației intra-poetice” instituite de scriitorul postmodern cu Eminescu implică recunoașterea unui spațiu în care se instalează ironia și ludicul, ca strategii de afirmare a originalității creatoare.

Poetul romantic este, totodată, primul dintre cei șapte corifei ai literaturii române (Eminescu, Barbu, Bacovia, Blaga, Arghezi, Stănescu, Cărtărescu însuși, „ultimul poetic însemnat dânc vacul cari / Va să vie” [7, p. 126]), cu statut de mentori spirituali, vizitați de Manoil. Întâlnirea cu Eminescu, în ipostaza unei statui gigantice pe un pedestal uriaș (modalitate de a sugera, parodic, prin îngroșarea contururilor, statutul canonic eminescian în literatura noastră și atitudinea venerantă a posterității față de poet), se produce într-un cadru romantic reconstituit din piese specifice ale imaginarului eminescian și printr-un discurs realizat cu recuzita poetului: „Oh, grăiește-ne, statuă cu ochi negri și cumiți/ Prinse viață-al poesiei și al nopței dulce prinț”. Răspunsul nu se putea realiza decât în nota majoră dată de poemul *Luceafărul* („Și lin al apei scânteiat / Să-ți lunece pe pleoape-ți... / În tristul somnului regat / Intrarea să o capeți”), relevând retragerea interiorizată și însemnele superiorității geniului (imagine ce a pătruns adânc în conștiința publicului, definind profilul poetului romantic).

Totuși dialogul poetic instituit de autorul postmodern cu Eminescu are și alte resorturi decât cele ludice, care rezidă în consonanțele de vi-

ziune, resimțite și în acest poem. Excursul levantin este, indubitabil, un pretext pentru asumarea unei experiențe onto poetice (cum se întâmplă în cazul tuturor marilor creații), având ca finalitate descoperirea unui sens de *a fi* al instanței creatoare: „Eu, Mircea Cărtărescu, am scris *Levantul* într-un moment greu al vieții mele, la vârsta de treizeci și unu de ani, când, nemaicrezând în poezie (toată viața mea de până atunci) și în realitatea lumii, și în destinul meu în această lume, m-am hotărât să îmi ocup timpul clocind o iluzie” [7, p. 159]. Mărturia vocii auctoriale (inserată în text) confirmă atât valoarea compensativă a scriiturii (în spiritul evadării romantice în fantezie și visare creatoare – „lumea cea visată” opusă de Eminescu „lumii cea aievea” în *Memento mori*), cât și esența ei onto poetică, constituindu-se ca o meditație (problematizată) asupra esenței ființei umane și a celei creatoare.

Itinerarul inițiativ conturat în poem este animat de două provocări interrogative, recurente și în creația eminesciană („Este omul o jivină sau e zeilor asemeni?” și „Ce mai este Poesia?”). Subvertirea ironică, la care apelează scriitorul postmodern, nu anulează însă conștiința tragică a ființei/lumii („știu că lumile-s praf”; „E de parcă niciodată n-ar fi fost, e vis de vis”) și a actului creator („Nici divina poezie, candelă ce dă sclipire / Lumii, altfel de gunoaie, de greșos și rânced fard / ... / Nu mai umple cupa vieții cu speranță și iubire. / Nimeni nu mai pleacă fruntea la cântarea unui bard”).

În spiritul precursorului, este relevată atât nimicnicia/efemeritatea ființei umane („Treapădă ca-n mușuroaie miliardele de semeni / Duși cu valul către moarte numai fiindcă s-au născut?”), implicit esența ei duală: spirit și materie („în centru e lumină, deși carnea pare tristă”), cât și relativitatea procesului de creație, în condițiile „deja-spusului” („Creatori și creature de-s în lanț neîntrerupt?”) și a „crizei limbajului”, insuficient și trădător în esența sa („Deci la ce să scriu când scrisa-mi și așa deșartă este”). Ca urmare, se profilează tentația evaziunii (cu valoare compensativă) într-un spațiu orfic, domint de „visări dulci și senine” (realizată și de eul eminescian în *Epigonii*): „Dar când nu am nici o carte și s-ascult cântări nu-mi vine / Mă cufund ca într-o mare de visări dulci și senine”, cu amendamentul, ironic, că ipostaza poetului-Demiug, creator de lumi (din creația eminesciană), are drept corespondent *moașa*, investită doar cu rolul de a primi rodul creațiunii

altcuiva: „– Lânced muritor, salvează-ți viața ta, închide geana / Și deschide-o într-o lume ce așteaptă s-o moșești!”

Reminiscentele viziunii eminesciene asupra poeziei din *Epigonii* („Înger palid cu aripi curate, / Voluptos joc cu icoane și cu glasuri tremurate, / Strai de purpură și aur peste țărâna cea grea”) sunt ajustate și ele noii poetici (afirmată la un alt sfârșit de secol), autorul *Levantului* păstrând *visarea* (ca imanență transcendentă a Poeziei) și conceptul de *joc* (într-o viziune modernă la Eminescu, postmodernă la Cărtărescu), înlocuind *icoanele* și *glasurile tremurate* (ca substanță a poeziei în versiunea scriitorului romantic) cu corespondentul lor în variantă postmodernă – imagini ale realului („Șpangă de bărbat alături de piept fraged de femeie”) și mixaj de voci lirice („Stiluri mult sofisticate”).

Reiterarea sintagmei eminesciene „vreo istorie pe apă” plasează discursul cărtărescian sub semnul *epigonilor* („împleteam și eu la frase, umilitul condeier”), categorie în care se includea și eul poetic eminescian („Iară noi? Noi, epigonii?...”) și care trebuie înțeleasă nu în sensul de urmași nedemni, ci de creatori în căutare de sine, râvnind descoperirea unei rațiuni de *a fi*, și în căutarea mijloacelor po(i)etice, în contextul conștiinței „deja-spusului” („Că dânn tot ce fu vreodată scris cu râset și cu lacrimi / Mai poci însumi a rescrie cocârjat pă foi cu drag?”).

Principala strategie po(i)etică devine, astfel, *rescrierea*, certificând conștiința dualismului și faptul că „auto-realizarea nu este posibilă decât prin limba” [1, p. 74]. Ideea este susținută de vocea auctorială din poemul cărtărescian, ce surprinde subtilitatea mecanismului creator, de esență reiterativă: „Mehanismul cel poetic ce-i dânn pârgii și imagini” / *Are-n cellalt cap o peană ce-nnegrește zeci de pagini / Care crezi că tu le cugeți, dară ele-s cugetate / Dânnainte de potopuri, dă fosili, dă coacervate*. Totodată, „meșteșugul” livresc, pe care eul cărtărescian încearcă a-l „stăpâni”, este doar în aparență un act combinatoriu de suprafață, el revendicându-și o valoare ontologică, întrucât este alimentat „dânn experiența sumbră / A trăitului cu sine, a mușcatului dânn totu-și...”, amintind de „scrierea cu sine”, în variantă stănesciană. În cadrul procesului creator, instanța își asumă un (iluzoriu) statut demiurgic („Și din moarte foi uitate să desfac o orchidee”), corelat cu tentativa (zadarnică) de eternizare a operei („Și să fac nemuritoare-o dăltuire în halva”), în contextul scepticismului afișat de eul poetic într-o altă

secvență („Toate, toate au speranța că vor dăinui în veci: / Pân-la urmă toate crapă ca bășicile cei seci”, corespondent al viziunii eminesciene din *Memento mori* („În zadar le scrii în piatră și le crezi eternizate, / Căci eternă-i numai moartea, ce-i viață-i trecător”).

Impresionantul joc *levantin*, în care surprindem topoi recognoscibili ai literaturii române (cei eminescieni fiind, în opinia noastră, prioritari, în virtutea „fascinațiilor comune” ale celor doi creatori) funcționează pe două planuri interpretative: unul de suprafață, manifestat prin comicul și ludicul gratuit, și altul de profunzime, orientat spre recontextualizarea și resemantizarea momentelor literare cunoscute, ambele planuri fiind subsumate viziunii onto-poetice integratoare, ca substanță coagulată a operei. În acest sens, imaginea simbolică a „globului de cristal”, ce asigură descinderea magico-onirică a eroului Manoil în spațiul paradisiac și accesul la conștiința arheică (după modelul eminescian din *Sărmanul Dionis*), este relevantă pentru dezvăluirea sensului ontologic circumscris demersului creator: „Poate că scrisei *Levantul* doar să aflu globul ista”. În aceeași ordine de idei, vocea auctorială certifică valoarea ontologică a propriei scriituri („Ce-aș fi de n-aș scri *Levantul*”; „să mă scriu pe mine însumi dacă nu aș cuteza?” / Lasă-mă să sap o lume, fie și în acadea, / Orbitoare fantasie... Altfel nu știu de ce viv”), dar și a scriiturii în general (*Totul este scriitură*).

Alcătuît din piese ale literaturii anterioare, *Levantul* lui Mircea Cărtărescu constituie un exemplu relevant de rescriere (în registru ludic) a canonului literar românesc, prin sincronizarea stilistică a mai multe discursuri poetice, prin organizarea colajelor și resemantizarea lor. Inserțiile din opera eminesciană, deși creează impresia unor structuri dispersate, a unor „insule” intertextuale în cuprinsul poemului, trebuie privite prin prisma reinterpretării făcute de autorul postmodern și a interferențelor de viziune cu precursorul.

Bibliografie ■

1. Bloom Harold, *Anxietatea influenței. O teorie a poeziei*, traducere și note de Rareș Moldovan, Pitești, Paralela 45, 2008.
2. Boldea Iulian, *Poeți români postmoderni*, Târgu-Mureș, Ardealul, 2006.
3. Manolescu Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45, 2008.

4. Cărtărescu Mircea, *Producția literară nu e o grămadă de cărți, ci un sistem*. Interviu realizat de Doina Ioanide [accesat 9.04.18]. Disponibil: http://www.observatorcultural.ro/Productia-literara-nu-e-o-gramada-de-carti-ci-un-sistem*articleID_24247-articles_details.html
5. Cărtărescu Mircea, *Eminescu. Visul chimeric*, București, Humanitas, 2011.
6. Rațiu P.-B., *Poetica dublului în opera lui Mircea Cărtărescu*, 2013. Teza de doctorat. Cond. științ. prof. univ. dr. Iulian Boldea [accesat 09. 07. 2015]. Disponibil: http://www.upm.ro/scoala_doctorala/assets/pdf/rezumat/2013/Ratiu_Bogdan_rezumat_romana.pdf
7. Cărtărescu Mircea, *Levantul*, București, Humanitas, 2014.

Ana PLEȘCA

Metafora războiului în discursul politic

A. P. – magistru în filologie, lector universitar, doctorandă la Facultatea de Litere a Universității de Stat din Moldova.

Discursul politic, deși este caracterizat prin concizie și claritate, abundă în metafore din cele mai variate domenii, deoarece sistemul nostru conceptual obișnuit, pe baza căruia gândim și acționăm, are o natură fundamental metaforică.

Metafora comportă o substituție a unui cuvânt prin altul pe baza unei analogii sau caracter(e) comun(e). În discursul politic, utilizarea metaforei este expresia unui limbaj care își propune mai degrabă să convingă intenționat decât să descrie o realitate. Prin stabilirea unei legături de similaritate între două lucruri, această figură de stil poate conduce audiența la presupunerea că, odată ce un lucru familiar este inteligibil, ceva nefamiliar

Metaphor occupies a central place between the verbal strategies that policy uses to achieve its goals. There is a certain typology of this style of figure used in political discourse, a typology on which its expressive valences depend. In the article, we wanted to examine the mechanisms of generating the metaphor of war. At the same time, we will determine and analyze metaphors that are part of both the lexical and semantic fields of one of the most exploited style figures in the political discourse. We will demonstrate that the frequent use of certain buildings centered on the metaphor of the war has generated the emergence of stereotyped formulas.

va putea fi înțeles dacă va fi prezentat într-o formă adecvată. În această ordine de idei, mecanismul de construcție a metaforelor la nivel lingvistic ține de gândire și constă în faptul că fenomenele cu un grad sporit de abstractizare sau complexitate sunt înțelese în termenii unor fenomene mai simple, iar fenomenele cele mai ușor de conceptualizat sunt cele legate direct de experiența umană. Mecanismul metaforic de transfer trebuie înțeles ca o corespondență conceptuală între structura unui model-sursă și a unui model-țintă. „Valoarea cognitivă a enunțului figurativ constă în faptul că el permite o reconsiderare a lumii sub alt aspect și oferă lumi noi datorită reinterprețării unui domeniu prin termenii altui domeniu” [1, p. 377].

Devenind parte a vieții noastre, metafora are deseori puterea de a modifica percepția asupra unor evenimente sau personaje publice, de a orienta pe aceasta în direcția dorită, de a oferi cheia de interpretare a realității. Astfel, metafora joacă un rol important în construcția realității sociale și politice. Aceasta se dovedește a fi un cod expresiv aparte, pitoresc și vital în registrul stilistic al discursului politic.

Analizând ipotezele lui Searle în legătură cu mecanismul de procesare a creierului a unei propoziții cu metafore pentru a-i descifra sensul, conchidem că filosoful american determină trei etape ale acestuia: mai întâi, creierul construiește o interpretare *literală* a propoziției; apoi, dacă interpretarea literală are sens, se declară mulțumit; iar dacă interpretarea literală nu are sens sau este neadevărată, creierul caută o interpretare metaforică.

În acest studiu ne vom referi la metafora *războiului*. În articolul *Metafora conflictului în comunicarea politică*, Marinela Vrămuleț distinge, făcând trimitere la exegeza lingvistică, *metafora războiului* ca pe o „metaforă literală” [2, p. 215], „a gândirii” [2, p. 216] și ca o „metaforă conceptuală” atât generală [2, p. 217], cât și specializată [2, p. 220]. Toate aceste tipuri de metafore se obțin prin diferite mecanisme de transfer axate pe ideea că politica și discursul politic sunt concepute ca forme figurate ale luptei (războiului).

Aura Bărică susține în teza sa de doctorat *Ipostaze ale metaforei în discursul media* că metafora „politica este război” este una dintre cele mai exploatate în media și nu se poate să adoptăm o metaforă de forma „po-

litica este un dans”, pentru că societatea în care trăim gândește și concepe acest domeniu în alt fel [3]. Astfel, premisele de bază ale teoriei metaforei sunt scheme culturale. Multe dintre conceptele noastre fundamentale sunt organizate în termenii metaforelor și experiența noastră culturală și fizică oferă numeroase posibilități acestora. Totodată, deși metaforele au o solidă bază culturală, apariția lor poate fi considerată un proces natural, fenomenele pe care le ilustrează ținând, în bună măsură, de experiența noastră zilnică. Deși războiul nu face parte din viața noastră, termenul are un loc aparte în imaginarul colectiv.

În discursul politic, spre deosebire de opera literară, originalitatea asociației se bazează pe analogii previzibile, care nu cer un efort prea mare de imaginație, iar metaforele având ca sursă domeniul războiului sunt foarte frecvente, luând în considerare faptul că limbajul „agresiv” este căutat și de jurnaliști, și de politicieni. Ziarele și discursurile politice abundă în enunțuri de felul: „Război între PDM și PL”, „Război în cadrul coaliției”, „Război între Parlament și Președintele țării” etc. Toți ne dăm seama că nu e vorba despre un „conflict armat (de durată) între două sau mai multe state, națiuni, grupuri umane, pentru realizarea unor interese...” [4], așa cum definește DEX-ul cuvântul „război”, ci doar despre niște conflicte politice.

Atât termenul *război*, cât și sinonimele acestuia (*luptă*, *bătălie*) sunt entități concrete, ce au generat construcții metaforice care, pe parcursul evoluției limbii, s-au lexicalizat și a căror valoare figurativă nu mai este percepută. Discursul politic abundă în astfel de expresii, multe din ele devenite formule-stereotip, „banalizate prin repetare” [4], cum este, spre exemplu, metafora *război politic*. La o simplă accesare în Internet a acestei sintagme, apar 44.400 de rezultate, iar la accesarea aceleiași expresii dar articulate hotărât (*războiul politic*), mai apar încă 29.200 de rezultate. De exemplu:

„Guvernarea și Președinția se pregătesc de un *război politic* în toată legea” [5],

„în pragul unui *război politic* total” [6],

„*războiul politic* trebuie continuat pe alte fronturi” [5],

„*războiul politic* continuă” [7],

„războiul politic ... reluat după o pauză” [8],

„războiul politic ... îi poate băga la belea pe unii judecători” [6],

„războiul politic trece pe Internet” [9],

„motivul care ar putea declanșa războiul politic” [10] etc., etc.

În aceeași situație se află și expresia „luptă politică”, la accesarea căreia internetul ne oferă 74.800 de rezultate.

De notat că, atunci când în comunicarea politică se aplică strategia discursivă de liniștire a publicului sau a „cosmetizării” unor fapte, evenimente neplăcute, termenul *război* poate fi înlocuit printr-un eufemism – „cuvânt sau expresie care, în vorbire sau în scris, înlocuiește un cuvânt sau o expresie neplăcută, jignitoare, necuviincioasă sau obscenă, respectând paralelismul de sens” [4]. Astfel, pentru a camufla sau atenua semnificația lexemului *război* se utilizează *operațiune*, *conflict*, *diferend* („conflictul din Kosovo” pentru „războiul din Kosovo”, „diferendul transnistrean” pentru „războiul din Transnistria”), iar ministerele de război se transformă în ministere ale apărării (prin actualizarea unei componente a războiului care reprezintă, cel puțin la nivelul intențiilor, politica guvernelor în domeniu).

Eufemizării îi sunt supuse și urmările războiului. De exemplu, în loc să spunem „armata a omorât un întreg regiment inamic” – expresie care ne evoca un morman de cadavre și sânge – putem spune „armata a anihilat un întreg regiment inamic” (comunicăm același fapt, dar fără catalogarea armatei – componentă indispensabilă al războiului – drept o hoarda de ucigași). Tendința de „mascare” a evenimentelor din această sferă prin diferite eufemisme metaforice se datorează conotațiilor negative ce însoțesc „războiul” pe plan terminologic.

Așadar, lexemul „război” poate el însuși crea metafore (intrând în componența lor), dar poate duce și la înlocuirea prin eufemisme, care și ele sunt un fel de metafore.

Discursul politic face uz atât de metafora-stereotip *război politic*, cât și de metafore axate pe cuvinte ce fac parte din familia lexicală, din câmpul lexical și din cel semantic al acesteia. În cele ce urmează, exemplificăm constatarea.

Astfel, alături de expresii de tipul:

„război între Parlament și sistemul judiciar” [11];

„a izbucnit un război total pe scena politică” [15];

„război total în PMP” [21],

în discursul politic vom atesta și metafore axate pe familia lexicală a termenului *război*:

războinic: „anunțul războinic făcut de liderul de la Kremlin” [12], „Putin e mai războinic ca niciodată” [13], „testarea potențialului războinic al oastei și a eficienței infrastructurii partinice” [14], „mesajul războinic al lui Trump” [15];

războire: „războire între verigile puterii” [12], „Rusia a intrat pe o cale de războire cu vecinii” [13];

a se război: „Coldea se războiește cu trădătorii... statului” [16], „Duma de Stat se războiește cu Vlad Plahotniuc” [17] etc.

Expresiile axate pe câmpul semantic al metaforei războiului se prezintă astfel:

luptă: „lupta pentru controlul politic continuă” [20], „lupta finală între cele două partide” [8], „se duce lupta pentru a câștiga puterea” [7] etc. Uneori, în discursul politic, se face o delimitare între metafora războiului și metafora sinonimica acesteia – metafora luptei: „lupta politică nu a fost transformată niciodată în război” [8];

conflict: „concrența politică, văzută ca formă de *conflict*” [11], „*conflictul* dintre cele două popoare este alimentat din motive politice” [21];

conflagrație: „guvernării... aspiră să mențină stabilitatea politică și să evite temporar *conflagrații* majore, care le-ar putea periclita legitimitatea” [11], „trebuie să acționăm rapid, pentru a preîntâmpina o nouă *conflagrație* între partide” [16];

confruntare: „*confruntare* inedită între contracandidați” [11]; „Moldova este pe prima linie de *confruntare* geopolitică” [17];

bătălie: „ imaginea politică a fost pierdută într-o *bătălie* a agresivității”

[19]; „ca în capitală, o *bătălie* mare pentru fotoliul de primar se dă și la Bălți” [18];

măcel: „*măcel* în PSD pentru alegerile parlamentare” [11]; „*măcel* total în PNL” [15];

masacru: „*masacru* pe scena politică din SUA” [20] etc.

Desigur, nu toate aceste expresii se află într-o sinonimie perfectă cu *metafora războiului*. Dar între exemple de felul „*măcel* în PSD pentru alegerile parlamentare” sau „trebuie să acționăm rapid, pentru a preîntâmpina o nouă *conflagrație* între partide” și „*război* în PSD pentru alegerile parlamentare” sau „trebuie să acționăm rapid, pentru a preîntâmpina un nou *război* între partide” am putea pune semn de egalitate semantică.

Câmpul lexical al *metaforei războiului* este foarte vast, de aceea ne oprim doar asupra câtorva exemple:

armată: „*armata* de instituții care asigură securitatea în jocuri politice” [13];

ofensivă/defensivă: „PNL declanșează o *ofensivă* în comunicarea online” [20]; „PSD trece de la *defensivă* la *ofensivă*” [20]

opoziție: „*opoziția* respinge oferta de dialog a premierului” [13];

adversar: „suntem *adversari* pe scena politică” [11], „i-a fost distribuit rolul de *adversar* al partidului” [13];

front: „partidul... va lupta pe două *fronturi*” [18];

câmp (de luptă): „cele trei *câmpuri de luptă* politică se deschid în RM” [9];

victorie: „*victoria* în alegerile parlamentare” [19], „ultima *victorie* politică” [15];

țintă: „premierul Serj Sarkisian – *ținta* protestelor” [13];

artilerie: „mai bine triade verbale decât tiruri de *artilerie*” [17];

arme: „unii deputați trec cu *arme* și bagaje în alte partide” [16], „duel politic cu *arme* penale” [19];

tun: „candidatul dă *tunuri* și își realizează planurile diabolice” [8], „deputații ruși au pus toate *tunurile* pe liderul PDM” [17] ș. a. m. d.

Uneori, în discursul politic depistăm fraze în care sunt concentrate mai multe elemente lexicale din câmpul semantic al *metaforei războiului*: „Funcția e una supra-partinică și nu e ținta pentru care merită să-ți bagi toată *oastea* disponibilă *într-o luptă* pe viață și pe moarte (iar la noi nu există altfel de *bătălii*, toți se bat nu atât pentru *victorie*, cât pentru distrugerea – de dorit: definitivă! – a *adversarului*)” [14].

Se știe că, în funcție de intenția politică asumată, distingem două tipuri de mesaje politice: *mesaje de informare*, prin care agenții comunicării politice își proclamă identitatea proprie, ceea ce îi diferențiază de ceilalți, subliniind poziția în mediul politic, valorile împărtășite, obiectivele vizate, interesele promovate etc.; și *mesaje vădit persuasive*, altfel spus, mesajele care sunt folosite ca arme (legitime) ale luptei politice, pentru a câștiga și păstra noi membri de partid, noi segmente de electorat, respectiv pentru a submina pozițiile deținute de adversarii politici în cadrul societății. *Metafora războiului* este valorificată în ambele tipuri de mesaje politice, deși, în general, utilizarea metaforelor în comunicarea politică este expresia unui limbaj care își propune intenționat mai degrabă să convingă decât să descrie o realitate.

Metafora războiului în discursul politic ne permite să receptăm domeniul politicii aidoma domeniului războiului. Desigur, metafora nu este realitatea, însă noi reacționăm la metafore ca și la o realitate. Tocmai de aceea ni se pare un fapt normal să percepem o dezbatere politică în termeni de război.

Referințe bibliografice

1. Ducrot J.-M. Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996.
2. Vrămuleț M., *Metafora conflictului în comunicarea politică*, în „Ovidius University Annals of Philology”, vol. XV, nr. 215-222, 2004.
3. Bărică A., *Ipostaze ale metaforei în discursul media* (rezumatul tezei de doctorat), Sibiu, 2008. <http://doctorate.ulbsibiu.ro/obj/documents/REZ-ROM-BARICA.pdf> (accesat: 21.04.18).
4. <https://dexonline.ro/definitie/> (accesat la 1 noiembrie 2017).

5. <https://www.timpul.md/>(accesat la 10 noiembrie 2017).
6. <https://sputnik.md/>(accesat la 2 decembrie 2017).
7. www.canal3.md/ro/(accesat la 4 decembrie 2017).
8. <http://jurnal.md/ro/>(accesat la 10 decembrie 2017).
9. <http://curentul.md/>(accesat la 14 decembrie 2017).
10. <https://www.ziarulnational.md/>(accesat la 16 ianuarie 2018).
11. <https://b1.ro/stiri/>(accesat la 19 ianuarie 2018).
12. <https://www.publika.md/>(accesat la 22 ianuarie 2018).
13. <https://www.europalibera.org/>(accesat la 29 ianuarie 2018).
14. <http://www.jc.md/>(accesat la 2 februarie 2018).
15. <https://www.realitatea.net/>(accesat la 5 februarie 2018).
16. <http://jurnalul.ro/>(accesat la 15 februarie 2018).
17. <https://deschide.md/ro/>(accesat la 20 februarie 2018).
18. <https://noi.md/md/>(accesat la 1 martie 2018).
19. <https://www.hotnews.ro/>(accesat la 10 martie 2018).
20. <http://www.mediafax.ro/>(accesat la 4 aprilie 2018).
21. <https://www.stiripesurse.ro/>(accesat la 9 aprilie 2018).

Daniel LĂCĂTUȘ

Romul Munteanu.**„Europeanul” din Călanul Mic**

D. L. – jurnalist și scriitor, membru titular în Uniunea Scriitorilor din România (2011); membru în Societatea de Științe Istorice din România (2016). Licențiat în jurnalism la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Volume recente: *La templul poeziei* (2008); *La dictadura del silencio* (2009); *În piața agroalimentară* (2009); *Preț de o clipă* (2010); *Cel care a transportat pustiul* (2013); *Poezia creștină în prima jumătate a secolului al XX-lea. Orașul Călan* (2016); *Femeia aceea/That woman*, volum bilingv, română-engleză, în traducerea lui Mădălina Bănuțu (2016).

Apreciat de mulți ca unul dintre cei mai iluștri critici literari români din secolul al XX-lea, Romul Munteanu, născut, crescut și copilarit în localitatea Călanul Mic, cu toate că întreaga activitate și-a desfășurat-o departe de urbea natală, simbolizează emblema satului său.

Într-un număr pe 1998 din „Viața Armatei”, revistă de cultură editată de Ministerul Apărării Naționale, Nicolae Baboi, cunoscut sub pseudonimul de Radu Voinescu, care i-a fost doctorand eruditului critic, istoric literar și editor, relevă că la Salonul Internațional de Carte de la Oradea (septembrie 1997), cu prilejul lansării unei cărți a prozatorului Marius Tupan, acesta s-a prezentat ca „un european din Călanul Mic”. Cu aluzie certă la volumele *Literatura europeană în epoca luminilor* (1971), *Cultura europeană în epoca luminilor* (1974), *Metamorfozele criticii europene moderne* (1975), *Clasicism și baroc în cultura europeană din secolul al XVII-lea*, vol. I-II (1981-1983), *Introducere în literatura europeană modernă* (1996), *Iluminism și romantism european* (1998).

Întreaga sa operă reprezintă un punct de reper însemnat în cercetarea unor teme de importanță din literatura europeană. „Două

lucruri sunt de observat în legătură cu această operă”, apreciază președintele Uniunii Scriitorilor, prof. dr. acad. Nicolae Manolescu, „întinderea și varietatea cunoștințelor, pe de o parte, aspectul cultural al criticii, pe de alta, interesată mai puțin de originalitatea ideilor decât de circulația lor”¹. A adus, de asemenea, o contribuție imensă literaturii române din calitatea de director al editurii Univers. „Prestigiul adevărat, pe deplin de seriozitatea și bogăția științei lui, Romul Munteanu îl va dobândi ca director al Editurii Univers după 1971. Niciodată, nici înainte, nici după, nu s-au tradus mai multe cărți esențiale și necesare din toată literatura lumii decât sub direcția lui Romul Munteanu, în ultimele două decenii de până la Revoluție. Aceasta este și opera lui cea mai de seamă. Și, să nu uităm, în condițiile cenzurii”².

Prozatorul Silviu Guga subliniază referitor la Romul Munteanu că „titlurile din bibliografia lui, dar și coordonarea Editurii Univers aproape două decenii – când era necesar să fim puși în contact cu scriitori și opere de valoare din lumea întreagă – sunt atuurile faimei sale”³. Tot de la acesta aflăm că începuturile vieții sale literare au primit încurajarea lui Romul Munteanu, pe care multă vreme l-a judecat greșit.

Provenit din familie de intelectuali, cu origini chiabure, tatăl de profesie preot, mama învățătoare, dar scoasă din învățământ, Silviu Guga a fost dat, după absolvirea școlii primare din satul Bățălar, în 1954, la Școala medie de băieți, numită în anul următor Școala medie mixtă nr. 1, astăzi Colegiul „Decebal”. După absolvirea studiilor liceale, s-a pregătit pentru admitere la Facultatea de Litere a Universității București, unde se ținea însă cont de „dosar”. „Părinții mei au primit o sugestie de la un văr al lui Romul Munteanu, trebuia găsită «o pilă», cuvântul l-am învățat mai târziu. «Pila» indicată era chiar Romul Munteanu, prezentat ca decan al Facultății de Limbă și Literatură Română (era, de fapt, doar prodecan, dar pe atunci habar nu aveam de funcțiile astea) de la Universitatea „C. I. Parhon” din București și având relații până sus, la ministrul învățământului. El putea să șteargă din dosar ce trebuia șters”⁴.

În vara anului 1962, după promovarea examenului de maturitate, părinții l-au prezentat lui Romul Munteanu. Întâlnirea cu acesta n-a avut loc la București, așa cum își imagina, ci la Deva. „Convorbirea cu el a fost mai simplă decât mă așteptam, pentru că nu mi-a verificat cunoștințele, am vorbit despre «viața literară» din Deva, despre «opera» mea. I-am

mărturisit ceea ce părinților nu le-am spus, că nu vreau să merg la București ca să mă fac profesor, ci scriitor, poet, prozator, critic literar, orice. Când m-am lăudat că debutasem în revista «Tribuna» a spus că mă invidiază și mi s-a părut atunci că își bate joc de mine. De la Deva am venit cu trenul împreună și numai atunci m-a întrebat ce-mi place să citesc și a rămas surprins de lectura mea «bogată», mi-a recomandat ca să ajung și eu scriitor să nu mă las influențat de niciun scriitor.”

Avea adresa lui și trebuia să-l caute la hotelul „Negoiu”, conform înțelegerii la coborârea în halta Călanul Mic, înainte de primul examen, dar nu l-a mai căutat. „Îmi pierise curajul de a aborda o personalitate ce depășea «fala Călanului». Am căzut la admitere, notele obținute mi s-au părut mici, la probele orale mi s-a părut că profesorii nici nu mă ascultau și nota era invariabil 7, la scris un supraveghetor, când se predau lucrările, pe câteva le-a bifat cu creionul la un colț, mi-a bifat-o și pe a mea. Am bănuț că e un semn ca să fiu favorizat, dar la afișarea rezultatelor mi-am dat seama că am fost defavorizat.” În cele din urmă a fost admis la Filologie în Timișoara.

Ajuns profesor la Călan și coordonând cenaclul literar „Radu Stanca”, a avut ambiția să invite ca membri de onoare personalități literare recunoscute. Romul Munteanu n-a acceptat. L-a reîntâlnit în Sibiu, cu ocazia colocviilor revistei culturale *Transilvania* și a încercat să-l „înduplece” amintind de vorbele mamei sale, că e „fala Călanului”⁵. „Se considera, la sfârșitul anilor ’70, că el n-a ajuns să aibă „fală națională” și m-a întrebat cu ce se poate fâli Călanul. I-am răspuns că se fâlește cu biserica din Streisângiorgiu, cu fonta care a ajuns, prelucrată la Petroșani, materialul Coloanei Infinitului a lui Brâncuși la Târgu Jiu și cu Romul Munteanu. A râs cu poftă, dar eu eram dezamăgit”⁶. În felul acesta, Silviu Guga a ajuns să-l considere printre cei ajunși a fi o mândrie națională, cărora nu le mai pasă de unde au plecat. „Cât de nedrept l-am judecat pe Romul Munteanu mi-am dat seama când i-am citit cartea sa de memorii *O viață trăită, o viață visată*.”⁷

Scrisă cu o sinceritate aproape sfâșietoare, cartea a însemnat pentru autor o terapie sufletească, dincolo de rememorarea întâmplărilor, de multe ori autoflagelat disecate. „Memoriile mele nu sunt literatură, ci acte de confesiune și justificare a unei vieți, trăite în singurătate sau ca un spectacol public, adeseori scandalos, absurd și dramatic.”⁸

Satul și casa părintească constituie pentru Romul Munteanu locuri fixe trasate în memoriile sale, care-l apropie în unele locuri de Ion Creangă. „Acolo am trăit și am visat, acolo am fost mereu încolțit de realitate, după care alunecam cu ușurință în cele mai ademenitoare forme ale reveriei adolescente. Acum, în Casa dintâi sunt alții. Când am văzut-o ultima oară era goală. La fereastră înfloreau același liliac, iar grădina era pustie.”⁹ Odaia din Călanul Mic se transformă astfel într-un simbol, față de care trăiește sentimente de vinovăție.

Mihaela Malea Stroe, cu referire la „casa dintâi” a ilustrului critic, observă că e mereu prezentă de-a lungul traseului său trăit „păstrând în ea imaginea vie a părinților, cântecele religioase ale tatălui-cantor și cântecele de moarte ale mamei – fin și discret receptor al solitudinii existențiale și al finitudinii vieții”¹⁰.

Într-un interviu acordat lui George Arion și publicat în „România literară”, rememorează cu aceeași intensitate fragmente din copilărie, de unde putem deduce cât de mult și-a iubit satul. „Mintea și-a găsit o altă formă de «derulare» în acest spațiu relativ întunecat, astfel încât pot să mă mișc rapid pe apele Steiului din lunca de la Călan și mă văd pe valea din apropierea casei părintești, de unde se zăresc dealurile pe care, de Paști, coborau pentru prima oară în an vitele, pentru ca apoi să urce din nou, și cealaltă pantă care duce spre pădure, unde mergeam și eu odinioară cu alții de seama mea și păzeam vacile în vreme ce învățam pentru examene, chiar și în studenție.”¹¹

Florentin Popescu îl descrie mic de statură, puțin rotofei și întotdeauna într-o ținută ireproșabilă, „impunea respect din prima clipă în care îl întâlneai. Nelipsit din mână dreaptă îi era și bastonul pe care îl mișca cu eleganță, ca și geanta tip diplomat pe care o purta în cealaltă mână și din care, de îndată ce se urca la catedră, scotea câteva fișe pe care își notase mai înainte ideile ce avea de dezvoltat în prelegerea așteptată cu nerăbdare și curiozitate de mulțimea de studenți ce umpluseră băncile amfiteatrului”¹².

Era văzut adesea la restaurantul Uniunii Scriitorilor din România, la cel de la Casa Universitarilor sau în alte localuri boeme din capitală. Aceste ieșiri au fost înțelese ca o evadare din solitudine, „un refugiu amăgitor din fața multelor gânduri și probleme care nu-i dădeau pace”¹³. Același

Florentin Popescu nota în anul 2005, „profesorul Romul Munteanu trăiește însingurat, părăsit de prieteni și sărac în casa lui de pe strada Gramont, în tovărășia cărților pe care nu le mai poate citi singur”¹⁴.

Memoriile sale *O viață trăită, o viață visată*, publicată în primă ediție în 1994 la Editura Globus și retipărită în 2001 la Editura Libra, continuată cu volumul *Viața în ceață sau Cântecul lebedei*, apărut la aceeași editură, pe care a vrut, inițial, să-l intituleze *Anotimpul orb*,¹⁵ reflectă perfect singurătatea și drama marelui cărturar din Călanul Mic. „Paginile acestor două volume reprezintă o oglindă ce înfățișează experiențele de viață, trăită sau visată, o viață rememorată de o conștiință neobosită în fața scrisului, o viață ce recompune existența nu tocmai fericită și ușoară. Între cele două capete, viața autorului se dezlănțuie cu urcușurile și coborâșurile sale, coborâșuri ce predomină în al doilea volum, când autorul trăiește drama singurătății. A dus o luptă acerbă cu existența în fiecare zi, confruntându-se cu lipsuri materiale, dar și cu spaima de a rămâne orb, lucru inevitabil la un moment dat.”¹⁶

Mediul în care și-a petrecut copilăria în „casa dintâi” a avut un rol esențial în formarea sa. Imaginile mamei sale, mereu bolnavă, a bunicii, o femeie mică și tăcută, a tatălui, gospodar și foarte inteligent, care l-a învățat primul să scrie și care îi rezolva problemele de matematică, a bunicului, înțelept și puternic, îi rulează intens în minte. Își amintește cu la fel de mult drag de dascălii pe care i-a avut la Școala Primară din Batiz, în mod special de Aurel Panțuru, cel care a reușit, cu greu, să-i convingă pe ai săi să îl trimită mai departe la Școala Normală din Deva. Un rol hotărâtor în acest sens l-a avut bunicul său, care observase că nepotul nu era bun de muncile câmpului. Doar de preot nu își amintește cu plăcere, din cauza corecțiilor fizice pe care acesta obișnuia să le aplice elevilor, astfel începe să își piardă credința, cu toate că tatăl său era cantor la biserică.

În anul 1938 intră la Școala Normală din Deva, unde dă piept cu viața prin regimul sever de disciplină. În biblioteca școlii face cunoștință cu operele lui Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Octavian Goga, Lucian Blaga, Tudor Arghezi, George Bacovia, pe care nu îi studiaseră la cursuri. În aceeași perioadă de timp a avut și încercări poetice. A debutat în ziarul „Horea” din Deva (1945) cu un grupaj de poeme și câteva articole despre țărani. La biblioteca uzinei „Victoria” din Călan a făcut

cunoștință cu volumele semnate de Lev Tolstoy, Feodor Dostoievsky și cu romanele traduse de Jul Giurgea¹⁷. În timpul studenției, Dumitru Popovici devine modelul său intelectual¹⁸. La terminarea studiilor a rămas la catedra de literatură a facultății din Cluj, mai întâi ca preparator și apoi ca asistent.

Pe timpul studiilor superioare „stă cu chirie într-un subsol neîncălzit, apoi se mută într-un cartier sărăcăcios unde doarme într-o bucătărie. Condițiile deficitare îl fac să se adapteze cu dificultate, se descurca greu la cursurile de franceză, latină, filologie romanică. Dar dorința de a ieși din anonim era mai puternică decât toate obstacolele”¹⁹.

În schimb, viața sentimentală este bogată, „are relații cu diverse colege din Cluj, se împrietenește cu o studentă din anul I, Silvia, care o să joace un rol important în viața sa în curând. Asta pentru o scurtă perioadă, căci în 1952 este chemat să își satisfacă stagiul militar”²⁰. Relația „a fost ceva îngrozitor, care mi-a deviat viața pentru întreaga mea existență”²¹. Pentru a nu fi numit profesor de literatură română la Academia politico-militară, s-a logodit cu Silvia, care însă avea să-l părăsească mai apoi pentru un maior de aviație²².

În timpul vacanțelor venea adesea acasă la Călanul Mic, unde își reîncepea tevatura amoroasă cu fete din zonă. Doina, fiică de preot, apoi Anișoara, alături de care a întreținut o relație pe care toți o vedeau încununată cu o căsătorie²³. Nu a durat mult însă: „se îndrăgostește de Maia Nicolae, o studentă frumoasă de la Institutul Pedagogic, faptură pe care o consideră în paginile jurnalului ca fiind demonică în comparație cu Anișoara, considerată un înger”²⁴. Mariajul dintre ei s-a stins la fel de repede. „Firea tinerei soții, condițiile mizere, precum și situarea profesiei soțului pe primul loc sunt auspiciile nefaste sub care debutează căsătoria. Acest mariaj nepotrivit cu o femeie frumoasă, dar care nu îl iubea, a avut o influență nefastă asupra vieții sale.”²⁵ A cunoscut-o mai târziu pe Elvira, redactor la revista „Reklam Verlag”, alături de care a întreținut o relație de aproximativ patru luni, apoi pe studenta Helga. „Viața amoroasă culminează cu o asistentă medicală ce rămâne însărcinată în același timp cu soția sa.”²⁶

Nu s-a considerat un soț bun, nici un tată iubitor, după cum mărturișește, fiind preocupat aproape tot timpul de cărțile sale, care au impus

o documentare laborioasă. „Memoriile le-a scris în casa de la Drăghici, la Câmpina în casa familiei Tomescu, și în liniștea apăsătoare a casei sale de pe strada Gramont din București.”²⁷

Lansarea ediției a doua, revizuită și adăugită a volumului de memorii a avut loc la doar o zi după împlinirea vârstei de 75 de ani, 19 martie, și a reunit mulți dintre prietenii săi apropiați. Cu toate acestea, criticul Romul Munteanu „se compară cu mortul căruia i se aduce ultimul omagiu, simțindu-se străin și trist”²⁸.

În paginile volumului memorial, satul natal, Călanul Mic, îi apare înfățișat în toate anotimpurile: „acum, pe dealul din satul meu natal încolțește iarba”²⁹, „vara zdrăngăneam dintr-o tablă îndoită și spuneam că este o batoză cu care aleg grâul”³⁰, „grădina acoperită de toamnă”³¹, „mi-amintesc de iernile de la țară când ninge mult”³².

Alex Ștefănescu publica în anul 2010 un articol tulburător despre acest „erou uitat”, din care simt nevoia să citez un fragment semnificativ: „trăiește în București, imobilizat în casă și orb, un intelectual de o valoare incontestabilă, care a făcut servicii prețioase culturii române, dar aproape nimeni nu se interesează de soarta lui: Romul Munteanu. Aproape nimeni nu îl invită la emisiuni TV, preferând să aducă în prim-plan femei dezbrăcate care se aplaudă între ele, când reușesc să ghicească al doilea nume al lui Napoleon. Aproape nimeni nu-i citește cărțile, deși ar putea găsi în ele mai multă erudiție și inteligență decât în acelea ale autorilor la modă. Aproape nimeni nu îl menționează în lucrările de sinteză, pentru că în momentul de față nu conduce instituții și nu face parte din sindicate ale succesului literar”³³. Tot el mai remarcă și că Romul Munteanu „a avut o viață greu de înțeles de altcineva decât el însuși, a ajuns la performanță intelectuală, dar a cunoscut și decăderea”³⁴. O concluzie la care ar putea să ajungă oricine îi citește memoriile.

Datorită implicării sale în viața culturală a poporului român, a contribuției pe care a adus-o din calitatea de editor sau din cea de cercetător, personalitatea lui Romul Munteanu va rămâne să dăinuiască peste secole.

Note

¹ Nicolae Manolescu, *Profesorul Romul Munteanu*, în „România literară”, anul 44, nr. 12, 25 martie 2011, p. 3.

² *Ibidem*.

³ Silviu Guga, *Fală locală și mândrie națională (În memoria lui Romul Munteanu)*, în „Algoritm literar”, anul II, nr. 4, 2011, p. 2.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Romul Munteanu, *O viață trăită, o viață visată*, Editura Libra, 2001, p. 15.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Mihaela Malea Stroe, *Romul Munteanu. O viață trăită, o viață visată*, în „Unu”, anul VII, nr. 7-8 (77-78), iulie-august 1996, p. 11.

¹¹ George Arion, interviu cu Romul Munteanu, *Am ieșit din scenă ca un personaj mediocru*, în „România literară”, anul 36, nr. 7, 19-25 februarie 2003, p. 17.

¹² Florentin Popescu, *Vocația și destinul unui cărturar*, în „Pro Saeculum”, nr. 8, 2005, p. 83.

¹³ *Idem*, p. 84.

¹⁴ *Idem*, p. 85.

¹⁵ Lacrima Johanna Bădescu, *O viață în beneficiul culturii – Romul Munteanu*, în *Studii umaniste și perspective interculturale. Cercetări ale doctoranzilor în filologie*. Conferință internațională Târgu-Mureș, 14-15 aprilie 2011, p. 215.

¹⁶ *Idem*, p. 216.

¹⁷ *Idem*, p. 217.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Idem*, p. 218.

²¹ Romul Munteanu, *op. cit.*, p. 41.

²² Lacrima Johanna Bădescu, *op. cit.*

²³ *Idem*.

²⁴ *Idem*.

²⁵ *Idem*.

²⁶ *Idem*, p. 219.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Idem*, p. 20.

²⁹ Romul Munteanu, *op. cit.*, p. 91.

³⁰ *Idem*, p. 64.

³¹ *Idem*, p. 130.

³² *Idem*, p. 114.

³³ Alex Ștefănescu, *Eroul uitat*, în „Cultura”, anul V, nr. 12, 1 aprilie 2010, p. 12.

³⁴ *Ibidem*.

Constantin ȘCHIOPU

Formarea la elevi a competenței de a formula idei pe marginea operei literare

C. Ș. – prof. univ. dr. hab., Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, Catedra Studii teatrale și scenografie, profesor-cumular de limba și literatura română la Liceul de Creativitate și Inventică „Prometeu-Prim” din Chișinău. Lucrări recente: *Comunicarea: greșeli și soluții* (coautor Marcela Vâlcu-Șchiopu), 2013; *Metodica predării literaturii române*, Editura Carminis, Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu, Blaga. Poezii comentate. Pentru elevi, studenți, profesori*, Editura ARC, Chișinău, 2010; *Manual de limba și literatura română pentru clasa a X-a* (coautor Marcela Vâlcu-Șchiopu) ș. a.

Opera literară este un complex de sensuri și semnificații care se cer interpretate, descifrate, clarificate și înțelese. Pentru determinarea lor hermeneutică se apelează la diferite metode didactice, fie tradiționale, fie moderne. O sarcină textuală poate fi eficientă în cazul în care stimulează gândirea elevilor. Încă în 1967, Edward de Bono a lansat conceptul de gândire laterală, care desemna un proces sistematic de a gândi, depășind tiparele limitative ale gândirii logice. „Nu poți săpa o groapă nouă adâncind o groapă mai veche”, susținea Edward de Bono, atrăgând astfel atenția asupra faptului că a crea nu este un avantaj exclusiv al artiștilor, al genilor, ci o calitate prezentă la diferite niveluri de competență. Prin urmare, în școală și mai ales la lecțiile de literatură (să nu uităm că literatura este o artă a cuvântului), creativitatea trebuie să devină un instrument practic la îndemâna oricui dorește să învețe să gândească diferit. Formulând în mare parte sarcini de identificare, de reproducere, de comparare, de explicare, de recunoaștere, întrebând elevii ce trăsături de caracter posedă personajul sau în ce constă deosebirea/asemănarea dintre Dl Goe și Ionel, profesorul, de

fapt, face un apel la memoria reproductivă a lor, punându-i în situația de a-și aminti trăsăturile de caracter, faptele personajelor etc. În cazul gândirii laterale, elevii sunt obișnuiți să privească lucrurile cu totul altfel, să depășească netradițional situațiile problematice, să se elibereze de vechiul mod de a gândi, să caute și să genereze mai multe idei/abordări alternative. Mai mult, căutarea posibilităților de rezolvare a problemei cu care se confruntă personajul literar, a modalităților neordnate de rezolvare a sarcinilor textuale sunt/trebuie să fie în consonanță cu conceptul de operă deschisă al lui Umberto Eco. Deci schimbarea de atitudine, renunțarea la clișee, stimularea unor idei noi prin sarcinile formulate trebuie să devină normă pentru profesori, condiție *sine qua non* a activității lor didactice. A-i deprinde pe elevi să formuleze idei noi, inedite pe marginea operei literare studiate/citite nu este atât de ușor, dar totuși posibil. În cazul respectiv, profesorul are la îndemână atât metodele ce solicită gândirea laterală, cât și procedeele imaginative. Din multitudinea de metode ale gândirii laterale, menționăm următoarele: APO (Alternative, Posibilități, Opțiuni), PMI (Plus, Minus, Interesant), CTF (Consideră Toți Factorii), LCP (Lista Cu Priorități), ȚSO (Ținte, Scopuri, Obiective), EAP (Examinarea Ambelor Părți), PCO (Perspectivele Celorlalți Oameni), CU (Consecințe, Urmări). Cât privește procedeele imaginative, în literatura de specialitate sunt stipulate aglutinarea, amplificarea/diminuarea, multiplicarea/omisiunea, diviziunea/rearanjarea, substituirea, modificarea, schematizarea, analogia, tipizarea, empatia. În continuare propunem câteva repere metodologice de utilizare a procedeelelor imaginative în vederea formării la elevi a competenței de a formula idei pe marginea operei literare.

Amplificarea sau *diminuarea* se referă la modificarea proporțiilor, a dimensiunilor unei structuri inițiale, obținându-se un nou efect (de ex., Setilă din *Povestea lui Harap Alb* de I. Creangă). Ce efecte pot fi obținute prin amplificarea/diminuarea unor situații atestate în operă, a cadrului natural, a timpului, modului de comportament al personajelor etc.? Care este impactul acestor amplificări/diminuări asupra personajelor/mesajului? Răspunsul la aceste întrebări îi va ajuta pe elevi să pătrundă în esența situației, a cadrului/ timpului în care se desfășoară acțiunea, a tipului de comportament etc. Astfel, în procesul interpretării, de exemplu, a schiței *Di Goe* de I. L. Caragiale, elevii pot fi solicitați să caute alternative de amplificare/diminuare a situațiilor (di

Goe le numește proaste pe mămițe, dl Goe răspunde urât pasagerului, dl Goe pierde biletul de călătorie, dl Goe rupe manivela, trenul întârzie câteva minute etc.), a cadrului în care se desfășoară acțiunea (pe peron, în tren, în compartiment, la fereastră), a personajelor, (exagerarea/diminuarea modului de comportament al băiatului/mămițelor, amplificarea/diminuarea unor trăsături de caracter sau de portret fizic al personajelor). Insistând, de pildă, asupra uneia dintre situațiile enumerate și anume asupra faptului că Dl Goe pierde biletul, vom propune elevilor să amplifice și/sau să diminueze situația și să găsească moduri de rezolvare. În continuare, vor fi analizate alternativele neordinare subliniindu-se impactul cazului, văzut deja altfel, din alt unghi de vedere (situația putea să ia proporții exagerat de mari sau de mici), asupra personajelor, asupra felului lor de a se comporta, a posibilității/imposibilității personajelor de a ajunge la București etc.

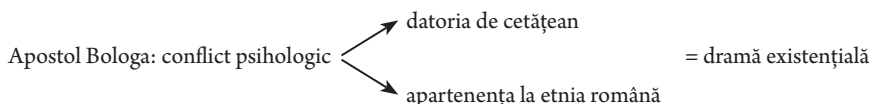
Multiplicarea/omisiunea presupune modificarea numărului elementelor, păstrându-se identitatea lor. Efectul nou rezultă din înmulțirea unor componente sau eliminarea altora. Drept exemplu de omisiune poate servi ciclopul, un uriaș cu un singur ochi în frunte, iar de multiplicare – *Coloana infinitului* de C. Brâncuși. Procedeu respectiv poate fi utilizat cu succes și în procesul de interpretare a operei literare, elevii fiind solicitați să elimine și/sau să adauge o trăsătură de caracter, un detaliu semnificativ privind mediul în care locuiește personajul sau se desfășoară acțiunea, o replică etc. Ulterior, elevii emit diferite ipoteze, le analizează și formulează concluziile de rigoare. „Ce trăsătură de caracter ați adăuga personajului Apostol Bologa?”, „Cum s-ar constitui destinul său în acest caz?”, „Ce relații s-ar fi stabilit între el și alții?”, „Care ar fi fost impactul asupra conflictului psihologic al personajului?”, „De ce autorul nu-l investește cu această trăsătură de caracter?”, „De ce trăsătură de caracter îl veți lipsi pe Nică?”, „Ce vreți să subliniați prin eliminarea acesteia?”, „Cum se va comporta personajul în situația X neavând această trăsătură de caracter?”, „Cum vor evolua lucrurile dacă Nică, pe lângă îndârjirea pe care o demonstrează când uncheșul dă drumul puzezei, va fi și foarte hotărât să-și recupereze paguba?” – iată câteva întrebări-sarcini care pot servi ca punct de pornire în analiza operei literare din perspectiva multiplicării/omisiunii ca procedeu imaginativ. În alt caz, profesorul le poate propune elevilor un fragment din opera literară, ei urmând, așa cum afirmam mai sus, să multiplice

sau să omită detaliile de portret fizic, moral, de interior, circumstanțele în care se desfășoară acțiunea etc. În continuare, varianta obținută va fi analizată în raport cu cea inițială, formulându-se concluziile de rigoare.

Ca procedeu imaginativ, *diviziunea și rearanjarea* constă în găsirea unor noi criterii de diferențiere a componentelor unor obiecte existente, selectarea unora dintre ele și transformarea lor în produse noi. Rearanjarea presupune păstrarea elementelor unei structuri cunoscute, dar dispunerea lor într-o altă poziție. Ca exemplu poate servi realizarea brațului mecanic, pornindu-se de la funcțiile organismului uman. Ca procedeu de interpretare a operei literare, aceasta poate fi utilizată cu succes mai ales în cazul analizei elementelor de structură, a compoziției, a structurii afectiv-intelective și de caracter a personajului etc. Punându-i pe elevi să rearanjeze elementele de structură (strofe, paragrafe, capitole, părți, tablouri etc.), lor li se solicită, de fapt, să creeze o altă structură. Analiza acesteia în raport cu cea a scriitorului va ajuta elevii să „prindă” intențiile lui și să formuleze idei cu privire la mesajul operei. E știut că antiteza compozițională din *Scrisoarea III* de M. Eminescu (Baiazid – Mircea, trecutul – prezentul eminescian) accentuează două portrete și două realități social-politice. Ce s-ar întâmpla dacă am omite un tablou, o parte a poemului? Ce alt tablou poate fi introdus în poemul respectiv? Rearanjarea versurilor unei poezii, a strofelor, a tablourilor poate deveni nu numai o operație distractiv-atractivă, dar și un procedeu de identificare a unor posibile variante, puncte de vedere/alternative privind modul de constituire a discursului liric. Iată câteva sarcini: „Ce semnificații dobândește poezia *Dintre sute de catarge* de M. Eminescu în cazul în care strofa a 3-a va fi prima?”, „Schimbați locul versurilor: 1 cu 3 și 2 cu 4. Comentați modificarea”; „Plasați ultimul vers din fiecare strofă la începutul catrenelor. Argumentați impactul modificării” etc.

De regulă, *schematizarea/tipizarea* este un procedeu folosit mult în proiectarea tehnică, în grafică, în arhitectură, el constând în selecția numai a unor însușiri și în omiterea cu bună știință a altora pentru a servi mai bine activității omului. Astfel, schița unui traseu într-un mare oraș, oferită șoferului, este alcătuită pe baza schematizării, autorul renunțând la amănuntele inutile. O variantă de schematizare este reprezentarea

grafică, pe care o pot construi/desena elevii în procesul sau în urma interpretării diverselor aspecte ale operei literare. Conflictul psihologic al lui Apostol Bologa, de exemplu, poate fi reprezentat grafic în felul următor (pot fi și alte variante):

Itinerarul Vitoriei Lipan (*Baltagul* de M. Sadoveanu), al lui Harap-Alb (*Povestea lui Harap-Alb* de I. Creangă), conflictul psihologic al lui Manole (*Meșterul Manole* de L. Blaga) etc. sunt alte câteva posibilități de reprezentări grafice.

Cât privește *tipizarea*, ea presupune extragerea trăsăturilor caracteristice unui grup de oameni și individualizate într-un personaj (de ex., tipul lașului, al lingușitorului, avarului etc.). Acesta, în literatura realistă, prezintă caractere tipice în împrejurări tipice, este deci unul reprezentativ pentru o anumită categorie socială/tip uman, scriitorul optând doar pentru ceea ce este exponențial, evitând o serie de detalii netipice. Dincolo de trăsăturile pe care le întrunește, de exemplu, Ilie Moromete ca exponent al țăranului filozof, cu pământ, care își construiește fericirea pe iluzie, cu siguranță, prototipul său întrunește și alte caracteristici, manifestări de comportament, de gândire, de gesturi, de limbaj etc. mai puțin ori defel tipice. Elevilor nu le rămâne decât să le presupună, să le caute, să le identifice prin raportare la alte formule estetice și, într-un final, să argumenteze de ce autorul a renunțat la acestea când și-a construit personajul. Mai mult, ei pot fi solicitați să găsească/să scrie în caiete trăsăturile fundamentale ale unui tip uman/ale unor tipuri umane (lingușitorul, patriotul, hoțul etc.), după care să gândească diverse situații în care personajul respectiv să demonstreze exponențialitatea sa.

Analogia a stat la baza multor inovații și invenții în tehnică și a unor descoperiri în știință. Acest procedeu constă, mai întâi, în relevarea însușirilor comune a două obiecte sau fenomene și a celor cunoscute numai la unul din obiecte. În cazul literaturii este vorba despre analogia dintre sentimente, viziuni, personaje, curente literare, scriitori etc. Una

dintre metodele cele mai cunoscute utilizate în școală în vederea stabilirii asemănarilor și deosebirilor, precum și a caracteristicilor individuale, este Diagrama Venn. Totuși, în cazul stimulării gândirii creative și laterale, sunt recomandabile și sarcinile cu caracter asociativ, grație cărora elevii pot face asocieri și analogii neordinare, cum ar fi: să asocieze sentimentul eului liric cu o culoare, cu un instrument muzical, cu un obiect, fenomen din natură etc. (ca model le poate servi puternicul sentiment al iubirii pe care îl trăiește eul liric din poezia *De dragul tău* de A. Suceveanu, asociat de poet cu o ninsoare curată, contemplativă), să asocieze fapta/comportamentul personajului Goe cu orice le trece prin minte, să găsească analogii între entitățile care din start se resping (ex.: suferință dulce) etc. Rezolvarea unor astfel de sarcini le va oferi elevilor posibilitatea de a pătrunde în esența problemei, de a surprinde complexitatea ei, a personajului. Pe baza însușirilor comune și a diferențelor, în urma analizei acestora, ei pot trage diverse concluzii, formula unei idei inedite.

Amplificată în artă, tehnică, educație, *empatia* nu este altceva decât o traspunere imaginară în plan perceptiv, intelectual, afectiv, facilitând descoperirea de noi aspecte și înțelesuri. Manifestând empatie față de personajul operei literare, elevul reușește să-l înțeleagă mai bine, să descopere greutățile pe care le are sau le-ar putea avea și să găsească modalități care l-ar ajuta să le depășească. „Cum ai proceda tu în locul personajului?”, „Ce stări vei trăi?”, „Cât de greu/ușor îți este să rezolvi problema cu care te confrunți fiind în locul personajului?”, „Ce impact are asupra ta înfrângerea?”, „De ce personajul îți provoacă milă/suferință/atitudine negativă etc.?” sunt câteva dintre întrebările-sarcini care îi vor ajuta pe elevi să se transpună, să empatizeze și, în rezultat, să interpreteze opera literară.

Substituirea, inversarea, combinarea sunt alte trei procedee imaginative, strâns legate între ele, ce pot fi aplicate cu succes în procesul de interpretare a operei literare. În cazul substituției, elevii vor fi îndemnați să schimbe anumite date ale problemei (trăsături de caracter, circumstanțe, gesturi, mod de gândire, situații, replici etc.), să modifice finalul operei, să „vadă” dacă este posibil din punctul de vedere al logicii construirii destinului uman, să argumenteze varianta scriitorului în raport cu a lor. Totodată, ei pot schimba pozitivul în negaiv,

atitudinile personajelor, pot inversa rolurile (victima nu e Ana, ci Ion, Ionel este băiatul cuminte, vizitatorul – omul pretențios), ordinea de desfășurare a evenimentelor etc. A inversa lucrurile este o operație ce poate provoca gândirea elevilor. O sarcină de tipul „Imaginați-vă că Ion o iubeste pe Ana, iar aceasta – nu are niciun sentiment față de el. Dezvoltați subiectul în câteva variante neordinare” le oferă elevilor oportunitatea de a explora gândirea laterală.

O modalitate atractivă de lucru este combinarea unor idei, fapte, cuvinte, sentimente, stări etc. într-un aliaj, într-un ansamblu. Această combinație e o cale de înțelegere a rolului fiecărui element de structură a operei literare în constituirea mesajului. „Cum s-ar constitui destinul Anei, dacă în același timp: a) Ion ar manifesta respect față de ea; b) tatăl ar iubi-o și ar proteja-o ca fiică; c) ea ar fi mai lucidă în raport cu sine; d) scriitorul n-ar fi considerat-o mijlocul prin care Ion își vede împlinită dorința de parvenire?”. Solicitați să soluționeze acestei întrebări-sarcini, elevii sunt puși în situația de a formula diferite ipoteze, de a le argumenta ținând cont de trăsăturile de caracter ale personajelor implicate în destinul Anei și astfel să examineze din diferite perspective problema cu care se confruntă Ana.

În concluzie, procedeele imaginative sunt un mod de operare mentală, presupunând o succesiune mai mult sau mai puțin riguroasă de compuneri, descompuneri și recompuneri, de integrări și dezintegrări, conducând la rezultate variabile. Privite din acest punct de vedere, ele contribuie, în mare măsură, la valorificarea operei literare, implicit la formarea competențelor elevilor de a formula idei.

Vlad D. GHIMPU

Români și limbă română în letopisețele Novgorodului

V. D. G. – dr. conf. cercetător științific coordonator la Muzeul Național de Istorie a Moldovei (din 1987). Autor a peste 70 de lucrări de specialitate, deschizător de orizonturi tematice în istoriografia românească a secolelor XX și XXI.

În Evul Mediu timpuriu o parte dintre români au mers spre nord... Deseori, cu numele ușor acoperite în haină lingvistică rusească, îi întâlnim în Novgorod, începând cu sec. al XI-lea. Având o mai mare deschidere decât cele cneziale, în letopisețele Novgorodului aristocratic apar mai mulți boieri influenți sau, uneori, și slugi sau orășeni. Cazul lui Dudică (Дудика < dudă) din anul 1055, holop al episcopului Luca, trebuia să fi produs o vâlvă mare, deoarece s-a ridicat împotriva stăpânului său, care, de frică, fugе la Kiev, iar când se întoarce, avea să plătească în anul următor cu nasul și mâinile tăiate, urmând să fugă și el *la nemți* [NPL, 183; Novg. IV, 118, 583], în Livonia probabil (Letonia actuală).

În anul 1194 este ucis boierul Zavid Negocevici (Негочевиц), iar în 1200 este ucis boierul Roman Роста (Пъкта), ce s-ar fi numit Pohta după numele altui personaj din același pasaj, cu sufix posesiv, ca fiu, Nezdila Pohti-niț' (Нездила Пъхциницъ), sau Pohcinici, după particularitățile rusei novgorodene. Alte personalități din sec. al XIII-lea: Michifor Tudorovici (fiul unui Tudor), voievodul (tysjațkij, al doilea om după posadnik) Boris Negoțevici, s-a scris și Negocevici, dată fiind fluctuația lui *č* și *ț*, credem că provenea, ca și

Zavid, dintre neguțatori români, Ivanko Tudorkovici, Jakim Vluncovici (scris și ВЛУНКОВИЦ ЛУНКОВИЦ, adică „din luncă”), de asemenea, Ghiureata Pineșcinici, Mihailo Pineșcinici, probabil, rude, cu numele românesc Pineș (de la pin), Michifor Manuschinici sau Manușchinici (de la mănuaș?) (Микифор Тудоровиц, Борис Негоцевич, Иванко Тудоркович, Яким Влунковиц, Гюрята Пинещиничь, Михаило Пинещиничь, Микифор Манускинич).

În anul 1188, Semion Dâbacevici (Дыбачевиць), numele românesc era Dibaci, construiește biserică de piatră *Adormirea Maicii Domnului* în mănăstirea Sf. Arcadie, iar în 1367 Sava Cuprov (Купров < cupru?) este trimis sol în Țara Nemțească. Un nume mai special l-a avut Negutin (Негутин) din Lubeanița, care ar fi fost fiul unui Neagu, altul, Silvan (Сильван), boier novgorodean.

Onomasticele de mai sus se completează cu alte mențiuni: în anul 1165 se construia biserică de piatră în Cetinița (Шетиница, ȕ-ul românesc se pronunță popular și ca un ș moale), mahala a Novgorodului este Șcerkova ulița (Щеркова улица), ca și altă mahala Okolotok, sinonime ca expresie. Ulița Cercului înconjură o parte de oraș, ca și Ocolul târgului, ce l-am avut în ȕările române mai târziu, dar aici îi putem afla posibil originea. Altă mahala a orașului se numea Radokovici, de la un Radoc sau Răduc, mai degrabă, inclusiv numele unor prim demnitari în Lista posadnicilor (conducători aleși ai Cnezatului Novgorodean) – Micula, Ivan Mutorița și Mihail Moturicin [NPL, 472]; ca fii, diferiți sau ai aceluiași Mutur, nume pe care l-am mai întâlnit în *Povest' vremennyh let* [PVL, I, 231]. Alt personaj din Lista posadnicilor dintr-o perioadă nedată, dar cu nume românesc, a fost Dan Mikitinici [NPL, 165].

Alt letopiseț novgorodean confirmă și completează cu alte informații din secolele XIII-XIV. Un boier Borislav Nekușinici (Некушинич) și Săracea (Сарача), slugă al lui Rodion Nesterovici, primul era, probabil, fiul unui Nicuș, diminutiv al lui Nicula, sau/și hipocoristic al lui Nicolae, al doilea nume e sugestiv pentru poziția lui socială săracă. Mulți români, prin adoptarea numelor creștine comune, erau asimilați și deja nu mai puteau fi recunoscuți. Un caz interesant ni-l prezintă boierul novgorodean Constantin Vreaceslavici, mort în anul 1247, iar numele în călugărie l-a avut Anchidin (Анкидин) [Novg. IV], posibil de la a *închide*, singur sau de alții, nu putem ști.

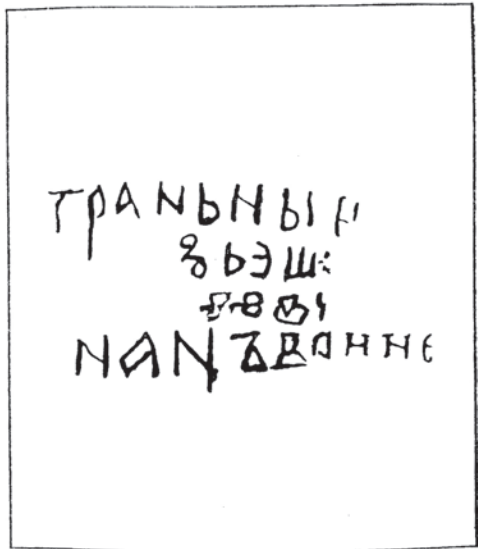
Să ne oprim mai atent și la consemnările pe ani din cel mai vechi letopiseț novgorodean și cu alte elemente decât cele onomastice.

Новгородская первая летопись старшего извода
(Novgorodskaja pervaja letopis' staršego izvoda)

В лето 6569 (1061). Придоша Половци 1 и победиша Всеволода месяца феураря въ 2. – Este un articol cu însemnarea anului și ceea ce a avut deosebit ca eveniment istoric, iar noi putem remarca, la datarea evenimentului din anul 1051 luna феурар, *făurar*, denumirea populară românească a lunii februarie. 6613... до святого Илие, 19, alt eveniment legat de calendarul creștin la Sf. Ilie. В лето 6615. Трясеся земля в 5 февраря, 19. În următoarea însemnare, aceeași lună februarie a fost scrisă rusește de altă mână.

В лето 6626 (1118). Преставися Дѣмитр Зивидиць, посадник новгородский, иуля в 9, посадницьав 7 месяцъ одну. Am reliefat în acest articol prenumele Дѣмитр cu litera ерь urmată după D, în limba rusă veche ea avea tendința fie să-și piardă valoarea și să dispară, fie să redea sunetul „o”. Având în acte pe scoarță de mesteacăn atestat expres numele Domitrъ, îi putem aprecia și aici că, de fapt, reprezenta sunetul vocalic respectiv și era o influență a numelui românesc Domitr-Dumitru.

6634... месяцъ февраря в 28. 6636... априля в 16. ... и Завид, посадник новгородъи, умре, Дѣмитровиць. 6641... на память святого Никифора, февраря в 9 день. 6642... И пустиша митрополита Кыеву, месяцъ феурря в 10. 6643... а епископ приде феурря в 4. Numele Дѣмитр (Domitr) continuat, iar luna februarie scrisă în două moduri,

Grafite în scriere glagolitică și chirilică cu numele lui „Nanъ Voine” din catedrala Sf. Sofia a Novgorodului (sec. XI – XII).

a doua variantă (feur(a)r) prin disimilarea literei „a”. De ce? Probabil s-a recopiat de către o persoană care nu cunoștea româna.

В лето 6651 (1143). Стояше вся осенина дъждева, от Госпожина дни до Корочюна, тепло, дъжгъ, и бы вода велика вельми в Волхове и всюде, сено и дрѣва разнесе, озеро морози в ноцъ, и растърза ветр, и вънесе в Волхово, и поломи мост, 4 городне отинудъ бе-знатбе занесе. В то же лето оженися Святотѣлк Новегороде, приведе жену из Моравы, межи Рожеством и Крещением. În literatura rusă nu există o apreciere univocă a termenului Crăciun (Корочюн), după noi, este egal cu ziua Nașterii Domnului, ca influență românească. Ceea ce se confirmă și din a doua frază, când Sviatopolk își aduce mireasă între Crăciun și Botezul Domnului, autorul însemnării cunoștea și scria sensul exact al celor două sărbători religioase. În cazul dacă Корочюн denumea numai solstițiul de iarnă, ca o sărbătoare agrară, ea s-a contaminat ulterior cu ziua nașterii Domnului, însă faptul că rușii au denumit-o deosebit, *Rojdestvo*, relevă împrumutul și originea românească a Crăciunului, adică neacceptată până la capăt, care se confirmă aici incontestabil cu exemple de coabitare româno-rusă.

6657 (1149)... *Тои же ноци бысть знамение в луне, вся погыбе, в заутрънюю пакы напѣлнися, феурар.* (6673) *Том же лете поставиша церковь святыхъ Троиця Шетициници...* 6677... *и молитвами благовернаго владыкы Илие, месяца феураря в 25.* 6678, 6680, 6687, 6688, 6690, 6692... *архиепископ боголюбивый Илия.* 6693... *при архиепископе Илии.* 6694... *В то же лето преставися Илия, архиепископ новгородский, месяца сентября в 7 день...* Luna feurar (*făurar*) și vlădica *Ilie* scris și *Илия*. Construcția unei biserici noi, a Sf. Troițe, în mahalaua Cetinița, cu copaci de cetină, coniferi.

6702... *И убиша... Негочевиця Завида.* 6704... *Къснятин и Дѣмитр, братеника, ... а Къснятину и Дѣмитру вечная память.* *Том же лете заложиша церковь камяну святого Илие на Хълме* (în 6710, finisată). 6708... *и убиша Романа Пѣкта, инех 4 муж.* *В то же лето идее Нездила Пѣхциницъ на Лукы воеводую...* 6712... *феуларя в 5 день.* 6717... *и посадника Дѣмитра.* 6718... *Новгородьци угонивъше Литву в Ходыницих.* 6719... *даша посадничество Дѣмитру Якуничю.* *В лето 6722. Месяця февваря в 1 день...* 6723... *месяця февваря в 11 день.* Ходыница pare a fi din românescul *hodină* (inexistent în vocabularul

vechi rusc). Luna februarie scrisă în două moduri, în primul caz (făurar) prin transformarea pimului „r” în „l”.

6726... на святого пророка Илии, Матееи Душилъцевиць ... Ивана Душилъцевиця, брат Матеев. 6732... и убиша Домажира Търлиниця и сън его, а рушан Богъшию..., выдаите ми... Микифора Тудоровиця. 6736... и до Никулина дни. Тъгда отяша тысячьское у Вячеслава и даша Борису Негочевичю... 6737... у Иванка у Дъмитровиця, ... Иванка Тудорковичя. 6738... на Якима Влунковиця, ... а се уже Микулин день. Matei, Tudor, Дъмitr (Domitr), alte personaje, după exemplele de mai sus, Богъш trebuie citit Bogoş, transformat prin Boguş din Buhuş (<bihă + suf. -уш). Никула și Микула sunt egalate ca unul și același nume. Cum se vede, Micul s-a mai pronunțat (ca și astăzi popular cu *n* moale) Ńicul, nume precreștin, înțeles apoi ca un hipocoristic al românescului Nicolae-Niculae, Nicu(1), echivalat în mediul rusc cu creștinul Nikola-Nicolai, ultimul de influență grecească, ca și la români, s-a adoptat prin biserică. În multe scrieri rusești medievale însă se făcea distincția între Микула și Никола, astfel că întâlnim adesea: *поп Микула от Никольской церкви*; adică un preot Micula putea face distincția între numele lui diferit de cel al hramului bisericii *Sf. Nikola*, altfel s-ar fi numit și pe sine Никола.

Prenumele românesc Nicolae a fost și el foarte răspândit în cnezatul Novgorodean, întâlnit în sec. XII-XIII pe unele icoane de lemn ale sfântului omonim, iar pe una pictată pe piatră fiind scrisă cu influență grecească: *Николае агис* (Nicolae aghis – Sf. Nicolae); de asemenea, în anul 1510 în Novgorod se construiește o biserică de piatră *Святый Николае чудотворец* și tot în sec. al XVI-lea alte două biserici nou-construite aveau un altar din cele trei tradiționale cu numele *Sf. Nicolae* [Novg. IV, 537, 539, 575].

В лето 6739. Загореся от Матеева двора от Вышковиця..., мимо святого Имию... В лето 6740. Придоша ис Цернигова Борис Негоцевичь, Михаль с братом, Петре Водовиковиць... 6742... А новгородьць убиша 10 муж... Негутина на Лубяници... 6744, 6746... Якима Влунковича. 6748... Гюрята Пинециничь, 6767..., поима, приеха Михаило Пинециничь... 6776... месяца февваря 18. 6778... чему взял еси Олексин двор Морткиничя, еси серебро на Микифоре Манускиничя..., поима Михаила Пинециничя... 6823 (1315)... А бои

бысть месяца февраля 10... Matei, Boris Negoțevici, alte personaje pe care le-am menționat, Petre, Негутин, pare a fi Negu, eventual fiul lui, Neagu + suf. *-tin*, Olexa (Alexa) Морткинич, din *Mort* + *kin*, apoi fiul era numit *Mortkin* + *ici*. Ultimul personaj reprezenta, și cu numele, și cu prenumele, o identitate românească, așa cum l-am avut și în actele medievale. Cu acest prenume, Alexa (Olexa), în Novgorod întâlnim mai multe persoane: Алекса Михайловичъ, cunoscut și ca Varlaam, superiorul mănăstirii Hutân, alți novgorodeni, Alexa Прокопъничъ, Olexa Путиловичъ, Alexa Сбыслабичъ [Novg. IV]; spre deosebire de numele Alexei, pe care îl purtau rușii, preluat oficial prin biserică, ca și românii, din grecescul *Alexias*. Într-un caz se arăta și naționalitatea (1339): „*Ко князю же Ивану (mare cneaz al Moscovei) послаша Сильвестра Волошевича (Voloșevici) и Федора Аврамова...*”. Este vorba de doi mari boieri novgorodeni Silvestr Voloșevici și Fiodor Avramov, care merg soli la Moscova, la cneazul Ivan Kalita [NPL, 367].

În nordicul Novgorod românii au fost atestați din sec. XI. Este necesar să ne oprim și la unele forme de scriere ale orașului. Mai întâi, în letopisețe: 970 – *придоша люди Ноугородстии*, 980 – *пришед Добрына Ноугороду* [Lavr. let.], 970 – *испросиша Ноугородци*, 1119 – *бояре Ноугородцкие*, 1279 – *князь Дмитрие с Ноугородци* [Novg. IV].

Deși nu prea multe, letopisețele au fost scrierile ce s-au copiat cel mai des, aducându-se în timp la o normă, cu toate acestea observăm că din cele mai vechi timpuri orașul s-a numit și *Novgorod*, cu prima parte – în românește. În însemnările locale, fie că erau scrise de dieci locali sau din centru, inclusiv până în sec. al XVI-lea, locuitorii se scriau *noigorodeni*. De pildă, în *Toropețkaia kniga* din 1540: „*Игнатко ноугородец, с московских гостей и с ноугородцов, ноугородцкой дворецкой, ноугородцких помещиков*”. La cele menționate, putem adăuga și unele grafite din biserica Sf. Sofia, și însemnări din scrisori pe scoarță de mesteacăn.

Astfel, apreciem că românii nu sunt atestați întâmplător în Novgorod, ci este posibil să fi participat și la fondarea orașului. Pentru confirmare, dacă ținem cont și de prima denumire a lui din izvoarele scandinave: *Холмгард* (Holmgard). Partea a doua a cuvântului compus, *gard*, ar corespunde mai mult îmbinării cu sensul din limba română „îngrăditură, loc închis cu gard”, decât sensului adus de scandinavi în limba germană

(„casă”). Având în vedere faptul că *holm* este și în limba română, deși ca împrumut, alături de cel rusesc și de cel german, putem aprecia că orașul Novgorod, așa cum era numit paralel și Nougorod, a putut avea printre întemeietori și coloniști români, împreună cu slavi [mai pe larg, vezi în „Romanoslavica”, 2012].

Izvoare și bibliografie

1. Lavr. let. = *Полное Собрание Русских Летописей*, т. I, Лаврентьевская летопись, Moscova 1997.
2. NPL = *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, Moscova–Leningrad, 1950.
3. Novg. IV = *Полное Собрание Русских Летописей*, т. IV, ч. 1, *Новгородская четвертая летопись*, Moscova, 2000.
4. PVL, I = *Повесть временных лет*, часть 1, текст и перевода, Moscova–Leningrad, 1950.
5. Vlad D. Ghimpu, *Mențiuni ale habitatului românesc în Cnezatul Novgorodean*, în: „Romanoslavica”, vol. XLVIII, nr. 2, București, 2012, p. 237-264.

Yurie ILAȘCU

Despre originea satelor Toqsobeni și Telenești de pe Prut

Yu. I. – conf. univ., doctor,
Universitatea Pedagogică
de Stat „Ion Creangă”.

În anul curent, 2018, se împlinesc 420 de ani de la prima atestare documentară a localității Toqsobeni și a toponimului Telenești. Drept confirmare, prezentăm un scurt fragment din cartea „TOQSOBENI”, editura U.P.S. „I. Creangă” din Chișinău, lucrare care include și elemente de antropologie și arheologie lingvistică.

Îmi exprim toată gratitudinea față de criptograful slaviști, pentru ingeniozitatea și profesionalismul manifestat la traducerea unui atare text indescifrabil, după părerea noastră. Deoarece, atât alfabetul slavon, cât și cel rusesc nu dispun de grafemul [x], în textul ce urmează în limba română, cu grafie latină, îl redăm prin echivalentul lui [cs], reproducând, astfel, și originalul din textul documentului istoric.

Chiar numai în baza unei scurte analize a numelor de familie, atestate în zăpis (*Alivan, Toma, Mănoilă, Procop, Măciucă, Petrea, Vasile, Drăgan, Cozma, Zane și Verășciac*), putem destul de ușor să constatăm că toate aceste nume sunt autohtone, românești. Excepție însă face numele de familie *Verășciak*, de origine rusească veche. Numele parvenitului

1598 (7106) Iunie 16, Telenești.

† Iată dar eu, Alivan vatah și Toma vatah și Mănăilă vatah din Toxabeni și Verășciac și Procop medelnicer din Telenești și popa Maciucă tot <de acolo> și Petrea ușier din Miclăușeni, iată mărturisim cu această carte a noastră că a venit înaintea noastră Vasile, fiul lui Drăgan din Miclăușeni, nepotul lui Cozma, nesilit de nimeni, nici asupra și a vândut de bună voia lui dreapta sa ocină lui Zane diac, pentru una sută și șaiszeci zloți tătărești, ce se va alege ocina lui, partea lui Vasile, fiul lui Drăgan, din satul Miclăușeri, din partea de jos, să fie a lui Zane ocină și dedină cu tot venitul.

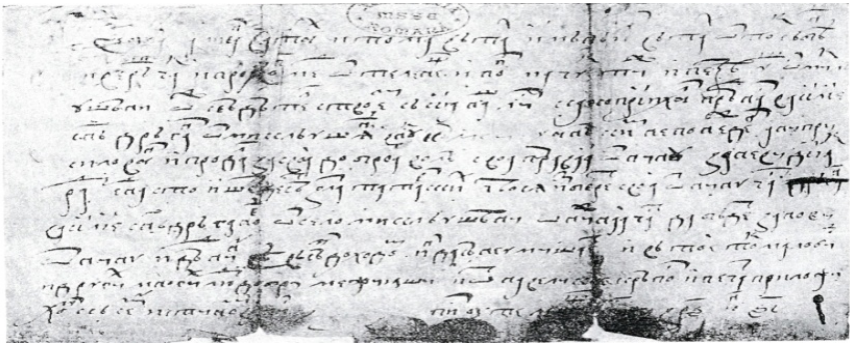
Altul să nu se amestece.

Și la această tocmeală au fost și alți mulți oameni buni megieși. Și pentru mai mare tărie am pus și pecețile pe acest adevărat zapis.

Scris în Telenești, în anul 7106 <1598> Iunie 16.

Acad. R.P.R., CCLXXVIII/74.

Orig. slav, hârtie, 4 peceți în fum.

Fotocopia documentului cu prima menționare a localității Toqsobeni și a toponimului Telenești [1]

medelnicer, ce figurează în zapis, este cu sensul lexical de „intrus, venetic”, chiar dacă vedem că avansase în funcție la Telenești.

Termenul *Verășciac* provine de la o poreclă care înseamnă „om guraliv, ce vorbește tare de-i sare saliva din gură”. Acest cuvânt exprimă o me-teahună, un cusur al unei persoane cu anumite caracteristici umane concrete, trăsătură ce a produs o curiozitate celor din jur. A fost utilizat ca poreclă, pentru a exprima o generalizare a trăsăturilor morale, proprii persoanei care vorbește tare și mult. Este și pentru noi o curiozitate, nu doar că este legată de arealul geografic unde i s-ar fi dat această poreclă, ci anume pentru a demonstra că, devenită nume de familie, a fost străină mediului nostru.

Cele mai cunoscute dicționare explicative ale limbilor rusă și ucraineană, începând cu cel al lui Vl. Dali [2] sau al folcloristului rus N.

Tupikov [3] (autor al unui dicționar de nume rusești arhaice), ne demonstrează că este unul propriu antroponimiei slave de est. A apărut în zona de sud-est a Rusiei Medievale și mai apoi s-a răspândit până în Belarus, având o frecvență de apariție de zeci și sute de nominalizări. Această poreclă, devenită antroponim, a rezistat de-a lungul veacurilor ca nume de familie la cele trei popoare: rus, ucrainean și belarus, păstrându-se în inventarele antroponimice. Mai mult decât atât, sunt atestate și câteva sate *Vereștiaki*, ca toponim provenit din antroponimul *Vereștiak* (деревни и хутора Верещаци, в Брянской области России, деревни в Тернопольской и Черкасской областях Украины, хутор в Витебской области Белоруссии). Termenul respectiv există și în câteva proverbe ucrainești, care de asemenea exprimă sensul de meteahnă umană „... кричит, верещить, против діда не мовчить! sau altul alegoric ... жаба кричит, верещить, а кухарь на рожні її тащить” [4].

Dar cum s-a strecurat cuvântul dat în limba română? Este o întrebare arhiimportantă a ipotezei noastre despre întemeietorii satului Toșobeni! Oare era posibil ca în mediul etnolingvistic și grafologic toșobenean, la anul 1598, să fi existat nativi ruși, vorbitori ai unei alte limbi, dar utilizatori ai unor „subtilități de limbaj zeflemitor”? Când ne propunem să aflăm despre influența slavă asupra mediului etnolingvistic românesc, înțelegem că acest fenomen nu s-a manifestat prompt și nici doar într-o perioadă limitată de timp. Unele nume din zăpădul nostru, cum ar fi *Alivan*, *Drăgan* și chiar *Zale*, sunt antroponime vechi ale slavilor de Sud, intrate la noi prin secolele VI-XII, d. Hr., într-o epocă fără frontiere. Altele au pătruns însă odată cu întemeierea statelor românești, cu organizarea cancelariilor și a bisericii ortodoxe, cum ar fi *ocină*, *dedină*, *diac*, *zapis*.

Influența slavă asupra limbii române nu a fost doar din vechea slavă sau slavonă bisericească și cărturărească, ci și din limbile slave vecine: bulgară, sârbo-croată (limbi în care își au explicația semantică originea locurilor pitorești din preajma Toșobenilor: *Ponoara*, *Gârla Mică* și *Mare*, *Hârtopul*, *Toloaca*, *Bârânătoaia*). Și, de ce nu, în cazul nostru, medelnicerul teleneștean *Verăștiak*, ce avuse cândva un străbunic guraliv, dar, oricum, copărtaș și el la importantul contract, estimat la 160 de zloți tătărești, „scris în Telenești, în anul 7106 iunie 16”. Explicăm

cum a apărut și acest sătuc, alipit Toqsobenilor, Teleneștiul de pe Prut, astăzi doar o lungă și șerpuită ulicioară, aflată în partea de miază-zi a Toqsobenilor.

Din toate cele relatate până acum, conchidem că antroponimicul *Verășciak* este adus, asemenea celorlalte nume de familie neobișnuite pentru onomastica toqsobeneană și atipice arealului românesc, prin migrare din bazinele râurilor Nipru–Don: *Bodali, Bunciuc, Balamatiuk, Bli duk, Cadenuc, Ciuvaga, Ciurca, Diug, Dulap (Dulat), Griniuc, Gomenciuk, Gumaniuc, Kovaliciuk, Krasnoper, Karaghiaur, Koșman, Kazacenco, Iachimciuc, Socol (Socali), Onoico, Pelin, Pavliuk, Lacman, Murusak, Turcuman, Teron, Vlașaniuc, Vidmichi*. Voi evidenția din acești toqsobeneni și un alt nume, *Gumaniuc*, pe care îl regăsim la renumitul savant orientalist László Rásonyi într-o lucrare din anii 1930, reeditată la Ankara în 1993. Printre marii boieri din Moldova și Muntenia, Rásonyi identifica și omologa în antroponomia românească, numele etnic de origine cumană, *Quman* [5].

Mai mulți cercetători au căzut pradă ușoară acestui contract de vânzare „scris în Telenești” și, drept rezultat, au creat o favoare târgului Telenești, pentru prima atestare documentară. Numai nume de persoane indicate în zăpis ar fi vreo zece, chiar cu „mulți alți buni megieși” în calitate de martori, admitem vreo trei-patru, în total să fi fost cam 14-15 persoane!

Așadar, reiese că acești oameni dintr-o mahala a satului Miclăușeni (azi Gherman, raionul Ungheni) se întâlnesc cu vecinii lor din Telenești–Tocsăbeni, aflat la 1,2 km. Se imbarcă pe ceva rapid și încăpător pentru 15 oameni, pleacă nu știu de ce la 130 de km distanță, până la târgul Telenești și semnează un contract de vânzare-cumpărare, după care revin acasă teferi și nevătămați, ba chiar și mai beau aldămașul, că de!, aveau valută, zloți tătărești!

Nici prin cap să-mi fi trecut în anii copilăriei că acea ulicioară a satului, parcursă de mine de zeci și sute de ori, când mă duceam la verișorii mei să mă joc și care mai era numită haios „La șapte Mărioare!”, va deveni obiect de cercetare. Anume acolo am localizat acel mic apendice al Toqsoabei, amplasat exact între Miclăușeni și Tocsăbeni, dar locuit la început de aceiași qâpcegi, numai că „tele-ș-... eni?!”. Noțiunea

de *tele* ar fi fost forma inițială a denumirii care a căpătat în limba karakalpacă forma de *telengen*, iar la ruși s-a numit *telega* [6]. În română ne-a mai rămas un regionalism arhaic, *telegari*, iar forma inițială, cel mai probabil, a fost... *tele-șeni* (derivat de la rusismele *telejka-teleşka* și *teleşniki* – „cei ce confecționau aceste căruțe”). *Tele-șenii* erau din oastea auxiliară a toqsobanilor (токсобици), pe căruțe cu roți foarte mari, cu care transportau proviziile necesare campaniilor militare. Ei aveau instalate și corturi pe ele, unde dormeau. Se mai ocupau și de transport, ei înșiși confecționau aceste căruțe. Pe acea uliță, cu ani în urmă, mai erau rămași locuitori care purtau numele de familie *Kovaliciuk*. Mă întreb de ce abundența de nume Rotaru din sat nu s-ar explica prin transmiterea acestei profesii băștinașilor de pe loc sau nou-veniților de origine românească? [7].

Nu considerăm sută la sută că cele 74 de nume de familie *Teleaga*, atestate în 26 de localități ale Republicii Moldova și în altele peste 200 din România, ar avea la originea etimologică cuvântul *telegar*. Când s-a întâmplat transpoziția de la *tele-șeni* spre Telenești, noi nu am putut afla deocamdată. De aceea, îi îndemn pe cei care „s-au fript” cu târgul Telenești să plece la mănăstirea Golia, întrucât această mănăstire a deținut într-o perioadă pământurile Teleneștilor-toqsobenean și poate vor afla acolo, sau poate totuși îl vor găsi pe acel inexistent boier Telea.

Căruța a qâpcegilor, reprezentată într-o cronică rusească din sec. al XII-lea: călare pe cal se află un „telegar” care conduce caii [6]

Dar dacă nu pe Telea, atunci cu certitudine pe Dumea, de la care a apărut și cel de-al treilea toponim al Tocsăbenilor, Dumeștii. Acest toponim treptat a substituit toponimul Telenești, în secolul al XVIII-lea.

Numele *Toquz-oba*, de la care provine și toponimul TOQSOBENI, cu zeci de variante lexico-semantice, include în sine nu o singură pagină, în care forma structural-gramaticală [t] apare în paralel cu forma [d]. La începuturi sintagma *toquz oba* se pare că a apărut la hotarele sec. VII-VIII, fiind o combinaire dintre turanicul *tocuz*, ce însemna „cifra nouă”, cu cuvântul *oba*, care desemnează originea lui mongolă, ceea ce ar fi însemnat „neam, trib”. Așadar, atunci când a apărut, ar fi însemnat „a celor nouă neamuri, cele nouă neamuri sau triburi”. În unele cronică chinezești de atunci este transcris în forma *tqsoba*. Neamul TOQSOBA, cu nedespărțitul lui semn (tamga), ceea ce pe înțelesul nostru ar fi blazonul familiei (în cazul acesta al neamului), este reprezentat de două cercuri alăturate, cu cel din dreapta având și un punct în centru și care cu timpul a devenit o liniuță ce întretăia cerculețul în partea lui dreaptă de jos – OQ, generând litera rară [Q]. Cu litera [Q] este forma corectă de transcriere a acestui fonem specific limbii qâpcege și este al doilea semn – *tamga*, pe care mitologicul Kun-han i le-a dat uneia din semințiile turanice pentru a se deosebi de celelalte. Felul cum se pronunță la noi prin filiera franceză se deosebește radical de sunetul lui tătäresc. În limba română ar putea fi reprodus printr-o îmbinare din trei litere – [khî]. Considerăm că tot astfel trebuie să fie motivat fonetic și sunetul din toponimicul TOQSOBENI [8].

Cuvântul *doqâz* dispune de următoarele derivate lexico-gramaticale: *doqâzau*, *doqâzar*, *doqâzbay*, *doqâzlâq*, *doqâz-sofi*, *doqsânyil* ș. a. Acest cuvânt este atestat și în limba tătarilor crimeeni cu sensul de „drapel cu nouă eșarfe” sau „membru al uniunii celor nouă neamuri nobile”, sau „membru al uniunii celor nouă eșarfe sacre”, dar în loc de [d] se pronunță [t] – *tocuz*. Voi veni în sprijinul ideilor menționate aici cu proverbe semnificative în ce privește numărul nouă *toquz* cu varianta *doquz*, pentru a arăta sensul de largă folosință, de unde provine și sensul de cifră: „*Doquz ulum bolgași, oturaq bâr qartâm bolsân*” (Decât să am nouă feciori, mai bine să am un bătrân neputincios); „*Doqsansâz torgay șârlamaz, toymay oksâz cârlamaz*” (Pitulicea nu ciripește până nu trec cele nouăzeci de zile ale toamnei, orfanul nu cântă până nu se satură).

Pe planul doi al argumentării situăm alte toponime, denumiri ale teritoriilor locuite în trecut de către qâpcegi sau, în prezent, de către urmașii lor direcți, tătarii. În această ordine de idei, venim cu argumentul că limba și neamul tătarilor de astăzi își are în proporție de 90% originea qâpceață, restul 10% fiind mongolă, rusă, greacă etc. [9]. Expunem mai pe larg lucrurile în recenta noastră carte „TOQSOBENI”.

Referințe bibliografice

1. *Documente privind istoria României*, vol. XVI, p. IV, p. 228-229, București, 1952.
2. Даль В., *Толковый словарь живого великорусского языка*, СПб.-М, 1903-1909.
3. Тупиков Н. М., *Словарь древнерусских личных собственных имен*, СПб, 1903 .
4. Грінченко Б., *Словарь української мови*, 1909, Kiev.
5. Rasonyi László, *TARÍHTE TÜRKLÜK* (Üçüncü Baskı), Ankara 1993.
6. В. А. Иванов, Г. Н. Гарустович, Я. В. Пилипчук, *Средневековые кочевники на границе Европы и Азии*, Уфа, 2014.
7. Akmolla Güner, *qırımtatarca ve romence dillerinde yazar, Kostence, Romanya*, ÎLAȘCU YURIE - doktor-konferansçı, Kișineu, Moldova, Qıpçaq atalarımıznin izlerini qarar kettik toqsoben'ge ve onda qazah askerlerinin mezarlarını taptıq! EMEL / IDEAL nr. 56 / ekim / oct. 2017, p. 24-27, ISSN 1011- 9876.
8. Акмолла Г. (Румыния), Илашку Ю. (Молдова), *Искали следы китчаков, нашли могилы казахских солдат* // <http://e-history.kz/ru/publications/view/3448>.
9. Akmolla G., *Cântecelile emigrației tătare crimeene*, Constanța, 2015.

Mariana COCIERU

Tudor Colac – abnegație și predilecție pentru cercetarea proceselor etnoculturale contemporane

M. C. – doctor în filologie,
Institutul de Filologie
Română „Bogdan
Petriceicu Hasdeu”, Chișinău

Redutabilul om de cultură și știință Tudor Colac se naște la 10 martie 1948, în familia țăranilor Vasile și Varvara Colac din satul Dumeni, comuna Costiceni, jud. Hotin (astăzi raionul Sulița Nouă, regiunea Cernăuți, Ucraina), care au avut șase copii. Urmează școala primară și cea medie în satul de baștină, până în 1965. Într-o notă autobiografică aflăm itinerarul aplecării sale spre farmecul instrumentelor muzicale: „Primăvara, ajutat de tata, meșteream niște fluierașe, numite trișcă, din coaja reavănă a nuielui de răchită și cucută. Tăiam lungimea potrivită, făceam găurile cu o vergea de sârmă înroșită la rug, bătuceam domol coaja împrejur să se desprindă de pe masa lemnoasă, cu excepția unui dop mic, numit șuier, după ce aluneca ușor, fiind separată de tulpină. Primul instrument muzical era gata și se mira Lunca Prutului de la Dumeni Costiceniilor de isprava micilor cântăreți”¹.

Fiind membru al Cenaclului de poezie pe lângă redacția ziarului raional și cel regional „Zorile Bucovinei”, debutează cu profiluri literare despre consătenii săi (1962-1964). Ceva mai devreme (1956-1961) îl aflăm printre flueriștii Orchestrei de Muzică Populară

„Izvorașul” de la Casa de Cultură din satul Costiceni, dirigit de renumitul rapsod Toadere Captari, taraf care a constituit piatra de temelie a Școlii de muzică pentru copii din localitate. În această perioadă elevul Tudor Colac realizează primele expediții folclorice, înregistrând în caiete creații folclorice: cântece populare, obiceiuri calendaristice, manifestări teatrale la Anul Nou, însoțindu-le și cu probe fotografice.

După absolvirea, în 1965, a Școlii medii de 11 ani cu profil politehnic din satul Costiceni, Tudor Colac este admis la studii la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Filologie, specialitatea Jurnalism. Între anii 1966-1969 studiază în paralel la secția Muzică/orchestra de instrumente cordofone, la Facultatea de Arte Frumoase a Universității de Stat din Moldova. După finalizarea studiilor universitare, este angajat ca lector la catedra Teorie și practică a presei, concomitent este aspirant la catedra Literatura română a Universității de Stat din Moldova. Din 1974 obține funcția de secretar responsabil și redactor superior al emisiunilor muzicale la Radio Moldova, fiind autor și moderator al emisiunilor de folclor. În același an face o stagiere de 6 luni la Universitatea de Stat „M. V. Lomonosov” din Moscova. În 1980 acceptă conducerea secției Metodica creației populare din cadrul Centrului Republican Științifico-Metodic de Creație Populară, apoi șef al secției Folclor și etnografie la aceeași instituție, din 1990 – director al Centrului Național de Creație Populară, iar prin cumul, șef al Direcției generale Activitate în teritoriu în cadrul Ministerului Culturii și Cultelor. În perioada 1982-1996 desfășoară o substanțială și diversă activitate artistică. A stat la baza fondării și conducerii Formației folclorice „Datina” de la ȘPT-65 și a Formației etnofolclorice de copii „Izvoarele din Onițcani”, ambele din Criuleni, pe care le-a dirigit timp de 4 (1984-1989) și, respectiv, 8 ani (1986-1994), obținând pe parcurs mai multe recunoașteri naționale și internaționale. Între anii 1994-1999 își face doctoratul la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, România, iar 2002 – o stagiere de 30 de zile la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București. În 1999 este angajat în calitate de cercetător științific la Institutul de Etnografie și Folclor, ulterior Institutul de Literatură și Folclor al Academiei de Științe a Moldovei (azi, Institutul de Filologie), obținând pe parcurs câteva avansări profesionale: cercetător științific superior, apoi coordonator.

Palmaresul editorial: cele peste 35 de titluri de carte [*Hora satului*, 1984; *Șezătoarea*, 1986; *Sărbătoarea izvoarelor*, 1986; *Hronic de familie*, 1986; *Scena artistului amator*, 1988; *Sorcove de lumină*, 2001; *Drag îmi e să fac armată*, 2002; *Rădăcinile eterne ale folclorului...: Nicolae Botgros la 50 de ani*, 2003; *La izvorul dorului: folclor din Onițcani*, 2004; *Nistrule, apleacă-ți malul*, 2004; *Ștefan cel Mare și Sfânt. 500 ani de nemurire*, 2004; *Un distins folclorist – Nicolae Băieșu*, 2004; *Sub semnul cinegeticii*, 2005 (ed. a II-a, 2009); *Romanțe cu petale de trandafir*, 2005; *Familia: valori și dimensiuni culturale*, 2005; *Ținutul Criulenilor. Vetre etnofolclorice*, 2005; *Nicolae Sulac în amintiri, cronici și imagini*, 2006 (coautor); *Educația tehnologică: manual pentru cl. a 7-a și a 8-a*, 2007 (ediția a II-a, 2012, coautor); *Ghidul profesorului de educație tehnologică*, 2007 (ediția a II-a, 2012, coautor); *La izvorul dorului: Monografia folclorică a satului Onițcani*, 2010; *Cinegetica: dicționar explicativ*, 2010; *Aureola Romanței: (Festivalul „Crizantema de Argint” la 20 de ani)*, 2012; *La vatra doinelor: Festivalul doinei, ediția I, Chișinău, Radio Moldova*, 2012, 2013; *Tradiții, obiceiuri și sărbători cinegetice*, 2013; *Nicolae Sulac, rapsod al plaiului moldav*, 2013 (coautor); *Dicționar de ghicitori*, 2014; *Izvoditori de tâlcuri subtile: Introspecția unui festival de umor: 140 de ani de la fondarea SVPM*, 2015; *Tradiție și spiritualitate în civilizația cinegetică: Reflexe de la Festivalul „Ceaunul și grătarul”*, 2015; *Cântecul cu aripi frânte...*, 2016; *Repere etnologice: studii, articole, comunicări, eseuri, interviuri*, 2017; *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie*, 2018 etc.] și circa 300 de articole semnate de Tudor Colac, reprezintă o contribuție substanțială a cercetătorului la consolidarea etnologiei moderne din Republica Moldova. Variatele teme abordate demonstrează o predilecție aparte pentru anumite direcții de investigare științifică cum ar fi: istoria folcloristicii românești; evoluția folcloristicii din Basarabia; genurile și speciile folclorului; lirica populară din Basarabia și Transnistria; interferențele româno-ucrainene în localitățile cu populație românească din regiunea Cernăuți, Ucraina; substratul ceremonial al folclorului; etnologia familiei în spațiul basarabean; cultura populară în mediul rural contemporan; principiile de elaborare a monografiilor etnofolclorice ale localităților; continuitatea și perenitatea creației populare etc.

Pornind de la primul volum, publicat în 1986, *Sărbătoarea izvoarelor* (Chișinău, Literatura Artistică) și până la cea mai recentă apariție edi-

torială, studiile remarcabilului cercetător dovedesc o substanțială fundamentare în domeniul etnologiei, fapt susținut și de exegeți consacrați din România: „Între etnologii din Republica Moldova, subliniază Ion H. Ciubotaru, el se individualizează printr-o serie de calități ce nu pot fi trecute cu vederea: o temeinică pregătire teoretică și practică, alimentată în permanență cu cele mai proaspete rezultate ale cercetărilor etnofolclorice efectuate și date la iveală în țările din jur, dar și pe plan european și, nu în ultimul rând, o rară capacitate de a scruta universul culturii populare cu un discernământ exemplar”²². Și Iordan Datcu observă că, spre deosebire de ceilalți folcloriști din Basarabia, Tudor Colac are „un mod mai direct, mai dezinhibat de a aprecia tradițiile populare basarabene”, fapt avantajat de obținerea doctoratului cu tema „Familia – vatră a spiritualității românești” (1999) la Cluj-Napoca, sub conducerea științifică a regretatului profesor Dumitru Pop și „de accesul larg la bibliografia românească de specialitate”²³, ceea ce a permis protagonistului o racordare reușită la cercetările monografice ale familiei, înfăptuite de Școala sociologică de la București, condusă de Dimitrie Gusti.

Aceste calități au fost observate și de colegii de breaslă din Republica Moldova. Bunăoară, Nicolae Băieșu aprecia predilecția și abnegația colegului său drept un manifest al bărbăției și curajului: „cunoaștem cu toții, [că] au existat, mulți ani la rând, condiții vitrege pentru editarea lucrărilor științifice, colegul nostru a știut să găsească ieșire din situație. Pe parcursul anilor 2001-2007, Dumnealui a editat câte două-trei și chiar patru cărți anual. Putem zice că a fost un adevărat eroism”²⁴.

Pe lângă preocupările orientate spre conservarea și investigarea științifică a fenomenelor etnofolclorice, în egală măsură cercetătorul Tudor Colac ia în dezbateră și aspectele ce țin de promovarea folclorului în cadrul diverselor manifestări culturale cu impact etnologic: festivaluri și spectacole de folclor, expoziții de artă tradițională, serbări câmpenești cu tematică folclorică etc. Toate acestea l-au consolidat ca prolific regizor al manifestărilor cultural-artistice de masă, fapt dovedit de cele peste două sute de spectacole organizate și susținute pe scena Palatului Național „Nicolae Sulac”, a Filarmonicii Naționale „Serghei Lunchevici”, a Teatrului Național „Mihai Eminescu”, în instituțiile teritoriale de cultură și în scene la aer liber în multe localități din Repu-

blica Moldova. Este semnatarul a mai multor scenarii cinematografice despre folclorul păstoresc, cel al taberei militare, despre instrumentele muzicale tradiționale etc. Evocatoare în această direcție sunt și cele peste cinci sute de subiecte prezentate în cadrul emisiunilor Radio și TV.

Aflat la pupitrul Centrului Național de Creație Populară, etnologul Tudor Colac s-a consacrat investigării monografice a dinastiilor de artiști, descoperind pe teritoriul Republicii Moldova, la începutul anilor '70, peste 830 de formații de familie.

În continuare ne vom referi la cele mai noi apariții editoriale: *Repere etnologice: studii, articole, eseuri și Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie*, ultima realizată în cadrul colecției *Personalități marcante*, inițiată de Institutul de Filologie. Volumele fac referire la viața și activitatea folcloristului, scriitorului, muzicianului și regizorului Tudor Colac și includ cele mai relevante studii cu impact etnologic semnate de protagonist de-a lungul carierei artistice și științifice.

Volumul *Repere etnologice* cuprinde șapte compartimente: *La porțile sufletului; Dimensiuni etnologice ale familiei la români; Doina, fenomen de experiență fundamentală; La originile Festivalului concurs al romanței românești „Crizantema de Argint”; Elita personalităților consacrate. Profile; Cercetări și demersuri etnologice; Despre autor.*

Studiile științifice și cele de promovare a științei incluse în volum nuanțează predilecția autorului pentru elucidarea aspectelor ce țin de autenticitatea și substanța cutumiară a culturii tradiționale românești, a valorilor spirituale promovate în cadrul familiei; a experienței umane reflectate în doină și romanță; a revitalizării creației populare aflate în desuetudine de către veritabili promotori ai acesteia: atât folcloriști consacrați, cât și performeri de artă tradițională; precum și a temelor care iau în dezbatere tradițiile cinegetice, umorul popular, viabilitatea rapsozilor în actualitate; potențialul instituțiilor de cultură și al arhivelor de folclor la conservarea moștenirii spirituale a unui popor; complexitatea folclorului de recruție și ostășesc; actualizarea continuă a fenomenelor etnoculturale contemporane etc.

Lucrarea *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie* e structurată în cinci capitole distincte, însoțite de materiale fotografice relevante

pentru investigația realizată de autor în vederea elucidării substanței ritualice a proceselor etnoculturale înregistrate în mediul genuin de manifestare.

Partea introductivă mizează pe câteva interviuri și confesiuni cu referire la copilăria protagonistului și la cele mai expresive fenomene de cultură contemporană, abordate exhaustiv în creația științifică a etnologului: romanța și destinul interpreților de muzică populară.

Capitolul întâi, intitulat *Tudor Colac – cercetător de vocație*, cuprinde o serie de articole semnate de etnologi, critici consacrați atât din Republica Moldova, cât și din România: dr. Ion H. Ciubotaru („... *A scruta universul culturii populare cu un discernământ exemplar*”); dr. Dumitru Apetri (*Carte de înțelepciune ornamentată poetic*); dr. hab. Nicolae Băieșu (*Sorcova din lumină se țese*); dr. Ion Buruiană (*O carte de mare valoare instructiv-educativă*); dr. Iordan Datcu (*Un etnolog din Republica Moldova: Tudor Colac*). Referințele iau în dezbatere preocupările lui Tudor Colac pentru dezvăluirea contextului ritualic al culturii populare, cu profunde popasuri în universul ghicitorilor, al tradițiilor etnofolclorice ale sărbătorilor calendaristice, folclorului taberei militare, al familiei ca vatră a spiritualității românești etc.

Capitolul al doilea, *Coordonate spirituale cu valoare de simbol*, scoate în lumină interesul protagonistului pentru valorificarea și promovarea creației populare în cadrul spectacolelor de folclor, aspect care nuanțează fenomenul folclorismului scenic, în cadrul căruia promotorii dau preponderență aspectului artistic, în detrimentul mesajului ritualic și al tradiției autentice. Cu toate acestea, etnologul remarcă, pe bună dreptate, intenția unor colective etnofolclorice de a se apropia foarte mult de adevăr și a prezenta în scenă atât recuzita de costume specifice mediului din care provin, cât și profunzimea repertoriului *de-acasă*, care fascinează nu doar publicul receptor, ci mai ales jurații, care „nu departajează prin concurs locuri, premii și ierarhii, ci evidențiază valori individuale autentice și identități”⁵. În același capitol cercetătorul urmărește aria de răspândire a motivului acvatic în creațiile folclorice, încărcat de un profund simbolism în mentalitatea populară; prezența și valoarea cutumiară a piesei vestimentare, dar și a dansului *Brâul* în viața românului; disputele și convergențele cu referire la Dragobete și Sfântul Valentin; itinerarul mitic al oului de Paști; reminiscențele tea-

trului arhaic conservate în obiceiurile agrare *Paparuda* și *Caloianul*, care presupun „respectarea complexului sincretic specific teatrului folcloric, adică a unității dintre text, melodie, dans, gestică, recuzită, instrumentariu ș. a. m. d.”⁶; a manifestărilor etnoculturale: *Șezătoarea* ca o creație a cetelor de fete „trecute de vârsta pubertății și dintr-un grup de vârstă afiliat inițierii” (Iosipescu Silvia Puia) și a *Horei satului* – proprie confreriilor de flăcăi, manifestări care „constituie prin tradiție <...> prilejurile-cheie de cunoaștere și apropiere reciprocă între tineri, un moment cu multiple semnificații pentru trecerea din stadiul copilăriei în rândurile flăcăilor de însurat sau fetelor de măritat”⁷.

Capitolul al III-lea al biobibliografiei nuanțează contribuția cercetătorului la istoria folcloristicii din Basarabia. Amintim câteva nume notorii ale științei din acest spațiu, investigate de Tudor Colac: Andrei Tamazlăcaru, Sergiu Moraru, Andrei Hâncu, Victor Cirimpei, Grigore Botezatu, Vladimir Curbet, Efim Junghietu, Nicolae Băieșu.

Următorul capitol este consacrat *Hronicului de familie*, unde, selectiv, sunt inserate pagini relevante dintr-o lucrare mai amplă a folcloristului. Într-o apreciere critică, etnologul Iordan Datcu scoate în evidență meritul cercetătorului din Basarabia Tudor Colac de a investiga fenomenul social *familia* din perspectivă „folclorică, etnografică, sociologică, antropologică, psihologică, pedagogică, istorică, lingvistică, teologică și filosofică, tip de cercetare interdisciplinară și multidisciplinară de prins din studierea lucrărilor școlii sociologice de la București. Este interesat cu deosebire de familie ca generatoare de cultură și civilizație, de parametrii ei culturali, de rostul părinților ca modele generatoare de exemple, de rolul familiei în transmiterea tradiției, a valorilor familiei și a modelelor comportamentale, sărbătorile, riturile de trecere fiind canale de transmitere a acestora”⁸. În continuare, cercetătorul acordă pagini impresionante dinastiilor Botgros, Osoianu, Sava, Goia, Dascăl, Iovu, Acriș, Iorga, Urschi. Fiecare dinastie este abordată de etnolog prin prisma transmiterii moștenirii spirituale din tată în fiu, ca modele de cultură tradițională în continuă actualizare.

Al V-lea capitol reprezintă o primă incursiune din perspectivă bibliografică și filmografică în activitatea științifică și regizorală a etnologului Tudor Colac. Prin aportul generos al bibliografilor juniori Elena Nedeliuc și Marina Sandu au fost identificate peste 170 de titluri de ma-

teriale științifice, didactice și publicistice realizate de cercetător de-a lungul carierei profesionale. Impresionantă e lista monografiilor, culegerilor tematice și a edițiilor alcătuite/îngrijite/coordonate, acestea constituind 35 de titluri de carte.

Ultimul capitol, *Viața și activitatea în imagini*, reflectă itinerarul devenirii personalității culturii naționale Tudor Colac, cuprinzând, în mare parte, și relevante mărturii ale fenomenelor etnoculturale surprinse de cercetător pe parcursul a 50 de ani de activitate în domeniul identificării, documentării, prezervării și valorificării constituentelor de cultură tradițională.

La acest ceas aniversar, exprimăm colegului Tudor Colac profunda noastră considerație, sincere și calde urări de bine, sănătate, forțe inepuizabile la identificarea și valorizarea fenomenelor etnoculturale în perpetuă actualizare și a tezaurelor umane vii, continuatoare ale tradițiilor și obiceiurilor românești.

- Note** ■
- ¹ Tudor Colac, *Repere etnologice: studii, articole, eseuri*. Chișinău, Tipografia „Notograf Prim”, 2017, p. 597.
 - ² Ion H. Ciubotaru, *Cercetător de vocație*, în: Tudor Colac, *Repere etnologice: studii, articole, eseuri*. Chișinău, Tipografia „Notograf Prim”, 2017, p. 613.
 - ³ Iordan Datcu, *Un etnolog din Republica Moldova: Tudor Colac*, în *Idem*, p. 577.
 - ⁴ Nicolae Băieșu, *Tudor Colac – etnolog de vocație*, în: „Literatura și Arta”. 2008, 6 martie, p. 6. Mod de acces: <http://www.literaturasiarta.md/pressview.php?!=ro&idc=3&id=755&zidc=4> (vizitat la 09.03.2018).
 - ⁵ *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie*, Coord.: Mariana Cocieru; col. de red.: Mihai Cimpoi [et al.], Chișinău, Editura Pro Libra, p. 393.
 - ⁶ *Idem*, p. 71.
 - ⁷ *Idem*, p. 87.
 - ⁸ *Idem*, p. 38.

Tudor STĂVILĂ

Valeriu Herța și vocația imaginii artistice

T. S. – istoric și critic de artă, doctor habilitat în studiul artelor. Este autor a peste 150 de publicații, apărute la Chișinău, București, Moscova, Istanbul. A semnat 10 monografii: *Icoane vechi din colecții basarabene*, *Patrimoniul cultural al R. Moldova* (două ediții), ambele lucrări în colaborare cu Constantin Ciobanu, *Icoana basarabească din secolul XIX*, *Un secol de sculptură românească*, lucrările monografice despre Auguste Baillayre, Teodor Kiriacoff ș.a. A fost distins cu Premiul Național în domeniul Artelor, Literaturii și Arhitecturii și cu ordinul „Gloria Muncii”.

Grafica este domeniul artei care apare cel mai târziu în istoria artelor, mai târziu decât pictura și sculptura sau arhitectura. Autonomia ei a fost dictată de interferențele pe care, în momentul apariției în arta occidentală, le-a avut în rol de catalizatoare pe cele trei domenii, deja cunoscute, din antichitate. Aceste referințe vizează suportul principal – desenul, modalitatea principală de a crea o imagine în pictură, arhitectură sau sculptură.

Din secolul al XV-lea grafica este definită ca o structură multiplă de tehnici și experimente, care apelau la crearea unor noi concepte ale perspectivei liniare și spațiale, ale modurilor geometrice utilizate în toate domeniile cunoscute. Nemaivorbind de ascensiunea tiparului care a permis extinderea disponibilității și accesarea mai multor păături sociale la arta timpului, mult mai accesibilă și mai puțin scumpă ca valoare comercială.

Un rol important l-a avut și inițierea gravurii pe metal, care înlocuiește xilogravura și multiplică tehnicile de tirajare, făcându-și apariția tehnica acvafortei, acvatintei și mezzotintei, iar la începutul secolului al XX-lea – linogravura.

În Basarabia aceste tehnici și procedee specifice sunt cunoscute de la începutul secolului

trecut, avându-i ca reprezentanți de vază pe Theodor Kiriacoff, Gheorghe Ceglocoff, Tanea Baillayre, iar în a doua jumătate grafica este continuată de Ilia Bogdesco, Isai Cârmu și mulți alții.

Cu timpul însă, grafica a devenit un domeniu nu tocmai prestigios și mai puțin promovat. Acizii și specificul tehnicilor grafice i-au impus pe mulți plasticieni să prefere materialele mai lejere – acuarela, pastelul sau pictura, care nu necesitau meticulozitate și numeroase procedee de creare a operei de artă. Astfel, în secolul XXI, grafica în material este devansată de pictură, arte decorative și sculptură, preferabile în spațiul public.

Printre puținii artiști plastici de la noi pentru care grafica a devenit o vocație, Valeriu Herța este un model promotor și consecvent. Născut la 9 septembrie 1960, în comuna Bardar (Ialoveni), a făcut studii în arhitectură la Universitatea Tehnică din Moldova (1977-1982), preluând ștafeta artei de la arhitectul și graficianul Grigore Bosenco. Sunt cazuri rare când un arhitect, asumându-și riscurile previzibile, devine transfug într-un domeniu care nu-i va oferi niciodată stabilitatea financiară.

A început, ca și profesorul său, cu grafica formelor mici (ex-librisul), cu care s-a produs începând cu anul 1981, când vernisează pentru prima oară la Expoziția Republicană de Grafică. Predilecția pentru ex-libris, înțeles ca un pretext pentru desfășurarea unei serii de forme construite în spațiu și transpuse după criteriile raționale și convenționale, a durat un deceniu. Acești zece ani de activitate au culminat cu prima expoziție personală, la Muzeul Literaturii Române „Mihai Eminescu” din Iași (1991).

Valeriu Herța continuă să practice acest gen până în 1996, când organizează a doua expoziție personală la Biblioteca „Gheorghe Asachi” din Chișinău. Dacă la începuturi autorul menține un cadru tradițional al ex-librisului, prezentând lucrarea unde figurează informațiile principale despre deținător, cum ar fi în lucrările dedicate lui *Eugen Bâzgu* (1992), *PF* (1993) etc., atunci în anii ulteriori ex-librisul devine o operă care cumulează formele tradiționale și arta caligrafiei, formele și conținutul stampelor grafice (*Sandu Macovei, Gabi, R. Bologan, S. Samburic, Luminița* ș.a. – toate în 2008).

Interesul pentru grafica executată în diverse tehnici, cum ar fi acvafor-te, mezzotinta, gravura în plastic, litografia și linogravura sau grafica

digitală, se reflectă și în motivele selectate pentru realizare. În *Fuga* (1990) predomină imaginile inversate ale clepsidrei, cu scurgerea timpului, în *... pas înainte* (1991) grafica amintește forma afișului, în *Studiu* (1996) artistul folosește narativismul despre Scrijalele lui Moise sau Evanghelia lui Luca.

Lucrările ulterioare în grafică, create după anul 2000 – *ABC* (2000); *Caligrafie și Poetul trist* (2008); *Arta, A fost* (2009) – sunt un mixaj al imaginii artistice abstracte cu arta caligrafiei.

Este acceptabil faptul când un arhitect de profesie se aventurează în spațiul artelor grafice, în ambele cazuri linia și volumul, amplasarea imaginii în spațiu fiind prioritare. Valeriu Herța depășește acest stereotip, apelând concomitent și la pictură. Ca și în cazul ex-librisului sau al graficii de șevalet, aici sunt prezente atât elemente ale artei tradiționale, figurative, cât și cele ale artei non-figurative, abstracte. În pictură aceste momente se configurează în asemenea pânze ca *Drum spre necunoscut* (1993), *Bucovina, El și Ea* (1995), *Artistul și societatea* (1998), *Dialog, Maternitate* (2004), *Ritmuri de primăvară* (2006), *Privindu-l pe Malevici* (2007), un cerc amplu de subiecte unde ambientul cotidian este exclus în afara atenției privitorului.

Pentru asemenea lucrări artistul apelează la simbol. În *Artistul și societatea* acesta este Salvator Dalli, în *Bucovina* – doi munți înfrățiți, în *Ritmuri de primăvară* – rolul coloritului albastru-verzui, iar în *Privindu-l pe Malevici* – pătratul cunoscutului avangardist.

Și-a manifestat vocația și în domeniul ilustrației graficii de carte, fiind designerul revistei de biblioteconomie și științe ale informării „Bibliopolis”, editată de Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”, al Ghidului bibliotecilor din Chișinău (2007), a poeziei lui Titus Știrbu *Unul scriem, doi – în minte* (2005). Pe parcursul drumului său în creație, Valeriu Herța a organizat numeroase expoziții personale la Iași (Muzeul „M. Eminescu”, ex-libris, 1991), Chișinău (Biblioteca „Gheorghe Asachi”, grafică; Biblioteca Națională, grafică, pictură, 1996, 2004, 2007, 2010; Sala Expozițională „Constantin Brâncuși”, pictură, 2007), în Brăila (Centrul Cultural „Nicăpetre”, grafică, 2016).

A participat la mai multe tabere de creație din Republica Moldova (satul Parcova, 2003, 2004, 2007; Universitatea Pedagogică de Stat „Ion

Creangă”, 2006; Work Shop de grafică contemporană, K:SAK, 2006) și din România (orașul Câmpulung Moldovenesc, 1993; comuna Bârnova, Iași, 2004; comuna Slobozia-Dușca, 2008; Plopeni și Tabăra de pictură din comuna Bălcescu, Iași, 2009).

Este impunător și numărul participărilor artistului la expozițiile de grup – în Rusia (1988), Lituania (1989, 1996, 1997), România (1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1998, 1999, 2000, 2003), Franța (1992, 1994, 1996, 1997), Belgia (1995, 1997), Italia (1995, 1998), SUA (1995), Argentina (1996), Danemarca (1996), Japonia (1997), Croația (1997), Spania (1997, 1998), Portugalia (1998), Canada (1998) și Republica Dominicană – Panama (1999).

Un eveniment de prestigiu cu participarea artistului Valeriu Herța a fost expoziția *Conexiuni culturale*, organizată în 2015 în Belgia, în orașele Mons și Bruxelles, unde, împreună cu Veaceslav Fisticanu, Ghenadie Jaloba (Jalbă), Vladimir Palamarciuc, Igor Svernei și Tudor Zbârnea, au prezentat un concept artistic modern al scenei culturale din Republica Moldova.

Cea mai recentă personală a lui Vladimir Herța a derulat în aprilie 2016, la Brăila, în Centrul Cultural „Nicăpetre”, beneficiind de o înaltă apreciere din partea criticilor de artă și a spectatorilor.

Pentru activitatea sa de creație Valeriu Herța a fost remarcat cu numeroase mențiuni la concursurile de ex-libris din România (Oradea, 1991; Bacău, 1992; Vulcan, 1994), Italia (Veneția, 1998) și Canada (Ontario, 1999). În Republica Moldova cel mai important a fost „Premiul pentru grafică” la Saloanele Moldovei, ediția 1995.

Concomitent cu munca de creație, Valeriu Herța este implicat în activități didactice, exercitând între anii 1987-1997 funcția de director al Școlii de Arte Plastice pentru copii în orașul Hâncești, continuându-și activitatea de lector superior la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, unde conduce un master-class de caligrafie pentru studenți. Sub egida dânsului, la Biblioteca de Arte „Tudor Arghezi” activează Cenaclul de grafică și arhitectură „Viața formelor”; tot el este inițiatorul Concursului de caligrafie „Crinii latini”, care se desfășoară sub auspiciile Bibliotecii Municipale „B. P. Hasdeu” din Chișinău.

Creațiile artistului plastic se află în fondurile Casei-muzeu „George Topârceanu” din Iași (pictură) și în colecții private din Argentina, Canada, Federația Rusă, Franța, Italia, Belgia, SUA, Portugalia, Danemarca, Japonia etc.

Arta lui Valeriu Herța poartă amprenta modernității, a timpului nostru, marcat de evenimentele unei tranziții fără sfârșit, de la perioada sovietică spre o democrație europeană.

DIALOGUL ARTELOR | I

Valeriu HERȚA

**Grafica – expresie
a universului creator**

Peisaj, ulei, pânză

Dialog, ulei, pânză

Parada melcilor, ulei, pânză

Kăstner
Căpițe, acryl, pânză

Drum spre infinit, ulei, pânză

Moș Aurel și pictura abstractă, ulei, pânză

Motiv grecesc, acryl, pânză

Pietre la Breaza, ulei, pânză